

МІЖНАРОДНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ **U**
ФІНАНСІВ **F**

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ІННОВАЦІЇ

Випуск 10, 2019

Видавничий дім
«Гельветика»
2019

Підприємництво та інновації Науковий журнал з питань економіки та бізнесу

Науковий журнал «Підприємництво та інновації» призначений для фахівців, які цікавляться теоретичними та практичними питаннями щодо дослідження бізнес-процесів та майбутніх тенденцій підприємництва, інновацій та управління бізнесом.

Головний редактор: Бояринова К.О.

доктор економічних наук, доцент кафедри менеджменту
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Члени редакційної колегії:

Баюра Д.О., д.е.н., професор, професор кафедри економіки підприємства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Войтко С.В., д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародної економіки
Національного технічного університету України «КПІ ім. І. Сікорського»

Гавриш О.А., д.т.н., професор, декан факультету менеджменту та маркетингу
Національного технічного університету України «КПІ ім. І. Сікорського»

Гринкевич С.С., д.е.н., професор, завідувач кафедри міжнародних
економічних відносин та маркетингу Львівського національного аграрного
університету

Данько Ю.І., д.е.н., професор, проректор з наукової роботи Сумського
національного аграрного університету

Дергачова В.В., д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту
Національного технічного університету України «КПІ ім. І. Сікорського»

Дорошкевич Д.В., д.е.н., доцент, завідувач кафедри економіки та
підприємництва Міжнародного університету фінансів

Дунська А.Р., д.е.н., доцент, професор кафедри менеджменту Національного
технічного університету України «КПІ ім. І. Сікорського»

Зозульов О.В., к.е.н., професор, заступник декана з наукової роботи
Факультету менеджменту та маркетингу Національного технічного
університету України «КПІ ім. І. Сікорського»

Ляш О.І., д.е.н., професор, проректор з наукової та міжнародної діяльності
Міжнародного університету фінансів

Кравченко М.О., д.е.н., доцент, професор кафедри менеджменту
Національного технічного університету України «КПІ ім. І. Сікорського»

Крейдич І.М., д.е.н., професор, завідувач кафедри теоретичної та
прикладної економіки Національного технічного університету України
«КПІ ім. І. Сікорського»

Круш П.В., д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки і підприємництва
Національного технічного університету України «КПІ ім. І. Сікорського»

Лапко О.О., д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів та кредиту
Міжнародного університету фінансів

Лепейко Т.І., д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки, організації
та планування діяльності підприємства Харківського національного
економічного університету імені Семена Кузнеця

Лупак Р.Л., д.е.н., доцент, професор кафедри економіки Львівського
торговельно-економічного університету

Смоляр Л.Г., к.е.н., професор, ректор Міжнародного університету фінансів

Трофименко О.О., к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки та
підприємництва Міжнародного університету фінансів

Ястремська О.М., д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки, організації
та планування діяльності підприємства Харківського національного
економічного університету імені Семена Кузнеця

Magdalena Osinska, Dr.hab., Professor, Nicolaus Copernicus University in
Toruń (Poland)

Osman Yildirim, Ph.D in Electrical Engineering, Ph.D in Human resources
Management, Professor, Istanbul Arel University (Turkey)

Випуск 10, 2019

ISSN (Print): 2415-3583
ISSN (Online): 2707-6237

Засновник:

ПВНЗ «Міжнародний університет фінансів»

**Журнал включено до переліку
наукових фахових видань України
в галузі економічних наук**
(Наказ Міністерства освіти і науки
України від 28.12.2017 № 1714)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21478-11278 Р, видане
Міністерством юстиції України 04.08.2015 р.

Рекомендовано до друку
відповідно до рішення Вченої ради
Міжнародного університету фінансів
(від 30.12.2019 року протокол № 5–19/20)

*Відповідно до Закону про авторські
права, при використанні наукових ідей
та матеріалів цього випуску посилання
на авторів і видання є обов'язковим.
Передрук і переклади дозволяються
лише зі згоди автора та редакції.*

Матеріали друкуються мовою
оригіналу. Відповідальність за добір
і викладення фактів несуть автори.
Редакція не завжди поділяє точку зору
авторів публікацій.

Адреса редакції:

м. Київ, пр. Перемоги, 37
КПІ ім. Ігоря Сікорського, корп. 1
(ліве крило)

Телефон: +38 (098) 051 45 40

E-mail: editor@ei-journal.in.ua

Сайт: www.ei-journal.in.ua

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Шевченко Л.В.

ЕКОНОМІЧНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ІНОЗЕМНИМИ
ІНВЕСТИЦІЯМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ.....9

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ

НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Божанова В.Ю., Кононова О.Є.

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ КРАЇН ЄВРОПИ
ДО УМОВ ФУНКЦІОНУВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....17

Борблік К.Е.

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ
РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....25

Братусь Г.А.

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО СТРУКТУРНОЇ
АРХІТЕКТОНІКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....31

Гавриш О.А., Лопатинська Ю.В.

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАСАД ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ.....39

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Загребельна І.Л., Волкова Н.В., Олійник Є.О.

РОЛЬ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В АГРАРНОМУ
ВИРОБНИЦТВІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....46

Іванова М.І., Ткаченко А.М., Загорудько В.Л.

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ,
ВРАХОВУЮЧИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА.....52

Наджіб Фермас

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА
В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....57

Некрасова Л.А.

ІНСТИТУЦІЙНА РОЛЬ АГЕНЦІЙ СУБРЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
В РЕГУЛЮВАННІ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ
ТА ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....62

Обруч Г.В.

РОЗВИТОК ПОСЛУГ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ
НА ОСНОВІ РОЗБУДОВИ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ.....69

<i>Піріашвілі О.Б., Овчиннікова В.П.</i>	
ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ УКРАЇНИ.....	74
<i>Старко І.Є., Канцір І.А., Шевчук М.П.</i>	
СУЧАСНА ПАРАДИГМА УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОВІСТЮ	82
<i>Ткачук Г.О.</i>	
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: ВЕКТОР АКТУАЛЬНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	87
<i>Урусова З.П.</i>	
МОДЕЛІ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ ЗМІННОГО СЕРЕДОВИЩА.....	94
<i>Хадарцев О.В., Моргун А.В.</i>	
ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ПРОЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ НА ОСНОВІ СТАНДАРТІВ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ.....	100
 <i>РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА</i>	
<i>Підвальна О.Г.</i>	
ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ КОМПАНІЙ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ.....	107
 <i>ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА</i>	
<i>Яворська Н.П.</i>	
ЕКОЛОГІЧНЕ ОПОДАТКУВАННЯ В КРАЇНАХ ЄС ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ.....	114
 <i>ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА</i>	
<i>Грицайко А.В.</i>	
МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ КРАЇНИ.....	121
<i>Парубець О.М., Сугоняко Д.О.</i>	
КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА.....	129
<i>Приймак В.І., Голубник О.Р.</i>	
ОЦІНЮВАННЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ СУСПІЛЬСТВА В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ДОБРОБУТУ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	136

Рудик О.А.

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ
СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В ОТГ
У ПІДВИЩЕННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ.....143

Якімова Н.С.

ЕКОНОМІЧНІ ІНДИКАТОРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ
ПОВЕДІНКОВИХ МОДЕЛЕЙ СУБ'ЄКТІВ РИНКУ ПРАЦІ.....148

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Насібова О.В.

ДЕРЖАВНЕ ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ.....154

Посаднєва О.М.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ.....160

Цимбалюк І.О.

СУТНІСТЬ ТА СКЛАДНИКИ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ
ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ.....166

Юдіна С.В., Пірогов С.О.

ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ
ТА СИСТЕМА ГЕНЕРАЦІЇ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ.....172

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Чміль Г.Л., Верзілова Г.Р.

МІСЦЕ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА.....178

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Половенко Л.П., Мерінова С.В.

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК СОЦІАЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЯ
ПРОТИДІЇ СОЦІАЛЬНИМ ХАКЕРАМ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....183

Струтинська І.В., Дмитроца Л.П., Козбур Г.В.

МЕТОДОЛОГІЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЦИФРОВОЇ ЗРІЛОСТІ
БІЗНЕС-СТРУКТУР МЕТОДОМ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ.....188

CONTENTS
WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS***Shevchenko Liliia***

ECONOMIC METHODS FOR MANAGING FOREIGN INVESTMENTS IN UKRAINIAN ECONOMY.....	9
---	---

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY***Bozhanova Viktoriia, Kononova Oleksandra***

PROBLEMS OF ADAPTATION OF EUROPEAN COUNTRY DEVELOPMENT STRATEGIES TO THE FUNCTIONING CONDITIONS OF THE UKRAINE BUILDING INDUSTRY.....	17
---	----

Borblik Karyna

STATE AND TRENDS OF THE TOURIST SERVICES DEVELOPMENT OF UKRAINE.....	25
--	----

Bratus Hanna

THE TRANSFORMATION APPROACH TO STRUCTURAL ARCHITECTONICS OF INTELLECTUAL PROPERTY.....	31
--	----

Gavrysh Oleg, Lopatynska Yuliia

EVOLUTION FUNDAMENTALS OF INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT....	39
---	----

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT***Zahrebelna Iryna, Volkova Nelia, Oliinyk Yevhen***

THE ROLE OF FARMING IN AGRICULTURE IN POLTAVA REGION.....	46
---	----

Ivanova Maryna, Tkachenko Alla, Zagorudko Valerij

ASSESSING THE ECONOMIC SECURITY LEVEL, TAKING INTO ACCOUNT THE COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE.....	52
---	----

Fertas Nadjib

DEFINITION OF THE ESSENCE OF THE ENTERPRISE RESOURCES POTENTIAL IN THE MODERN ECONOMIC CONDITIONS.....	57
--	----

Niekrasova Liubov

INSTITUTIONAL ROLE OF THE SUB-REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES IN REGULATING THE DEVELOPMENT STRATEGIES OF THE ENTERPRISE AND THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITY.....	62
--	----

Obruch Anna

DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT SERVICES BASED ON THE DEVELOPMENT OF DIGITAL PLATFORMS.....	69
--	----

Piriashvili Alexander, Ovchinnikova Vera

PROBLEMS OF MODERNIZATION ON THE RAILWAY TRANSPORT OF UKRAINE.....	74
--	----

Starko Iryna, Kantsir Iryna, Shevchuk Maria

THE MODERN PARADIGM OF THE PROFIT MANAGEMENT.....82

Tkachuk Haluna

ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE:
A VECTOR OF ACTUAL RESEARCH RESEARCH.....87

Urusova Zinaida

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY MODELS OF ENTERPRISES
AND THEIR APPROPRIATENESS IN A CHANGING ENVIRONMENT.....94

Khadartsev Oleksandr, Morhun Anastasiya

THE FORMATION OF PROJECT MANAGEMENT STRUCTURE
BASED ON QUALITY MANAGEMENT STANDARDS.....100

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE POTENTIAL AND REGIONAL ECONOMY

Pidvalna Oksana

FORMATION OF THE INNOVATION MANAGEMENT
MECHANISM ACTIVITIES OF THE TOURISM
INDUSTRY COMPANIES IN THE REGION.....107

ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Yavorska Nadiya

ENVIRONMENTAL TAXATION IN EU COUNTRIES
AS A TOOL FOR IMPROVING EFFICIENCY
OF ENVIRONMENTAL POLICY.....114

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

Hrytsayko Andriy

MECHANISM FOR MANAGING
THE SOCIO-CULTURAL POTENTIAL OF THE COUNTRY.....121

Parubets Olena, Sugonyako Dmytro

CONCEPT OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL
PROTECTION SYSTEM OF POPULATION IN THE CONDITIONS
OF INFORMATIZATION OF THE ECONOMY AND SOCIETY.....129

Pryimak Vasyl, Holubnyk Olha

ASSESSMENT OF LEISURE TIME OF SOCIETY
IN THE SYSTEM OF FORMATION OF HOUSEHOLD WELFARE.....136

Rudyk Oleh

FORMATION OF THE SOCIO-LABOR RELATIONS REGULATION
MECHANISM IN UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES
IN IMPROVEMENT THE QUALITY OF POPULATION LIVING.....143

Yakymova Nataliia

ECONOMIC INDICATORS OF THE TRANSFORMATION OF BEHAVIORAL MODELS OF LABOR MARKET ACTORS.....	148
---	-----

MONEY, FINANCES AND CREDIT***Nasibova Olha***

STATE FINANCIAL REGULATION OF THE SYSTEM OF SOCIAL SERVICES.....	154
---	-----

Posadnieva Oksana

SOCIOLOGICAL COMPONENT OF TAX EVASION.....	160
--	-----

Tsybaliuk Iryna

THE ESSENCE AND COMPONENTS OF THE REGIONS' INCLUSIVE DEVELOPMENT FISCAL SPACE.....	166
---	-----

Yudina Svitlana, Pirogov Sergey

EFFECTIVE USE OF INTELLECTUAL CAPITAL AND KNOWLEDGE GENERATION SYSTEM IN UKRAINE.....	172
--	-----

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT***Chmil Hanna, Verzilova Hanna***

MARKETING ACTIVITIES POSITION IN TRADE ENTERPRISES ECONOMIC GROWTH PROVIDING.....	178
--	-----

***MATHEMATICAL METHODS, MODELS
AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMY******Polovenko Liudmyla, Merinova Svitlana***

DETECTION OF SOCIAL ENGINEERING SIGNS AND TECHNOLOGY OF COUNTERACTION TO SOCIAL HACKERS AT ENTERPRISE.....	183
---	-----

Strutynska Iryna, Dmytrotsa Lesia, Kozbur Halyna

METHODOLOGY OF DETERMINATION OF DIGITAL MATURITY LEVEL OF BUSINESS STRUCTURES BY CLUSTERING METHOD.....	188
---	-----

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 330.3

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.1>**Шевченко Л.В.**

аспірантка,

Хмельницький національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3504-0307>

ЕКОНОМІЧНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ ІНОЗЕМНИМИ ІНВЕСТИЦІЯМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕКОНОМІЦІ

У статті визначено цілі й принципи регулювання прямих і портфельних іноземних інвестицій. За допомогою системного аналізу визначено хибні напрями спрямування іноземних інвестиційних коштів у сфері та галузі економіки України. Конкретизовано проблеми законодавства стосовно прямих та портфельних інвестицій. Проаналізовано результативність прямих та непрямих методів економічного регулювання пропозиції грошей в економіці й як це опосередковано впливає на зростання темпів іноземних інвестицій в економіку країни. Запропоновано заходи щодо вдосконалення непрямих методів економічного управління іноземними інвестиціями та податкової системи. Конкретизовано використання видів податкових пільг. Запропоновано надання переваги прискореній амортизації та наданню податкових кредитів серед інших податкових методів стимулювання прямих і портфельних іноземних інвестицій.

Ключові слова: іноземні інвестиції, ФРН, державне регулювання, інвестиційна діяльність, інноваційна діяльність, грошово-кредитна політика, податкова політика.

Постановка проблеми. Важливим завданням держави є формування економічної політики для економічного зростання і розвитку. Інвестиційна політика відносно іноземних контрагентів є складником загальної економічної політики. Сьогодні потенціалу внутрішніх інвесторів України явно недостатньо для забезпечення необхідних темпів зростання, що призводить до необхідності залучення іноземних інвестицій та вкладання цих коштів у пріоритетні галузі економіки України. Як уже давно визначено фахівцями, «пріоритетними напрямками державної підтримки має бути стимулювання залучення інвестицій у ключові сектори економіки регіонів, які визначають стратегічні пріоритети їх розвитку» [1, с. 90]. Під час провадження політики економічного розвитку пріоритетні галузі для інвестування держава визначає в документах і регулює потоки іноземних інвестицій згідно з пріоритетами.

Історичний досвід інших країн свідчить, що недостатнє регулювання державою іноземних інвестиційних потоків призводить до невирішення галузевих і регіональних проблем у напрямі визначених пріоритетів. Актуальними залишаються висновки попередніх досліджень, що вкрай необхідним є створення системи державної підтримки зрушення в структурі вивозу шляхом підвищення частки продукції з високим ступенем обробки [2]. Для цього державні заходи сприяння іноземному

інвестуванню повинні спрямовуватися на виробництво принципово нових виробів у галузях ракетної та авіаційної техніки, середнього машинобудування, окремих виробництв електронної та електротехнічної промисловості, виробництва зварювальної апаратури, судів, сільськогосподарських машин та ін. [3]. Це відповідає цілям побудови конкурентоспроможної економіки з метою інтеграції до ринків Європейського Союзу.

Автор повністю погоджується з В.В. Стаднік, яка дійшла висновку, що вплив державного регулятивного механізму має бути системним та цілеспрямованим і спиратися на глибокий аналіз закономірностей і тенденцій світової економічної динаміки й чинників, що її детермінують. Також повинні враховуватися якісні й кількісні характеристики ресурсного потенціалу національної економіки загалом і підприємницьких структур зокрема [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам законодавчого регулювання державою процесів іноземного інвестування присвячено праці таких учених, як: Т.В. Майорова, В.В. Стаднік, Т.О. Кричківська, М.І. Диба, С.В. Онишко, Г.О. Березюк, В.І. Любимов, К.Л. Маркевич, І.І. Рубіш, О.П. Свідер, Н.І. Шевченко, В.Б. Антонов, Л.П. Давидюк, Л.О. Чернишова, О.В. Озерчук, О.А. Руденко, О.О. Смірнова, А.В. Нікітін,

Зокрема, Т.О. Кричківська і Л.П. Давидюк запропонували створення спеціальної економічної

зони. Це, на їхню думку, дасть змогу розв'язати проблему занадто складного і незрозумілого для інвестора законодавства [5, с. 101]. К.Л. Маркевич запропонувала зосередитися на розгортанні простої та передбачуваної податкової бази з низькими ставками замість спеціальних дискреційних стимулів, які не пов'язані зі створенням матеріальних цінностей, та вибрати доцільним критерієм для надання податкових пільг інноваційний характер інвестицій, а не галузеву ознаку [6, с. 147–148]. На думку В.І. Любимова, для підтримки інноваційної діяльності найбільш ефективним шляхом було б використання не стільки економічних, скільки організаційних методів стимулювання інвестицій, зокрема встановлення сталих зв'язків із венчурними компаніями у зарубіжних країнах [7, с. 2]. Думки вчених щодо методів монетарного та фіскального регулювання мають широкий діапазон – від спрощення податкової системи до організаційних заходів. Отже, необхідно систематизувати накопичений і досить великий матеріал про державні методи регулювання потоків іноземних інвестицій в Україні.

Сьогодні відсутня єдина думка щодо того, які саме й як застосовувати економічні важелі для управління іноземними інвестиціями, зокрема регулювання державою потоків іноземних інвестицій в Україну. Подальшого вивчення потребують створення механізмів стимулювання надходження прямих і портфельних іноземних інвестицій та обґрунтування доцільності запровадження таких механізмів в Україні.

Мета статті полягає в узагальненні інформації щодо оптимізації економічного механізму державного управління іноземними інвестиційними потоками. Завданням є дослідження цілей і принципів регулювання потоків іноземних інвестицій, з'ясування проблем законодавчої бази та розгляд методів економічного регулювання іноземного інвестування.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до законодавчо визначених напрямів економічної політики України, передбачається підвищення конкурентоспроможності її економічних суб'єктів, тому важливо інвестування в інноваційні проекти, оскільки стратегічною метою розвитку країни є створення підприємств і галузей, де вироблятиметься продукція з підвищеним ступенем переробки. Прикладом необхідності державного регулювання інвестиційно-інноваційної діяльності є ситуація у машинобудуванні України, яке має великий експортний потенціал. Сьогодні стан галузі потребує вкладення інвестиційних коштів, оскільки, за висновками науковців, «аналіз експортних можливостей машинобудування за різними товарними групами засвідчив зростання в обсягах експорту частки продукції третього технологічного укладу, що вказує на зниження її нау-

комісткості» [4, с. 140]. За результатами досліджень науковців «результативність інноваційної діяльності протягом усього періоду дослідження погіршується. Це непрямим чином указує на те, що техніко-технологічні інновації не дають значного прориву у підвищенні конкурентоспроможності кінцевих продуктів у вигляді промислових товарів» [4, с. 145].

Основною метою регулювання потоків іноземних інвестицій в українську економіку з боку держави є зростання обсягу іноземних інвестицій та спрямування їх у пріоритетні галузі розвитку держави. Ця діяльність повинна здійснюватися за принципами послідовності, безперервності та узгодженості. Методи регулювання залежать від того, якими інструментами держава впливає на інвестиційну активність. Основними інструментами є правове регулювання функціонування ринку капіталу; створення конкурентного простору та регулювання цін на інвестиції; регулювання зовнішніх інвестицій валютного ринку; застосування кредитно-фінансової та податкової політики; антимонопольне регулювання; амортизаційна політика [1, с. 89].

Ученими вже давно зазначався той факт, що стан правового клімату має набагато більше значення для іноземних інвесторів в Україні, ніж надання законодавчих пільг. Особливо це стосується стабільності законодавчої бази та дотримання чинних правових норм не вибірково, а всіма учасниками правовідносин [8, с. 233–234; 1, с. 121]. Нестабільність не дає змоги дати прогноз щодо виробничої та фінансової діяльності для іноземного інвестора.

Розглянемо проблеми законодавчого поля для державного регулювання іноземних інвестицій в Україні на прикладі економічних відносин із ФРН як одним із постійних і великих інвесторів в українську економіку. Правовий режим іноземного інвестування в Україні регулюється національним законодавством України та міжнародними договорами України. У договірно-правовій базі українсько-німецького інвестиційного співробітництва є п'ять основних документів міждержавного рівня. Спільна декларація про основи відносин між Україною і ФРН від 09.06.1993 декларувала побудову відносин між фактично новими країнами: Україною та об'єднаною Німеччиною на основі міжнародного права. Підписання декларації передбачає поглиблення взаємозв'язків для розвитку загальноєвропейської інфраструктури, у тому числі транспорту та енергетики; підтримку в побудові і функціонуванні в Україні ринкової економіки, зокрема налагодження біржової справи; можливість створення консорціуму підприємств для співробітництва у галузі енергетики. Договір між Україною та ФРН про розвиток широкомасштабного співробітництва у сфері економіки, промисловості, науки

і техніки від 10.06.1993 передбачає зобов'язання надавати гарантії для експортних кредитів на можливо сприятливих умовах; створення Бюро представника німецької економіки в Україні і відповідної організації в Німеччині; права доступу до ринку ЄС із тими ж пільгами, які ЄС надає іншим державам із тотожним міжнародним статусом; підтримувати і заохочувати співробітництво підприємств та організацій обох держав у галузях хімії і фармацевтики, машинобудування, інфраструктури, транспорту, телекомунікації, металургії. Угода між Україною і ФРН щодо сприяння здійсненню і взаємного захисту інвестицій, яка діє з 1996 р., є важливою передумовою економічного співробітництва і залучення інвестицій із території іншої договірної сторони. Угода між Україною і ФРН про уникнення подвійного оподаткування стосовно податків на доход і майно від 03.07.1995 сприяє транскордонним інвестиціям. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про заснування Німецько-Української промислово-торговельної палати від 2016 р. має на меті сприяння розвитку торговельно-економічних відносин між підприємствами й організаціями України та ФРН. Співробітництво між Україною та ФРН як держави – члена ЄС регулювалося також Угодою про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС, Планом дії «Україна – ЄС» та іншими документами до набрання чинності Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Для стимулювання притоку іноземних інвестицій в українську економіку з більш розвинених країн, таких як ФРН, треба вирішити проблеми законодавчого поля України: зменшити кількість внутрішніх законодавчих актів України; ліквідувати суперечливість тлумачення деяких положень нормативних документів; удосконалити податкове законодавство; задіяти організаційні механізми, зокрема розвинути державно-приватне партнерство [9, с. 36].

Як зазначають науковці, Закон України «Про режим іноземного інвестування» має суттєвий недолік у регулюванні найважливіших об'єктів та пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери й територій. Це не дає змоги вирішити проблеми пільгового режиму інвестування. Також уважається недоліком, що порядок трансферту прибутків, доходів та інших коштів, які одержані внаслідок здійснення іноземних інвестицій, визначається тільки Національним банком України, а не відповідним законодавчим актом Верховної Ради України [10, с. 142–143]. Особливості фінансових інвестицій регулюються Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» щодо розміщення, обігу цінних паперів

і провадження професійної діяльності на фондовому ринку. Незважаючи на правове забезпечення, фондовий ринок України перебуває поки що у зародковому стані.

Порівняно з Україною розглянемо й закони ФРН, які регулюють іноземні інвестиції. Одними з основних є Закон «Про зовнішні економічні зв'язки» 1961 р. та Закон «Про кредити» 1976 р. [11, с. 41]. Законодавством Німеччини передбачено й різноманітні пільги для іноземних інвесторів: 1) лише з третього року функціонування вони сплачують податок на прибуток підприємств повністю; 2) значні пільги в рамках Програми щодо підйому Сходу (пільгові позики на 20 років) [12].

Основними методами регулювання інвестиційної діяльності у ФРН, за висновками Р.П. Бойчука, виступають:

- регулювання (підтримка або обмеження) загального обсягу капіталовкладень (це головний метод управління інвестиційним процесом, здійснюваний через політику позикового відсотка, грошову, податкову і амортизаційну політики);

- вибіркове стимулювання капіталовкладень у певні підприємства, галузі і сфери діяльності через кредитні й податкові пільги, наприклад за допомогою інвестиційного кредиту;

- пряме адміністративне втручання в інвестиційний процес із метою введення або виведення певних виробничих потужностей шляхом узгодження планів і дій найбільших корпорацій [13, с. 11].

Огляд сучасних досліджень про інвестиційне співробітництво України та ФРН дає змогу зробити висновки про такі проблеми досягнення економічної ефективності у цих відносинах:

- нестабільність політичної ситуації;
- відсутність зацікавлених партнерів;
- недосконалість ринкового механізму;
- відсутність відповідного інвестиційного клімату;

- відсутність дієвої системи страхування інвестицій;

- недосконалість податкової системи;
- нестача привабливих інвестиційних проєктів;
- надвисокий рівень інфляції.

У ринковій економіці є багато економічних та адміністративних методів державного стимулювання прямих і портфельних іноземних інвестицій. У науковій літературі багато приділено уваги аналізу таких методів, серед них можна виокремити найуживаніші:

- 1) інвестиційні гарантії;
- 2) прямі субсидії на повне або часткове покриття витрат інвестиційного проєкту;
- 3) безвідсоткові кредити;
- 4) урядові позики;
- 5) пільгові кредити;
- 6) пайова участь держави в акціонерному капіталі;
- 7) гарантування позик;

8) покриття витрат венчурного капіталу за рахунок коштів державного бюджету;

9) пільгове державне страхування на покриття ризиків від коливань валютного курсу та некомерційних ризиків;

10) спеціальний режим щодо іноземної валюти [14].

Серед економічних методів управління основними вважаються грошова, податкова та амортизаційна політики держави.

У рамках грошово-кредитної політики держави можуть застосовуватися інструменти прямого і непрямого державного регулювання через формування пропозиції грошей. Метою як прямого, так і непрямого регулювання є цінова стабільність, яка виражається в динаміці індексу споживчих цін, а саме у зниженні інфляції. Усе це призводить у кінцевому підсумку до зростання інвестиційної активності. Зростання обсягу внутрішніх інвестицій стимулює зростання притоку портфельних та прямих іноземних інвестицій.

Грошово-кредитна політика НБУ впливає на рішення суб'єктів господарювання стосовно інвестування через засоби прямого регулювання найчастіше в країнах із перехідною економікою та в країнах, що розвиваються. Уважається, що цей вид регулювання може застосовуватися тільки у короткостроковому періоді. В Україні регулювання у вигляді обмеження кредитів галузям і окремим банкам та пряме регулювання відсоткової ставки призводило досить тривалий час до «дороговизни коштів, яка свідомо підтримувалася на інституційному рівні через облікову ставку НБУ» [15, с. 236]. Це призвело до того, що багато років бізнес розвивався переважно у сфері торгівлі, а не виробництва товарів підвищеного ступеню переробки. «Останнє потребувало значних інвестицій та ще й супроводжувалося ризиками, і не тільки ризиками ринкового неприйняття нової продукції, а й ризиками конфлікту інтересів» [15, с. 236]. Таким чином, це сприяло залученню іноземних інвестицій у комерційну діяльність, фінансові та інші послуги. Дослідження показали, що в українській економіці велика частина надходжень фінансового капіталу спрямовувалася на покриття дефіцитів бюджетів та підвищення ліквідності окремих системних комерційних банків. Окрім того, «прямі іноземні інвестиції також спрямовувалися безпосередньо у банківський сектор» [16, с. 239]. Сьогодні такий стан справ залишається актуальним. Таким чином, цілі державного регулювання процесів іноземних інвестицій в економіку України через пряме регулювання пропозиції грошей не були досягнуті.

Головною умовою використання непрямого регулювання пропозиції грошей на ринку є наявність розвинутого грошового ринку в країні. Відсутність такого в Україні призводить до низької

ефективності інструментів стимулювання прямих і портфельних іноземних інвестицій. Ще в 2013 р. науковці зазначали, що НБУ повинен активно розширити кредитування економіки через механізм рефінансування, тому що високі кредитні і девальваційні ризики призводять до низького рівня фінансування іноземними групами своїх дочірніх українських банків [1, с. 104; 17]. Через цей же механізм відбувається стимулювання інвестиційних процесів для внутрішніх інвесторів. На думку Рубіш, держава повинна стимулювати ефективне використання власного капіталу, тобто інвестування його у зростання виробництва. У кінцевому підсумку це призводить до розширення пропозиції грошей у вигляді зростання доходів населення, підвищення купівельної спроможності. Таким чином, збільшення обсягів ринку призведе до зростання стимулів, у тому числі і для зовнішнього інвестування [16, с. 237]. Залежність напрямів вкладення іноземного капіталу від коливання пропозиції грошей можна описати так. Недостатня кількість інвестиційних ресурсів призводить до відсутності достатньої конкурентоспроможної пропозиції на ринку. Внаслідок цього звужуються можливості ринку, і банківська система не спроможна забезпечити якісний платоспроможний попит. Це призводить до зменшення пропозиції грошей в економіці. Наступним ефектом є негативний вплив на інвестиційну привабливість економіки. Кінцевим результатом є те, що іноземні інвестиції спрямовуються на:

- 1) покриття бюджетного дефіциту;
- 2) підтримку ліквідності окремих системних комерційних банків;
- 3) спрямування прямих і портфельних іноземних інвестицій у банківський сектор.

Таким чином, напрямом вкладення інвестицій стає сфера обміну, а не виробництва.

Збільшення пропозиції грошей – це результат усіх механізмів непрямого державного регулювання економіки. Він призводить до зростання доходів населення, підвищення купівельної спроможності й у результаті до зростання зовнішнього інвестування, як портфельного, так і прямого. Тому для створення сприятливих обставин для іноземного інвестора в Україні необхідний розвиток грошового ринку до такого рівня, щоб держава могла застосовувати непрямі методи регулювання пропозиції грошей в економіці.

Разом із тим зростання потоку іноземних інвестицій не відбувається у пропорціях, які відповідають знеціненню долара, тому недостатньо лише цього чинника для підвищення інвестиційної привабливості України [1, с. 101–102]. Тобто зростання потоку іноземних інвестицій у країну пропорційне не лише зниженню інфляції, а й є також наслідком бюджетно-податкової політики держави. Податкова політика не в останню чергу впливає на

привабливість країни для іноземних інвестицій. При цьому ставки податків не є основною характеристикою такої політики. Як свідчать дослідження, «основного значення тут набувають стабільність, простота податкової системи та механізм адміністрування податків, тобто йдеться про формування податкового простору як важливої частини загального фіскального простору» [1, с. 120]. Податковий кодекс України поліпшив інвестиційний клімат за рахунок систематизації та ймовірної стабільності податкового законодавства.

Думки фахівців різняться щодо критеріїв та методів використання податкового механізму стимулювання притоку прямих і портфельних іноземних інвестицій. Звичайно, основним критерієм вибору напряму іноземних інвестицій вважається для України сьогодні виробництво продукції підвищеного ступеню переробки. Тобто критерієм у найкращому разі повинен бути інноваційний характер інвестицій. Автор підтримує думку про пріоритетність інноваційного характеру інвестицій, на бік якої стають більшість українських науковців. Зокрема, Т.В. Майорова, М.І. Диба і С.І. Ходакевич вважають, що необхідно використовувати «механізм податкового та митного стимулювання учасників зовнішньоекономічної діяльності, операції яких сконцентровані в сегменті торгівлі та супроводу високо- та середньовисокотехнологічної промислової продукції, надання наукомістких та технологічно орієнтованих послуг, імпорту обладнання, що не має вітчизняних аналогів за критеріями технологічності й ефективності» [1, с. 100]. Дослідник Онишко вважає, що пріоритети фіскальної політики регулювання інвестиційної діяльності в державі повинні визначатися рівнем технологічного укладу підприємства. «Саме показник «технологічний уклад» можна і необхідно використовувати як аналітичний критерій визначення видів економічної діяльності, що потребують державної підтримки. У бюджетному процесі мають розглядатися лише ті види економічної діяльності, які належать до четвертого, п'ятого та шостого технологічних укладів, а їхні конкретні механізми мають урахувати специфіку розроблень й очікувані результати» [1, с. 112–113].

Світовий досвід свідчить, що в низці країн відсутнє спеціальне податкове законодавство для іноземних компаній як таке. Найчастіше у світовій практиці оподаткування підприємств з іноземним капіталом має два варіанти: преференційна політика стосовно іноземних компаній та національний режим. В Україні використовують другий варіант відносно іноземних компаній, що ставить підприємства з іноземним капіталом у рівні умови з іншими. Такий режим використовується переважно в розвинених країнах. З огляду на ситуацію низької інвестиційної активності, в Україні було б доцільно запровадити інший підхід до оподатку-

вання підприємств з іноземним капіталом, який включає преференційну політику відносно іноземних компаній. Це поставить підприємство з участю іноземного капіталу в більш сприятливі умови порівняно з місцевими інвесторами та суб'єктами господарювання стосовно податків. Для країни з невисокими темпами зростання економіки це призвело б до активізації як прямих іноземних інвестицій, так і портфельного інвестування [18, с. 1131]. Водночас існує протилежна думка щодо цього. Л.М. Борщ дійшла висновку, що «надання будь-яких спеціальних законодавчих пільг для іноземних інвесторів в Україні від самого початку було й надалі залишиться недоцільним, оскільки їх установа не призводить до збільшення припливу інвестиційних вкладень, а відміна не супроводжується зниженням інвестиційної активності» [8, с. 233–234].

Створення сприятливого клімату для іноземних інвесторів за допомогою введення податкових та інших пільг здійснюється в рамках політики залучення іноземних інвестицій у межах загальної інвестиційної політики держави. Усі податкові (або фіскальні) методи стимулювання іноземних інвестицій можна об'єднати так:

1. Податкові канікули.
2. Інвестиційні знижки.
3. Інвестиційний податковий кредит.
4. Прискорена амортизація.
5. Інвестиційна субсидія.
6. Пільгові ставки непрямих податків.

Вважається, що для України під час застосування бюджетно-податкових механізмів стимулювання прямих і портфельних іноземних інвестицій доцільно використовувати такі пільги, як прискорена амортизація та надання податкових кредитів, передусім для підприємств, що використовують високотехнологічне обладнання, підприємств ІТ-сектору та агропромислового комплексу. Сьогодні застосування потенційно ефективних стимулів суттєво обмежується і, як наслідок, вивільняється надто незначний обсяг фінансових ресурсів. Завдяки впровадженню податкового кредиту економічна вигода для України полягатиме у тому, що підприємство після здійснення інвестицій зменшуватиме виробничі витрати, збільшаться продуктивність праці й розмір прибутку до оподаткування [6, с. 148]. У світовій практиці господарювання податковий інвестиційний кредит становить знижку з нарахованої суми податку, що підлягає виплаті, у розмірі певного відсотка від вартості придбаного обладнання чи устаткування (від 10% до 2% загальної вартості інвестованих в основні фонди коштів) [19].

Існує багато досліджень переваг і недоліків податкового механізму впливу на обсяги інвестиційних процесів, що призвели до формулювання таких проблемних питань:

1) податкові пільги мають переважно галузеву спрямованість, що порушує принцип рівності всіх платників;

2) обмеженість механізму прискореної амортизації виробничого обладнання призводить до вивільнення незначного обсягу інвестиційних ресурсів;

3) надмірне податкове навантаження;

4) недосконалість системи адміністрування податків;

5) через зниження ставки податку на прибуток не досягаються цілі стимулювання іноземних інвестицій;

6) відсутність економічного обґрунтування диференціації ставок податку на прибуток за окремими галузями, секторами економіки;

7) надання галузевих пільг лише консервує низький технологічний рівень галузей та породжує нерівні умови для функціонування інших галузей і територій.

Висновки. Основна мета державного регулювання потоків іноземних інвестицій в українську

економіку не досягнута, оскільки не спостерігається зростання обсягу іноземних інвестицій у пріоритетні галузі промислового виробництва. Отже, державне регулювання прямих і портфельних іноземних інвестицій є неефективним. Проблеми законодавчого поля України щодо регулювання прямих і портфельних інвестицій свідчать про порушення принципів узгодженості, послідовності та безперервності в процесі управління. Необхідний розвиток грошового ринку в Україні для запобігання спрямуванню прямих та портфельних інвестицій у сферу обміну та бюджетного споживання. У реформуванні податкової системи необхідно досягти стабільності й простоти. Серед податкових пільг доцільно надавати перевагу прискореній амортизації та наданню податкових кредитів. Подальші дослідження будуть розвиватися в напрямі вдосконалення управління процесами регулювання надходження іноземних інвестицій за допомогою моделювання податкового та монетарного регулювання іноземних інвестицій.

Список використаних джерел:

1. Активізація інвестиційного процесу в Україні : монографія / Т.В. Майорова та ін. Київ : КНЕУ, 2012. 472 с.
2. Шевченко Л.В. Напрями розвитку законодавчої бази механізму державного управління українських зовнішньоекономічних відносин. *Інвестиції: практика та досвід*. 2010. № 23. С. 139–141.
3. Шевченко Л.В. Напрями розвитку державного управління торговельним та інвестиційним співробітництвом України з ФРН. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 9. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=180> (дата звернення: 23.11.2019).
4. Стадник В.В., Головчук О.В., Головчук Ю.О. Стан і чинники економічної динаміки підприємств машинобудування України. *Проблеми економіки*. 2017. № 2. С. 140–148.
5. Кричківська Т.О., Давидюк Л.П. Сучасний стан закордонного інвестування в український бізнес. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2017. Вип. 13. С. 96–101.
6. Маркевич К.Л. Механізми стимулювання надходження прямих іноземних інвестицій у контексті національних інтересів України. *Економічний вісник університету*. 2015. Вип. 26(1). С. 144–150.
7. Любимов В.І. Шляхи удосконалення організаційно-економічного механізму залучення прямих інвестицій в економіку України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 15. С. 2–5.
8. Борщ Л.М. Інвестування: теорія і практика : навчальний посібник. Київ : Знання, 2005. 470 с.
9. Руденко О.А. Особливості державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2014. № 63. С. 31–37.
10. Нікітін А.В., Смірнова О.О. Іноземне інвестування в Україні: сучасний стан та перспективи. *Фінанси, облік і аудит*. 2017. Вип. 2(30). С. 141–149.
11. Озерчук О.В. Податки та інвестиційний клімат в Україні. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 7. С. 725–730.
12. Шевченко Н.І. Досвід системи державного гарантування іноземного інвестування. *Економіка та держава*. 2010. № 4. С. 141–143.
13. Бойчук Р.П. Окремі проблеми становлення інвестиційного права України. *Право та інноваційне суспільство*. 2016. № 1. С. 9–14.
14. Свідер О.П. Технології державного стимулювання залучення прямих іноземних інвестицій. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2015. № 10. С. 97–102.
15. Стадник В.В., Михальчик С.О. Методологічні особливості формування ефективного мотиваційного механізму інноваційного розвитку підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2018. № 5. Т. 1. С. 235–241.
16. Рубіш І.І. Залучення інвестицій в економіку зі слабкою динамікою економічного зростання. *Фінанси, учёт, банки*. 2014. № 1(20). С. 236–240.
17. Баріда Н.П. Грошова пропозиція та її вплив на соціально-економічний розвиток. *Ефективна економіка*. 2013. № 3. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2062> (дата звернення: 24.11.2019).
18. Бияк Л.Л., Кулик І.В., Кулик М.А. Современные подходы к привлечению и регулированию иностранных инвестиций. *Молодой учёный*. 2016. № 12. С. 1129–1134.
19. Березюк Г.О. Державний механізм управління та регулювання іноземного інвестування національної економіки. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2013. Вип. 5(10/2). С. 3–11.

References:

1. Majorova T.V. (2012) Aktyvizatsiia investytsiinoho protsesu v Ukraini [Activation of the investment process in Ukraine]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
2. Shevchenko L.V. (2010) Napriamy rozvytku zakonodavchoi bazy mekhanizmu derzhavnoho upravlinnia ukrainskykh zovnishnoekonomichnykh vidnosyn [Areas of development of the legislative framework of the mechanism of state administration of Ukrainian foreign economic relations] *Investment: practice and experience*, no. 23, pp. 139–141.
3. Shevchenko L.V. (2010) Napriamy rozvytku derzhavnoho upravlinnia torhovelnym ta investytsiinym spivrobotnytstvom Ukrainy z FRN [Areas of development of public administration of trade and investment cooperation of Ukraine with Germany] *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok [Public Administration: Improvement and Development]* (electronic journal), no. 9. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=180> (accessed 23 November 2019).
4. Stadnyk V.V., Holovchuk O.V., Holovchuk Yu.O. (2017) Stan i chynnyky ekonomichnoi dynamiky pidpriemstv mashynobuduvannia Ukrainy [State and factors of economic dynamics of machine-building enterprises of Ukraine]. *Problems of economy*, no. 2, pp.140–148.
5. Krychkovska T.O., Davydiuk L.P. (2017) Suchasnyi stan zakordonnoho investuvannia v ukrainskyi biznes. [The current state of foreign investment in Ukrainian business]. *World Economy and International Economic Relations*, vol. 13, pp. 96–101.
6. Markevych K.L. (2015) Mekhanizmy stymuliuvannia nadkhodzhennia priamykh inozemnykh investytsii u konteksti natsionalnykh interesiv Ukrainy [Mechanisms to stimulate FDI in the context of Ukraine's national interests]. *University Economic Bulletin*. vol. 26(1), pp. 144–150.
7. Liubimov V.I. (2009) Shliakhy udoskonalennia orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu zaluchennia priamykh investytsii v ekonomiku Ukrainy [Ways to improve the organizational and economic mechanism of attracting direct investment in the Ukrainian economy]. *Investment: practice and experience*, no. 15, pp. 2-5.
8. Borshch, L.M. (2005) Investuvannia: teoriia i praktyka : navchalnyi posibnyk [Investing: theory and practice: a textbook]. Kyiv: Znannia. (in Ukrainian)
9. Rudenko O.A. (2014) Osoblyvosti derzhavnoho rehuliuвання investytsiinoi diialnosti v Ukraini [Peculiarities of state regulation of investment activity in Ukraine]. *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade*, no. 63, pp. 31-37.
10. Nikitin A.V., Smirnova O.O. (2017) Inozemne investuvannia v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy [Foreign Investment in Ukraine: Current State and Prospects]. *Finance, accounting and auditing. Collection of scientific works*, vol. 2(30), pp. 141–149.
11. Ozerchuk O.V. (2015) Podatky ta investytsiinyi klimat v Ukraini [Taxes and the investment climate in Ukraine]. *Global and national problems of economy*, no. 7, pp. 725–730.
12. Shevchenko N.I. (2010) Dosvid systemy derzhavnoho harantuvannia inozemnoho investuvannia [Experience of the system of state guarantee of foreign investment]. *Economy and the state*, no. 4, pp. 141–143.
13. Boichuk R.P. (2016) Okremi problemy stanovlennia investytsiinoho prava Ukrainy [Some problems of formation of investment law of Ukraine]. *Law and Innovation Society*, no. 1, pp. 9–14.
14. Svider O.P.(2015) Tekhnolohii derzhavnoho stymuliuvannia zaluchennia priamykh inozemnykh investytsii [State incentive technologies for attracting foreign direct investment]. *Bulletin of Kamyanets-Podilskyi Ivan Ogiyenko National University. Economic sciences*, no. 10, pp. 97–102.
15. Stadnyk V.V., Mykhalchuk S.O. (2018) Metodolohichni osoblyvosti formuvannia efektyvnoho motyvatsiinoho mekhanizmu innovatsiinoho rozvytku pidpriemstva [Methodological features of formation of effective motivational mechanism of innovative development of the enterprise]. *Bulletin of Khmelnitsky National University. Economic sciences*, vol. 1, no. 5, pp. 235–241.
16. Rubish I.I. (2014) Zaluchennia investytsii v ekonomiku zi slabkoiu dynamikoiu ekonomichnoho zrostantia [Attraction of investments in economy with weak dynamics of economic growth]. *Finance, accounting, banks*, no. 1(20), pp. 236–240.
17. Barida N.P. (2013) Hroshova propozyziia ta yii vplyv na sotsialno-ekonomichnyi rozvytok [Money supply and its impact on socio-economic development]. *Efektivna ekonomika*, no. 3 Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2062> (accessed 24 November 2019).
18. Biyak L.L., Kulik I.V., Kulik M.A. (2016) Sovremennyye podhody k privlecheniyu i regulirovaniyu inostrannykh investitsiy [Modern approaches to attracting and regulating foreign investments]. *Young scientist*, no. 12, pp. 1129–1134.
19. Bereziuk H.O. (2013) Derzhavnyi mekhanizm upravlinnia ta rehuliuвання inozemnoho investuvannia natsionalnoi ekonomiky [State mechanism for management and regulation of foreign investment of the national economy]. *Bulletin of Dnipropetrovsk University*, vol. 5(10/2), pp. 3–11.

Shevchenko Liliia
Khmelnitskyi National University

ECONOMIC METHODS FOR MANAGING FOREIGN INVESTMENTS IN UKRAINIAN ECONOMY

The purpose of the article is to summarize information on the optimization of the economic mechanism of state management of foreign investment flows. The relevance of the study is the need to systematize the use of economic levers to stimulate the state direct and portfolio foreign investment. Methods of systematic and historical analysis were used in the study. Among the empirical methods used classification, grouping and description of the study results. The article defines that the goals of state regulation of foreign investments are to increase the volume of foreign investments and direct them to priority branches of industrial production. It is established that the principles of consistency, continuity and coherence should be the basic principles of foreign direct and portfolio investment regulation. By means of systematic analysis, the wrong directions of directing foreign investment funds into the spheres and industries of Ukraine's economy were determined. It is found that the main goal of state regulation of foreign investment flows into the Ukrainian economy has not been achieved, as there is no increase in the volume of foreign investments in priority areas of industrial production development. The problems of the legislation concerning direct and portfolio foreign investments are specified. The effectiveness of direct and indirect methods of economic regulation of money supply in the economy is analyzed and how it indirectly affects the growth of foreign investment in the country's economy. Measures to improve indirect methods of economic regulation of foreign investment and the tax system have been proposed. In particular, the need to develop the money market to stimulate the direct and portfolio investment in the sphere of production of products with a high degree of processing is pointed out. The use of tax benefits is specified. The advantages of accelerated depreciation and tax credits are offered among other tax methods of stimulating both direct and portfolio foreign investments. It is determined that the goals of state regulation of foreign investment processes in the Ukrainian economy through direct regulation of money supply have not been achieved in previous years.

Key words: foreign investment, Germany, state regulation, investment activity, innovative activity, monetary policy, tax policy.

JEL classification: E52, E22, F21, E62, G38.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 351.69:006

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.2>**Божанова В.Ю.**

доктор економічних наук, професор,
ДВНЗ «Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0595-9347>

Кононова О.Є.

кандидат економічних наук, доцент,
ДВНЗ «Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7215-8574>

ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ КРАЇН ЄВРОПИ ДО УМОВ ФУНКЦІОНУВАННЯ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Оптимізація стратегічного управління будівельної галузі через використання зарубіжного досвіду, зокрема стратегій розвитку провідних країн Європи, є важливою сферою вдосконалення. Ця сфера передбачає використання низки напрямів щодо поліпшення, які передбачають упровадження складних технологічних, економічних інновацій у досліджуваній галузі. Ефективна реалізація вказаних напрямів розвитку можлива за певних умов функціонування вітчизняного середовища (або приведення стану функціонування будівельної галузі України до необхідних характеристик). Для найбільш оптимального використання зарубіжного досвіду потрібно оцінити всі можливі проблеми, що пов'язані з адаптацією найкращих стратегій розвитку. У статті проведено аналіз проблем адаптації в Україні стратегії коопетиції (стратегії розвитку організованого інституційного багаторівневого господарства (будівельної галузі), керованого із застосуванням ринкових методів). Також встановлено, що стратегія коопетиції отримала впровадження в Польщі, деяких країнах ЄС (зокрема, Латвії, частково – у Німеччині). Розглянуто основні проблемні аспекти впровадження стратегії коопетиції в сучасних умовах функціонування будівельної галузі України для кожної зі стратегічних груп

Ключові слова: стратегія, розвиток, стратегічне управління, стратегія коопетиції, країни ЄС, будівельна галузь.

Постановка проблеми. Ефективність функціонування суб'єктів будівельної галузі пов'язана з використанням стратегій розвитку, які б відповідали потребам ринкового простору, фінансово-економічним та технологічним критеріям функціонування в даній сфері. Досвід економічно розвинених країн у сфері стратегічного управління будівельною галуззю може бути адаптований до сучасних умов діяльності вітчизняних суб'єктів. Розглянемо основні питання використання зарубіжного досвіду у сфері стратегічного управління в будівництві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання використання зарубіжного досвіду у сфері стратегічного управління в будівництві займалися вітчизняні та зарубіжні науковці, дослідники, серед яких: В. Торкатюк, Л. Бойко, М. Сухонос (вивчення проблем упровадження досвіду США та ЄС у сфері стратегії енергозбереження будівель) [1]; Е. Калицький (перешкоди

та проблемні засади використання європейського досвіду енергозбереження в будівництві на прикладі Білорусі (схожі умови)) [2]; Ю. Пинда (можливості впровадження зарубіжного досвіду застосування інноваційних напрямів у будівництві) [3]; Л. Хетемяки, М. Ханевінкель, Б. Муйс, М. Оллікайнен, М. Палаї, А. Трасобарес (проблеми впровадження стратегій, спрямованих на підвищення стійкості та ефективності використання ресурсів будівельного сектору, у тому числі деревини) [4]; низка авторів, які вивчали окремі проблеми впровадження європейського досвіду стратегічного управління на багатогалузевому рівні.

Як свідчить дослідження наукових та аналітичних праць, на сучасному етапі розвитку відсутній комплексний підхід до систематизації проблемних аспектів застосування європейського досвіду у сфері стратегічного управління в будівельній галузі в умовах функціонування українських суб'єктів господарювання, нормативно-правового

регулювання даного напрямку. Спробуємо сформулювати основні проблеми адаптації досвіду провідних європейських країн щодо впровадження стратегій розвитку в будівельній галузі України.

Мета статті полягає у розробленні методики порядку оцінки впливу фактичних проблем на можливість адаптації стратегії коопетиції щодо учасників усіх стратегічних груп в Україні. По-перше, необхідно оцінити всі можливі проблеми, що пов'язані з адаптацією найкращих стратегій розвитку ЄС; по-друге, провести аналіз проблем адаптації в Україні стратегії коопетиції (стратегії розвитку організованого інституційного багаторівневого господарства (будівельної галузі), керованого із застосуванням ринкових методів)).

Виклад основного матеріалу. По-перше, проведемо аналіз проблем адаптації в Україні стратегії коопетиції. Встановлено, що стратегія коопетиції отримала впровадження в Польщі, деяких країнах ЄС (зокрема, Латвії), частково – у Німеччині (певні її аспекти – використання спільної участі в будівельних проектах суб'єктів господарювання різних рівнів, іноді конкурентів одного рівня) [5]. Аналіз наукових матеріалів [5], аналітичних даних [6] свідчить, що стратегія коопетиції найчастіше використовується в практиці країн ЄС для виконання повного циклу будівельних (ремонтних) робіт (full-cycle construction), що включає:

- розроблення та представлення інвесторам інвестиційного плану будівельного проєкту;
- проєктування, оцінку впливу будівництва та будівлі на довкілля (згідно з чинними нормативно-правовими вимогами);
- закупівлю будівельних матеріалів, устаткування для забезпечення будівництва;
- будівництво згідно з проєктною документацією;
- оцінку дотримання виконання проєкту на всіх стадіях, оцінку поточного впливу на довкілля на кожному з етапів будівництва об'єкта;
- управління всіма стадіями реалізації проєкту;
- подальше обслуговування й управління (один зі структурних підрозділів виступає як управляюча компанія).

На підставі дослідження основних характеристик, тенденцій розвитку будівельної галузі України, стану співпраці між її суб'єктами господарювання виявлено, що конкурентні умови, можливості українських та зарубіжних учасників ринку відрізняються, що впливає на проблеми адаптації провідного досвіду стратегічного управління за вказаним напрямом. Розглянемо основні проблемні аспекти впровадження стратегії коопетиції в сучасних умовах функціонування будівельної галузі України для кожної зі стратегічних груп (1-ї – фізичні особи (будівельники без реєстрації підприємництва, неофіційний сектор будівель-

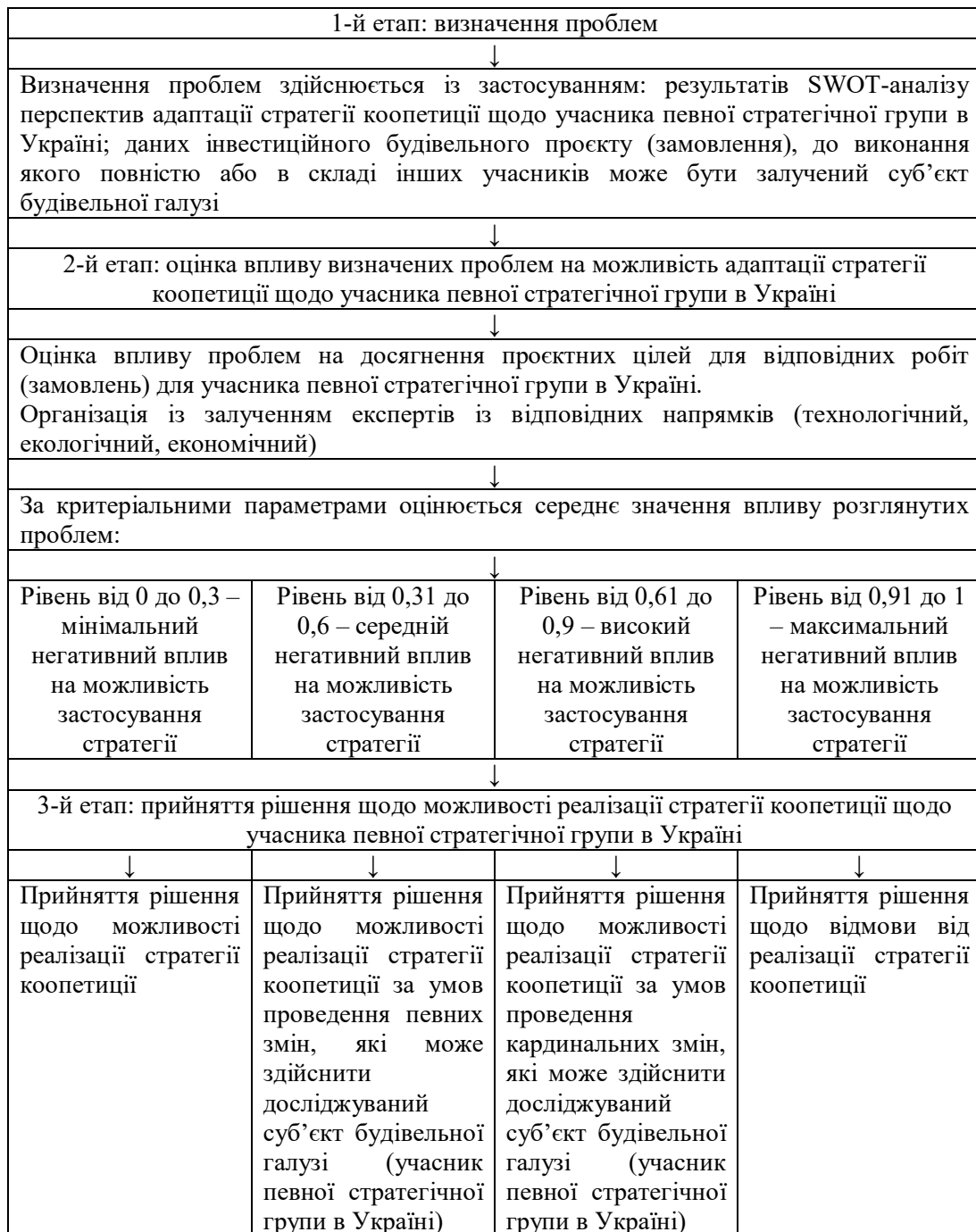
ної галузі), фізичні особи – підприємці, мікро- та малі будівельні підприємства (офіційний сектор будівельної галузі); 2-ї – фізичні особи – підприємці, мікро- та малі будівельні підприємства (офіційний сектор будівельної галузі), задіяні у сфері виконання будівельних послуг (робіт) вузької спеціалізації різних масштабів; 3-ї – середні підприємства будівельної галузі, що реалізують на рівні співпраці один з одним або окремо (можливо зі співпрацею із суб'єктами інших стратегічних груп) інвестиційні будівельні проєкти (великі та середні інвестиції регіональних ринків); 4-ї – великі підприємства будівельної галузі, об'єднані у великі фінансові групи (інші форми об'єднань, асоціацій, груп)).

На рис. 1 представлено методику порядку оцінки впливу фактичних проблем на можливість адаптації стратегії коопетиції щодо учасників усіх стратегічних груп в Україні. Вказаний порядок оцінки сформульовано з використанням критеріального методу, експертного методу, порівняльного методу, прогнозного методу, методу дерева рішень. Зазначена методика оцінки включає три ключових етапи, у рамках яких передбачено формулювання переліку оціночних проблем, оцінку впливу кожної з них на можливість адаптації стратегії коопетиції щодо учасника певної стратегічної групи в Україні у відповідному порядку, прийняття управлінського рішення стосовно можливості реалізації вказаної стратегії з огляду на виявлені результати оцінки.

Керуючись методичними даними (рис. 1), науковими, аналітичними даними, здійснимо оцінку впливу основних проблем на можливість адаптації стратегії коопетиції щодо учасників 1-ї стратегічної групи в Україні.

У табл. 1 представлено основні проблемні аспекти впровадження стратегії коопетиції щодо учасників 1-ї стратегічної групи в Україні. Оцінка здійснена із залученням десяти експертів із відповідних напрямів, а саме: трьох – із технологічного напрямку, трьох – з екологічного напрямку, трьох – з економічного напрямку.

За результатами дослідження встановлено, що, незважаючи на високий рівень впливу ключових проблем (значення 0,78), існує можливість реалізації стратегії коопетиції за умов проведення кардинальних змін, які може здійснити досліджуваний суб'єкт будівельної галузі (учасник 1-ї стратегічної групи в Україні). Серед переліку таких змін визначено: 1) оформлення підприємницької або трудової діяльності суб'єктів будівельної галузі, які функціонують у неофіційному секторі у вигляді ФОПів, мікро- або малих підприємств, за трудовими договорами; 2) підвищення рівня кваліфікації учасників або працівників 1-ї стратегічної групи в Україні; 3) вирішення інших проблем завдяки виконанню 1-ї та 2-ї змін.

Рис. 1. Методика порядку оцінки впливу фактичних проблем на можливість адаптації стратегії коопетиції щодо учасників усіх стратегічних груп в Україні

Джерело: складено авторами

У табл. 2 наведено основні проблемні аспекти впровадження стратегії коопетиції щодо учасників 2-ї стратегічної групи в Україні. Оцінка здійснена із залученням десяти експертів із відповідних напрямів, а саме: трьох – із технологічного напрямку, трьох – з екологічного напрямку, трьох – з економічного напрямку.

Відповідно до результатів дослідження виявлено, що хоча й установлено факт високого рівня впливу ключових проблем (значення 0,81), є перс-

пектива адаптації стратегії коопетиції за умов проведення кардинальних змін, які може здійснити досліджуваний суб'єкт будівельної галузі (учасник 2-ї стратегічної групи в Україні). У переліку вказаних змін виокремлено такі: 1) залучення інвестицій для придбання новітніх технологій та обладнання під гарантії учасників 3-ї та/або 4-ї стратегічних груп будівельної галузі України (зважаючи на потребу отримання якісних вузькопрофільних будівельних та ремонтних робіт);

Таблиця 1

**Основні проблемні аспекти впровадження стратегії коопетиції
щодо учасників 1-ї стратегічної групи в Україні**

№ п/п	Найменування проблеми, яка впливає на можливість адаптації стратегії коопетиції	Загальна середня експертна оцінка, у десят. один.
I	Можливість залучення учасників 1-ї стратегічної групи в Україні до проектних будівельних робіт повного циклу на договірних умовах для виконання певних ділянок робіт (не вузькопрофільних)	
1	Низька якість, низький рівень компетенції та недостатні гарантії (або відсутність гарантії якості) будівельних (ремонтних) робіт	0,8
2	Незручність договірного оформлення участі суб'єктів 1-ї стратегічної групи у великих проектах через потребу оформлення осіб, які не є суб'єктами підприємництва (ФОПами), мікро- та малими підприємствами за трудовими договорами. Оформлення трудових договорів передбачає навантаження на документообіг для учасника іншої стратегічної групи або 1-ї стратегічної групи, яка залучає учасників, які не зареєстровані офіційно як суб'єкти підприємництва	0,8
3	Ненадійність учасників 1-ї стратегічної групи в Україні через низький рівень відповідальності	0,8
4	Небажання багатьох учасників неофіційного сектору переходити до категорії офіційного. Цей проблемний аспект повністю унеможливує залучення таких суб'єктів будівельної галузі до участі в інвестиційних будівельних проектах повного циклу офіційно, але на практиці їх робота використовується в проектах зазначеної категорії іншими учасниками стратегічних груп	0,9
5	Діяльність учасників неофіційного сектору є передумовою отримання неофіційних доходів для таких суб'єктів, витрат для інших учасників стратегічних груп, порушення податкового законодавства України	0,8
6	Ріст травмування працівників у будівельній галузі через відсутність легалізації діяльності, зниження конкуренції стратегічної групи через недостатню якість будівельної продукції	0,8
7	Низька ресурсна забезпеченість	0,6
8	Загальна оцінка впливу проблем на можливість адаптації стратегії коопетиції	0,78
9	Рішення щодо можливості адаптації стратегії коопетиції	Існує можливість реалізації стратегії коопетиції за умов проведення кардинальних змін, які може здійснити досліджуваний суб'єкт будівельної галузі (учасник 1-ї стратегічної групи в Україні): 1) оформлення підприємницької або трудової діяльності суб'єктів будівельної галузі, які функціонують у неофіційному секторі у вигляді ФОПів, мікро- або малих підприємств, за трудовими договорами; 2) підвищення рівня кваліфікації учасників або працівників 1-ї стратегічної групи в Україні; 3) вирішення інших проблем завдяки виконанню 1-ї та 2-ї змін

Джерело: складено авторами за матеріалами [7–10]

2) підвищення рівня кваліфікації учасників або працівників 2-ї стратегічної групи в Україні;
3) вирішення інших проблем завдяки виконанню 1-ї та 2-ї змін.

У табл. 3 подано основні проблемні аспекти впровадження стратегії коопетиції щодо учасників 3-ї стратегічної групи в Україні. Оцінка здійснена із залученням десяти експертів з відповід-

них напрямів, а саме: трьох – із технологічного напрямку, трьох – з екологічного напрямку, трьох – з економічного напрямку.

Згідно з отриманими результатами дослідження доведено, що хоча й встановлено факт високого рівня впливу ключових проблем (значення 0,78), існує можливість адаптації стратегії коопетиції за умов проведення кардинальних

Таблиця 2

**Основні проблемні аспекти впровадження стратегії коопетиції
щодо учасників 2-ї стратегічної групи в Україні**

№ п/п	Найменування проблеми, яка впливає на можливість адаптації стратегії коопетиції	Загальна середня експертна оцінка, у десят. один.
I	Можливість залучення учасників 2-ї стратегічної групи в Україні до проектних будівельних робіт повного циклу на договірних умовах для виконання вузькопрофільних ділянок робіт	
1	Низька мобільність кадрів, мобільних груп через потребу транспортування обладнання, зайнятість кадрів за іншими об'єктами	0,8
2	Проблема відсутності фахівців за певними спеціалізаціями через відтік кадрів за кордон, скорочення нових кадрів, проблема погіршення кадрового потенціалу через скорочення кадрів вузьких спеціалізацій	0,8
3	Проблема відсутності власних оборотних коштів для оновлення обладнання, проблема зростання зносу технологій, обладнання	0,85
4	Проблема погіршення якості, ціни, асортименту через зростання зносу технологій, обладнання	0,8
5	Проблема зменшення доходів та капіталу через погіршення кадрового потенціалу, зростання зносу технологій, обладнання, зменшення обсягів замовлень	0,8
6	Загальна оцінка впливу проблем на можливість адаптації стратегії коопетиції	0,81
7	Рішення щодо можливості адаптації стратегії коопетиції	Існує можливість реалізації стратегії коопетиції за умов проведення кардинальних змін, які може здійснити досліджуваний суб'єкт будівельної галузі (учасник 2-ї стратегічної групи в Україні): 1) залучення інвестицій для придбання новітніх технологій та обладнання під гарантії учасників 3-ї та/або 4-ї стратегічної груп будівельної галузі України (зважаючи на потребу отримання якісних вузькопрофільних будівельних та ремонтних робіт); 2) підвищення рівня кваліфікації учасників або працівників 2-ї стратегічної групи в Україні; 3) вирішення інших проблем завдяки виконанню 1-ї та 2-ї змін

Джерело: складено авторами за матеріалами [7–10]

змін, які може здійснити досліджуваний суб'єкт будівельної галузі (учасник 3-ї стратегічної групи в Україні). До переліку зазначених змін віднесено: 1) розширення кола учасників, об'єднання капіталу, можливість придбання обладнання, технологій без залучення кредитних коштів за високими ставками; 2) поліпшення мотивації кадрів для забезпечення кадрового потенціалу; 3) вирішення основних проблем завдяки виконанню 1-ї та 2-ї змін; 4) вплив на скорочення впливу 1-ї проблеми через ініціативу поліпшення прозорості тендерів на будівництво у сферах масштабного попиту (зокрема, модернізації систем теплопостачання).

У табл. 4 представлено основні проблемні аспекти впровадження стратегії коопетиції щодо учасників 4-ї стратегічної групи в Україні. Оцінка здійснена із залученням десяти експертів відповідних напрямів, а саме: трьох – із технологічного

напряму, трьох – з екологічного напряму, трьох – з економічного напряму.

Вивчення одержаних результатів дослідження показало, що, незважаючи на факт високого рівня впливу ключових проблем (значення 0,8), є перспектива адаптації стратегії коопетиції за умов проведення кардинальних змін, які може здійснити досліджуваний суб'єкт будівельної галузі (учасник 4-ї стратегічної групи в Україні). Визначено перелік таких змін: 1) розширення кола учасників, об'єднання капіталу, можливість придбання обладнання, технологій без залучення кредитних коштів за високими ставками; 2) поліпшення мотивації кадрів для забезпечення кадрового потенціалу; 3) вирішення основних проблем завдяки виконанню 1-ї та 2-ї змін; 4) вирішення проблеми виникнення конфлікту інтересів через співпрацю з учасниками в рамках об'єднання, орієнтованих на спільні цілі, виконання взятих

Таблиця 3

**Основні проблемні аспекти впровадження стратегії коопетиції
щодо учасників 3-ї стратегічної групи в Україні**

№ п/п	Найменування проблеми, яка впливає на можливість адаптації стратегії коопетиції	Загальна середня експертна оцінка, у десят. один.
I	Можливість залучення учасників 3-ї стратегічної групи в Україні до проектних будівельних робіт повного циклу на договірних умовах для виконання інвестиційних будівельних проектів (великих та середніх інвестицій регіональних ринків) самостійно або у співпраці з учасниками 4-ї стратегічної групи в Україні (для реалізації великих інвестиційних будівельних проектів національного та зарубіжних масштабів)	
1	Проблема фактичної складності доступу до тендерів на будівельні проекти через корупцію на різних рівнях	0,9
2	Проблема доступу до капіталу через високі кредитні ставки, недостатність власних кредитних коштів	0,8
3	Проблема високого рівня зносу обладнання, технологій, зростання рівня зносу	0,8
4	Висока ціна та недостатня якість будівельних робіт через високий знос обладнання, технологій, відсутність капіталу на оновлення	0,8
5	Проблема скорочення обсягів реалізації будівельних проектів через погіршення соціально-економічного стану (зовнішній чинник), зношуваність обладнання, технологій (внутрішній чинник)	0,8
6	Проблема скорочення кадрового потенціалу	0,6
7	Загальна оцінка впливу проблем на можливість адаптації стратегії коопетиції	0,78
8	Рішення щодо можливості адаптації стратегії коопетиції	Існує можливість реалізації стратегії коопетиції за умов проведення кардинальних змін, які може здійснити досліджуваний суб'єкт будівельної галузі (учасник 3-ї стратегічної групи в Україні): 1) розширення кола учасників, об'єднання капіталу, можливість придбання обладнання, технологій без залучення кредитних коштів за високими ставками; 2) поліпшення мотивації кадрів для забезпечення кадрового потенціалу; 3) вирішення основних проблем завдяки виконанню 1-ї та 2-ї змін; 4) вплив на скорочення впливу 1-ї проблеми через ініціативу поліпшення прозорості тендерів на будівництво у сферах масштабного попиту (зокрема, модернізації систем тепlopостачання)

Джерело: складено авторами за матеріалами [7–10]

зобов'язань; 5) вплив на скорочення впливу 1-ї проблеми через ініціативу поліпшення прозорості тендерів на будівництво у сферах масштабного попиту.

Висновки. Досліджено проблеми адаптації стратегій розвитку країн Європи до умов функціонування будівельної галузі України. На підставі проведеного аналізу визначено низку проблем, які можуть виникнути під час упровадження розглянутих стратегій розвитку в діяльність суб'єктів господарювання будівельної галузі України (стратегії коопетиції (стратегії розвитку організованого інституційного багаторівневого господарства (будівельної галузі), керованого із застосуванням ринкових методів)); стратегії енергозбереження (енергоефективності) щодо різних напрямів

управління будівництвом, характеристик будівельної продукції, які широко використовуються в ЄС; інноваційних технологічних стратегій, що передбачають застосування у виробничих процесах високотехнологічної техніки, обладнання, технологій (зокрема, дронів, роботів, 3D-моделювання у виробництві певних частин будівельної продукції)). Визначено низку проблем та управлінських рішень щодо їх подолання стосовно можливості адаптації стратегії коопетиції відносно учасників чотирьох стратегічних груп в Україні. Визначено, що серед проблем використання досвіду європейських країн щодо впровадження в будівництві інноваційних технологічних стратегій, які передбачають застосування у виробничих процесах високотехнологічної техніки, обладнання, тех-

Таблиця 4

**Основні проблемні аспекти впровадження стратегії коопетиції
щодо учасників 4-ї стратегічної групи в Україні**

№ п/п	Найменування проблеми, яка впливає на можливість адаптації стратегії коопетиції	Загальна середня експертна оцінка, у десят. один.
I	Можливість залучення учасників 4-ї стратегічної групи в Україні до проектних будівельних робіт повного циклу на договірних умовах для реалізації великих інвестиційних будівельних проектів національного та зарубіжних масштабів	
1	Проблема фактичної складності доступу до тендерів на будівельні проекти через корупцію на різних рівнях	0,8
2	Проблема доступу до капіталу через високі кредитні ставки, недостатність власних кредитних коштів	0,8
3	Проблема виникнення конфліктів інтересів на рівні учасників об'єднань	0,8
4	Проблема порушення строків виконання проєктів через виникнення конфліктів інтересів на рівні учасників об'єднань	0,8
5	Проблема високого рівня зносу обладнання, технологій, зростання рівня зносу	0,8
6	Проблема скорочення обсягів реалізації будівельних проєктів через погіршення соціально-економічного стану (зовнішній чинник), зношувальність обладнання, технологій (внутрішній чинник)	0,8
7	Проблема скорочення кадрового потенціалу	0,8
8	Загальна оцінка впливу проблем на можливість адаптації стратегії коопетиції	0,8
9	Рішення щодо можливості адаптації стратегії коопетиції	Існує можливість реалізації стратегії коопетиції за умов проведення кардинальних змін, які може здійснити досліджуваний суб'єкт будівельної галузі (учасник 4-ї стратегічної групи в Україні): 1) розширення кола учасників, об'єднання капіталу, можливість придбання обладнання, технологій без залучення кредитних коштів за високими ставками; 2) поліпшення мотивації кадрів для забезпечення кадрового потенціалу; 3) вирішення основних проблем завдяки виконанню 1-ї та 2-ї змін; 4) вирішення проблеми виникнення конфлікту інтересів через співпрацю з учасниками в рамках об'єднання, орієнтованих на спільні цілі, виконання взятих зобов'язань; 5) вплив на скорочення впливу 1-ї проблеми через ініціативу поліпшення прозорості тендерів на будівництво у сферах масштабного попиту

Джерело: складено авторами за матеріалами [7–10]

нологій, можна виділити: складнощі доступу до капіталу; економію на інноваціях; відсутність орієнтури на інноваційний розвиток на користь тра-

диційному; відсутність кваліфікованих кадрів, які володіють навичками управління інноваційними технологіями, використання новітньої техніки.

Список використаних джерел:

1. Торкатюк В.И., Бойко Л.Г., Сухонос М.К. Совершенствование стратегии формирования системы энергосбережения в строительной отрасли. *Научно-технический сборник*. 2004. № 58. С. 3–16.
2. Калицкий Э.М. Ресурсосберегающие технологии в строительстве. Минск : РИПО, 2012. 148 с.
3. Пинда Ю.В. Теоретико-методологічні засади обґрунтування стратегічних пріоритетів і механізмів розвитку будівельного сектору України : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.03. Харків, 2019. 494 с.
4. На пути к европейской стратегии по созданию биоэкономики замкнутого цикла / Л. Хетемяки и др. Йёнсуу : Европейский институт леса, 2017. 52 с.
5. Matejun M. Absorpcja wsparcia w zarządzaniu rozwojem mikro, małych i średnich przedsiębiorstw – podejście strategiczne. Łódź : Wydawnictwa Politechniki Łódzkiej, 2015. 517 s.
6. Full-cycle construction Pkserviss. Дата оновлення: 17.01.2020. URL : <http://www.pkserviss.lv/en/construction-services/atslegatavie-objekti/> (дата звернення: 17.01.2020).

7. Будівельна галузь: стан та перспективи. Дата оновлення: 31.05.2019. URL : <http://budport.com.ua/news/12779-budivelna-galuz-stan-ta-perspektivi> (дата звернення: 31.05.2019).
8. Будівництво. Дата оновлення: 31.05.2019. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 31.05.2019).
9. Kononova O. Analysis of peculiarities development of Ukraine's construction industry in comparison with EU and CIS countries. *Technology audit and production reserves*. 2019. № 4/4(48). P. 33–36.
10. Кононова О.Є. Рівень ефективності стратегій розвитку будівельної галузі України. *Збірник наукових праць Харківського національного автомобільно-дорожнього університету. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2019. № 2(23). С. 74–99.

References:

1. Torkatjuk V.I., Bojko L.G., Suhonos M.K. (2004) Sovershenstvovanie strategii formirovaniya sistemy jenergosberzheniya v stroitel'noj otrasli [Improving the strategy of forming an energy-saving system in the construction industry]. *Nauchno-tehnicheskij sbornik*, № 58, pp. 3–16.
2. Kalickij Je.M. (2012) Resursosberegajushhie tehnologii v stroitel'stve [Resource-saving technologies in construction.]. Minsk: RIPO, 148 p.
3. Pynda Yu.V. (2019) Teoretyko-metodolohichni zasady obhruntuvannya stratehichnyx prioritytiv i mexanizmiv rozvytku budivel'noho sektoru Ukrayiny [Theoretical and methodological foundations of substantiation of strategic priorities and mechanisms of development of the construction sector of Ukraine]. PhD thesis: Kharkiv, 494 p.
4. Hetemjaki L., Hanevinkel' M., Mujs B., Ollikajnen M., Palai M., Trasobares A. (2017) Na puti k evropejskoj strategii po sozdaniju biojekonomiki zamknutogo cikla [Towards a European strategy for creating a closed-loop bioeconomy]. Joensuu: Evropejskij institut lesa, 52 p.
5. Matejun M. (2015) Absorpcja wsparcia w zarzadzaniu rozwojem mikro, malych i srednich przedsiebiorstw – podejscie strategiczne. Łódź: Wydawnictwa Politechniki Łódzkiej, 517 p.
6. Full-cycle construction Pkserviss. Available at: <http://www.pkserviss.lv/en/construction-services/atsleggatavie-objekti/> (accessed 17 January 2020).
7. Budivel"na haluz": stan ta perspektyvy [Construction industry: status and prospects]. Available at: <http://budport.com.ua/news/12779-budivelna-galuz-stan-ta-perspektivi> (accessed 31 May 2019).
8. Budivnyctvo [Construction]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 31 May 2019).
9. Kononova O. (2019) Analysis of peculiarities development of Ukraine's construction industry in comparison with EU and CIS countries. *TECHNOLOGY AUDIT AND PRODUCTION RESERVES*, № 4/4(48), p. 33–36.
10. Kononova O. (2019) Riven" efektyvnosti stratehij rozvytku budivel"noyi haluzi Ukrayiny [The level of effectiveness of development strategies of the construction industry of Ukraine]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpryyemnyctva: Zbirnyk naukovyx prac" Kharkivskoho nacionalnogo avtomobilno-dorozhnoho universytetu*, № 2(23). pp.74–99.

Bozhanova Viktoriia, Kononova Oleksandra

Prydniprovsk State Academy of Civil Engineering and Architecture

PROBLEMS OF ADAPTATION OF EUROPEAN COUNTRY DEVELOPMENT STRATEGIES TO THE FUNCTIONING CONDITIONS OF THE UKRAINE BUILDING INDUSTRY

Optimizing the strategic management of the construction industry through the use of foreign experience, in particular the development strategies of the leading European countries, is an important area of improvement. This area involves the use of areas' number for improvement that involves the introduction of complex technological, economic innovations in the research area. Effective implementation of these development directions is possible under certain conditions of the domestic environment functioning (or bringing the state of functioning of the construction industry of Ukraine to the required characteristics). In order to take the best of foreign experience, we need to evaluate all the possible problems associated with adapting the best development strategies. According to the research of scientific and analytical works, at the present stage of development there is no comprehensive approach to the systematization of problematic aspects of the application of European experience in the field of strategic management in the construction industry in the conditions of functioning of Ukrainian economic entities, regulatory and legal regulation of this area. The article attempts to formulate the main problems of the experience adaptation of the leading European countries on the implementation of development strategies in the Ukraine construction industry. The article analyzes the problems of adaptation in Ukraine of the strategy of co-operation (the strategy of development of organized institutional multi-level economy (construction industry), guided by the use of market methods). It was also found that the co-op strategy was being implemented in Poland, some EU countries (including Latvia), partly in Germany. The study presents a procedure for the impact assessing of actual problems on the possibility of adapting the co-op strategy to the participants of all strategic groups in Ukraine. The stated evaluation procedure is formulated using the criterion method, the expert method, the comparative method, the forecast method, and the decision tree method. Based on the methodological data, scientific and analytical data, we will evaluate the impact of the main problems on the possibility of adapting the co-op strategy to the participants of the 1-4 strategic groups in Ukraine.

Key words: *strategy, development, strategic management, co-op strategy, EU countries, and construction industry.*

JEL classification: L1, L74, O17, O1.

УДК 338.48

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.3>**Борблік К.Е.**асистент кафедри інноватики та управління,
Приазовський державний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4853-5907>

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасний стан, тенденції та перспективи розвитку ринку туристичних послуг в Україні. Проаналізовано, що для розвитку ринку туристичних послуг в Україні існують усі передумови. Розглянуто основні етапи, що стримують розвиток туристичної індустрії в країні та потребують подальшого вирішення. Запропоновано науково-методичний підхід до оцінки стану ринку туристичних послуг в Україні. Проведено аналіз інтенсивності та тенденцій розвитку туристопотоку в країні. Досліджено потоки надходжень і витрат, пов'язаних із туризмом. Представлено аналіз показників діяльності колективних засобів із розміщення туристів та аналіз показників діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг у країні в сучасних умовах на засадах сталого розвитку ринку туристичних послуг в Україні.

Ключові слова: туризм, туристопоток, туристи, туристична індустрія, ринок туристичних послуг, аналіз показників розвитку ринку туристичних послуг.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток ринку туристичних послуг призвів до не менш прогресивного зростання кількості туристів, що обслуговувалися туристичними агентствами та операторами. У 2017 р. юридичними особами – суб'єктами ринку було надано послуг населенню на 64% більше, ніж у 2011 р., і майже на 7% більше, ніж у 2016 р. Цього ж року обсяг наданих туристам послуг фізичними особами – підприємцями становив 401 тис, що на 40% більше, ніж у 2011 р., і на 34% більше, ніж у 2016 р. Однак складна політична ситуація, що склалася на території України в 2014 р., негативно вплинула на потоки іноземних туристів. І хоча протягом останніх років спостерігається тенденція до збільшення кількості іноземців, що обслуговуються суб'єктами ринку туристичних послуг, цей показник ще не досяг кризового рівня. Що стосується напрямів туристичних потоків, то кількість громадян України, які звернулися за послугою до туристичних агентств та операторів у межах країни, також постійно збільшується. Подібна тенденція спостерігається і в обсягах реалізації туристичних продуктів фізичними особами – підприємцями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми дослідження стану та тенденцій розвитку ринку туристичних послуг, їхні особливості в економіці знайшли своє відображення у працях таких українських учених, як: Т.І. Ткаченко [1], Г.В. Казачковська [2], Ю.Б. Миронов [3] та ін. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій із даної проблематики, певні теоретичні і науково-методичні аспекти формування стану та розвитку ринку туристичних послуг потребують подальшого поглиблення.

Мета статті полягає в аналізі інтенсивності та тенденцій розвитку туристопотоку, кількісній

оцінці стану ринку туристичних послуг в Україні за видами показників у три етапи.

Виклад основного матеріалу. Активний розвиток інтеграційних процесів в Україні, а також черговий етап глобалізації господарських зв'язків перетворили туристичну галузь на одну з найбільш важливих у становленні держави. За даними Державної служби статистики України, питома вага послуг туристичної індустрії в загальному обсязі послуг стабільно збільшується. Так, якщо у 2012 р. цей показник становив більше 23%, то сьогодні – майже 34% [4]. Пропорційно збільшується й обсяг реалізованих послуг у транспортній, розважальній сферах та в секторі розміщення туристів.

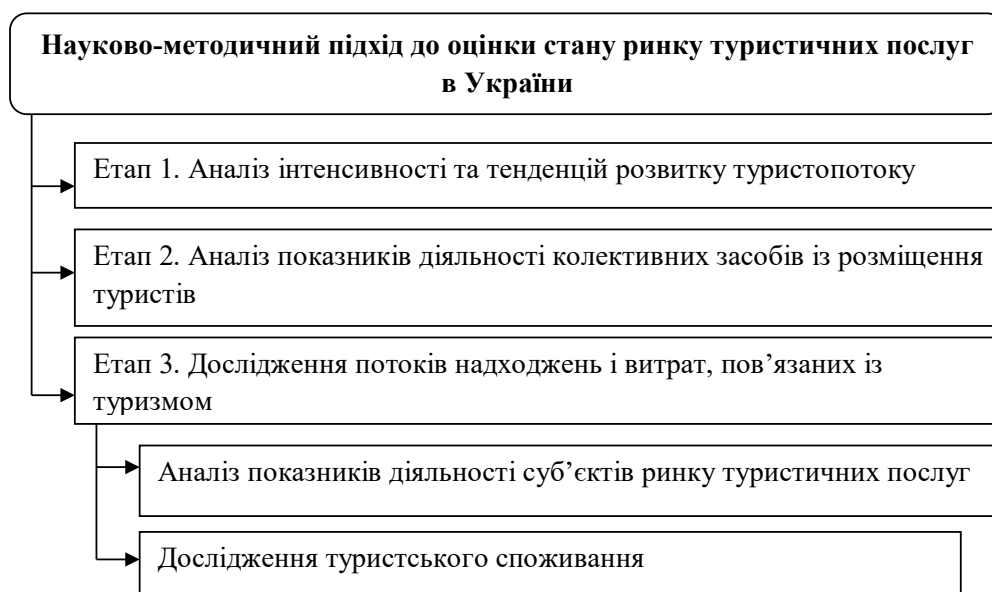
Зважаючи на політичну ситуацію в країні (анексія Криму в 2014 р. та окупація деяких міст Донецької та Луганської областей), обсяг послуг, які реалізовувалися на ринку туристичних послуг, значно скоротився у 2015 р. Однак уже в 2017 р. обсяг послуг із тимчасового розміщення та організації харчування збільшився на 30% порівняно з 2012 р. і на 54% порівняно з 2015 р.

Ринок туристичних послуг в Україні має комплексуючий характер, а його розвиток забезпечує мультиплікаційний ефект, який визначає міру інтегрованості країни у світогосподарську систему.

Для здійснення достовірної кількісної оцінки стану ринку туристичних послуг в Україні пропонується науково-методичний підхід, який складається з кількох етапів (рис. 1).

Етап 1. Аналіз інтенсивності та тенденцій розвитку туристопотоку.

Показники туристопотоку ґрунтуються на розумінні різних видів та цілей туризму. Саме інтенсивність туристопотоку визначає ступінь розвитку національного ринку туристичних послуг (табл. 1).

Рис. 1. Науково-методичний підхід до оцінки стану ринку туристичних послуг в Україні

Джерело: складено автором

Таблиця 1

Кількість туристів, обслужених суб'єктами ринку туристичних послуг, осіб

Показники	2011		2015		2016		2017	
	Громадяни України	Іноземці	Громадяни України	Іноземці	Громадяни України	Іноземці	Громадяни України	Іноземці
Кількість обслужених туристів								
юридичні особи	1441157	109912	1800277	14550	2216323	33784	2365424	38563
в межах України	369520	-	301865	-	375091	-	393396	-
за кордоном	1071637	-	1498412	-	1841232	-	1872028	-
фізичні особи – підприємці	287185	2229	204140	609	298212	1287	401397	1042
в межах України	128030	-	55162	-	78470	-	83571	-
за кордоном	159155	-	148978	-	219742	-	317826	-

Джерело: складено автором на основі [4]

Що стосується цілей подорожей, то найбільш інтенсивним є туристичний потік у сфері організації дозвілля та відпочинку. Так, у 2017 р. близько 2,5 млн. осіб скористалися послугами туристичних підприємств саме з такою метою. Порівняно з 2011 р. цей показник збільшився на 2%. Варто зазначити, що якщо в 2011 р. туристи більше здійснювали подорожей із метою спортивного відпочинку (2%), то в 2017 р. питома вага осіб, що зацікавилися цим напрямом, становила менше 1%. Зросла кількість туристів, що подорожує у службових цілях і для навчання, а от кількість туристів, що здійснює поїздки з метою лікування, зменшилася на 1%. Інші види туризму сьогодні є недостатньо розвиненими на території України, їх питома вага в загальному потоці становить менше 1%.

Кількість осіб, що звернулися до суб'єктів ринку туристичних послуг із метою організації власного відпочинку, в 2017 р. порівняно з 2016 р. зросла на 337 тис осіб, або на 15%. Порівняно з 2011 р. цей показник збільшився на 56%, або

на 900 тис осіб. Варто зазначити, що у загальній кількості туристів цієї групи 11% становили внутрішні туристи, 1% – іноземці і 88% – особи, що відправилися на відпочинок за кордон. Порівняно з 2011 р. ці частки суттєво змінилися. Так, у 2011 р. питома вага внутрішніх туристів у загальній кількості осіб, що звернулися до суб'єктів ринку туристичних послуг із метою відпочинку, становила 21%, іноземців – 5%, а тих, хто відправлявся за кордон, – 74%. Що стосується інших видів туризму, то, як зазначалося вище, вони сьогодні є недостатньо розвиненими і не користуються значною популярністю серед населення України. Порівняно з 2011 р. на 7% у 2017 р. зросла лише кількість осіб, що звернулися до суб'єктів ринку туристичних послуг із метою організації поїздки на лікування. За іншими видами туризму цей показник лише скорочувався.

На жаль, негативну динаміку в'їзного туристичного потоку не змогли змінити лібералізація візового режиму та спрощення прикордонних

формальностей для учасників міжнародного руху, які отримали високу оцінку з боку громадськості ще під час проведення чемпіонату Європи з футболу в 2012 р. [2].

Отже, аналіз інтенсивності та тенденцій розвитку туристопотоку продемонстрував загальне підвищення попиту на туристичні послуги різних видів. Найбільш популярними видами туризму виявилися діловий та розважальний. Серед країн, що найчастіше відвідуються українськими громадянами, слід відзначити країни Європейського Союзу і курорти Туреччини та Єгипту. Негативною є динаміка в ізнного туристичного потоку, що пов'язано передусім із військово-політичним конфліктом на території держави.

Етап 2. Аналіз показників діяльності колективних засобів із розміщення туристів.

Засоби з розміщення туристів посідають особливе місце у галузі туризму. Вони являють собою сферу послуг, діяльність якої полягає у розміщенні та обслуговуванні приїжджих й яка спрямована на задоволення потреб людини. Обсяг туристських потоків, валютні надходження в регіон залежать перелусім від експлуатаційної можливості цієї сфери туризму та якості наданих послуг [3].

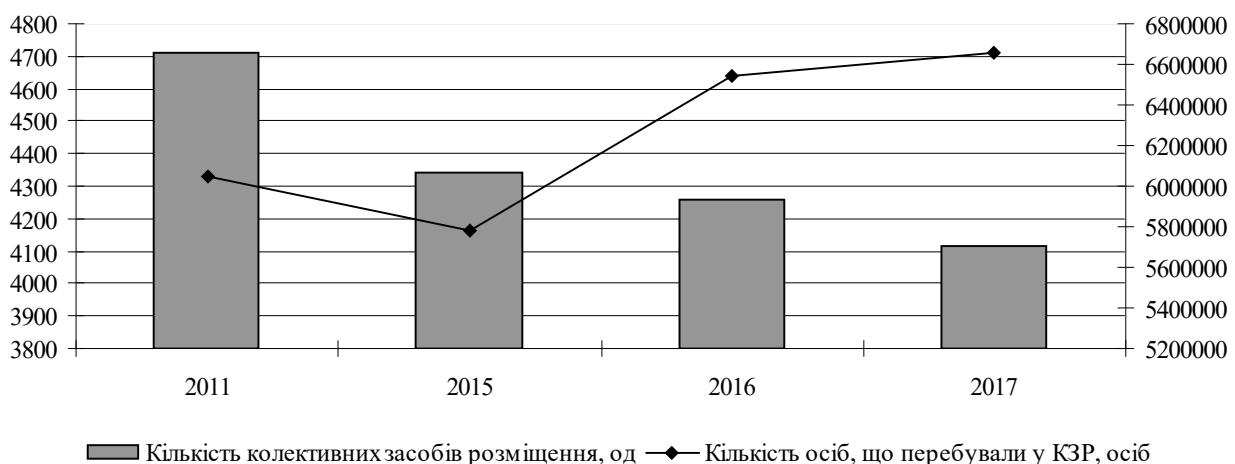
За даними Державної служби статистики України, у 2017 р. на території держави нараховувалося 4115 колективних засобів розміщення (КЗР), що на 595 од., або на 13%, менше, ніж у 2011 р. (рис. 2). Варто відзначити, що цей показник за весь період 2011–2017 рр. стабільно скорочувався, проте серед причин такого падіння не тільки закриття підприємств, а й їх об'єднання, інтеграція в глобальні готельні мережі тощо. Про відсутність негативної динаміки в такому контексті говорить і збільшення загальної кількості туристів, що перебували у КЗР. У 2017 р. цей показник становив 6 млн. осіб, що на 610 тис осіб, або на 10%, більше, ніж у 2011 р. Незначне скорочення

показника відбулося у 2015 р. (на 270 тис осіб), що пов'язано з різким погіршенням політичної ситуації в країні, однак уже в 2016 р. зростання кількості туристів становило 13%.

Починаючи з 2011 р. цей показник постійно скорочувався за винятком 2015 р., коли значно зросла кількість внутрішньо переміщених осіб. Якщо розглядати складники цього сегменту ринку туристичних послуг, то можна виокремити тенденцію до збільшення кількості готелів, мотелів, хостелів, тоді як кількість гуртожитків, туристичних баз скорочувалася [1]. Така зміна зумовлюється зміною загальної спрямованості туристичного потоку: у зв'язку з тим, що метою туристичних подорожей стали відпочинок та бізнес, більшою популярністю користуються готелі та аналогічні засоби розміщення, ніж туристичні бази, кемпінги тощо. У 2017 р. кількість туристів, що перебували у готелях, збільшилася на 28% порівняно з 2011 р., тоді як аналогічний показник у туристичних базах скоротився на 2,5%. Відповідна динаміка спостерігається протягом усього періоду 2011–2017 рр.

Однак якщо розглядати доходи готелів та аналогічних засобів розміщення, то протягом зазначеного періоду вони зросли по всіх групах КЗР, окрім мотелів (скорочення становило 41%), що зумовлено незначною вартістю номерів та мінімальним обсягом обслуговування. У цілому доходи від наданих послуг готелів та інших КЗР цієї групи протягом 2011–2017 рр. зросли більше ніж у два рази (на 139%). Із 2015 р. щорічне зростання показника становило близько 30%.

Що стосується спеціалізованих засобів розміщення, то протягом 2011–2017 рр. спостерігається тенденція до скорочення їх кількості (на 26%). Найбільшу питому вагу у цій категорії КЗР займають бази відпочинку та санаторії (74% і 10% відповідно). Серед усіх представлених засобів розміщення

Рис. 2. Динаміка кількості колективних засобів розміщення туристів в Україні та кількості осіб, що в них перебувала

Джерело: складено автором на основі [4]

збільшити кількість туристів удалося лише базам відпочинку – на 6%, тоді як інші підприємства демонстрували скорочення більше ніж на 20% (санаторії), а іноді навіть більше ніж на 50% (санаторії-профілакторії, бальнеологічні лікарні). Загальне скорочення показника в групі становило 18%.

Незважаючи на це, доходи від наданих послуг удалося збільшити кільком категоріям КЗР: санаторії – на 30%, пансіонати з лікуванням – на 91%, бальнеологічні лікарні – на 81%, будинки відпочинку – на 12%. Це зумовлюється загальним підвищенням цін на медичні послуги. Водночас скорочення доходів баз відпочинку в 2017 р. порівняно з 2011 р. на 34% зумовлюється зміною способу відпочинку у таких закладах: якщо раніше вони використовувалися для довготривалого відпочинку, то сьогодні актуальна тенденція до розміщення гостей лише на один день, при цьому більшість туристів не залишається на базі на ніч.

Варто відзначити, що найбільший показник перебування туристів є характерним для готелів (28% від загального обсягу ліжко-днів) та баз відпочинку (13% від загального обсягу ліжко-днів), приблизно по 2% мають гуртожитки для приїжджих, туристичні бази, санаторії-профілакторії та пансіонати відпочинку. Інші ж засоби розміщення мають питому вагу менше 2% у загальному обсязі проведених ліжко-днів.

Таким чином, для колективних засобів розміщення характерна тенденція до скорочення їх кількості, скорочення терміну перебування в них туристів, що у цілому відображає рівень розвитку туристичної галузі в країні, який сьогодні є недостатньо високим. Однак можна відзначити позитивні риси: підвищення кількості осіб, що використовують інфраструктуру КЗР, та закономірне підвищення доходів КЗР від надання послуг. Такі

тенденції відображають рівень розвитку ринку туристичних послуг, який можна охарактеризувати як задовільний та такий, що продовжує вдосконалюватися.

Етап 3. Дослідження потоків надходжень і витрат, пов'язаних із туризмом. Аналіз показників діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг.

Проблемними питаннями у сучасних умовах залишаються недосконалість та неефективність управління підприємствами туристичної галузі України. Це погіршує туристичну привабливість держави та гальмує розвиток комплексу національних туристичних послуг. Так, опублікований у 2018 р. на Світовому економічному форумі індекс конкурентоспроможності туризму України становив лише 3,5 бали із семи можливих, держава займає 88-е рейтингове місце серед 133-х досліджуваних туристичних регіонів [4]. Негативною тенденцією є й те, що порівняно з 2015 р. цей показник не змінився.

У табл. 2 відображено основні показники діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг. Варто зазначити, що їхні доходи протягом 2011–2017 рр. стабільно зростали (за винятком 2015 р., що стало результатом військово-політичної кризи на території країни). Так, у 2017 р. цей показник збільшився більше ніж у два рази порівняно з 2011 р., що свідчить про динамічні темпи зростання ринку туристичних послуг. Зростає і показник комісійних та агентських винагород – у 2017 р. він становив 708 млн. грн, що на 131% більше, ніж у 2011 р., і на 31% більше, ніж у 2016 р. Така динаміка свідчить про ефективність діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг із позиції підприємництва.

Важливо зазначити, що паралельно з доходами зростали й витрати на операційну діяльність

Таблиця 2

Динаміка показників діяльності суб'єктів ринку туристичних послуг в Україні, тис грн

Показники	2011 р.	2014 р.	Темп приросту у % до 2011 р.	2015 р.	Темп приросту у % до 2014 р.	2016 р.	Темп приросту у % до 2015 р.	2017 р.	Темп приросту у % до 2016 р.
Дохід від надання туристичних послуг	4685427	5432673	115,95	4797731	88,31	11522520	240,17	18502975	160,58
Сума комісійних, агентських та інших винагород	307497	394528	128,30	771181	195,47	542977,5	70,41	708966	130,57
Операційні витрати	1436669	5104476	355,30	4513433	88,42	9144060,3	202,60	14900951	162,96
матеріальні витрати	483066	2152795	445,65	746488	34,68	7348522,9	984,41	12441525	169,31
витрати на оплату праці	177223	224245	126,53	255051	113,74	290058,7	113,73	412343	142,16
відрахування на соціальні заходи	62208	83249	133,82	78460,3	94,25	61463,3	78,34	91569,4	148,98
суми нарахованої амортизації	25447	21268	83,58	20509,8	96,43	26135,3	127,43	699429	2676,19
інші витрати	688724	2622917	380,84	3412923	130,12	1417880,1	41,54	1256083	88,59

Джерело: складено автором на основі [4]

суб'єктів ринку туристичних послуг в Україні. Так, операційні витрати у 2017 р. збільшилися на 63% порівняно з 2016 р. і більше ніж у дев'ять разів порівняно з 2011 р. Таке зростання зумовлено передусім витратами на вдосконалення інфраструктурного складника – саме він займає найбільшу питому вагу у загальному обсязі витрат (83%).

Анексія Криму та військова агресія Росії різко скоротили потік іноземних туристів. Інфляція і девальвація гривні в 2014–2015 рр. зумовили зменшення кількості виїзних туристів, проте дещо поживали внутрішній туризм. Останнє, як показують дані, викликало значний економічний ефект [4].

Висновки. Ринок туристичних послуг України належить до реформованого типу національного туристичного ринку, який характеризує країни перехідного типу, що формують ринкові структури і де переважає міжнародний туризм імпортного спрямування. Протягом періоду 2011–2017 рр. ринок туристичних послуг України зазнав значних змін, що спостерігається не тільки у зміні направленості та географічної структури туристичного потоку, а й у його інфраструктурному складнику (зменшення кількості колективних засобів розміщення) за підвищення доходів суб'єктів ринку від реалізації туристичних послуг.

Список використаних джерел:

1. Ткаченко Т.І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія. Київ : Київський національний торгово-економічний університет, 2006. 537 с.
2. Казачковська Г.В. Можливості сталого розвитку туризму та курортів в Україні. *Інформаційні технології в управлінні туристичною та курортно-рекреаційною економікою* : матер. доп. II наук.-практ. конф. Бердянськ : АУІТ «АРИУ», 2006. С. 126–137.
3. Миронов Ю.Б. Сутність та чинники сталого розвитку туризму в регіоні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.11. С. 117–122.
4. Офіційний сайт Eurostat. URL : http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Tourism_statistics (дата звернення: 02.02.2020).
5. Рябев А.А. Готельні та хостельні мережі: дослідження задоволення споживчого попиту. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2016. № 2(1). С. 100–101.
6. Катькало В., Шемракова В.Н. Сетевые стратегии гостиничного бизнеса. Санкт-Петербург : Высшая школа менеджмента, 2008. 364 с.

References:

1. Tkachenko T.I. (2006) Stalyj rozvytok turyzmu: teoriya, metodologhiya, realiji biznesu: monoghrafija [Sustainable Tourism Development: Theory, Methodology, Business Realities]. Kyiv: Kyjivskij nacional'nyj torhovoekonomichnyj universytet.
2. Kazachkovska, H. V. (2006). Mozhlivosti stalogo rozvytku turyzmu ta kurortiv v Ukraini [Possibilities of Sustainable Tourism and Resorts Development in Ukraine]. Informacini tekhnolohii v upravlinni turystychnoiu ta kurortnorekreationsioiu ekonomikoiu Ukrainy [Informational technologies in tourism and resort and recreational economy management], Berdiansk : AUIT "ARIU" Publ., pp. 126-137.
3. Myronov, Ju. B. (2013). Sutnist ta chynnyky staloho rozvytku turyzmu v rehioni [Essentials and factors of sustainable tourism development in the region]. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy [Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine], vol. 23, no. 11, pp. 117-122.
4. Official site "Eurostat", (2016), available at http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php/Tourism_statistics (accessed 02 February 2020).
5. Riabiev, A. (2016). *Hotelni ta khostelni merezhi: doslidzhennia zadovolennia spozhyvchoho popytu* [Hotel and hostel chains: consumer demand satisfaction research]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidprymnytva* [Problems and prospects of entrepreneurship development], no. 2(1), pp. 100-101.
6. Katykalo, V. S., Shemrakova, V. N. (2008). *Setevyie strategii gostinichnogo biznesa* [Hotel business network strategies]. St. Petersburg, SPbSU Publ.

Borblik Karyna
Priazovskyi State Technical University

STATE AND TRENDS OF THE TOURIST SERVICES DEVELOPMENT OF UKRAINE

The article deals with the current state, tendencies and prospects of development of the tourist services market of Ukraine. The main stages that hinder the development of the tourism industry in the country and need further resolution are considered. Problems in the current conditions are the imperfection and inefficiency of management of enterprises in the tourism industry of Ukraine. This aggravates the tourist attractiveness of the state and impedes the development of a complex of national tourist services. The subject of the article's research is the market of tourist services of Ukraine, which is developing quite dynamically. The purpose of the study is to determine the status and trends of the tourism market. The main methods of the study were the statistical analysis of the intensity of the tourist flow of the country, the dynamics of activity indicators of the subjects of the tourist services market of Ukraine. In the course of the work the following results were obtained: the imperfection and inefficiency of the management of the enterprises of the tourist industry of Ukraine remain in unstable conditions. This impairs the tourist attractiveness of the country and impedes the development of a complex of national tourist services. Such changes are caused by several factors of the external environment: increase of availability of rest at exotic resorts, increase of mobility of the population in the conditions of globalization and integration of Ukraine to the European Union, difficult political situation on the territory of the state (occupation of the Autonomous Republic of Crimea). The study concludes that the tourism market in Ukraine is a reformed type of national tourism market that characterizes transition economies that shape market structures and where international tourism is predominant in foreign destinations. During the period 2011-2017, the tourist services market of Ukraine has undergone significant changes, which is observed not only in the change of direction and geographical structure of the tourist flow, but also in its infrastructural component while increasing the revenues of market entities from the sale of tourist services. It is worth noting that the development of the tourist services market needs in-depth analysis certain types of tourism in the development of the economy countries that may be the subject of further research.

Key words: *tourism, tourist flow, tourists, tourism industry, tourist services market, analysis of indicators of tourism services market development.*

JEL classification: O11, O14, O15, O40, P25.

УДК 342.211

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.4>**Братусь Г.А.**

кандидат економічних наук, доцент,

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7151-3901>

ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО СТРУКТУРНОЇ АРХІТЕКТОНІКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

У статті представлено ретроспективний аналіз теоретичних підходів до сутності та змісту дефініції «знання», «інтелектуальні ресурси», «інтелектуальний потенціал», «інтелектуальний капітал» у їх тісному взаємозв'язку та взаємозумовленості як основних структурних елементів, які шляхом трансформації та перетворень формують архітектуру інтелектуальної власності. Шляхом поглибленого аналізу теоретичних підходів вітчизняних та закордонних учених виділено чотири підходи до визначення інтелектуального потенціалу: філософський, трансформаційний, економічний, ресурсний, розкрито їх змістовну наповненість. Виділено основні види інтелектуального потенціалу, а саме науково-технічний, інформаційний, культурний, освітній. Проаналізовано та виявлено наявність різноманітних наукових підходів до трактування категорії інтелектуального капіталу, визначено основні сутнісні характеристики кожного з них. Обґрунтовано необхідність формування комплексного трансформаційного підходу до дослідження та формування дефініції інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, інтелектуальний потенціал, інтелектуальний капітал, знання, інформація, трансформація.

Постановка проблеми. Інтелектуальна власність притаманна всім народам і актуальна в усі часи та культурах, історично здатна до прогресу суспільства. Це потужний інструмент економічного росту, рушійна сила, яка може бути використана для збагачення життя людей і майбутнього нації в матеріальній, культурній і соціальній сферах. Права інтелектуальної власності стають центральною силою сучасної економіки через зростаючу значимість знань як рушійної сили інновацій та економічного зростання в усьому світі. Існує прямий зв'язок між національним профілем подачі заявок у країнах та їхнім економічним процвітанням. У цьому контексті важливо зазначити посилення ролі інтелектуальної власності в країнах, що розвиваються, як напрямку оздоровлення та модернізації їхньої економіки, що робить дослідження сучасним і актуальним особливо для України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велике значення для проведеного дослідження мали роботи таких учених, як В.М. Аньшин, В.А. Дресвянников, О.О. Другов, П.Ф. Друкер, С.І. Вовканич, А.Б. Кулакова, С.П. Лапаєв, Г.В. Леонидова, В.П. Петренко, Ж.А. Мингалева, М.В. Семикіна, Т.Е. Степанова, П.Т. Шарден – для визначення інтелектуального потенціалу та його складників; О.Б. Бутнік-Сіверський, Э. Брукинг, А.М. Колот, О. Кендюхов, Л.Г. Мельник, О. Стрижак, В.Ю. Школа – для обґрунтування дефініції інтелектуального капіталу та його структури. Разом із тим вивчення зазначених праць дало змогу зробити висновок про те, що роботи характеризуються відсутністю єдиного підходу до змістової наповненості дефініції «інтелектуальна

власність» та механізму трансформаційних перетворень її структурних компонентів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні процесу трансформації теоретичних підходів до формування структурних компонентів інтелектуальної власності на основі формування її архітектури, що дасть змогу більш глибоко вивчати даний процес на різних рівнях господарювання і розробити, враховуючи трансформаційний підхід, обґрунтовану систему управління інтелектуальною власністю.

Виклад основного матеріалу. Еволюція економічної термінології підпорядкована дії не тільки гносеологічних (внутрішньонаукових), а й онтологічних причин, тобто реальних закономірностей трансформації світової економіки. Нові категорії, що претендують на наукову характеристику специфіки перетворень сучасної глобальної економіки, мають значною мірою умовний і метафоричний характер. Вони часто використовуються як синоніми і паралельно породжують різноманіття альтернативних термінів, системна класифікація яких стримується їх змістовною нечіткістю.

Виділення інтелектуальної власності як визначального джерела еволюційного руху суспільства ставить і перед економічною наукою нові завдання, до яких належать:

- а) надання наукової характеристики категорії;
- б) з'ясування механізму її дії та взаємозв'язків;
- в) пошук способів її підключення до загального процесу еволюційного руху і визначення форми взаємодії з іншими економічними дефініціями, такими як «інтелектуальні ресурси», «інтелектуальні потенціал», «інтелектуальний капітал».

Ключовим питанням дослідження є визначення архітектури інтелектуальної власності

через розкриття сутності, значення її основних структурних елементів. Первинними у цій системі категоріями, на нашу думку, є інформація та сформовані людиною знання, які на ній ґрунтуються. Знання та інформація формують інтелектуальні ресурси суспільства, які частково можуть бути відчужені від їхніх носіїв. На кожному етапі перетворення інформації та знань у комерціалізований інтелектуальний продукт формується вартість, яка змінює свою природу і змінює ступінь відчужуваності отриманих інтелектуальних результатів від їхніх творців [1].

В економіці, заснованій на знаннях, виробництво, поширення і використання знань є головним чинником розвитку господарства, гарантом соціальної стабільності й умовою досягнення високого рівня зайнятості, широкого поширення інноваційних і технологічних змін, підтримки ефективної національної системи інновацій; підвищення можливостей людського ресурсу на основі впровадження та поширення високих стандартів освіти й навчання. Система виробництва знань організована за принципом ланцюжка «середня освіта – вища освіта – дослідницькі структури – наукомісткий бізнес – світовий фінансовий ринок» є найбільш ефективною.

На думку, сформовану умовиводами більшості західних науковців, економіка знань відноситься до економіки, в якій зростання залежить від кількості, якості і доступності інформації, а не від засобів виробництва. Ключовим компонентом економіки знань є сильніша опора на інтелектуальні здібності, ніж на фізичні або природні ресурси. Іншими словами, в економіці знань створення багатства ґрунтується на знаннях та інформації, отже, на інтелектуальній власності.

Категорія «знання» відноситься до фундаментальних і має чимало трактувань. П. Друкер наголошує на тому, що знання – це «сила, яку в минулому люди, які володіли нею, намагалися перетворити на таємницю. У постіндустріальну епоху ця сила полягає у передачі інформації, щоб зробити її продуктивною, а не в тому, щоб приховувати її» [2]; «інформація, яка була отримана людиною або групою людей та перероблена ними для подальшого розповсюдження» [3, с. 12]; «продукт суспільно-трудової і розумової діяльності людей, який є ідеальним відтворенням у мовній формі об'єктивних, закономірних зв'язків фактично перетвореного об'єктивного світу» [4, с. 136]; «...проблемно-орієнтовна, індивідуально сформована у свідомості суб'єкта, а також на різних матеріальних носіях система редукованої інформації, здатна максимально об'єктивно оцінювати складні процеси, явища і результати, забезпечуючи даному суб'єкту оптимальну безпеку і душевний комфорт у даних соціально-економічних умовах» [5, с. 23–24]. Отже, переважна більшість трактувань ґрунту-

ється на твердженнях, що саме знання є похідними від інформації, а не навпаки, тобто певна систематизована та опрацьована інформація, яку можна застосовувати та яка використовується в економіці та суспільному житті.

Нові знання, які створює людина в результаті своєї інтелектуальної діяльності, набувають форми інтелектуальних ресурсів, а за умов оформлення їх як об'єктів інтелектуальної власності комерціалізуються (стають об'єктом купівлі-продажу) і/або капіталізуються (стають джерелом формування і приросту вартості власника) [6].

Функціонування багатогранної категорії інтелектуальних ресурсів виражається у різних формах прояву знання та інформації, які не мають матеріально уречевленої форми, можуть мати довготривалий термін використання, є результатом взаємодії знань, умінь, накопиченого досвіду, результатів розвитку науково-технічного прогресу та виступають джерелом створення стійких конкурентних переваг.

Перетворення інтелектуальних ресурсів на інтелектуальний капітал є наслідком реалізації інтелектуального потенціалу. У науковій літературі існує безліч наукових трактувань щодо сутності інтелектуального потенціалу, але загально-визнаного розуміння цієї категорії не існує. Нами узагальнено та виділено чотири методологічних підходи (рис. 1):

1. Філософський підхід – інтелектуальний потенціал визначається як деяка абстрактна категорія, позбавлена здатності змінюватися в часі, але яка має початкову творчу силу; індивідуальний щабель мислення виникає і формується на початку ноогенеза як чиста здатність осягнення сенсу дії і висловлювання його в загальнозначущих формах (словах, символах, знаках) [7, с. 22].

2. За виділеним трансформаційним підходом вчені розглядають інтелектуальний потенціал як здатність населення та влади країни до створення інтелектуального капіталу [8, с. 22]; проміжну стадію послідовних поетапних трансформацій інтелекту в економічні результати [9, с. 73]; це сукупність усіх інтелектуальних ресурсів, включаючи людей, їхні знання, інтелектуальні здібності, нематеріальні активи, які характеризують сукупні інтелектуальні можливості, що можуть бути використані в процесі функціонування економіки, перетворюючись на інтелектуальний капітал [10, с. 73].

3. Економічний підхід, який трактує інтелектуальний потенціал як міру ефективності інноваційної економіки, що виражається в її здатності до реалізації можливостей людини і суспільства з метою соціально-економічного розвитку [11]; можливість накопичувати, створювати і використовувати нові знання, проекти, ідеї, моделі та іншу семантичну інформацію, яка може стати інтелектуальною власністю регіону, сприяти його прогресивній

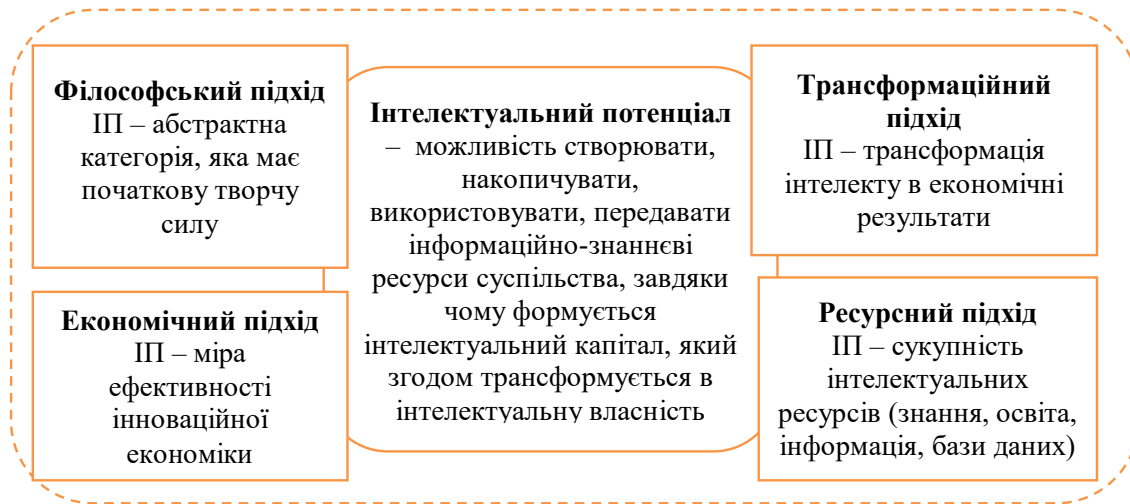

Рис. 1. Систематизація наукових підходів до визначення категорії «інтелектуальний потенціал»

Джерело: авторська розробка

і міжнародній інтеграції як повноправного партнера [12]; можливість нагромаджувати, створювати і використовувати нові знання, проекти, ідеї, моделі й іншу семантичну інформацію, яка може стати інтелектуальною власністю України [13, с. 18].

4. Відповідно до ресурсного підходу, інтелектуальний потенціал розкривається через сукупність знань і творчих здібності населення, систему освіти, комп'ютерне забезпечення, системні зв'язки, бази даних (бібліотеки й електронні системи), систему науки тощо, які не залежать від їх використання у виробництві.

Як слушно зазначає професор С.Й. Вовканич, соціальне інвестування у процес відтворення інтелектуального потенціалу, нагромадження і використання нових знань може стати інтелектуальною власністю України, що призводить до росту доходів населення, а тим самим і до зростання загального соціально-економічного стану конкретного регіону, сприяє прогресивній і міжнародній інтеграції держави як повноправного партнера [14, с. 337].

Отже, зважаючи на різноманітність точок зору щодо визначення інтелектуального потенціалу, нами сформовано власне трактування дефініції «інтелектуальний потенціал» як можливість створювати, накопичувати, використовувати, передавати інформаційно-знаннєві ресурси суспільства, завдяки чому формується інтелектуальний капітал, який згодом трансформуються в інтелектуальну власність, що сприяє прискореному соціально-економічному розвитку держави.

На думку Ж.А. Мингалевої, І.І. Максименко, С.П. Лапайова, Г.В. Леонідової [12; 15; 16], інтелектуальний потенціал має чотири форми прояву: науково-технічний, інноваційний, освітній, культурний.

• Науково-технічний потенціал – це сукупність наукових знань, результатів науково-техніч-

ної діяльності, підсумків наукових досліджень, отриманих на різних стадіях науково-технічного циклу, різних інновацій та високотехнологічного виробничого комплексу, невикористовуваних резервів нової техніки і технологій, усіх різновидів інтелектуальної власності.

• Інноваційний потенціал включає у себе процес перетворення наукового знання на нові види продуктів, технологій і послуг, а також маркетингові дослідження ринків збуту товарів, конкурентного середовища і комплекс управлінських та організаційно-економічних заходів, які у своїй сукупності призводять до інновацій. Ключовим чинником є людський ресурс, який виступає головною креативною силою.

• Освітній потенціал, який бере участь у створенні та використанні знань. Включає у себе навчання, підготовку кадрів і ефективність використання кадрового потенціалу.

Освіта є фундаментальним чинником розвитку економіки, заснованої на знаннях. Освічена людина – це ключ до створення, розповсюдження й ефективного використання знань. Найвищою цінністю інтелектуальної спроможності людини є створення нового знання в ході пізнавальної діяльності. Інтелектуальна економіка вимагає наявності розгорнутих систем освіти, що охоплюють дедалі ширші верстви населення. Крім того, навчання і підготовка кадрів є головним складником процесу формування кадрового потенціалу, яка визначає подальшу ефективність його використання [12, с. 308].

Сьогодні існують різні методи, які допомагають видобутку знань. Своєю чергою, рівень освіти як один зі складових елементів, що формує інтелектуальну власність, залежить від:

- тенденцій розвитку системи;
- освіти в країні у цілому;

– якості загальної та професійної освіти;
– системи перепідготовки і підвищення кваліфікації;

– мотивації в саморозвитку [15, с. 56].

• Культурний потенціал орієнтується у своєму змісті на культурно-історичний розвиток суспільства, його традиції, етнічні, мовні та інші особливості, реалізується через діяльність, вектор якої спрямований на духовний розвиток людини. Результатом такої діяльності виступає все те, що створює духовну культуру: нові ідеї, нові знання, духовні цінності. Домінантою культурного потенціалу є норми і форми поведінки в суспільстві.

Зазвичай у духовній культурі виділяються такі елементи, як політична, правова, естетична, етична (моральна), філософська, релігійна культура. З поняттям духовної культури тісно пов'язане поняття інтелектуального потенціалу, що служить для здійснення й удосконалення в духовній діяльності людини його творчих можливостей і сил. Духовна культура – це продукт інтелектуального потенціалу, і саме духовна культура пробуджує, підтримує і розвиває в людині особистість [17].

У науковій літературі існує велика кількість підходів та думок щодо сутності, повноти охо-

плення або значимості категорій, як характеризують інтелектуальну власність. Деякі вчені стверджують, що саме інтелектуальна власність та потенціал формують інтелектуальний капітал або, навпаки, що породжують змістовну нечіткість та відсутність логіки проведених досліджень. Існує велика кількість залежностей між наведеними дефініціями, що, власне, відноситься вже до напрямів філософських міркувань. Тому важливо сформувати структурні компоненти, які наповнюють інтелектуальну власність, у їх тісному взаємозв'язку та взаємозалежності.

Інтелектуальний потенціал нами розглядається за ресурсно-трансформаційним підходом. Йдеться про можливі форми його трансформації, зокрема перетворення на інтелектуальний капітал.

Сучасні дослідження відрізняються різноманітністю підходів до трактувань інтелектуального капіталу, які мають певні взаємодоповнюючі сутнісні характеристики. Так, інтелектуальний капітал науковці визначають як нематеріальні активи або інтелектуальні ресурси (знання, інформацію, інтелектуальний продукт) або в розрізі їх чіткого поєднання та залежності. Підходи до визначення інтелектуального капіталу представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Підходи до визначення інтелектуального капіталу

Автор/сутнісна характеристика	Сутність інтелектуального капіталу
Е. Брукінг – нематеріальний актив [19]	Нематеріальні активи підприємства, які основою його існування й конкурентних переваг
О. Бервено – нематеріальний актив та інтелектуальні ресурси [8]	Сукупність актуальних активів фірми (нації), заснованих на інтелектуальних здібностях її співробітників (населення), що реалізуються в процесі творчо-інноваційної діяльності і забезпечують досягнення цілей господарства як феномена культури
Н.Гавкалова – інтелектуальні ресурси [20]	Інтелектуальні ресурси, що втілені у сукупності наукових, професійних і загальних знань працівників, їхньому досвіді, вміннях, навичках, які створюють продукти інтелектуальної діяльності, що можуть належати як його винахідникові, так й іншим суб'єктам господарювання, а також використовуються з метою одержання додаткової вартості
Л.Г. Мельник – нематеріальний актив та інтелектуальні ресурси [21]	Інтелектуальні здатності людей у сукупності зі створеними ними матеріальними й нематеріальними засобами, які використовуються у процесі інтелектуальної праці
В.Ю. Школа, В.О. Щербаченко – інтелектуальні ресурси [22]	Комплекс взаємопов'язаних нематеріальних ресурсів та можливостей учасників виробничого процесу використовувати набуті знання та вміння для створення інноваційних продуктів, сприяючи розвитку національної економіки
В.Л. Іноземцев – інтелектуальні ресурси [23]	«Коллективний мозок», що акумулює наукові й повсякденні знання працівників, інтелектуальну власність і накопичений досвід, організаційну структуру, інформаційні мережі та імідж фірми
О. Кендюхов – інтелектуальні ресурси [24]	Здатні створювати вартість інтелектуальних ресурсів підприємства, представлених людським і машинним інтелектом, а також інтелектуальними продуктами, створеними самостійно або залученими як засоби створення нової вартості
А.М. Колот – інтелектуальні ресурси [25]	Організаційно-технічний, інноваційно-інформаційний ресурс, пов'язаний із функціонуванням установи загалом, більше того, це функціонування взагалі можливе тільки за його наявності
О. Стрижак – інтелектуальні ресурси [26]	Сукупність здібностей та знань, які мають економічну цінність і використовуються у виробничій системі з метою створення інноваційного потенціалу та одержання доходу
Т. Девенпорт, Л. Прусак – нематеріальний актив [27]	Інтелектуальний матеріал фірми, який формалізований і зібраний воедино, щоб утилізуватися в активах фірми

Джерело: згруповано автором

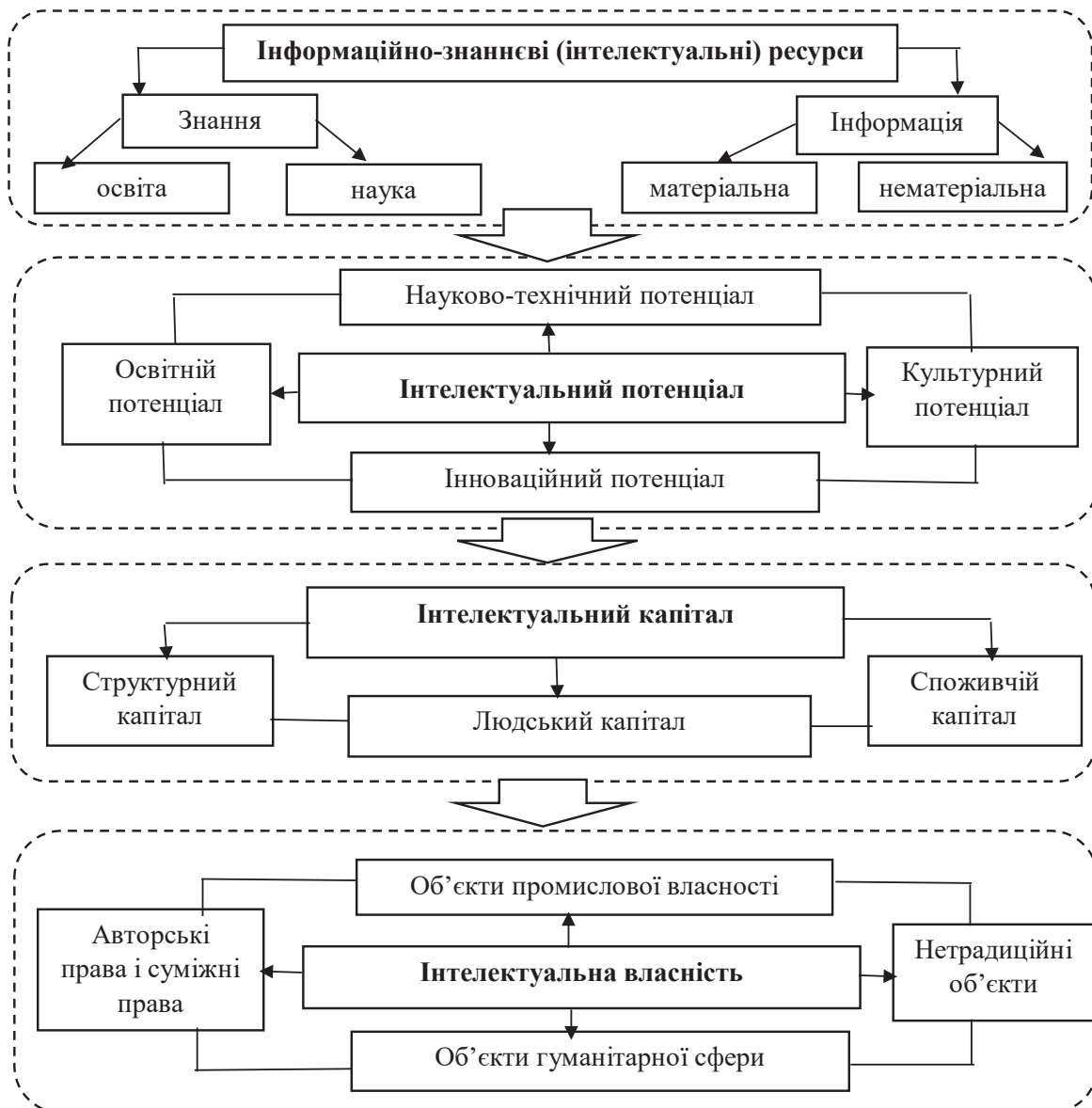
О.Б. Бутнік-Сіверський розкриває інтелектуальний капітал через інтелектуальний продукт, створений або придбаний, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований, що утримується підприємством із метою одержання прибутку (додаткової вартості) [18, с. 18].

Наявність безмежної кількості трактувань інтелектуального капіталу пояснюється бажанням авторів умістити в універсальну категорію всі можливі випадки та часткові ситуації її застосування, при цьому включаючи весь спектр її складників та їхніх елементів, охопивши не тільки і не стільки капітал, скільки міксуючи та поєднуючи інтелектуальні ресурси, нематеріальні активи, об'єкти інтелектуальної власності або саму інтелектуальну власність та потенціал в одному понятті. Об'єктивно дана ситуація відбувається

у зв'язку зі змінами в умовах господарювання та швидкими темпами технологічного розвитку виробництва, що й призводить до невизначеності в розумінні деяких сучасних економічних категорій. Як економічний інститут інтелектуальна власність встановлює норми обмежень і доступності об'єктів інтелектуального характеру та створює інституціональні основи формування і реалізації інтелектуального капіталу.

Аналогічна проблематика спостерігається також із виокремленням видів інтелектуального капіталу. Так, більшість учених єдина у своїх у висновках щодо наявності у структурі інтелектуального капіталу людського, структурного та споживчого капіталів.

О.Б. Бутнік-Сіверський погоджується з традиційною структурою з трьох компонентів

Рис. 2. Модель трансформації структурних елементів інтелектуальної власності

Джерело: авторська розробка

(людський, споживчий, структурний), однак творчо її розвиває й одним із першим пропонує цілісну класифікацію видів за такими ознаками, як форма власності, корпоративна транзакція, резидентність, формат залучення, термін доступу, спосіб формування та можливість оцінювання вартості. В.Ю. Школа, В.О. Щербаченко, крім традиційних людського, організаційного та споживацького капіталів, виділяють четвертий

– інформаційний капітал, до якого зараховують інформацію про клієнтів, постачальників, конкурентів, ноу-хау, науково-методичні матеріали, доступ до спеціалізованих баз даних тощо [22, с. 73].

Цікаву структуру інтелектуального капіталу пропонує О.В. Кендюхов, який за функціональним змістом виділяє п'ять його типів: персоніфікований, інфраструктурний, клієнтський, марочний, техніко-технологічний. А.М. Колот виділяє у структурі інтелектуального капіталу людський капітал, капітал установи та капітал взаємодії з інститутами ринку [25].

Таким чином, за результатами дослідження всіх складових елементів, які наповнюють інте-

лектуальну власність, сформовано модель її структурної архітекτονіки (рис. 2).

Висновки. Інтелектуальна власність є об'єктивною умовою функціонування інноваційної економіки і постійно знаходиться у процесі своєї трансформації. Уточнення сутнісних характеристик категорій, пов'язаних із дефініцією «інтелектуальної власності», виявило значні розбіжності у трактуванні її структурних компонентів та їх змістовному наповненні різними авторами. Встановлено, що, відповідно до існуючого у науковій літературі категоріального апарату, часто ототожнюються або підміняються окремі ознаки понять «знання», «інтелектуальні активи», «інтелектуальні ресурси», «інтелектуальна капітал» тощо, які безпосередньо характеризують, наповнюють та трансформуються в інтелектуальну власність. У результаті проведених досліджень упорядковано взаємозв'язки між сутнісними ознаками описаних понять, структуровано та обґрунтовано категоріальний апарат, пов'язаний із формуванням інтелектуальної власності.

Список використаних джерел:

1. Прокопенко І.В., Босак А.О. Сутність і структура інтелектуального капіталу підприємств. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. С. 82–93.
2. Друкер П.Ф. *Епоха разрыва: ориентиры для нашего меняющегося общества*. Санкт-Петербург : Вильямс, 2007. 323 с.
3. Дресвянников В.А. *Построение системы управления знаниями на предприятии : учебное пособие*. Москва : КНОРУС, 2006. 344 с.
4. *Философия для аспирантов : учебное пособие / В.П. Кохановский и др. ; 2-е изд.* Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. 284 с.
5. Степанова Т.Е. *Экономика, основанная на знаниях (теория и практика) : учебное пособие*. Москва : Гардарики, 2008. 238 с.
6. Богдан В. *Управління знаннями – виклик майбутнього*. URL : <http://management.com.ua/hrm/hrm016.html> (дата звернення: 10.11.2019).
7. Шарден П.Т. *Феномен человека*. URL : https://www.litmir.me/br/?b=111077&p=#section_1 (дата звернення: 10.11.2019).
8. Другов О.О. *Інвестиційне забезпечення інтелектуалізації економіки України : монографія*. Київ : УБС НБУ, 2010. 284 с.
9. Петренко В.П. *Управління процесами інтелектокористування в соціально-економічних системах : монографія*. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2006. 352 с.
10. Семикіна М.В. Інтелектуальний потенціал та його роль в національній економіці. *Економіка и управление*. 2011. № 1. С. 50–56.
11. Аньшин В.М. *Инновационный менеджмент: Концепции, многоуровневые стратегии и механизмы инновационного развития : учебное пособие*. Москва : Дело, 2007. 584 с.
12. Лапаев С.П. *Сущность и классификационный состав интеллектуального потенциала*. *Вестник ОГУ*. 2011. № 13(132). С. 307–311.
13. Марчук Є.К. *Стратегічна орієнтація суспільства – рух на випередження. Стратегічна панорама*. 1999. № 4. С. 15–18.
14. Вовканич С.Й. *Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея*. Львів : ЛБА, 2001. 540 с.
15. Мингалева Ж.А. *Управление интеллектуальным потенциалом региона*. *Вестник Пермского университета*. 2010. № 1(4). С. 54–60.
16. Леонидова Г.В. *Теоретико-методологические основы исследования интеллектуального потенциала населения*. *Социологический альманах*. 2015. № 6. С. 349–361.
17. Кулакова А. Б. *Интеллектуальный потенциал региона: теоретико-методологический подход*. *Вопросы территориального развития*. 2017. № 2(37). URL : <http://vtr.vssc.ac.ru/article/2207> (дата звернення: 18.11.2019).
18. Бутнік-Сіверський О.Б. *Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект*. *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1. С. 16–27.
19. Брукинг Э. *Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии*. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 287 с.
20. Гавкалова Н., Маркова Н. *Формування та використання інтелектуального капіталу*. Харків : ХНЕУ, 2006. 252 с.
21. Мельник Л.Г., Ильяшенко С.Н., Касьяненко В.А. *Экономика информации и информационные системы предприятия : учебное пособие*. Сумы : Университетская книга, 2004. 400 с.
22. Школа В.Ю. *Економічне обґрунтування ролі інтелектуального капіталу формуванні інноваційної економічної системи*. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 3. Т. 1. С. 72–78.

23. Иноземцев В. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. Москва : Academia, 1998. 640 с.
24. Кендюхов О. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуальним капіталом підприємства : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (переробна промисловість)». Донецьк, 2007. 31 с.
25. Колот А.М. Інноваційна праця та інтелектуальний капітал у системі факторів формування економіки знань. *Економічна теорія*. 2007. № 2. С. 3–13.
26. Стрижак О. Формування інтелектуального капіталу підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація та управління підприємствами». Харків, 2004. 23 с.
27. Davenport T.H., Prusak L. Working knowledge: How organizations manage what they know. Harvard Business School Press. Boston, 1998. 264 p.

References:

1. Prokopenko I.V., Bosak A.O. (2016) Sutnist i struktura intelektualnoho Kapitalu Pidpriemstv [The essence and structure of intellectual capital of enterprises]. *Bulletin of the National University*. Lviv: Lviv Polytechnic National University. P. 82–93.
2. Drucker P.F. (2007) *Epokha razryva oryentyry dlia nasheho meniaiushchegosia obshchestva* [The Era of Gap: Benchmarks for our Changing Society]. / St. Petersburg: Ed. Williams House. 323 p. (in Russian)
3. Dresyannikov V.A. (2006) *Postroyeniye systemy upravleniya znaniyami na predpriyatyy* [Construction of a knowledge management system in an enterprise]. Moscow.: KNORUS. 6. 344 p. (in Russian)
4. Fylosofiya dlia aspyrantov [Philosophy for graduate students]: textbook. help / V.P. Kohanovsky et al., 2nd ed. Rostov N / A: Phoenix, 2003. 284 p.
5. Tepanova T.E. (2008) *Ekonomyka osnovannaia na znaniyakh* (teoriya y praktyka) [Economics based on knowledge (theory and practice)] Moscow: Gardariki. 238 p. (in Russian)
6. Bogdan V. Upravlinnia Znanniamy – Vyklyk Maibutnoho [Knowledge management - the challenge of the future] URL: <http://management.com.ua/hrm/hrm016.html>. (accessed 10 november 2019).
7. Chardin P.T. Human phenomenon URL: https://www.litmir.me/br/?b=111077&p=#section_1 (accessed 10 november 2019).
8. Drugov O.O. (2010) *Investytsiine zabezpechennia intelektualizatsii ekonomiky ukrainy* [Investment support for intellectualization of Ukrainian economy: monograph / OO Drugov; Banking University. NBU affairs (Kyiv); NAS of Ukraine; IRD. K.: UBS NBU. 284 p.
9. Petrenko V.P. (2006) *Upravlinnia protsesamy intelektualokorystuvannia vsotsialno-ekonomichnykh systemakh* [Management of processes of intellectual use in socio-economic system] scientific monograph / VP Petrenko. Ivano-Frankivsk: New Dawn. 352 p.
10. Semikina M.V. (2011) Intelektualnyi potentsial ta yoho rol vnatsionalnii ekonomitsi [Intellectual potential and its role in the national economy] *Economics and Management: A Scientific and Practical Journal*. №1. with. 50–56.
11. Anshin V.M. (2007) *Ynnovatsyonnyi menedzhment Kontseptsyy mnohourovnevye stratehyy y mekhanizmy ynnovatsyonnoho razvytiya* [Innovation management: Concepts, multilevel strategies and mechanisms of innovative development]: a textbook. Moscow: Delo. 584 p. (in Russian)
12. Lapaev S.P. (2011) Sushchnost Y Klassyfykatsyonnyi Sostav Yntellektualnoho Potentsyala [Essence and classification composition of intellectual potential]. OSU GAZETTE. No. 13(132). P. 307-311.
13. Marchuk E.K. (1999) *Stratehichna Oriientatsiia Suspilstva – Rukh Na Vyperedzhennia* [Strategic orientation of society – a movement for advancement]. *Strategic panorama*. №4. P. 15-18.
14. Vovkanych S.I. (2001) *Dukhovno-intelektualnyi potentsial Ukrainy ta yii natsionalna ideia* [Spiritual and intellectual potential of Ukraine and its national idea]. Lviv: LBA Publishing House. 540 p.
15. Mingaleva Zh. A. (2010) *Upravlenye yntellektualnym potentsyalom rehyona* [Management of the intellectual potential of the region]. *Gazette of Perm University*. № 1(4). P. 54-60.
16. Leonidova G.V. (2015) *Teoretyko-metodolohycheskye osnovy yssledovaniya yntellektualnoho potentsyala naseleniya* [Theoretical and methodological foundations of the study of the intellectual potential of the population]. *Sociological almanac*. № 6. S. 349–361.
17. Kulakova A.B. (2017) Intellektualnyj potentsial regiona: teoretiko-metodologicheskij podkhod [The intellectual potential of the region: a theoretical and methodological approach]. *Territorial Development Issues*. No. 2(37). URL: <http://vtr.vsc.ac.ru/article/2207> (accessed: 11.18.2019).
18. Butnik-Sivers'kyi O.B. (2002) *Intelektualnyi kapital teoretychnyi aspekt* [Intellectual capital: theoretical aspect. Intellectual capital] *Intellectual capital*. № 1. p. 16–27.
19. Brooking E. (2001) *Yntellektualnyi kapytal kliuch k uspekhu v novom tysiacheletyy* [Intellectual capital: the key to success in the new millennium] E. Brooking. St. Petersburg: Peter. 287 p.
20. Gavkalova N.L., Markova N.S. (2006) *Formuvannja ta vykorystannja intelektual'nogo kapitalu* [Formation and use of intellectual capital]. Harkiv: Vyd. HNEU, 252 p.
21. Melnik L.G. (2004) *Ekonomyka ynformatsyy y ynformatsyonnye systemy predpriyatya* [Economy of information and information systems of the enterprise]: textbook. help / L.G. Melnyk, S.N. Ilyashenko, V.A. Kasyanenko. Sums: ITD “University Book”. 400 p.
22. Shkola V.Yu. (2011) *Ekonomichne obruntuvannia roli intelektualnoho kapitalu u formuvanni innovatsiinoi ekonomichnoi systemy* [Economic substantiation of the role of intellectual capital in the formation of innovative economic system]. *Marketing and innovation management*. № 3, T. 1. P. 72–78.
23. Ynozemtsev V. (1998) *Za predelamy ekonomycheskogo obshchestva. Postyndustrialnye teoryy y postekonomycheskye tendentsyy vsovremennom myre* [Outside the economic society. Post-industrial theories and post-economic tendencies in the modern world] / V. Inozemtsev. Moscow: Academia. 640 p. (in Russian)

24. Kendyukhov O. (2007) *Orhanizatsiino-Ekonomichniy Mekhanizm Upravlinnia Intelektualnym Kapitalom Pidpriemstva* [Organizational and economic mechanism of enterprise intellectual capital management] Avtoref. dys. dokt. ekon. nauk-spets. 08.00.04 «Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy Pererobna Promys / O. Kendyukhov. Donetsk. 31 p.
25. Kolot A.M. (2007) *Innovatsiina pratsia ta intelektualnyi kapital usystemi faktoriv formuvannia ekonomiky znan* [Innovative labor and intellectual capital in the system of factors of knowledge economy formation]. *Economic theory*. № 2. P. 3–13.
26. Strizhak O. (2004) *Formuvannia intelektualnoho kapitalu pidpriemstva* [Formation of the intellectual capital of the enterprise]: author. diss. Cand. econom. Sciences: Special. 08.06.01 «Economics, organization and management of enterprises» / O. Strizhak. H. 23 p.
27. Davenport T.H., Prusak L. *Working knowledge: How organizations manage what they know* / Thomas H. Davenport, Laurence Prusak, L. Harvard Business School Press. Boston, 1998. 264 p.

Bratus Hanna

Interregional Academy of Personnel Management

THE TRANSFORMATION APPROACH TO STRUCTURAL ARCHITECTONICS OF INTELLECTUAL PROPERTY

The article presents a retrospective analysis of theoretical approaches to the essence and content of the definitions of "knowledge", "intellectual resources", "intellectual potential", "intellectual capital" in their close interconnection and interdependence as the basic structural elements that transform and transform the intellectual property through transformation and transformation. It is established that the vast majority of interpretative categories of knowledge is based on the assertion that knowledge itself is derived from information and not vice versa, that is, certain systematic and processed information that can be applied and used in economy and public life. Through an in-depth analysis of the theoretical approaches of domestic and foreign scientists, four approaches to the definition of intellectual potential were identified: philosophical, transformational, economic, resource, their substantive content was revealed. The main types of intellectual potential, namely scientific and technical, informational, cultural, educational, are highlighted. Different scientific approaches to the interpretation of the definition of intellectual capital are analyzed and identified, the main essential characteristics of each of them are determined. The authors desire to include in the universal category all possible cases and partial situations of its application, including the whole spectrum of its components and their elements, covering not only and not so much capital, but mixing and combining intellectual resources, intangible assets, objects of intellectual property or intellectual property and potential in one concept. The existence of a large number of points of view on the types of intellectual capital is highlighted, it is established that the majority of scientists are united in their conclusions about the presence in the structure of intellectual capital of human, structural and consumer. The necessity of forming a complex transformational approach to research and interpretation of the definition of intellectual property is substantiated and a suitable model is graphically depicted.

Key words: *intellectual property, intellectual potential, intellectual capital, knowledge, information, transformation.*

JEL classification: D83, I25, O30.

УДК 338.43

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.5>**Гавриш О.А.**

доктор технічних наук, професор, декан факультету менеджменту та маркетингу,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1961-3267>

Лопатинська Ю.В.

аспірантка кафедри Міжнародної економіки факультету менеджменту та маркетингу,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАСАД ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовано еволюційні аспекти інноваційного розвитку економіки й аграрної сфери з поглибленням міжгалузевих теоретичних оцінок проблем інноваційності соціально-економічних систем. Охарактеризовано історичні аспекти ролі інновацій у забезпеченні конструктивних продуктивних сил і розвитку виробничих відносин. Представлено системний виклад засад наукового пізнання ролі інновацій науковцями в рамках концепцій побудови продуктивних, конкурентоспроможних видів економічної діяльності. Розкрито історичний контекст результативності науково-технічної діяльності з позицій виділення винаходів і відкриттів проривного характеру в аграрному секторі. Доведено системну важливість проблеми інновацій для розвитку науки і практики господарювання з відзначенням її місця у дослідженнях науковців – представників різних шкіл в економічній науці. Визначено роль інституційних детермінант інноваційності у розвитку економіки і соціуму.

Ключові слова: інновації, еволюція, інноваційність, економіка, аграрний сектор, інституційні детермінанти.

Постановка проблеми. Економічні, соціальні, господарські системи, учасником яких є людина, побудовані і функціонують на засадах інноваційності, інноваційного розвитку. Історично об'єктивно так склалося, що інновації завжди були і залишатимуться чинником новизни, завдяки якому людство здобуває прогресивні навички поліпшення своєї життєдіяльності, різного роду оптимізації життєвого середовища. Інновації також формують спонукальні мотиви людства до науково-технічного прогресу як природно необхідної моделі господарювання. Теоретико-еволюційні засади інноваційного розвитку за характером накопичення знань є такими, що здобули інституційне поширення і визнання завдяки особливій конструкції категорійного апарату наукового пізнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практичну основу теоретичних, методичних засад інноваційності, утворення методології розуміння процесів інноваційного розвитку становить накопичена сукупність знань у науках про життя людини на землі, економіці, соціології, менеджменті, філософії. Першооснова інноваційного процесу – це об'єктивно зумовлений прогрес цивілізаційного розвитку, у якому людина постійно здобувала нові знання, потребувала і потребує їх нагромадження для утворення засобів із всеохоплюючого вдосконалення життєвого простору.

Еволюція теорії інноваційного розвитку економіки й аграрної сфери так чи інакше спирається на сукупність знань, які ретроспективно можна ув'язати з досягненнями економічної науки в царині зміни парадигми пізнання засобів

науково-технічного прогресу. Трансформації, що є перманентним процесом практичної побудови пізнання законів побудови соціально-економічних відносин, явищ, завжди спонукають людство до пошуку теоретичних моделей оцінок засад взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин. Уважаємо, що розвиток теорії інновацій пов'язаний із концепціями циклічності, засадами визначення стадій еволюції економічних систем. Прихильники теорії значимості трансформацій, їх вирішальної ролі у стимулюванні інноваційного розвитку наголошували на циклічності змін в економіці і соціальних системах. Фундаторами цього підходу до визначення засад інноваційного розвитку вважають А. Сміта, Т. Мальтуса, К. Маркса, Й. Шумпетера [15], П. Самуельсона, М. Туган-Барановського [12], С. Кузнеця, М. Кондратьєва та ін. [1–14]. Аспекти проблематики інновацій в аграрному секторі досліджуються такими науковцями, як: О. Крисальний, О. Дацій, С. Володін, Ю. Лупенко [3], Л. Курило [6], О. Шпикуляк [13; 14] та ін. Загалом теоретичну і методичну базу пізнання інноваційного розвитку становили економічні теорії, теорії міждисциплінарного синтезу (інституціоналізм), у розвиток яких науковці вкладали гіпотези, наукові висновки з оцінок закономірностей науково-технічного прогресу. Серед невіршених наукових проблем заданого напрямку дослідження – міжгалузеві оцінки в теорії інноваційного розвитку, які потрібно поглиблювати.

Мета статті полягає у поглибленні міжгалузевих теоретичних оцінок інноваційного розвитку економіки й аграрної сфери.

Виклад основного матеріалу. Початки еволюції теорії інноваційного розвитку, поступове її становлення загалом пов'язуємо зі становленням концепцій пізнання законів функціонування економіки, адже знання становлять першооснову появи інновацій. Між цими поняттями тісний зв'язок, у довідковій літературі значиться, що: «знання – це: 1) результат процесу пізнання дійсності та її правильне відображення у свідомості людини у формі понять, категорій, теорій; 2) оволодіння досвідом і розумінням, на підставі яких можна обґрунтувати певні надійні висновки» [7, с. 262]; «інновація – впровадження нової техніки, технології, організації виробництва і збуту товарів тощо, що дає змогу здобувати переваги над конкурентами» [7, с. 281]. Інновації, за нашими оцінками, є результат накопичення знань про певні явища і процеси, які призводять до організаційно-економічних, техніко-технологічних, кількісних, якісних, інформаційних удосконалень способів та механізмів задоволення потреб людства в системі створення благ і розподілу їх у суспільстві. Цей процес інституціоналізовано в практику через правила, норми, традиції поведінки економічних,

суспільних та інших агентів, організації, які реалізують заходи досягнення науково-технічного прогресу. Відповідно, логічним стає висновок про те, що накопичені попередніми поколіннями знання про світ, поведінку людини, закономірності економічного і соціального життя, технологічні новації, виступають інституційною, організаційною, соціально-економічною, а головне – техніко-технологічною базою для появи інновацій у майбутньому. Цей процес безупинно рухається, він є безперервним у часі і безмежним у просторі.

Ретроспективний аналіз розвитку економічної теорії, що є предметною сферою пізнання у статті, дає підстави відзначити теоретико-еволюційні аспекти інновацій у концепціях пізнання (табл. 1).

Вчені відзначають, що в силу своєї специфіки економічна наука завжди перебуває у стані пошуку раціоналізації, інноватизації відносин між учасниками ринку, здійснюючи дослідження з наукового супроводу механізмів підвищення продуктивності і конкурентоспроможності. Реалізація цього винятково важливого завдання розпочата з первісних економічних теорій, обґрунтувань засад функціонування господарських відносин,

Таблиця 1

Пізнання процесів взаємодії продуктивних сил і виробничих відносин з аналізом ролі інновацій

Основоположники; провідники	Позиція аналізу ролі інновацій
	Загальноекономічна – включаючи аспекти аграрного сектору
Філософи – мислителі Древньої Греції, Риму, Індії, Китаю; представники епохи Середньовіччя – періоду становлення держав	Усі соціальні, економічні, життєдайні й у тому числі інноваційні процеси визнавалися виключно такими, що мають божественне, нематеріальне начало
Г. Скаруффі, А. Серра, В. Стаффорд, Т. Ман	Культ «доктрини бажаності активного торговельного балансу, оскільки він сприяє національному процвітання», про інновації не йдеться – пріоритет торгівлі як способу збагачення абсолютний
Ф. Кене, Ж. Тюрго, В. Мірабо, П. Дюпон	Інноваційні перспективи продуктивного розвитку економіки вбачали у розбудові сільського господарства – галузі, яка лише одна з багатьох створює додатковий продукт; приписували природі абсолютну владу, землі – джерела додаткової вартості
Засновники класичної сучасної економіки: А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.Б. Сей, Т. Мальтус, Дж.С. Мілль	Відзначення важливості нововведень, зокрема в системі поділу праці між різними учасниками господарської системи як чинника продуктивності, реалізації мотивації «економічної» людини; праця вважається сукупністю знань, що потребують розвитку; згадується підприємець
К. Маркс, Ф. Енгельс	Стосовно ролі інновацій обґрунтовано схему простого і розширеного відтворення виробництва; абсолютизація ролі суспільного поділу праці як чинника прогресивності продуктивних сил
Ф. Ліст, В. Рошер, Г. Шмоллер, К. Бюхер, Й. Шумпетер	Визнано абсолютну значимість і виняткову роль інновацій у побудові ефективної моделі соціально-економічного зростання на підприємницьких засадах із конкуренцією, побудованою на новаторстві
К. Менгер, Ф. Візер, Е. Бем-Баверк, Дж.Б. Кларк	Розглядалися аспекти граничної корисності благ, а аспект «інновації» визначено рідкісністю блага; абсолютним чинником інноваційності визнавалася приватна власність
А. Маршалл	Інноваційність підприємств пов'язана з їх спеціалізацією, концентрацією зусиль на певних напрямках виробничо-господарської діяльності, сегментах ринку
Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, Д. Норт, Р. Коуз, О. Вільямсон	Обґрунтування залежності розвитку економіки від інституційних умов, традицій

Джерело: розроблено авторами на основі систематизації власних переконань і результатів аналізу наукових праць, теорій, методологічних узагальнень [1–15]

установлення закономірностей взаємодії продуктивних сил, розвитку виробничих відносин.

Теоретичні основи інноваційного розвитку сформувалися з ідей філософського обґрунтування законів матеріального буття, але фундаментального значення набули в класичній економічній школі, започаткованій працями А. Сміта. Зокрема, фактор науково-технічного прогресу як чинник інноваційності згадуваний у праці вітчизняного дослідника М. Туган-Барановського [12] – він відзначив наявність певного зв'язку між інноваціями і кризами в економіці. Підприємницьку модель оцінки значення інноваційного розвитку запропонував Й. Шумпетер [15], увівши в науковий і господарський обіг поняття «інновації» як спосіб поліпшення, створення новизни у способах організації виробництва, технологіях тощо.

За Й. Шумпетером [15] інноваційний розвиток є станом, який забезпечує конкурентоспроможність, зокрема на рівні підприємницьких формувань, вважаючи новаторство неодмінною умовою економічного зростання. Історично доведено правоту вченого в тому, що інновації у поєднанні з підприємливістю забезпечують позитивні соціально-економічні зрушення. Новаторство стало системним явищем, необхідністю, яка, перетворюючись на товар чи послугу, забезпечує якісні зрушення, накопичення багатства.

Кожен наступний етап – результат еволюції соціально-економічних відносин, а отже, інноваційного процесу, залежить від матеріальної спроможності суспільства розвивати науку, здійснювати вкладення у створення нових знань про світ. Відповідно, еволюція інноваційної теорії, практики інноваційної діяльності відбувалася під впливом циклів траєкторії зміни багатства народів, що підтверджується рівнем добробуту націй. Спроможність підтримувати високі темпи економічного зростання прямо пропорційна фінансово-ресурсним можливостям щодо вкладень у науку, знання. Дж.М. Кейнс свого часу слушно наголосив про зв'язок капіталу і рівня інноваційності господарської системи [4].

Дослідження інноваційних процесів відзначаються важливістю для становлення продуктивності економічної системи на всіх рівнях господарювання, соціального забезпечення, а також методичного спрямування виробників на створення нових якостей суспільного продукту. Нові якості необхідні на всіх рівнях, адже світ, людський розвиток прийшли до переконань щодо усвідомлених переконань у значимості глобальної інноватизації на всіх доступних рівнях соціально-економічного процесу. Тепер важко уявити перспективу без інновацій, інноваційного розвитку як чинника ефективності, продуктивності, забезпечення сталості життя на землі, особливо в умовах, коли необхідно всебічно економити ресурси для майбутніх поколінь.

Інновації, теорія інноваційності послужили базисом розроблення ідеології, стратегій конкурентоспроможності, ефективного підприємництва, що сприяло підвищенню рівня добробуту націй. Інноватизація виробництва, господарської та економічної діяльності постала життєвою необхідністю, і цей процес далі посилюється, він став глобальним за значимістю.

Нині перспектива розвитку господарських систем, підприємств повністю залежить від інновацій – таке переконання визначаємо як фундамент науково-технічного прогресу. Інновації предметно увійшли в життя людей, господарську діяльність, без них стало неможливим будь-яке системне соціально-економічне зростання якісного характеру.

Еволюція інноваційної теорії відноситься до всіх можливих сфер, вона інституціоналізована в суспільне буття через мотивації людей вирішувати проблеми побудови кращого життя. Інноваційність виступає визначальним стереотипом формування сучасної епохи високотехнологічного економічного порядку, у якому знання відіграють вирішальну роль.

У розкритті ідеології еволюції інноваційної теорії важливо дати оцінку засадам ринку – системи, в ареалі якого набуло розвитку конкурентне середовище, підприємництво як базові, основні чинники мотивацій до забезпечення інноваційності. Ринок, ринкове господарювання є одними зі складників усього процесу еволюції засад інноваційного розвитку.

У процесі становлення ринку, формування підприємницької моделі економіки стала зрозумілою істина про те, що інновації є основоположним чинником конкурентоспроможного, ефективного розвитку господарських систем. Заданий принцип завжди відповідав і відповідатиме логіці пошуку новітніх способів забезпечення інноваційності на всіх доступних людині рівнях розвитку економічної системи. Із розвитком економіки, зростанням чисельності населення, а отже, розширенням спектру потреб у товарах, продовольстві, зросла потреба в якісному інтелектуальному продукті. Даний висновок ствердно засвідчує те, що з розширенням потреб роль інновацій об'єктивно все більше зростала.

Сукупність ідей, переконань, фактів підтвердження значимості інновацій для економіки, галузі, суспільства становить теоретичну основу історико-еволюційного виміру засад оцінок проблеми.

Залучення науки до формування інноваційної теорії є визначальним як для створення додаткових знань, так і для забезпечення науково-технічного прогресу. У цьому головна специфіка історичного процесу з погляду на інноваційність господарських систем. Характерна особливість інноваційності полягає у тому, що даний статус характерний для економік ринкового типу, тобто

тих, у яких пріоритетною є конкуренція, конкурентоспроможність. Із часом поступово змінилися підходи до акумуляції знань про системи виробництва і споживання, господарську практику. Поява, наприклад, підприємництва відзначилася як установчий чинник стимулювання інноваційності.

Утілення наукового мислення, господарської практики призводить до появи проривних інновацій, винаходів, які змінюють світ, і це відноситься, зокрема, до економічної науки як особливої сфери дослідницького пізнання. Перелік і характеристики змісту економічних теорій щодо визначення ролі інновацій можна продовжувати. Проте також і можна ствердно відзначити те, що визнання інновацій чинником удосконалення соціально-економічного, господарського процесу відбулося на етапі усвідомлення людством необхідності пошуку ефективних моделей економічного зростання для задоволення матеріальних, духовних потреб. Наприклад, в аграрній сфері винайдення новітніх рішень щодо технологій вирощування сільськогосподарських культур сприяє виживанню людей у повному розумінні цього процесу.

Відзначаємо, що людство, вирішуючи ті чи інші проблеми, перебуває у пошуку інноваційних рішень. В історії немало відкриттів, які змінили світ, їх можна кваліфікувати відповідно до значимості і важливості, враховуючи специфіку аграрного сектору (табл. 2).

На наше переконання, людство отримало можливість дістати зазначені (табл. 2) винаходи спершу завдяки підсвідомому, а потім уже свідомому переходу на інноваційний шлях розвитку.

Теорія інновацій у становленні і розвитку завжди характеризувалася різноспрямованістю за напрямками: виробництво; освіта; наука; організаційні моделі поширення (дифузії) інновацій. Становлення теорії інноваційного розвитку аграрного сектору пов'язане з мотиваціями пошуку ефективних способів поліпшення виробництва якісного продовольства за умови досягнення усталеного, відновлюваного господарювання на землі. Цей принцип діяв завжди, і дотримання його посилюється у міру збільшення чисельності людей на планеті, зменшення простору сільськогосподарської системи через урбанізацію. Також сільськогосподарська галузь є безумовною сфе-

рою створення продуктів, які: створюються в особливих умовах природного середовища, на котрі людина впливає обмежено; використовуються для підтримки життя на землі як об'єктивного процесу існування людської спільноти.

Історичний контекст генезису теорії інновацій пов'язуємо із прагненням людини до самовдосконалення, а також до вдосконалення економічних, соціальних та інших механізмів, технологій підвищення конкурентоспроможності, примноження багатства. Про таку структуру наукового розуміння практики інноваційності можна судити з позиції Д. Рікардо. Він відзначав, що нові відкриття сприяють більшій прибутковості [1], тобто поліпшений товар або новий його вид – засіб для ширшого задоволення споживчих потреб споживача і спосіб отримання підвищеної фінансової вигоди для виробника. Реальні інноваційні розробки і відкриття сприяли змінам, соціально-економічному добробуту – про це свідчить історія.

Етапність розвитку теорії інноваційного розвитку позначена в паралелях до становлення відомих сьогодні наукових шкіл економічного спрямування, адже практично всі вони так чи інакше зачіпають проблематику інновацій.

Становлення теоретичних засад інноваційного розвитку відбувалося і продовжується в умовах постійної трансформації, організаційно-економічних перетворень. У рамках історичного процесу трансформації зумовлюють перетворення в системах інноваційного забезпечення для пошуку шляхів забезпечення поступального розвитку людської цивілізації. Підтвердження зазначеного – людство, еволюціонуючи в техніко-технологічному, соціально-економічному процесі, відзначається створенням епохальних інновацій – «речей», що змінили світ (табл. 2).

Відзначаючи фундаментальність аспектів еволюції теорії інновацій, інноваційного розвитку, для ствердження цієї позиції ще раз зазначимо, що перші системні знання викладення поглядів на знання про інновації, інноваційну діяльність, передусім із погляду оцінки їх загальнопрактичної значимості, сформувалися в рамках ідеології класичної економічної школи (А. Сміт, Д. Рікардо, В. Петті). Із публікованих досліджень А. Сміта, Д. Рікардо виокремлюють аспекти інноваційної

Таблиця 2

Епохальні винаходи і відкриття проривного характеру для розвитку аграрного сектору діяльності

Винахід	Значення для аграрного сектору	Винахід	Значення для аграрного сектору
Плуг	Фундаментальне – кардинальні зміни в ефективності господарювання і переорієнтація способу виробництва сільськогосподарської продукції	Харчові суміші для немовлят	Додаткова технологічна можливість підвищення доходності
Радар	Загальносуспільне	Антибіотики у сільському господарстві	Як спосіб інноваційного підвищення продуктивності галузі

Джерело: розроблено авторами за [2, с. 352]

теорії, зокрема про: далекоглядну результативність технічних відкриттів (Д. Рікардо); їх неминучий вплив на прибутковість господарської діяльності; беззаперечний зв'язок економічних і технічних відкриттів із рівнем добробуту націй (А. Сміт). Цими твердженнями класиків економічної науки підтверджується економічна, соціальна, інституційна важливість інновацій, їхня спроможність поліпшувати умови і результати господарювання.

Інновації дали змогу людству створити цілу низку предметів, речей, які змінили світ, надавши можливість виробництву стати більш продуктивним, а життю на землі – комфортним. На наше переконання, еволюцію наукового пізнання теорії інновацій, практики вдосконалення інноваційного розвитку необхідно пов'язувати з прагненням людства до поліпшення умов життя.

В історичному сенсі із цього питання існує безліч наукових, науково-популярних видань, в одному з яких (табл. 2) наведено найбільш значимі винаходи людства, які посприяли кардинальним змінам у системі суспільно-економічного розвитку. Винайдення речей, які змінювали світ, завжди відповідало і відповідатиме потребам, що вважаються актуальними для задоволення на відповідному етапі еволюції людства. Наприклад, винайдення плуга можна пов'язати з потребою досягти значно більшої продуктивності праці у рослинництві, збільшити врожайність культур – це природна потреба. Погоджуємося з висловом, що «...саме плуг дав стартовий імпульс розвитку цивілізації ... уможливив сучасну економіку, а отже, і сучасне життя ... задоволення від доброї їжі ... благословення пити чисту й безпечну воду...» [2, с. 11], а також багато інших нових аспектів життєдіяльності людини, які приносять не лише задоволення, а й створюють проблеми. Така інновація, як плуг, спонукала людей до осілого способу життя, забезпечивши продуктивне використання угідь зі збільшенням урожайності сільськогосподарських культур. Серед креативних винаходів, які є інноваціями, виділяють велику їх кількість, представлені в переліку також інновації аграрного спрямування [2]. Зазначене є підтвердженням неабиякої значимості, тобто перспективи інноваційності.

Еволюційні зміни і перетворення, які відбулися протягом століть, призвели до переосмислення людством ролі інноваційного розвитку, засадничих принципів поширення й використання інновацій у соціальному, економічному, господарському просторі. Інноваційність стала синонімом кращого життя, ефективної, конкурентоспроможної економіки, спроможності суспільства, створювати якісніші можливості задоволення потреб і при цьому спрямовувати траєкторію господарювання в русло сталого розвитку. Переосмисливши ідеї, теорії і практики розуміння значимості інновацій із минулого, людство, наукова спільнота в сучасну епоху надає їм безумовну першість як головному чиннику якісних перетворень. Дефініції інновацій використовуються для теоретико-методичних обґрунтувань і практичного впровадження новизни в усіх сферах життєдіяльності людини. Наслідком еволюції засад інноваційного розвитку економічних систем стало пріоритетне визнання такого стану, що підтверджує його глобальне значення для науки та практики. У цьому контексті висловлюють свої думки й інші дослідники: «...життєздатними можуть бути тільки такі виробництва, які в результаті структурних змін зможуть випускати інноваційну продукцію, конкурентоспроможну на зовнішньому і внутрішньому ринках» [10]. Йдеться про інноваційні засади глобальної конкурентоспроможності, тобто про те, що інноваційний розвиток має підпорядковуватися не лише локальним цілям, бажанням підприємців створювати нові продукти, а й здатності забезпечити їх просування на міжнародні ринки. Відповідно, інновації інституціоналізовані в глобальну систему виробництва, обміну, споживання як чинник бажаної результативності господарювання, що поліпшує можливості задоволення потреб.

Висновки. Інновації, як доведено у процесі тривалої еволюції науково-практичних основ їхньої ролі в життєдіяльності людини, – визначальна детермінанта продуктивності і конкурентоспроможності, а в сучасному світі – сталості розвитку. Інновації стають усе більше затребуваними, адже в умовах посилення конкуренції, підвищення складностей ведення бізнесу, для економік, галузей, суб'єктів господарювання потрібно постійно вдосконалюватися, впроваджувати нові продуктивні засоби.

Список використаних джерел:

1. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / пер. з англ. І. Дзюб. Київ : Основи, 2001. 670 с.
2. Гарфорд Т. Речі, що змінили світ. Історія економіки в 50 винаходах / пер. з англ. Р. Скакуна. Київ : Наш формат, 2018. 352 с.
3. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / Ю.О. Лупенко та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 516 с.
4. Кейнс Дж.М. Экономические возможности наших внуков. *Вопросы экономики*. 2009. № 6. С. 60–69.
5. Краус Н.М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 504 с.
6. Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. Інституціоналізація інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки. *Облік і фінанси АПК*. 2010. № 3. С. 114–117.

7. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. Т. 1 / С.В. Мочерний та ін. ; за ред. С.В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. 616 с.
8. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. Т. 2 / С.В. Мочерний та ін. ; за ред. С.В. Мочерного. Львів : Світ, 2006. 558 с.
9. Економічна енциклопедія : у 3-х т. / гол. ред. ради Б.Д. Гаврилишин. Київ : Академія, 2000. Т. 1. 864 с.
10. Омельченко Р.В. Інноваційна складова структурних реформ у формуванні глобальної конкурентоспроможності. Ніжин, 2014. 332 с.
11. Радаев В.В. Социология потребления: основные подходы. *Социологические исследования*. 2005. № 1. С. 5–18.
12. Туган-Барановский М.И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии ; 2-е совершенно переработанное издание. Киев, 2004. 368 с.
13. Шпикуляк О.Г. Развитие институтов инновационной деятельности в аграрной сфере: теоретический аспект. *Економіка АПК*. 2012. № 5. С. 131–139.
14. Шпикуляк О.Г., Грицаєнко М.І. Развитие инновационной деятельности в аграрной сфере: менеджмент та ефективність. Херсон, 2016. 424 с.
15. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры). Москва, 1982. 456 с.

References:

1. Blauh, Mark. (2001) *Ekonomichna teoriia v retrospektivi* [Economic theory in retrospect]. Per. z anhl. I. Dziub. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy». 2001. 670 p.
2. Harford Tim. (2018) *Rechi, shcho zminyly svit. Istoriia ekonomiky v 50 vynakhodakh* [Things that changed the world. History of Economics in 50 Inventions]. Per. z anhl. Roman Skakun. Kyiv. Nash format. 2018. 352 p. (in Ukrainian)
3. Yu.O. Lupenko (2014) *Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy: problemy ta perspektivy* [Innovative provision of agricultural development of Ukraine: problems and prospects]. Kyiv.: NNTs «IAE». 2014. 516 p.
4. Keins Dzh. M. (2009) *Ekonomicheskye vozmozhnosti nashykh vnukov* [Economic opportunities of our grandchildren]. *Voprosy ekonomyky*. 2009. no 6. pp. 60–69.
5. Kraus N.M. (2019) *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky: strukturno-lohichni skhemy, tablytsi, maliunky* [History of economics and economic thought: structural-logical schemes, tables, figures]: navch. posib. Kyiv: «Tsentр uchbovoi literatury». 2019. 504 p.
6. Shpykuliak O.H., Kurylo L.I. (2010) *Institutsionalizatsiia innovatsiinoi diialnosti v ahrarnii sferi ekonomiky* [Institutionalization of innovative activity in the agrarian sphere of economy]. *Oblik i finansy APK*. 2010. no 3. pp. 114–117.
7. *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Economic Encyclopedic Dictionary]: U 2 t. T. 1 (2005) / S.V. Mochernyi ta in.; za red. S.V. Mochernoho. Lviv: Svit, 2005. 616 p.
8. *Ekonomichnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Economic Encyclopedic Dictionary]: U 2 t. T. 2 (2006) / S.V. Mochernyi ta in.; za red. S.V. Mochernoho. Lviv: Svit, 2006. 558 p.
9. *Ekonomichna entsyklopediia* [Economic Encyclopedia]: v 3-kh t. / hol. red. rady B.D. Havrylyshyn. Kyiv: Akademiia (2000) T. 1 / B.D. Havrylyshyn, vidp.red. S.V. Mochernyi, zast. vidp. red. O.A. Ustenko ta in. 2000. 864 p.
10. Omelchenko R.V. (2014) *Innovatsiina skladova strukturnykh reform u formuvanni hlobalnoi konkurentospromozhnosti* [An innovative component of structural reforms in shaping global competitiveness]. Nizhyn. 2014. 332 p.
11. Radaev V.V. (2005) *Sotsyolohyia potrebleniya: osnovnye podkhody. Sotsyolohycheskye yssledovaniya* [Consumer sociology:basicapproaches]. 2005. no. 1. pp. 5–18.
12. Tugan-Baranovskiy M.Y. (2004) *Promushlennyye kryzysy. Ocherk yz sotsyalnoi ystoriy Anhlyy* [Industrial crises. An Essay on the Social History of England. 2nd completely redesigned edition]. Vol. 2-e sovershenno pererabotannoe izdanye. Kyev. 2004. 368 p.
13. Shpykuliak O.H. (2012) *Rozvytok institutiv innovatsiinoi diialnosti v ahrarnii sferi: teoretychnyi aspect* [Development of institutes of innovative activity in agrarian sphere: theoretical aspect]. *Ekonomika APK*. 2012. no 5. pp. 131–139.
14. Shpykuliak O.H., Hrytsaienko M.I. (2016) *Rozvytok innovatsiinoi diialnosti v ahrarnii sferi: menedzhment ta efektyvnist* [Development of innovative activities in the agricultural sector: management and efficiency]. Kherson. 2016. 424 p.
15. Shumpeter Y. (1982) *Teoriya ekonomycheskoho razvytyia (issledovanye predprynymatelskoi prybyly, kapytala, protsenta y tsykla koniunktur)* [Theory of economic development (study of entrepreneurial profit, capital, interest and cycle)]. M. 1982. 456 p.

Gavrysh Oleg, Lopatynska Yuliia
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

EVOLUTION FUNDAMENTALS OF INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT

Internal auditors' roles: from watchdogs to helpers and protectors of the top manager. Article analyzes evolutionary aspects of the innovative development of the economy and the agrarian sector with the indepth study of intersectoral theoretical assessments of the socio-economic systems innovativeness problems. Historical aspects of the theoretical framework of innovation theory evolution, as well as innovation role approval in ensuring the constructive interaction of productive forces and the development of production relations, are characterized. Aspects of the development of science in the study of the foundations of the institutional spread of the innovation concept in the entrepreneurial model of economic relations are highlighted. Systematic presentation of the characteristics of the category-conceptual apparatus of the innovation theory is presented, and its relationship with the agrarian problem is determined. Theoretical and methodological assessment of a retrospective analysis of the innovation theory evolution on the basis of philosophical, social and economic knowledge about the innovation criterias are proposed. Theoretical framework on connection between innovation and entrepreneurship as the main determinant of ensuring scientific and technological progress in the economy and society is presented. Historical and evolutionary analysis of theoretical provisions on the foundations of innovative development in connection with institutional conditions and principles of socio-economic management is made. Interdisciplinary assessments of innovative theory institutionalization in the system of knowledge about the world, economy, and economic relations are made. Research vision of the connection of knowledge about innovations with the ideology of a market economy, competitiveness in the entrepreneurial mechanism of social development is presented. Historical context of the effectiveness of scientific and technical activities highlighting inventions and breakthrough discoveries in the agricultural sector is presented. Systemic importance of the problem of innovation for the development of science and business practices with its place in the scientific researches indication – representatives of various schools in economic science is proved. Assessment criterias are defined for the role of institutional determinants of innovation in the development of mankind, ensuring scientific and technological progress and organizing the satisfaction of social needs.

Key words: innovation, evolution, innovativeness, economy, agricultural sector, institutional determinants

JEL classification: O13, O30.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 631.11

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.6>**Загребельна І.Л.**кандидат економічних наук,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8316-1656>**Волкова Н.В.**кандидат економічних наук,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8374-1546>**Олійник Є.О.**кандидат економічних наук,
Полтавська державна аграрна академія
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6512-7235>

РОЛЬ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В АГРАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті актуалізовано, що сьогодні фермерські господарства є традиційною формою ведення сільського господарства, виробляючи продукцію рослинництва та тваринництва для внутрішніх потреб та експорту. Використання резервів фермерських господарств сприятиме збільшенню виробництва товарної продукції та залученню додаткових трудових ресурсів, зростанню реальних доходів сільських жителів. Проаналізовано динаміку розвитку фермерських господарств у Полтавській області. Зокрема, досліджено динаміку чисельності, розміри земельних угідь та обсяги виробництва сільськогосподарської продукції. Досліджено основні переваги та недоліки фермерських господарств порівняно з іншими формами господарювання. Визначено перспективи розвитку фермерських господарств та підвищення їхньої конкурентоспроможності.

Ключові слова: фермерські господарства, земельні ресурси, розвиток, сільськогосподарське виробництво, продукція рослинництва, спеціалізація.

Постановка проблеми. У процесі реалізації основних положень аграрної реформи в сільському господарстві відбулися глибокі якісні й кількісні зміни, які знайшли своє відображення у формуванні ринкової економіки, виникненні нових форм господарювання. Поняття фермерства міцно увійшло в життя сучасного села. Обсяг товарної продукції фермерських господарств Полтавщини у 2018 р. становив 1 739,2 млн. грн. Таким чином, вони роблять вагомий внесок у виробництво сільськогосподарської продукції в області.

Розвиток агропродовольчого сектору України спрямований на виконання основних положень продовольчої безпеки, тобто на забезпечення продовольчої безпеки країни, яке значною мірою залежить від активної діяльності сільських товаровиробників усіх категорій. Підвищення попиту на високоякісну вітчизняну продукцію є одним із напрямів, які забезпечують сталий розвиток АПК. У цій ситуації особливу роль починають відігравати підприємства різних організаційних форм, діяльність яких дає змогу активізувати підприємницьку ініціативу сільських жителів, створювати нові робочі місця на малих і середніх підприєм-

ствах, розвивати види діяльності, якими далеко не завжди сьогодні займаються великі сільськогосподарські підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми розвитку та функціонування фермерських господарств в останні роки приділялася увага значної кількості вітчизняних та іноземних науковців. Вагомий внесок у дослідження питань діяльності фермерських господарств, визначення їхнього місця у структурі аграрного виробництва, соціально-економічного розвитку України і регіонів зробили Ю.О. Богуцький, Л.О. Вдовенко, Л.В. Корнілов, В.В. Липчук, Л.Л. Мельник А.С. Мохненко, О.І. Пахольчук та ін. Незважаючи на значну кількість досліджень із цієї теми, діяльність малих підприємств в аграрній сфері залишається недостатньо вивченою у регіональному аспекті.

Мета статті полягає у визначенні місця і ролі фермерських господарств в аграрному виробництві Полтавської області; дослідженні чинників, тенденцій та стану виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами регіону; визначенні потенційних можливостей та перспектив їх розвитку.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах господарювання досить важливим складником аграрного виробництва є фермерські господарства, від рівня розвитку яких залежить не тільки забезпеченість жителів села продуктами харчування, а й якоюсь мірою продовольча безпека країни. Господарства цієї категорії легко адаптуються до ринкової кон'юнктури і попиту, сприйнятливі до нових економічних відносин. Використання резервів фермерських господарств сприяє не тільки збільшенню виробництва товарної продукції, а й залученню додаткових трудових ресурсів, зростанню реальних доходів сільських жителів.

Станом на 2018 р. на Полтавщині чисельність фермерських господарств становила 1903 од., а площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні – 270,7 тис га (табл. 1). Кількість фермерських господарств у 2018 р. порівняно з 2000 р. збільшилася з 1393 од. до 1903 од., при цьому площа сільськогосподарських угідь зросла із 76,0 тис га до 270,7 тис га. Досить важливою є тенденція до збільшення середнього розміру земельних угідь господарства з 55 га у 2000 р. до 142 га у 2018 р., що відбувалося за рахунок збільшення кількості орендованих земель. Цей факт свідчить про підвищення концентрації виробництва у фермерських господарствах. Відбувався процес розшарування фермерських господарств, їх глибока диференціація за розмірами оброблюваної землі й економічними результатами роботи.

Фермерські господарства як одна з малих форм сільськогосподарського підприємництва мають низку переваг порівняно з великими підприємствами: прості в оформленні, спрощена процедура входу на ринок, при цьому вихід із нього не є проблематичним; відрізняються посиленою гнучкістю в господарській діяльності; швидко реагують на зміни кон'юнктури ринку; мають очевидну економію на внутрішньогосподарських перевезеннях і управлінських витратах; більшою мірою зацікавлені в підвищенні ефективності роботи.

Водночас у них є чимало соціально-економічних проблем, і одна із центральних – формування ефективного, рентабельного, конкурентоспроможного виробництва. Ефективне функціонування невеликих фермерських господарств можливе тільки на початковому етапі їх становлення, коли ще мало конкурентів. У силу розвитку аграрного ринку вини-

кають труднощі зі збутом продукції, змінюються потреби товарів із боку держави, більшою мірою впливають чинники макросередовища. З'являється необхідність подальшого розвитку і, зокрема, формування такого стану, коли господарства адекватно реагують на зміни ринкової кон'юнктури.

Фермерські господарства належать до дрібно-товарних виробників продукції. Основною метою їхньої діяльності є забезпечення власних потреб у сільськогосподарській продукції і продовольстві та продаж надлишків такої продукції. На таких принципах формувалися фермерські господарства в незалежній Україні на початку дев'яностих років минулого століття. За весь період розвитку цілі та завдання їхньої діяльності змінювалися. Нині більшість фермерів виробляє продукцію для продажу і лише частину такої продукції залишає для власних потреб.

Незважаючи на те, що частка фермерських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції невелика (у 2018 р. – 9,8%), на цю категорію господарств покладаються великі надії як на найперспективнішу форму сільськогосподарського бізнесу.

Виробництво продукції сільського господарства в даній категорії господарств у вартісному вираженні збільшилося з 104,4 млн. грн у 2000 р. до 1739,2 млн. грн у 2018 р., тобто майже у 17 разів (рис. 1).

Ефективність фермерських господарств значною мірою залежить від їхніх розмірів і спеціалізації. Розміри виробництва являють собою кількісні обсяги ресурсів і продукції, яка виробляється в межах певного господарства. Раціональним є такий розмір фермерського господарства, коли за певної спеціалізації й інтенсивності, досягнутого рівня механізації виробництва та наявності трудових ресурсів забезпечується найбільш ефективне сполучення та використання усіх чинників виробництва й одержання максимуму продукції з одиниці земельної площі за найменших витрат праці та матеріально-технічних засобів.

Як свідчать дані, відображенні на рис. 2, фермерські господарства Полтавської області спеціалізуються на вирощуванні зернових та зернобобових культур, у тому числі й кукурудзи на зерно. Зокрема, стабільний попит на внутрішньому ринку стимулює фермерів найбільшу частину посівної площі виділяти під вирощування саме цих культур.

Таблиця 1

Динаміка чисельності і розмірів фермерських господарств Полтавської області, 2000–2018 рр.

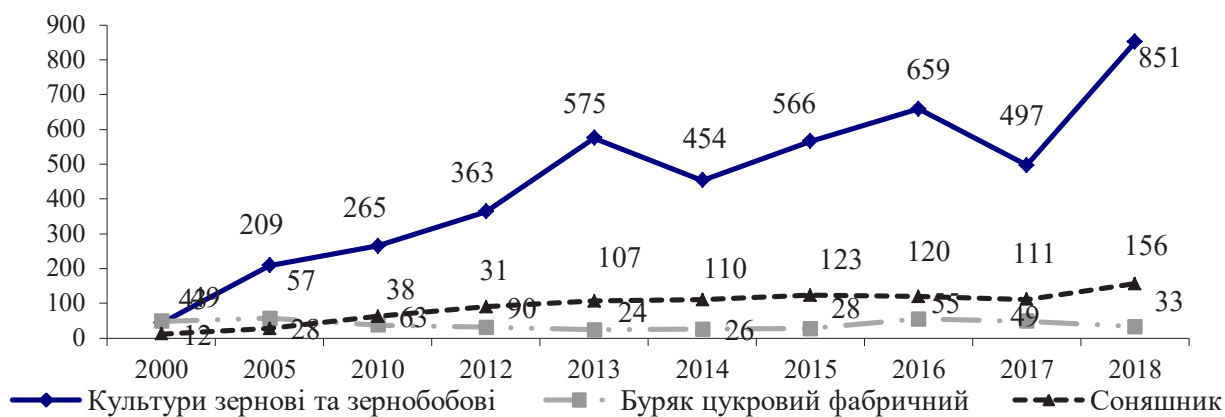
Показники	Роки								
	2000	2005	2010	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість фермерських господарств, од.	1393	1527	1657	1816	1849	1941	1804	1858	1903
Площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні, тис га	76,0	152,3	199,9	220,5	223,2	232,0	242,8	262,5	270,7
Середній розмір земельних угідь господарства, га	55	100	121	121	121	120	135	141	142

Джерело: розраховано авторами за даними [5]

Рис. 1. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції за категоріями господарств Полтавської області (у постійних цінах 2010 р.), 2000–2018 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними [5]

Рис. 2. Динаміка виробництва основних видів продукції рослинництва фермерськими господарствами Полтавської області, 2000–2018 рр., тис. т

Джерело: побудовано авторами за даними [5]

Фермерські господарства також зайняли свою нішу у виробництві соняшнику, адже ця культура має великі експортні потреби, що й зумовлює її ринок збуту. У період 2000–2018 рр. обсяги його виробництва збільшилися у 13 разів.

Згідно зі статистичними даними, фермерські господарства є єдиною господарюючою категорією, в якій із початку проведення аграрних перетворень збільшувалося поголів'я сільськогосподарських тварин. Так, у період 2000–2018 рр. поголів'я великої рогатої худоби збільшилося у 10 разів, корів – майже у 13 разів, свиней – у 14,5 рази (рис. 3). Сформована ситуація пояснюється проведенням у країні аграрної політики, спрямованої на підтримку, реконструкцію і створення нових тваринницьких комплексів у фермерських господарствах. У 2018 р. фермерськими господарствами області було вироблено м'яса 2044 т, що становило 93,1% до попереднього року, молока – 25457 т (106,0%).

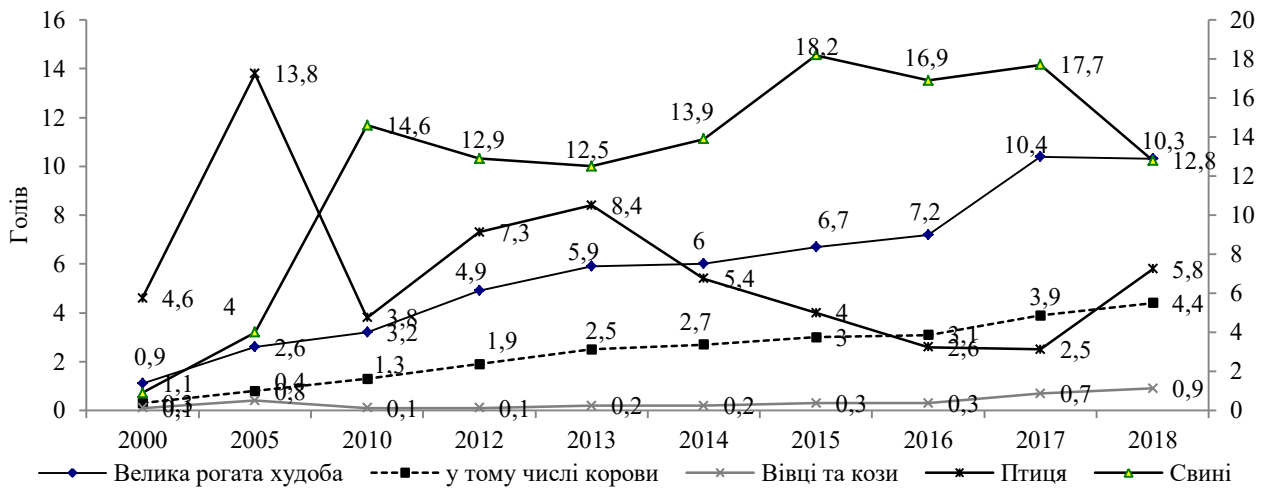
Однак, на нашу думку, наведені показники не відповідають потенціалу і можливостям фер-

мерських господарств. Для повної віддачі та сталої функціонування фермерських господарств необхідно на державному і регіональному рівнях створювати сприятливі умови для активізації їхньої діяльності і звернути увагу на внутрішні проблеми, з якими стикається 60% досліджуваних господарств Полтавської області. Перш за все це застаріла матеріально-технічна база та відсутність інвестицій для розвитку.

Укрупненню фермерських господарств у сучасних умовах сприяють наявність значних площ сільськогосподарських угідь; рівнинний, степовий рельєф та однорідність земельних угідь; високий рівень механізації виробничих процесів; вузька спеціалізація виробництва; стабільна природна кормова база; забезпеченість трудовими ресурсами; можливість збільшення капіталовкладень на розширення господарства та інші чинники.

Від розміру господарств залежать ефективність використання техніки й інших основних виробничих засобів, транспорту, трудових ресурсів та

Рис. 3. Динаміка поголів'я тварин у фермерських господарствах Полтавської області, 2000–2018 рр., тис голів

Джерело: побудовано авторами за даними [5]

ефективність виробництва у цілому. Найбільш впливовим виявився чинник раціонального використання технічних засобів і забезпечення механізації всіх виробничих процесів. Лише таке виробництво може бути перспективним.

У невеликих господарствах, хоча й забезпечених усім комплексом основних сільськогосподарських машин, рівень використання техніки залишається невисоким. Тому під час визначення раціональних розмірів фермерських господарств різної спеціалізації у цьому разі виходять із принципу найбільш повного, ефективного використання необхідних технічних засобів.

Тому, на нашу думку, необхідно вибрати певну конкурентну стратегію, яка дасть змогу вийти на ринок із продукцією, яка сприймається споживачем як вища цінність на ринку серед аналогічних товарів. Якщо розглядати діяльність фермерських господарств сьогодні, то вони працюють із продукцією, розрахованою на широке коло споживачів. Тоді доцільно використовувати стратегію диференціації продукції, яка має на меті широке охоплення ринку, наявність індивідуальних споживчих властивостей продукції та розвинений інноваційний потенціал.

До найбільш значущих чинників успіху фермерських господарств можна віднести:

1) економічні: багатогалузеве господарство, що дає змогу знизити залежність від зміни кон'юнктури ринку, знання ринку збуту виробленої продукції; укладення договорів на поставку продукції до початку її виробництва; отримання кредитів на розвиток господарства; особливості рекреаційних ресурсів і т.д.;

2) технологічні: вибір спеціалізації, найбільш ефективною для місцевих умов; виробництво продуктів харчування, унікальних у своїй сфері;

незвичайна спеціалізація, наприклад у сфері послуг – агротуризм, наявність власної переробки і реалізація продуктів харчування і т.д.

Полтавська область має для цього всі можливості та природні потужності, гарний клімат, що дає змогу вирощувати зернові культури в широкому асортименті. Є багата кормова база для розвитку тваринництва. Саме на Полтавщині активно розвивається туризм.

Розглянувши, які ж саме напрями спеціалізації, крім рослинництва, можуть використовувати фермерські господарства, можна говорити, що найголовнішим чинником, який впливає на неї та на розвиток фермерських господарств, є купівельний попит.

Найбільш затребуваною сільськогосподарською продукцією на продовольчому ринку Полтавської області є продукція тваринницька, проте розвиток цієї галузі вимагає значних капіталовкладень. Саме тому державна підтримка товаровиробників на даному сегменті ринку повинна відіграти ключову роль у розвитку фермерських господарств.

На нашу думку, як основні заходи підтримки необхідно виділити:

- державну підтримку для всіх сільськогосподарських товаровиробників;

- надання субсидій сільськогосподарському процесу на придбання сільськогосподарської техніки, племінної худоби й елітного насіння;

- створення умов для розвитку кооперативних та інтеграційних взаємодій як із сільськогосподарськими організаціями, так і з іншими фермерськими господарствами для спільного використання техніки, сільськогосподарського обладнання, зберігання, переробки і збуту виробленої продукції, надання позик, страхування, ветеринарного обслуговування і т.д.;

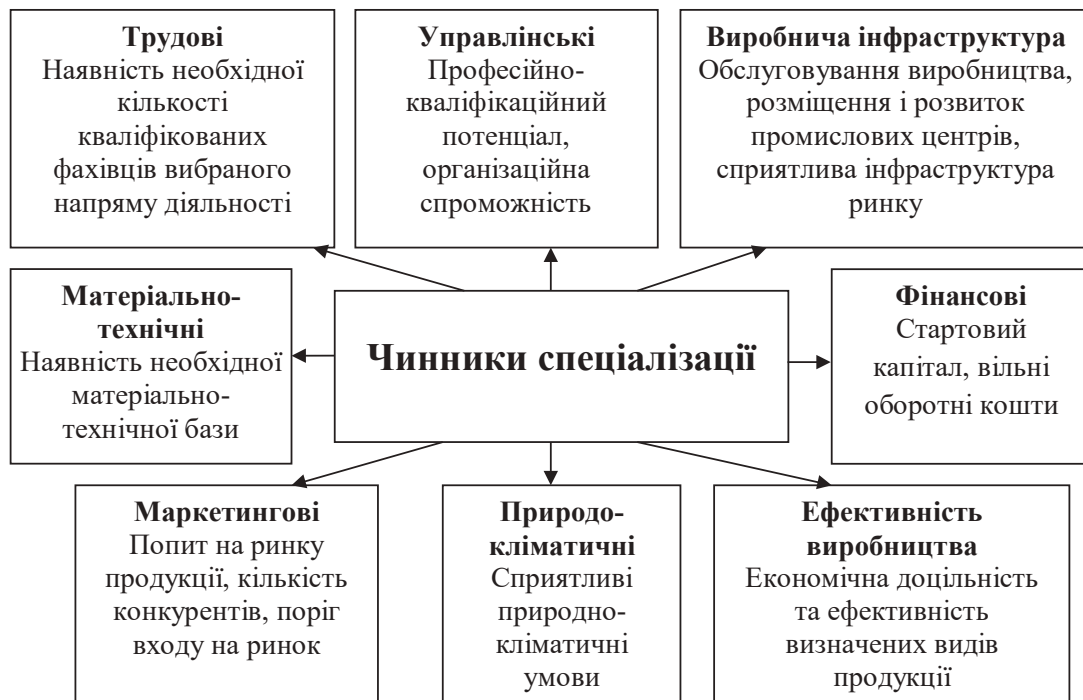

Рис. 4. Чинники внутрішньогосподарської спеціалізації фермерських господарств

Джерело: узагальнено авторами за [3; 4]

– розвиток інформаційно-консультативної системи, що забезпечує ефективну взаємодію між усіма суб'єктами сільськогосподарського процесу.

Лауреат Нобелівської премії Норман Борлауг наголосив, що «одним із найбільш серйозних завдань, які належить вирішити людству в XXI столітті, є виробництво достатньої кількості продовольства для населення і при цьому забезпечення захисту навколишнього середовища» [6].

Нині постійно підвищується роль фермерських господарств у виробництві екологічно чистої продукції на основі перспективних енерго- та ресурсозберігаючих технологій. Слід відзначити, що чинниками інтенсифікації у фермерських господарствах є перш за все дотримання всіх параметрів технологічного процесу. Природним є те, що існуючі технології, напрями виробництва і методи обмежують можливості поліпшення виробничих результатів. Звідси виникає необхідність уведення принципово нових вітчизняних і закордонних технологій, що дають можливість зробити сільськогосподарське виробництво високоприбутковою галуззю.

Висновки. Отже, сьогодні можемо говорити про розвиток фермерських господарств як в Україні, так і в Полтавській області зокрема. Вони

мають низку переваг над іншими організаційно-правовими формами господарювання, тому мають перспективи для подальшого розвитку.

Із кожним роком обсяги виробництва сільськогосподарської продукції фермерських господарств збільшується, при цьому зростає їхня питома вага у структурі виробництва продукції, що забезпечує підвищення продовольчої безпеки країни. Однак подальший розвиток фермерських господарств неможливий без інноваційного розвитку. Оскільки розроблення інновацій та їх упровадження ведеться лише в деяких агрохолдингах, інноваційний розвиток не має масового характеру. Кооперація є єдиним способом консолідації сил для впровадження інноваційних розробок на рівні фермерських господарств. Фермерам, які ведуть своє господарство одноосібно, без активної взаємодії з іншими фермерами, вийти на шлях інноваційного розвитку стає надзвичайно складно. Також створення кооперативів виробників із подальшим збутом продукції через оптово-продовольчі ринки, магазини дасть можливість підвищити реалізаційні ціни, що в кінцевому підсумку забезпечить збільшення прибутку фермерських господарств.

Список використаних джерел:

1. Маслак О. Проблеми та перспективи фермерства в Україні. *Агробізнес сьогодні*. 2013. URL : <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/7914-problemy-ta-perspektyvy-fermerstva-v-ukraini.html> (дата звернення: 16.05.2019).
2. Мельник Л.Л. Фермерство України в контексті розмірів землекористування. *Агросвіт*. 2017. № 8. С. 24–34. URL : http://www.agrosvit.info/pdf/8_2017/5.pdf (дата звернення: 05.09.2019).
3. Мохненко А.С. Аналіз ефективності функціонування фермерських господарств регіону. *Бізнес-навігатор*. 2012. № 1. С. 71–77. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2012_27_15 (дата звернення: 10.09.2019).

4. Ольшанська О.В. Вплив діяльності фермерських господарств на розвиток агросоціальних систем. *Проблеми економіки*. 2013. № 3. С. 97–101. URL : https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2013-3_0-pages-97_101.pdf (дата звернення: 20.11.2019).
5. Статистичний збірник «Сільське господарство Полтавської області за 2018 рік» / відп. за вип. Л.М. Безхлібняк. Полтава, 2019. 200 с.
6. Norman Borlaug Nobel lecture. The Nobel Peace Prize. 1970. URL : <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1970/borlaug/lecture/> (дата звернення: 07.12.2018).

References:

1. Maslak O. (2013) Problemy ta perspektyvy fermerstva v Ukraini [Problems and prospects of farming are in Ukraine]. *Agribusiness today*. Available at: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/7914-problemy-ta-perspektyvy-fermerstva-v-ukraini.html> (accessed 16.05.2019).
2. Melnyk L.L. (2017) Fermerstvo Ukrainy v konteksti rozmiriv zemlekorystuvannya [Farming of Ukraine is in the context of sizes of land-tenure]. *Agroworld*, vol. 8, pp. 24–34. Available at: http://www.agrosvit.info/pdf/8_2017/5.pdf (accessed 05.09.2019).
3. Mokhnenko A.S. (2012) Analiz efektyvnosti funktsionuvannya fermerskykh hospodarstv rehionu [Analysis of the efficiency of functioning of farms in the region]. *Business navigator*, vol. 1, pp. 71–77. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2012_27_15 (accessed 10.09.2019).
4. Olshanska O.V. (2013) Vplyv diialnosti fermerskykh hospodarstv na rozvytok ahrosotsialnykh system [Impact of farm activities on the development of agro-social systems]. *Problems of economy*, vol. 3, pp. 97–101. Available at: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2013-3_0-pages-97_101.pdf (accessed 20.11.2019).
5. Main department of statistics in Poltava oblast (2019) Silske hospodarstvo Poltavskoi oblasti za 2018 rik [Agriculture of Poltava region for 2018], Poltava.
6. Norman Borlaug Nobel lecture (1970) The Nobel Peace Prize. Available at: <https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1970/borlaug/lecture/> (accessed 07.12.2018).

Zahrebelna Iryna, Volkova Nelia, Oliinyk Yevhen
Poltava State Agrarian Academy

THE ROLE OF FARMING IN AGRICULTURE IN POLTAVA REGION

Farming is an important part of agrarian production in the current economic environment. Not only the villagers' rations depend on the level of development of this economic sector, but also to some extent the food security of the country. Farms of this category are easily adaptable to the market conditions and demand. They are receptive to new economic relations. The usage of farm reserves will contribute not only to the increase of the production of commodity products, but also to the attraction of additional labor resources, the growth of real incomes of rural people. The main purpose of the article is to determine the place and role of farms in agricultural production in Poltava region. Investigation of the factors, trends and state of agricultural production by the farmers of the region. Identification of potential opportunities and prospects for the development of farms. The study used monographic, design, analysis and synthesis and graphical methods of research. A comprehensive analysis was conducted. The dynamics of the total number and size of farms in the Poltava region for the years 2000-2018 were under study. It is established that each year there is an increase in the average size of farming lands. It indicates an increase in the concentration of production. Farms have a number of advantages, compared to other forms of management, which stimulates their development in the country. In particular, today their share is almost 10% in the structure of farming production in Poltava region. Farms specialize in growing grain, pulses and sunflowers. Producers are encouraged to grow these products by a stable demand in the domestic market. It is important to underline that farms are steadily increasing number of cattle and livestock production. However, the potential of the farms and their capacity are not fully exploited. There are significant prospects for their development. Further development of these farms is impossible without innovative development. The most promising direction of development is cooperation, which will allow to implement innovations and optimize marketing activities.

Key words: farms, land resources, development, agricultural production, crop production, specialization.

JEL classification: Q10, Q12, Q15, Q18.

УДК 658:65.018

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.7>**Іванова М.І.**

доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
ORCID: orcid.org/0000-0002-1130-0186

Ткаченко А.М.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Національний університет «Запорізька політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1061-4594>

Загорудько В.Л.

доцент кафедри менеджменту,
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4184-0447>

ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ, ВРАХОВУЮЧИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено застосування сучасних інструментів оцінювання рівня економічної безпеки, враховуючи конкурентоспроможність суб'єкта господарювання. При цьому використано загальнонаукові та спеціальні методи системно-структурного аналізу і синтезу. Вважаємо, що економічна безпека суб'єкта господарювання забезпечує ефективне використання ресурсів, високий рівень конкурентоспроможності, стійке функціонування у мінливих умовах зовнішнього середовища та високу частку ринку для здійснення комерційної діяльності. Запропоновано методу розрахунку комплексного, агрегованого показника рівня економічної безпеки, що враховує рівень його конкурентоспроможності. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на пошук шляхів забезпечення високого рівня економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, конкурентоспроможність підприємства, частка ринку, рівень економічної безпеки підприємства, індексний метод, експертний метод.

Постановка проблеми. Забезпечення економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарювання ґрунтується на багатьох аспектах його функціонування. Перманентні зміни ринкового оточення безпосередньо впливають на рівень конкурентоспроможності підприємства та потребують від топ-менеджменту впровадження дієвих заходів для утримання наявних і утворення нових конкурентних переваг. Усе це можливо шляхом постійного оцінювання рівня конкурентоспроможності та його впливу на економічну безпеку підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозв'язок економічної безпеки та конкурентоспроможності на рівні регіону досліджено Р.Р. Білик [1] з апробацією отриманих результатів за авторською методикою. Розкриття категорії «економічна безпека» через дефініцію «конкурентоспроможність» є актуальним напрямом дослідження Т.А. Мовчан, Н.І. Демчук [2] та О.О. Фальченко [3]. Однак більшість розглянутих робіт носить суто теоретичний характер, що змушує вишукувати та апробувати дієві інструменти оцінювання рівня економічної безпеки, враховуючи конкурентоспроможність підприємства.

Мета статті полягає у застосуванні сучасних інструментів оцінювання рівня економічної безпеки, враховуючи основні аспекти функціону-

вання підприємства та рівень його конкурентоспроможності. Саме безперервний моніторинг рівня економічної безпеки дає змогу виокремлювати «вузькі місця» та своєчасно коригувати діяльність будь-якого суб'єкта господарювання. При цьому високий рівень конкурентоспроможності дає змогу отримати довгострокові переваги як на внутрішніх, так і зовнішніх ринках.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок економічної безпеки та конкурентоспроможності на рівні регіону було досліджено Р.Р. Білик [1]. Ученим до використання запропоновано алгоритм, який включає такі етапи: 1) формування системи показників економічної безпеки; 2) раціоналізація системи показників (3-4 фактори за кожним складником конкурентоспроможності); 3) збір та систематизація статистичної інформації, розрахунок індикаторів та аналіз отриманих даних. На жаль, автором складники конкурентоспроможності розглянуто дуже умовно, до них віднесено фінансово-економічний, соціальний, зовнішньоекономічний та інноваційно-інвестиційний складники, вони не інтегровані у результуючий показник, що унеможливило порівняння різних об'єктів дослідження між собою.

Теоретичний підхід до вирішення цього питання було запропоновано Т.А. Мовчан та Н.І. Демчук. Ми згодні з авторами, що конкурентоспроможність

необхідно розглядати як критерій і мету розвитку економічної системи, отже, економічна безпека стає необхідною умовою для її існування та розвитку. При цьому найбільш сприятливою є ситуація, коли відповідні характеристики чинників мікрорівня як індикаторів конкурентоспроможності та економічної безпеки окремих суб'єктів господарювання створюють водночас високу конкурентоспроможність та достатній рівень економічної безпеки країни [2]. Як висновок науковці довели, що найбільш повноцінним та прийнятним визначенням сутності економічної безпеки є такий стан функціонування, за якого підприємство та його продукція є конкурентоспроможними на ринку. Вважаємо, що глибокий рівень теоретичного дослідження доцільно було б поліпшити практичною апробацією отриманих результатів.

О.О. Фальченко «звувив» дослідження та довів, що «конкурентоспроможність як складова частина економічної безпеки характеризує ступінь відповідності внутрішніх можливостей розвитку підприємства зовнішнім можливостям, які генеруються ринковим середовищем» [3]. Ним було введено категорію «конкурентоспроможна безпека», проаналізовано чинники, що свідчать про її послаблення, та наведено черговість вирішення завдань для забезпечення економічної безпеки підприємства.

Уважаємо, що економічна безпека суб'єкта господарювання забезпечує ефективне використання ресурсів, високий рівень конкурентоспроможності, стійке функціонування у мінливих умовах зовнішнього середовища та високу частку ринку для здійснення комерційної діяльності.

Нами запропоновано до використання показник, який дасть змогу оцінити рівень економічної безпеки та ґрунтується на визначенні конкурентоспроможності підприємства. Уважаємо, що цей показник має бути комплексним і враховувати основні аспекти функціонування підприємства, та агрегованим, що дасть змогу враховувати лише ті чинники, що мають дієвий вплив на об'єктивність та адекватність оцінювання. До того ж необхідно враховувати різновекторність впливу окремих чинників на різні сфери діяльності суб'єктів господарювання. Уважаємо за доцільне використання зважених показників, що збільшить ефективність практичного використання результатів та дасть змогу імплементувати їх у господарську діяльність із метою забезпечення економічної безпеки. Даний підхід може вдало реалізуватися шляхом застосування джерел доступної вхідної інформації, обмеженого діапазону вар'ювання даних під час урахування дії більшості чинників. В основу розрахунку покладений загальновідомий індексний метод, який порівнює значення показників досліджуваного та базового підприємства:

$$J_i = \frac{N_i}{N_i^B} \quad (1)$$

$$J_i = \frac{N_i^B}{N_i} \quad (2)$$

де N_i – і-тий показник діяльності підприємства, для якого визначається індекс конкурентоспроможності; N_i^B – показник діяльності підприємства, що вибраний як базовий.

Базовим є показник діяльності того підприємства, яке за даною характеристикою посідає перше місце. Формула (1) використовується для розрахунку тих показників, значення яких характеризує високий рівень конкурентоспроможності, формула (2) – для таких, скорочення яких позитивно впливає на конкурентну позицію підприємства.

Запропонований показник рекомендовано використовувати для оцінювання рівня економічної безпеки, який, своєю чергою, залежить від ефективності і раціональності управління, наявності технології, ринкових можливостей тощо. Уважаємо, що конкурентоспроможність підприємства залежить від чотирьох груп факторів: конкурентоспроможності товару (К1); ефективності організації збуту та просування товару на ринку (К2); фінансового становища підприємства (К3); ефективності менеджменту підприємства (К4).

Кожна група (К1, К2, К3, К4) інтегрує низку факторів, які характеризують конкретну сферу діяльності підприємства, та може бути змінена за наявності специфічних аспектів. Визначаючи конкурентоспроможність товару (К1), враховуємо такі показники: наявність міжнародних стандартів якості; якість сировини і матеріалів; ціна продукції. Ефективність організації збуту та просування товару на ринку (К2) оцінюємо через такі показники: рентабельність продажів, коефіцієнт затовареності готовою продукцією. Фінансове становище підприємства (К3) рекомендовано оцінювати за такими показниками, як коефіцієнт оборотності активів (чим більше, тим краще); коефіцієнт абсолютної ліквідності; відношення заборгованості до активів. Ефективність менеджменту підприємства (К4) оцінюється за загальним коефіцієнтом рентабельності та рентабельністю основних фондів.

Практична апробація була виконана для таких великих промислових підприємств, як АТ «Дніпроважмаш» та ПАТ «Азовмаш» за результатами їхньої фінансової звітності [4]. Вихідні дані для розрахунку показника конкурентоспроможності підприємств ($K_{кст}$) в індексному виразі наведено у табл. 1.

Переведення отриманих даних до зважених здійснюється за експертною оцінкою. Відповідно до результатів [5], значущість конкурентоспроможності товару з огляду на загальну конкурентоспроможність підприємства становить 0,33, ефективності організації збуту та просування товару – 0,23, фінансового становища підприємства – 0,29, ефективності менеджменту

Таблиця 1

Індекси конкурентоспроможності підприємств

Показник	Значення показника		Значення індексу	
	АТ «Дніпро-важмаш»	ПАТ «Азовмаш»	АТ «Дніпро-важмаш»	ПАТ «Азовмаш»
<i>Конкурентоспроможність товару (K1)</i>				
Наявність міжнародних стандартів якості	2,000	3,000	0,670	1,000
Якість сталі (відсоток домішок), %	2,100	2,400	1,000	0,875
Ціна т, грн	32000	38000	1,000	0,842
Середнє значення	-	-	0,889	0,906
<i>Ефективність організації збуту та просування товару на ринку (K2)</i>				
Рентабельність продажів	0,008	0,021	0,380	1,000
Коефіцієнт затовареності готовою продукцією	0,009	0,053	0,170	1,000
Середнє значення	-	-	0,184	0,667
<i>Фінансове становище підприємства (K3)</i>				
Коефіцієнт оборотності активів	1,480	1,140	1,00	0,770
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,002	0,007	0,286	1
Відношення заборгованості до активів	0,830	0,030	0,036	1,000
Середнє значення	-	-	0,441	0,923
<i>Ефективність менеджменту підприємства (K4)</i>				
Загальна рентабельність	0,1504	0,340	0,442	1,000
Рентабельність основних фондів	-0,030	0,400	-0,080	1,000
Фондовіддача	9,930	8,030	1,000	0,809
Середнє значення	-	-	0,456	0,936

підприємства – 0,15. Для наочності отриманих розрахунків конкурентоспроможність підприємства доцільно представити як чотирикутник, сформований чотирма векторами-променями. У кількісному виразі значення рівня конкурентоспроможності буде дорівнювати площі цього чотирикутника, тобто у формалізованому вигляді це можна представити як (3):

$$K_{ксп} = \frac{1}{2} \sin \alpha * \left(K_1^{звж} * K_2^{звж} + K_2^{звж} * K_3^{звж} + K_3^{звж} * K_4^{звж} + K_4^{звж} * K_1^{звж} \right) \quad (3)$$

де $K_1^{звж} = 0,33 * K_1$, $K_2^{звж} = 0,23 * K_2$, $K_3^{звж} = 0,29 * K_3$, $K_4^{звж} = 0,15 * K_4$; $\sin \alpha$ – кут між векторами у чотирикутнику, оскільки векторів у моделі чотири, то кут дорівнюватиме 90° , а оскільки $\sin 90^\circ = 1$, то (3) набуває вигляду (4):

$$K_{ксп} = \frac{1}{2} * \left(K_1^{звж} * K_2^{звж} + K_2^{звж} * K_3^{звж} + K_3^{звж} * K_4^{звж} + K_4^{звж} * K_1^{звж} \right) \quad (4)$$

Кожен вектор у своєму граничному значенні є радіусом кола, який відповідає максимальному значенню (ідеальний варіант) показника, що оцінюється. Результати оцінки внутрішньої конкурентоспроможності підприємства наведено на рис. 1.

Рівень економічної безпеки для підприємства, що здійснює виробничо-комерційну діяльність, повинен, окрім конкурентоспроможності,

враховувати кількісну міру, що характеризує реальний стан підприємства у ринковому середовищі – частку ринку. Отже, для визначення рівня економічної безпеки частку ринку також рекомендовано враховувати в рамках запропонованої моделі. Оскільки цей показник відноситься до екстернальних факторів, вводити його як додатковий додаток неправомірно, тому частка ринку (H) може бути висотою піраміди (як оптимальний кількісний параметр).

Використовуючи параметри конкурентоспроможності підприємства ($K_{ксп}$) та результуючий параметр H , отримуємо формулу для оцінки рівня економічної безпеки підприємства (5):

$$P_{Ебп} = \frac{1}{3} * K_{ксп} * H. \quad (5)$$

Результати розрахунків наведено у табл. 2.

Запропонована методика розрахунку рівня економічної безпеки ($P_{Ебп}$) має низку вагомих переваг, оскільки дає змогу порівнювати між собою, по-перше, результати господарської діяльності підприємства протягом кількох періодів функціонування; по-друге, суб'єктів господарювання однієї галузі; по-третє, підприємства різних галузей. Окремо наголосимо, що складники економічної безпеки можуть змінюватися залежно від специфіки господарської діяльності, форми власності, ринків реалізації готової продукції тощо. Усі ці та інші унікальні й специфічні складники можуть бути враховані у розрахунках із відповідним коригуванням коефіцієнтів вагомості.

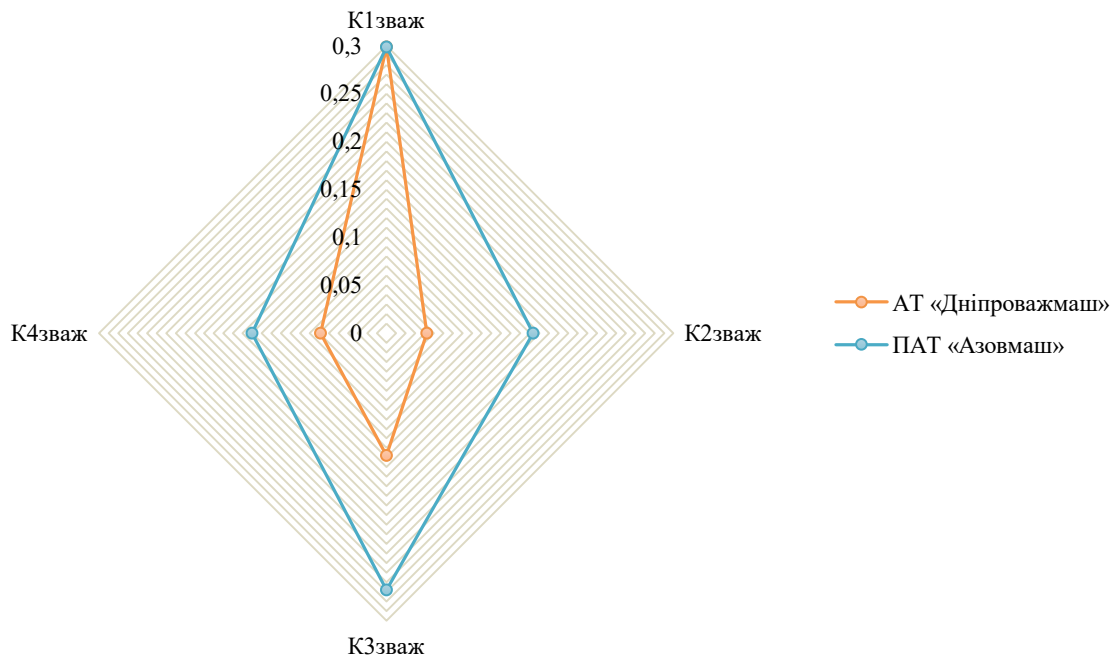

Рис. 1. Рівень показників конкурентоспроможності підприємства для АТ «Дніпроважмаш» та ПАТ «Азовмаш»

Таблиця 2

Оцінка рівня економічної безпеки підприємства для АТ «Дніпроважмаш» та ПАТ «Азовмаш»

Показник	Підприємство	
	АТ «Дніпроважмаш»	ПАТ «Азовмаш»
$K_1^{зваж}$	0,2933	0,2989
$K_2^{зваж}$	0,0424	0,1533
$K_3^{зваж}$	0,1278	0,2678
$K_4^{зваж}$	0,0684	0,1404
$K_{ксп}$	0,0233	0,0832
H	0,08	0,12
$P_{Ебп}$	0,000622	0,003329

Запропонований до використання підхід є доволі наочним, простим для розрахунків та порівняння результатів, що дає змогу виявити «вузькі місця» здійснення господарської діяльності.

Висновки. Підбиваючи підсумки даного дослідження, відзначимо, що економічна безпека суб'єкта господарювання забезпечує ефективне використання ресурсів, високий рівень конкурентоспроможності, стійке функціонування у мінливих умовах зовнішнього середовища та високу частку ринку для здійснення комерційної діяльності. Нами запропоновано до використання показник оцінювання рівня економічної безпеки, що ґрунтується на визначенні конкурентоспроможності підприємства. Цей показник є комплексним, агрегованим та враховує основні аспекти функціонування суб'єкта

господарської діяльності. За наведеною методикою доцільно використовувати зважені показники із застосуванням доступних джерел інформації, застосовуючи індексний метод. Конкурентоспроможність підприємства залежить від конкурентоспроможності товару, ефективності організації збуту та просування товару на ринку, фінансового стану підприємства та ефективності менеджменту підприємства. Рівень економічної безпеки підприємства повинен, окрім конкурентоспроможності, враховувати частку ринку як кількісну міру, що характеризує реальний стан підприємства у ринковому середовищі. Запропонована методика розрахунку рівня економічної безпеки дає змогу порівнювати між собою, по-перше, результати господарської діяльності підприємства протягом кількох періодів функціонування; по-друге, суб'єктів господарювання однієї галузі; по-третє, підприємства різних галузей. При цьому складники економічної безпеки можуть змінюватися залежно від специфіки господарської діяльності, форми власності, ринків реалізації готової продукції тощо. Запропонований до використання підхід є доволі наочним, простим для розрахунків та порівняння результатів, що дає змогу виявити «вузькі місця» здійснення господарської діяльності.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на пошук шляхів забезпечення високого рівня економічної безпеки, враховуючи «вузькі місця», виокремлені шляхом використання даного методичного підходу.

Список використаних джерел:

1. Білик Р.Р. Оцінювання взаємозв'язків економічної безпеки та конкурентоспроможності регіону. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2017. № 1. С. 23–30.
2. Мовчан Т.А., Демчук Н.І. Конкурентоспроможність підприємств як індикатор рівня економічної безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 18. Ч. 1. С. 96–99.
3. Фальченко О.О., Токарь Н.Б. Конкурентоспроможність як складова економічної безпеки підприємства. *Вісник НТУ «ХПІ». Серія «Технічний прогрес і ефективність виробництва»*. 2013. № 67(1040). С. 156–158.
4. Немцов В.Д., Довгань Л.Є. Стратегічний менеджмент : навчальний посібник. Київ : Експрес-Поліграф, 2002. 560 с.
5. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. Звіт емітента. URL : <https://smida.gov.ua> (дата звернення: 12.12.2019).

References:

1. Bilyk R.R. (2017) Otsiniuvannia vzaiemozv'iazkiv ekonomichnoi bezpeky ta konkurentospromozhnosti rehionu [Assessing the relationship between economic security and regional competitiveness]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky*, no. 1. pp. 23–30.
2. Movchan T.A. and Demchuk N.I. (2016) Konkurentospromozhnist' pidpriemstv iak indyikator rivnia ekonomichnoi bezpeky [Competitiveness of enterprises as an indicator of the level of economic security]. *Naukovyj visnyk Kherson's'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Ekonomichni nauky*, vol. 18. no. 1. pp. 96–99.
3. Fal'chenko O.O. and Tokar' N.B. (2013) Konkurentospromozhnist' iak skladova ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Settlement management as a central element of the mechanism of improving the economic security of the enterprise]. *Visnyk NTU «KhPI». Seriya: Tekhnichnyj prohres i efektyvnist' vyrobnytstva. Kh.: NTU «KhPI»*, no. 67(1040). pp. 156–158.
4. Nemtsov V.D., Dovhan' L.Ye. (2002) *Stratehichnyj menedzhment* [Strategic Management]. Kyiv : Ekspres-Polihraf. (in Ukrainian).
5. Stock market infrastructure development agency of Ukraine. Issuer report. Available at: <https://smida.gov.ua> (accessed 12 December 2019).

Ivanova Maryna*Dnipro University of Technology***Tkachenko Alla***Zaporizhzhia Polytechnic National University***Zagorudko Valerij***Dnipro University of Technology*

ASSESSING THE ECONOMIC SECURITY LEVEL, TAKING INTO ACCOUNT THE COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

The article explores modern tools for economic security assessment, taking into account the competitiveness of the entity. General and specific methods of system-structural analysis and synthesis were used to identify the relationship between economic security and competitiveness; to systematize factors that impair economic security and most affect the competitiveness; the index method for a comparison of indicators of the studied and base enterprise and for expert evaluation to obtain weighted indicators. The theoretical research has revealed that most contemporary studies are purely of a review nature, which confirms the relevance of the work. The author's view is that the economic security of the entity ensures the efficient use of resources, high level of competitiveness, sustainable operation under changing environmental conditions and high market share for commercial activities. A method for calculating a complex, aggregate indicator of the level of economic security has been proposed; it takes into account the main aspects of the enterprise performance and level of its competitiveness. It has been found that the competitiveness of the enterprise, in turn, depends on the competitiveness of the goods, efficiency of sales and promotion of the goods in the market, financial condition of the enterprise and efficiency of the enterprise management. The application of weighted indicators will increase the efficiency of practical use of the results and will allow them to be implemented in economic activities. This approach is based on open sources for input information and the use of the index method. The proposed method allows comparing the level of economic security of: 1) one enterprise over several periods of operation; 2) different entities of the same industry; 3) enterprises of different industries. The components of economic security may vary depending on the specifics of economic activity, ownership, markets for finished products, et cetera. The proposed approach is quite visual, easy to calculate and compare the results. Further research should focus on finding ways to ensure a high level of economic security, taking into account the "bottlenecks" highlighted by using this methodological approach.

Key words: economic security, competitiveness of the enterprise, market share, level of economic security of the enterprise, index method, expert method.

JEL classification: D61, C13, O14.

УДК 658.5

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.8>

Наджіб Фергас

аспірант,

Криворізький національний університет

ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Кризовий стан економіки України, що суттєво відображається на ефективності ведення підприємницької діяльності практично всіх підприємств, вимагає більш ретельного підходу до використання ресурсів, що є в наявності у суб'єктів господарювання або які є можливість залучити. Визначення ресурсного потенціалу сьогодні є однією з головних передумов раціонального та ефективного використання ресурсів підприємства. Однак, на жаль, в українській та світовій науці відсутні чіткі та ґрунтовні підходи до визначення безпосередньо економічної категорії «ресурсний потенціал», існує плутанина з виробничим, економічним потенціалом тощо. Усе це унеможлиблює побудову якісної та ефективного системи оцінки та управління ресурсним потенціалом підприємства, а отже, знижує шанси на його ефективний розвиток.

Ключові слова: ресурси, потенціал, підприємство, ресурсний потенціал підприємства, виробничий потенціал підприємства.

Постановка проблеми. Кризові явища в економіці України та світу в цілому піднімають питання актуалізації ресурсів, їх раціонального та ефективного використання і ресурсного потенціалу для кожного суб'єкта підприємницької діяльності. Однак сьогодні відсутні чіткі та виважені підходи до визначення сутності ресурсного потенціалу з урахуванням сучасних умов ведення господарської діяльності. Відсутність ж таких підходів робить неможливим побудову комплексної та ефективно діючої системи управління діяльністю підприємств, що негативно відображається на результатах їхньої діяльності.

Сьогодні є широкоживаним термін ресурсного потенціалу підприємства, що є, на нашу думку, абсолютно вірним та справедливим, тому що саме ефективне його використання є запорукою успішного розвитку будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності. Однак, на жаль, як серед практиків, так і серед теоретиків відсутні чіткі підходи до визначення цього терміна, тому вважаємо за доцільне дослідити економічну категорію «ресурсний потенціал підприємства» та дати чітке й обґрунтоване визначення з урахуванням сучасних особливостей ведення господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню та дослідженню проблематики формування та використання ресурсного потенціалу підприємства приділяли значну увагу у своїх наукових працях такі українські та іноземні науковці, як В. Авдєєнко [1], А. Анчишкин [3], Л. Бердникова [4], А. Борисов [5], І. Бочкарьова [6], В. Горбоконь [7], О. Добикіна [16], А. Загородній [8], А. Предеїн [17] та ін. Однак, незважаючи на таке широке коло вчених, що досліджували це питання, більшість аспектів ресурсного потенціалу підприємства все ж залишається не розкритою, а тому потребує подальшого

розроблення. Тому ми вважаємо за необхідне дослідити визначення, трактування та структуру ресурсного потенціалу підприємства.

Мета статті полягає в аналізі існуючих підходів до визначення економічної категорії «ресурсний потенціал підприємства» та розробленні власного трактування даного терміна.

Виклад основного матеріалу. Існуючі наукові розробки з напрямку ресурсного потенціалу підприємства сьогодні є розрізненими та іноді досить суперечливими. Так, Н.В. Касьянова, Д.В. Солоха, В.В. Морева, О.В. Белякова, О.Б. Балакай, що є авторами підручника «Потенціал підприємства: формування та використання» [16], проводять широке та комплексне дослідження щодо визначення і тлумачення потенціалу підприємства як економічної категорії. Вони зазначають, що у широкому значенні потенціал підприємства трактується як можливості, сили, запаси та засоби, які можуть бути використані, або як рівень потужності у будь-якому відношенні, сукупність засобів, необхідних для будь-чого [16, с. 7]. Однак далі ці ж учені зазначають, що «виходячи із цілей та місії діяльності, під потенціалом підприємства у широкому значенні розуміють сукупність доступних ресурсів (трудових, матеріальних, нематеріальних, фінансових тощо) та здатність його співпрацівників і менеджерів до використання ресурсів із метою створення товарів та послуг й отримання прибутку, достатнього для продовження діяльності. Основний зміст поняття «потенціал підприємства» полягає в інтегральному відображенні поточних і майбутніх можливостей економічної системи трансформувати ресурси за допомогою властивих персоналові підприємницьких здатностей в економічні блага, максимально задовольняючи корпоративні та суспільні інтереси» [16, с. 9]. Тобто ми бачимо, що

від потенціалу в цілому ці науковці схиляються до використання ресурсів.

Водночас ці автори під економічним потенціалом підприємства розуміють «властивість підприємства забезпечувати власне довготривале функціонування і досягнення стратегічних цілей на основі використання наявних ресурсів» [16, с. 12]. Знову ж йдеться про використання ресурсів, а визначення надається вже не просто потенціалу, а економічному потенціалу підприємства.

О.І. Добикіна також більше концентрується на ресурсах, розуміючи під потенціалом «сукупність ресурсів (трудових, матеріальних, технічних, фінансових, інноваційних), навичок і можливостей керівників, фахівців та інших категорій виробничого персоналу для виконання робіт (послуг), одержання максимального доходу або прибутку і забезпечення функціонування й розвитку підприємства» [15, с. 6].

Інші науковці говорять про виробничий потенціал. Одним із перших дослідників, що займався цим питанням близько 50 років тому, був радянський учений А.І. Анчишкін, який під виробничим потенціалом розумів сукупність ресурсів, що в процесі виробництва переходять через певну трансформацію та становляться певними чинниками виробництва [3, с. 49].

О.К. Добикіна стверджує, що виробничий потенціал взаємопов'язаний з економічним потенціалом, «який є узагальнюючим показником, що характеризує розвиток продуктивних сил, у якому поєднані природні, виробничі, науково-технічні, соціально-політичні і культурні можливості суспільства» [15, с. 12]; «виробничий потенціал – це умова створення матеріальних благ» [15, с. 8]. Водночас у цій роботі стверджується, що «потенційні ресурси на практиці не збігаються з ресурсами, приведеними в дію» [1, с. 8].

Отже, бачимо, що сьогодні є різноспрямовані підходи до визначення та трактування термінів «потенціал» та «виробничий потенціал». Немає єдиного підходу, що, своєю чергою, не дає змоги дати чітке визначення ресурсного потенціалу підприємства.

У роботі [10] проведено комплексний аналіз існуючих трактувань поняття «потенціал підприємства», що дало змогу виокремити три кардинальних підходи до визначення потенціалу підприємства: ресурсний, соціально спрямований та результативний.

Як ми вже зазначали, одним із родоначальників ресурсного підходу є А.І. Анчишкін. Вчені, які також підтримували його думку, вважали, що «потенціал – це сукупність необхідних для функціонування або розвитку системи різних видів ресурсів» [10, с. 114].

Наукові праці А.І. Анчишкіна запровадили термін «ресурсно-виробничий потенціал підприємства» та, можна сказати, «розкололи» наукову спільноту на два суперечливі табори відносно трактування даної економічної категорії. Перша група науковців визначала ресурсно-виробничий потенціал «як сукупність ресурсів без обліку їх взаємозв'язків і участі в процесі проведення», друга – «як сукупність ресурсів, здатних упровадити певну кількість матеріальних благ» [10, с. 115].

Уважаємо, що далі слід визначити розуміння сутності категорії «ресурси», тому що без цього неможливо вийти на визначення ресурсного потенціалу підприємства.

Однак дане завдання є нелегким через ще більшу наявність різновекторних та іноді протилежних поглядів та теорій щодо визначення, класифікації та тлумачення ресурсів.

Однією з комплексних наукових робіт із цього напрямку є [17], в якій виділяється чотири групи авторів та основних тлумачень поняття «ресурси підприємства». Перша група науковців [2, с. 89], А.Б. Борисов [5, с. 381–382], Г.Л. Вознюк, А.Г. Загородній [8, с. 783], В.Г. Золотогоров, В. Коноплицький, С.О. Микитюк [13, с. 84] тощо) під поняттям «ресурси» розуміє запаси, цінності, можливості та їх джерела. Із погляду логіки дана точка зору, на нашу думку, є найбільш вірною та правильною. Однак усе ж вважаємо за доцільне навести думки інших авторів із цього приводу.

Науковці другої групи [11, с. 166–167] розглядають ресурси підприємства здебільшого в межах виробничої системи, тобто розуміють під ресурсами засоби виробництва, засоби праці та предмети праці.

Наступна група дослідників, головним з яких є С.В. Мочерний, поняття ресурси визначає як «основні елементи виробничого потенціалу, які має у розпорядженні система» [9, с. 463]. У цьому визначенні знову є, на нашу думку, плутанина, де поєднуються ресурси та виробничий потенціал. Це по-перше. По-друге, підприємство в певний момент часу може не мати у своєму розпорядженні певних ресурсів, однак це не означає, що їх не існує в природі та що вони не будуть доступні підприємству в майбутньому. До цієї групи слід віднести М.І. Беляєва, І.Г. Бережну та ін., які вважають, що «під ресурсами потрібно розуміти сукупність матеріальних, фінансових, енергетичних, технічних засобів та робочої сили» [14, с. 86]. Це більше підходить не до визначення ресурсів підприємства, а до їх класифікації.

І, нарешті, остання група науковців, що мають відмінне від інших розуміння сутності ресурсів (І.І. Бочкарьова, В.А. Биков та ін.), вважають, що «ресурси – це активи підприємства» [6, с. 223]. Дана точка зору в принципі є вірною, однак усе ж термін «активи» має більше бухгалтерську спрямованість та, відповідно, грошову вартість. Водночас низку ресурсів не завжди можливо оцінити

в грошовій формі, а тому даний підхід, на нашу думку, все ж не є абсолютно досконалим.

Таким чином, у нашій науковій роботі за основу приймаємо, що ресурси – це запаси, цінності, можливості та їх джерела, що є в наявності на підприємстві в певний момент часу та можуть бути залученими (мобілізованими) за потреби з подальшим ефективним та раціональним використанням відповідно до цілей діяльності підприємства.

Повертаючись до визначення економічної категорії «ресурсний потенціал», слід відзначити, що вона досліджена досить слабо. Однак серед порівняно невеликої кількості наукових робіт із даного напрямку виділяється своєю повнотою та комплексністю дисертація В.Ю. Горбоконе «Оптимізація використання ресурсного потенціалу автотранспортних підприємств» [7]. У цій роботі автор наводить низку визначень саме ресурсного потенціалу підприємства провідних світових та українських учених. Так, А.А. Томпсон, А. Дж. Стрікленд [18, с. 136] доводять, що «ресурсний потенціал компанії становлять її сукупні досвід та знання, інтелектуальний капітал, конкурентні можливості, унікальні навички, стратегічні активи, ринкові досягнення, що необхідні для успішної конкурентної боротьби. Успіх у цій боротьбі визначається також кількістю цих ресурсів та спроможністю компанії мобілізувати їх у потрібний момент».

Л.Ф. Бердникова визначає ресурсний потенціал підприємства як «характеристику наявності виробничих, фінансових та інноваційних ресурсів, які можуть бути активовані для ефективного функціонування в поточному періоді, а також резервів та можливостей щодо мобілізації цих ресурсів, які можна використати для забезпечення безперервної економічно вигідної роботи в перспективі» [4, с. 203].

О.А. Материнська та А.О. Ярова під ресурсним потенціалом розуміють «сукупність матеріальних, нематеріальних, трудових, фінансових ресурсів, включаючи здатність робітників підприємства ефективно використовувати названі ресурси для виконання місії, досягнення поточних та стратегічних цілей підприємства» [12].

Саме ці визначення, на нашу думку, й відображають правильний та вірний підхід до трактування економічної категорії «ресурсний потенціал під-

приємства». Відмінність ресурсного від виробничого потенціалу з погляду залучення ресурсів, на нашу думку, є те, що виробничий потенціал, як відзначалося нами вище, використовує лише необхідні в даний момент часу ресурси, а ресурсний потенціал ураховує всі наявні та гіпотетично можливі до реального залучення ресурси, що надає можливості для прорахунку та оцінки перспектив розвитку підприємства в майбутньому. Водночас необґрунтоване нагромадження ресурсів без чіткого розуміння їх використання призводить до необґрунтованого нарощування ресурсного потенціалу та зниження ефективності діяльності підприємства.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи все викладене вище, можна сказати, що ресурсний потенціал слід розраховувати не як просту арифметичну суму наявних ресурсів, а як комплексну сукупність ресурсів, що будуть використовуватися комплексно на умовах взаємодоповнюваності та можливої взаємозамінності у процесі виробництва. Можна сказати, що ресурсний потенціал характеризує потенційну можливість застосування та споживання ресурсів у процесі господарської діяльності підприємства.

Водночас слід зауважити, що для кожного суб'єкта господарювання потенційна можливість застосування певного виду ресурсів є різною. Однією з причин цього є різна наявність певних ресурсів на даний момент (фінансових, кадрових тощо ресурсів). Тобто те, що для одного підприємства є легко досяжним у плані залучення певного виду ресурсу, для іншого є нереальним. Це й є однією з причин оцінки ресурсного потенціалу підприємства, що є подальшою метою наших досліджень.

Отже, як нами показано, питання щодо визначення сутності економічної категорії «ресурсний потенціал підприємства» є дискусійним. У результаті вивчення і систематизації різних наукових поглядів уважаємо, що за основу в нашій науковій роботі слід прийняти таке визначення ресурсного потенціалу підприємства: ресурсний потенціал підприємства – це сукупність матеріальних, нематеріальних, трудових, фінансових ресурсів, що є в наявності та які гіпотетично можливі до реального залучення, котрі використовуються та будуть використовуватися з метою досягнення поточних та стратегічних цілей підприємства, підвищення його конкурентоспроможності та ефективності діяльності.

Список використаних джерел:

1. Авдеенко В.Н., Казанов В.А. Производственный потенциал промышленного предприятия. Москва : Экономика, 1998. 240 с.
2. Азрилиян А.Н. Большой бухгалтерский словарь. Москва : Институт новой экономики, 1999. 574 с.
3. Анчишкин А.И. Прогнозирование роста социалистической экономики. Москва, 1973. 218 с.
4. Бердникова Л.Ф. Ресурсный потенциал организации: понятие и структура. *Вектор науки ТГУ*. 2011. № 1. С. 201–203.
5. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. Москва : Книжный мир, 2001. 895 с.
6. Бочкарева И.И. Бухгалтерский учет. Москва : Проспект, 2004. 768 с.
7. Горбоконе В.Ю. Оптимізація використання ресурсного потенціалу автотранспортних підприємств : дис. ... к.е.н. : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Мукачеве, 2018. 304 с.

8. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник. Київ : Знання, 2007. 1072 с.
9. Економічний енциклопедичний словник : у 2-х т. Т. 1 / за ред. С.В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. 616 с.
10. Коваленко М.А., Іванець О.О. Теоретичне обґрунтування сутності потенціалу підприємства. *Економічні інновації*. 2011. Вип. 45. С. 112–117.
11. Майданевич Ю.П. Визначення активів підприємства та їх класифікація *Вісник ЖІТІ*. 2002. № 20. С. 166–169.
12. Материнська О.А., Ярова А.О. Ресурсний потенціал підприємства: проблеми та шляхи його вирішення. URL : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=22031> (дата звернення: 18.11.2019).
13. Микитюк С.О. Витоки наукових основ ресурсного підходу. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2010. № 2. С. 83–88. URL : http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/ppmb/texts/2010_2/10msabrh.pdf (дата звернення: 18.11.2019).
14. Организация производства и обслуживания на предприятиях общественного питания / И.Г. Бережной и др. Москва : Экономика, 1980. 296 с.
15. Потенціал підприємства: формування та оцінка / О.К. Добикіна та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 208 с.
16. Потенціал підприємства: формування та використання : підручник / Н.В. Касьянова та ін. Донецьк : Цифрова типографія, 2012. 257 с.
17. Предеин А.М. Роль ресурсів у стратегічному управлінні підприємствами. *Бізнес Інформ*. 2012. № 9. С. 318–325.
18. Томпсон-мл. А.А., Стрикленд III А.Дж. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / пер. с англ. ; 12-е изд. Москва : Вильямс, 2009. 928 с.

References:

1. Avdeenko V.N., Kazanov V.A. (1998) *Proizvodstvennyj potencial promyshlennogo predpriyatija*. [The production potential of an industrial enterprise]. Moscow: Ekonomyka. (in Russian)
2. Azriliyan A.N. (1999) *Bol'shoj buhgalterskij slovar'*. [Great accounting dictionary]. Moscow: Institut novej ekonomiki. (in Russian)
3. Anchishkin A.I. (1973) *Prognozirovanie rosta socialisticheskoy jekonomiki* [Forecasting the growth of a socialist economy]. Moscow. (in Russian)
4. Berdnikova L.F. (2011) Resursnyj potencial organizacii: ponjatie i struktura [The resource potential of the organization: concept and structure]. *Vektor nauki TGU*. [Vector of science of TGU] no. 1. pp. 201–203.
5. Borisov A.B. (2001) *Bol'shoj jekonomicheskij slovar'* [Great economic dictionary] Moscow: Knizhnyj mir. (in Russian)
6. Bochkareva I. I. (2004) *Buhgalterskij uchet* [Accounting]. Moscow: TK Velbi, Prospekt. (in Russian)
7. Gorbokon` V.Yu. (2018) *Opty`mizacija vy`kory`stannya resursnogo potencialu avtotransportny`x pidpry`emstv*: [Optimization of utilization of the resource potential of motor transport enterprises] (PhD Dissertation). Mukachevo: Mukachevo State University of the Ministry of Education and Science of Ukraine.
8. Zagorodnij A.G., Voznyuk G.L. (2007) *Finansovo-ekonomichny`j slovny`k*. [Financial and Economic Dictionary.] Ky`yiv : Znannya. (in Ukrainian)
9. *Ekonomichny`j ency`klopedy`chny`j slovny`k*. (2005) [Economic Encyclopedic Dictionary] (U dvox tomah) vol. 1 / za red. S.V. Mochernogo. L`viv : Svit, (in Ukrainian)
10. Kovalenko M.A., Ivanecz` O.O. (2011) Teorety`chne obg`runtuvannya sutnosti potencialu pidpry`emstva. [Theoretical substantiation of the essence of enterprise potential] *Ekonomichni innovaciyi* [Economic innovation]. no. 45. pp. 112–117.
11. Majdanevy`ch Yu. P. (2002) Vy`znachennya akty`viv pidpry`emstva ta yix klasy`fikacija [Definition of assets of the enterprise and their classification] *Visny`k ZhITI*. no. 20. pp. 166 – 169.
12. Matery`ns`ka O.A., Yarova A.O. (2019) Resursny`j potencial pidpry`emstva: problemy` ta shlyaxy` jogo vy`rishennya [Resource potential of the enterprise: problems and ways to solve it]. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=22031>. accessed: 18.11.2019.
13. My`ky`tyuk S.O. (2010) Vy`toky` naukovy`x osnov resursnogo pidxodu. [The origins of the scientific basis of the resource approach] *Pedagogika, psy`xologiya ta medy`ko-biologichni problemy` fizy`chnogo vy`xovannya i sportu*. [Pedagogy, psychology and medical and biological problems of physical education and sports] no. 2. pp. 83–88 [Elektronny`j resurs] – Rezhy`m dostupu : http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/ppmb/texts/2010_2/10msabrh.pdf. accessed: 18.11.2019.
14. Berezhnoj I.G. i dr. (1980) *Organizacija proizvodstva i obsluzhivaniya na predpriyatijah obshhestvennogo pitaniya* [Organization of production and service at catering establishments] Moscow: Jekonomika. (in Russian)
15. Doby`kina O.K. ta in. (2007) Potencial pidpry`emstva: formuvannya ta ocinka. [Enterprise potential: formation and evaluation] Kyiv : Centr uchbovoyo literatury`. (in Ukrainian)
16. Kas`yanova N.V. ta in. (2012) Potencial pidpry`emstva: formuvannya ta vy`kory`stannya: pidruchny`k. [Enterprise potential: formation and use: textbook.] Donecz`k: Vy`d-vo Cy`frova ty`pografiya. (in Ukrainian)
17. Predyein A.M. (2012) *Rol` resursiv u strategichnomu upravlinni pidpry`emstvamy`*. [The role of resources in strategic enterprise management.] *Biznesinform*. 2012. no. 9. pp. 318–325.
18. Tompson-ml. Artur. A., Stry`klend III A. Dzh. Strategy`chesky`j menedzhment: koncepcy`y` y` sy`tuacy`y` dlya analy`za: per. s angl. [Strategic management: concepts and situations for analysis]. Moscow : Y`zd. dom «Vy`l`yams. (in Russian)

Fertas Nadjib
Kryvyi Rih National University

DEFINITION OF THE ESSENCE OF THE ENTERPRISE RESOURCES POTENTIAL IN THE MODERN ECONOMIC CONDITIONS

The crisis situation of the Ukrainian economy, which is significantly reflected in the efficiency of conducting business activities of virtually all enterprises, requires a more careful approach to the use of resources available to economic entities or which can be attracted. Determination of resource potential is one of the main prerequisites for rational and efficient use of enterprise resources. Unfortunately, there are no clear and thorough approaches to defining directly the economic category of «resource potential» in Ukrainian and world science, there is confusion with production, economic potential and so on. All this makes it impossible to build a qualitative and effective system of assessment and management of the resource potential of the enterprise, and therefore reduces the chances of its effective development. According to the results of the study, we believe that the resource potential should be calculated not as a simple arithmetic sum of available resources, but as a complex set of resources that will be used in combination with the conditions of complementarity and possible interchangeability in the production process. It can be said that the resource potential characterizes the potential for the use and consumption of resources in the process of economic activity of the enterprise. At the same time, it should be noted that for each entity the potential for the use of a particular type of resource is different. One reason is the different availability of certain resources at the moment (financial, human resources, etc.). That is, what is easily achievable for one enterprise in terms of attracting a certain type of resource is unrealistic for another. This is one of the reasons for assessing the resource potential of the enterprise, which is a further goal of our scientific work. It is proved in the work that the resource potential of the enterprise is a set of material, intangible, labor, financial resources that are available and which are hypothetically possible for real attraction, which are used and will be used in order to achieve the current and strategic goals of the enterprise, increase its competitiveness and efficiency of activity.

Key words: resources, potential, enterprise, resource potential of the enterprise, production potential of the enterprise.

JEL classification: D20, D24.

УДК 334.021

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.9>**Некрасова Л.А.**кандидат економічних наук, доцент,
Одеський національний політехнічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4305-7547>

ІНСТИТУЦІЙНА РОЛЬ АГЕНЦІЙ СУБРЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В РЕГУЛЮВАННІ СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ ТА ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Запропоновано більш досконалу модель формування та стратегічного управління регіональною політикою для реалізації успішної децентралізації, основне місце в якій приділяється агенціям субрегіонального розвитку (АСР), регулювання діяльності котрих здійснюється агенцією регіонального розвитку (АРР), адмінресурсом і наукою. Проведено зіставлення функцій АРР та АСР, виявлено взаємне доповнення функцій та їх відповідність принципам реалізації державної регіональної політики, при цьому основні функції генерації, забезпечення, комунікації та моніторингу реалізації стратегічних цілей повинні виконувати агентства субрегіонального розвитку за рахунок консолідації виробничого та соціального капіталу громади. Систематизовано інструменти АСР сприяння розвитку підприємств в об'єднаних територіальних громадах. Запропонована архітектура АСР дасть змогу сформувати і забезпечити розвиток полюсів і точок економічного зростання об'єднаних територіальних громад в умовах сталого розвитку.

Ключові слова: стратегія, сталий розвиток, агенція субрегіонального розвитку, підприємство, об'єднана територіальна громада, децентралізація.

Постановка проблеми. Глобалізація світової економіки призводить до посилення ролі громад в економічному розвитку локальних територій та країни. Реформа децентралізації, другий етап якої триває в Україні, передбачає передачу владних повноважень на базовий рівень та підвищення відповідальності громад, у тому числі за власний розвиток та економічну спроможність. У 2019 р. розпочато процес стратегічного планування регіонального розвитку на 2021–2027 рр. Ці стратегії мають бути розроблені на засадах смарт-спеціалізації та реалізації комплексних проєктів міжрегіонального співробітництва. До процесу розроблення регіональних стратегій мають бути залучені агенції регіонального розвитку. Саме вони повинні забезпечити координацію та об'єднання зусиль органів влади, бізнесу та громадськості, зробити їх партнерами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Становлення інституційної інфраструктури регіонального розвитку не залишилося поза увагою вітчизняних науковців. У своїх наукових дослідженнях представники наукових шкіл намагалися з'ясувати сутність агентства регіонального розвитку як своєрідного інституційного феномену 80–90-х років ХХ ст. країн Європи та Сполучених Штатів Америки [1, с. 21–23]. Окреслено вітчизняними науковцями і коло проблем формування та функціонування агенцій регіонального розвитку в країні з позиції державної політики у сфері розбудови інституційної інфраструктури регіонального розвитку [2–4]. Віддаючи належне науковим здобуткам вітчизняних дослідників [1–4], слід відзначити, що діяльність інституційного посеред-

ника в особі агентства регіонального розвитку заслуговує на подальшу увагу з позиції опрацювання схеми його функціонування в напрямі сприяння соціально-економічному розвитку економічних систем мікро- та мезорівня в умовах децентралізації.

Мета статті полягає у розгляді принципів, цілей і функцій агенцій регіонального розвитку та обґрунтуванні інституційної ролі агенцій субрегіонального розвитку в регулюванні стратегій розвитку підприємств та об'єднаних територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-територіальна реформа та децентралізація, яка визначена як основна передумова ефективного соціального та економічного розвитку територіальних громад, має вплив на формування та розвиток підприємств на території громад. Об'єднані територіальні громади (ОТГ) та виробничі підприємства мають спільну мету розвитку – збільшення доходів, яка досягається через стратегію росту конкурентоспроможності та залучення інноваційних високопродуктивних інвестицій, що забезпечать високий рівень доданої вартості. Робота над стратегією територіально-виробничого утворення повинна бути налаштована так, щоб між учасниками налагоджувалися довгострокові партнерські стосунки. Завдяки широкій участі груп зацікавлених сторін (місцева влада, приватний сектор, громадянське суспільство) може бути створена реалістична та актуальна стратегія розвитку. Звичайно, бізнес є ключовим суб'єктом із кола зацікавлених сторін, основним рушієм економічного розвитку територій, але для України важливу роль щодо перспектив

економічного розвитку виробничих підприємств відіграють підрозділи місцевої влади та створені нею агентства. Це зумовлено їхнім суттєвим впливом (як прямим, так і непрямим) на місцевий економічний розвиток [5].

Інституціональні засади створення та функціонування АРР визначені Законом України «Про засади державної регіональної політики» та низкою підпорядкованих актів, зокрема Постановою КМУ «Про затвердження типового положення про агенцію регіонального розвитку» [6]. Впровадження реформи децентралізації влади вимагає пильної уваги до процесу та надання допомоги громадам у вигляді роз'яснень і консультацій щодо користі створення ОТГ, можливих ризиків та шляхів подолання суперечок. Для тих громад, які вже об'єдналися та створили ОТГ, доцільно буде надавати консультаційну допомогу з приводу залучення інвестицій, сталого розвитку території та досягнення фінансово-економічної спроможності.

Типове положення надає широке коло можливостей, але їх треба ефективно використовувати. Засновниками агенції регіонального розвитку (АРР) повинні бути обласна рада та обласна державна адміністрація, але вони можуть залучати до створення АРР співзасновників: асоціації органів місцевого самоврядування, навчальні та наукові заклади, громадські організації, регіональні торгово-промислові плати. Типове положення суворо регламентує створення лише однієї агенції в межах одного регіону, але дає змогу АРР створювати філії в межах відповідного регіону без створення юридичної особи. При цьому АРР створюється як неприбуткова організація та

не має бути бюджетною установою, але рекомендацій щодо джерел фінансування або будь-яких обмежень типове положення не містить. Також Типове положення не регламентує кількісний та якісний склад АРР і не встановлює обмежень щодо статусу, рівня кваліфікації членів АРР.

Сьогодні у 22 регіонах прийнято рішення про створення агенцій, 18 агенцій уже працюють або знаходяться у процесі формування. Кілька агенцій регіонального розвитку вже мають успішні результати роботи (Черкаська, Житомирська, Закарпатська, Вінницька), інші – у процесі налагодження своєї діяльності [7]. У 2018 р. Директоратом регіонального розвитку Мінрегіону були проведені опитування представників агенцій регіонального розвитку з метою виявлення головних проблем їхньої діяльності. Фінансування агенцій регіонального розвитку залишається однією з найбільших проблем для підвищення їхньої спроможності (рис. 1) [7].

Статус неприбутковості дає змогу працювати з різними джерелами фінансування: окрім коштів бюджету, джерелами фінансування АРР можуть бути спонсорська допомога, гранти та доходи, що будуть отримані від обслуговування потенційних інвесторів і бізнес-структур. Проте, оскільки установа не має за мету отримання прибутку, а створюється для здійснення некомерційної господарської діяльності, то ті кошти, що можуть бути отримані внаслідок надання платних послуг, не повинні бути суттєвими та мають спрямовуватися на покриття самоокупності агентства, у тому числі й на покриття витрат з оплати праці висококваліфікованих працівників [8].

Рис. 1. Результати опитування щодо перешкод ефективній діяльності АРР

Джерело: [7]

Попри велику кількість агенцій розвитку, які створено за майже п'ять років реформи децентралізації, не відбувається справжнього розвитку, а темпи й якість створення ОТГ не відповідають очікуваним результатам.

На нашу думку, це відбувається через недостатність методичного забезпечення процесу створення ОТГ та відсутність координації між гілками влади на регіональному рівні. Про це також свідчить той факт, що генеральний план як документ стратегічного планування складається без наявності документа, якому повинен підпорядковуватися (стратегії), та не передбачає поліпшення умов життя населення. Принципи субсидіарності та партисипативності вимагають виконувати розроблення стратегій та планів розвитку на рівні громади (на базовому рівні місцевого самоврядування) та залучати у процес якомога більше співучасників – представників бізнесу та різних верств населення. На рівні регіону, на якому працює АРР, досягти виконання вказаних принципів неможливо, оскільки їх виконання можливо лише на базовому рівні.

Ураховуючи зазначене вище, необхідно створювати агенції субрегіонального розвитку (АСР) на рівні об'єднаної громади, а АРР залишити як консультативно-дорадчий та координуючий орган. Упровадження такого підходу дасть змогу громадам контролювати склад АСР, залучати науковий та адміністративний потенціал АРР, фінансувати роботу АСР із місцевого бюджету та контролю-

вати результати роботи АСР. Більше того, впровадження регіональної політики на місцевому рівні буде виконуватися з урахуванням місцевих особливостей, поточного стану розвитку та наявності ресурсів щодо розвитку. Перспективну схему організації роботи АСР представлено на рис. 2.

У теперішньому вигляді (в якому функціонування АРР визначено чинним законодавством) АРР в змозі надавати тільки загальні роз'яснення та консультації без урахування особливостей місцевості та інтересів громади, а також шляхів вирішення ключових проблем місцевості. У разі створення АСР із залученням кадрів на локальному рівні співробітники та члени АСР уже матимуть необхідний досвід та глибину знань.

Створення АСР пом'якшуватиме проблему фінансування та не створюватиме додаткове навантаження на бюджет. Таким чином, створення АСР та зазначеної системи комунікації дає змогу вирішити такі питання:

- підвищення лояльності та зниження супротиву до інновацій за рахунок залучення локальних кадрів та місцевих еліт;
- підвищення кваліфікації локальних кадрів (як фахівців АСР, так і співробітників рад та виконкомів);
- підвищення інвестиційної привабливості громад за рахунок підготовлених кадрів та врахування унікальних рис регіону;
- зменшення навантаження на обласний бюджет;

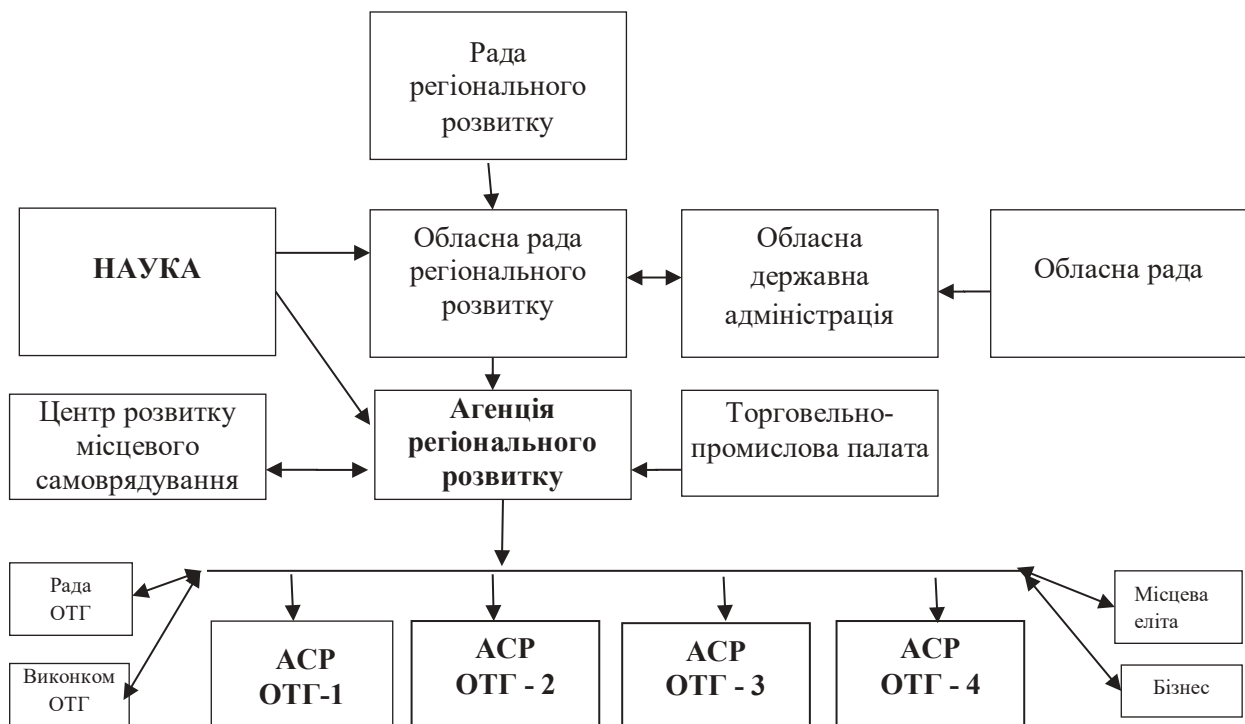

Рис. 2. Перспективна схема організації роботи АСР

Джерело: авторська розробка

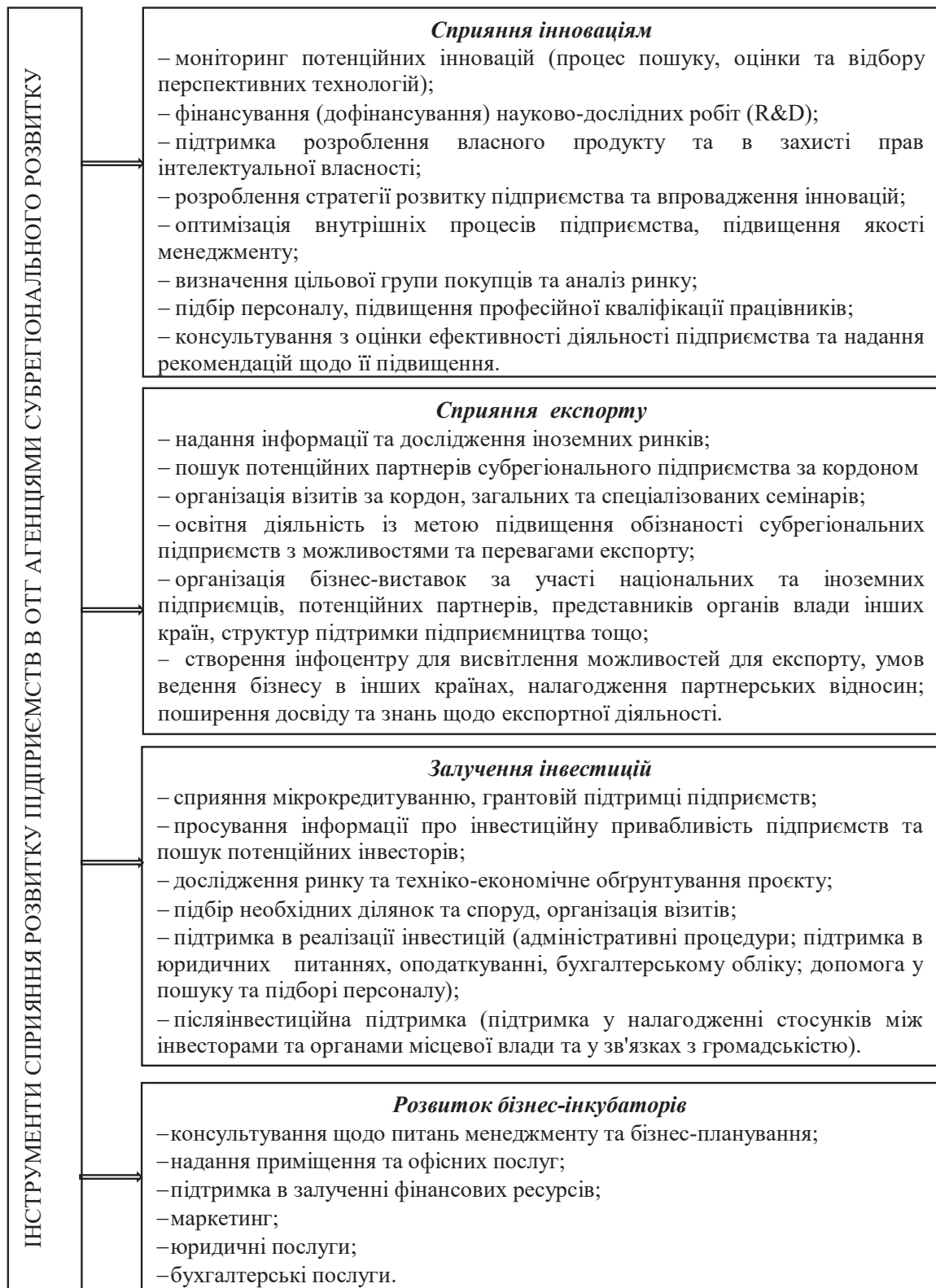

Таблиця 1

Порівняння функцій АРР та АСР

Функції АРР (закріплені у Типовому положенні)	Функції АСР (пропоновані автором)
<i>З планування розвитку</i>	
Проведення аналізу соціально-економічної ситуації, проблем розвитку відповідного регіону.	Визначає концепцію стратегії сталого розвитку.
Подання обласним держадміністраціям пропозицій щодо шляхів розв'язання проблем розвитку.	Розробляє та актуалізує стратегію сталого розвитку (строком на 20–25 років).
Вивчення досвіду інших держав щодо реалізації регіональної політики та підготовка пропозицій щодо використання позитивного досвіду в регіоні.	Розробляє плани та програми розвитку громади (строком до семи років).
	Проводить моніторинг сталого розвитку громади (території).
	Здійснює аналіз статистичної інформації.
	Визначає кількісні та якісні показники та індикатори розвитку.
	Визначає конкурентні переваги певної громади (території) та інвестиційний потенціал розвитку
<i>З організації</i>	
Сприяння, у тому числі шляхом організації та проведення консультаційної роботи, реалізації суб'єктами регіонального розвитку регіональної стратегії розвитку та виконанню плану заходів з її реалізації, програм і проєктів регіонального розвитку.	Залучає до процесів стратегічного планування фахівців та науковців зі складу АРР згідно з фаховим напрямом.
Сприяння, у тому числі шляхом організації та проведення консультаційної роботи, підвищенню інвестиційної привабливості регіону, залученню інвестиційних та кредитних ресурсів, міжнародної технічної допомоги для регіонального розвитку.	Розроблює інвестиційний паспорт громади (території).
Бере участь у розробленні пропозицій щодо правового регулювання питань регіонального розвитку.	Проводить пошук потенційних інвесторів.
	Визначає необхідність розроблення або актуалізації містобудівної документації.
	Супроводжує освоєння інвестицій.
<i>З мотивації, залучення громади та формування іміджу</i>	
	Залучає громаду до процесів стратегічного планування.
	Проводить конкурси з розроблення проєктної документації.
	Розглядає проєкти за ініціативою громади.
	Звітує перед громадою, перед АРР та центром місцевого самоврядування про заплановані заходи та досягнені результати.
<i>З координування</i>	
Інформує громадськість про діяльність агенції, зокрема шляхом розміщення на своєму офіційному вебсайті відповідної інформації та в інший прийнятний спосіб.	Координує взаємодію різних громадських організацій, приватних агенцій, залучених до співпраці, та інформує представників різних гілок влади.
	Координує взаємодію розробників містобудівної документації, підрядників, місцевої адміністрації.
	Визначає послідовність виконання дій та програм розвитку.
	Залучає підрядників на конкурсній основі.
<i>З контролю</i>	
Бере участь у проведенні моніторингу стану виконання у регіоні завдань, визначених Державною стратегією регіонального розвитку, плану заходів із реалізації регіональної стратегії розвитку, програм і проєктів регіонального розвитку.	Контролює динаміку розвитку громади за визначеними показниками.
	Контролює зміни економічної спроможності громади.
	Контролює виконання умов договорів із підрядниками.
	Контролює відповідність стратегії сталого розвитку громади стратегічним документам вищого рівня.

Джерело: удосконалено автором на підставі [6]

Рис. 3. Інструменти АСР сприяння розвитку підприємств в об'єднаних територіальних громадах

Джерело: систематизовано автором на підставі [7]

- оперативне вирішення актуальних проблем на місцевому рівні.

Ключова мета існування АСР – забезпечення сталого розвитку території. Сталий розвиток

слід розуміти як дбайливе ставлення до природних ресурсів та підвищення якості існування та добробуту населення. У цьому сенсі реалізація на базовому рівні регіональної політики виконується

виключно для розвитку з урахуванням довгострокової перспективи.

Цілі та функції АСР повинні відповідати таким принципам реалізації національної та регіональної політики: законності, співробітництва, паритетності, відкритості, субсидіарності, координації, унітарності, історичної спадкоємності, етнокультурного розвитку, сталого розвитку, об'єктивності. Порівняння функцій АРР та АСР, закріплених у Типовому положенні та запропонованих авторами, зведено у табл. 1.

Функції агенції охоплюють широкий спектр діяльності: надання послуг приватному сектору, органам місцевого самоврядування та ін. Її спеціальним завданням є надання допомоги кожному підприємству, яке займається або має бажання займатися бізнесом у регіоні (рис. 3). Життєздатність та розвиток регіону однаковою мірою залежать від розвитку вже існуючих підприємств та створення нових.

Із наведеного порівняння видно, що функції АРР спрямовані на планування та організацію виконання стратегій та програм. Також серед функцій АРР, що закріплені у типовому положенні, відсутня функція розроблення та актуалізації стратегії, а необхідність контролю визначена лише як моніторинг виконання програм державної стратегії.

Окрім зазначеного, функції АРР мають такі особливості: не передбачає розроблення та актуалізації стратегії сталого розвитку та участі у зазначених процесах; не передбачає залу-

чення громади до активної співпраці у напрямі розвитку; виконує виключно консультативно-дорадчі функції; діяльність орієнтована на впровадження програм розвитку, визначених Державною стратегією розвитку.

Створення АСР та закріплення цілей та функцій у вигляді, що викладено вище, дає змогу досягнути наскрізного керування сталим розвитком з урахуванням унікальності території, історичних економічних, екологічних етнічних та соціально-культурних особливостей громади та конкурентних переваг місцевості.

Висновки. Таким чином, із погляду успішності реформування системи місцевого самоврядування впровадження АСР як координаційного органу місцевого рівня надає такі можливості: вирішує проблеми, що виникають на рівні їх виникнення; швидко реагує на зворотний зв'язок під час упровадження реформ та дає змогу коригувати пов'язані дії; підсилює мотивацію бізнесу; запобігає міграції осіб, які залишають села та селища без населення працездатного віку; надає об'єктивну інформацію щодо впровадження реформ; втілює на практиці принципи субсидіарності та партисипативності. Успішна діяльність агенції стане вагомим кроком для забезпечення сталого розвитку регіонів, стратегічного планування регіонального розвитку на засадах смарт-спеціалізації, створення сприятливих умов для активізації інвестиційної, експортної та підприємницької діяльності.

Список використаних джерел:

1. Лендзел М. Інституційний механізм реалізації регіональної політики в країнах Центрально-Східної Європи. *Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України*. Київ : Логос, 2000. С. 62–97.
2. Студенников І., Ткаченко В. Інституційна інфраструктура регіонального розвитку в Україні: сучасний стан і проблеми формування. *Економічний Часопис-XXI*. 2005. № 9–10. С. 36–40.
3. Кушнір М. Щодо забезпечення дієвості агенцій та фондів регіонального розвитку у реалізації потенціалу розвитку регіонів України: аналітична записка. URL : <http://www.niss.gov.ua/articles/710> (дата звернення: 14.12.2019).
4. Васильченко Г., Парасюк, І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад : навчальний посібник. Київ : ВІ ЕН ЕЙ, 2015. 256 с.
5. Некрасова Л.А. Новітні аспекти стратегування розвитку виробничих підприємств України в умовах децентралізації. *Економіка харчової промисловості*. 2019. Т. 11. Вип. 2. С. 38–46.
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2016 р. № 258 «Про затвердження Типового положення про агенцію регіонального розвитку». URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248941325> (дата звернення: 15.12.2019).
7. Платні послуги агенції регіонального розвитку. URL : <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/393/Posibnik-ARR.pdf> (дата звернення: 12.12.2019).
8. Зверяков М.І., Сментина Н.В. Розбудова в Україні мережі агенцій регіонального розвитку: вітчизняний досвід і керівництво до дій. *Бізнес Інформ*. 2014. № 6. С. 57–63.

References:

1. Lendel, M. (2000) *Institutsiyniy mekhanizhm realizatsiyi rehional'noyi politiki v krayinakh TSentral'no-Skhidnoyi Yevropi. Rehional'na politika v krayinakh Yevropi. Uroki dlya Ukraini*. Kiyiv: Lohos.
2. Studennikov, I., and Tkachenko, V. (2005) *Instytutsiina infrastruktura rehionalnoho rozvytku v Ukraini: suchasnyi stan i problemy formuvannya* [The institutional infrastructure for regional development in Ukraine: current state and problems of formation]. *Economic Annals-XXI*, 9–10, pp. 36–40.
3. Kushnir, M. *Shchodo zabezpechennya diyevosti ahentsiy ta fondiv rehional'noho rozvytku u realizatsiyi potentsialu rozvytku rehioniv Ukraini: analitichna zapiska*. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/710> (accessed 14 December 2019).
4. Vasil'chenko, H., Parasyuk, I., Yeremenko, N. (2015). *Planuvannya rozvytku teritorial'nikh hromad. Navchal'niy posibnik dlya posadovikh osib mistsevoho samovryaduvannya: navchal'niy posibnik*. K: TOV «PIDPRIYEMSTVO «VI EN EY».
5. Nekrasova L.A. (2019). *Novitni aspekti stratehuvannya rozvytku virobnychikh pidpriyemstv Ukraini v umovakh detsentralizatsiyi* [New aspects of strategy development of Ukrainian industrial enterprises in decentralized environment]. *Ekonomika kharchovoyi promislovosti*, 11(2), pp. 38-46.

6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 11 lyutoho 2016. № 258 «Pro zatverdzhennya Tipovoho polozhennya pro ahentsiyu rehional'noho rozvitku». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248941325> (accessed 15 December 2019).

7. Platni posluhi ahentsiy rehional'noho rozvitku. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/393/Posibnik-ARR.pdf> (accessed 12 December 2019).

8. Zvyeryakov, M., Smentina, N. (2014) Rozbudova v Ukraini merezhi ahentsiy rehional'noho rozvitku: vitchiznyaniy dosvid i kerivnitstvo do diy [Development of a network of regional development agencies in Ukraine: national experience and guidance for action]. *Biznes-Inform*, 6, pp. 57–63.

Niekrasova Liubov

Odesa National Polytechnic University

INSTITUTIONAL ROLE OF THE SUB-REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES IN REGULATING THE DEVELOPMENT STRATEGIES OF THE ENTERPRISE AND THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITY

Regional development agencies ensure that government, business and the public are coordinated and integrated in the process of developing strategies for both businesses and communities. The purpose of the article is to review the principles, goals and functions of regional development agencies and to substantiate the institutional role of subregional development agencies in regulating enterprise development strategies and integrated territorial communities. A more sophisticated model for the formation and strategic management of regional policy for successful decentralization is proposed, with a focus on subregional development agencies (SDA), which are governed by the Regional Development Agency (RDA), administrative resources and science. The goals and functions of the SDA must be in accordance with the following principles of national and regional policy implementation: legality, cooperation, parity, openness, subsidiarity, coordination, unitarity, historical continuity, ethno-cultural development, sustainable development, objectivity. Comparison of the functions of the RDA and the SDA has been carried out, the complementarity of functions and their compliance with the principles of the implementation of the state regional policy have been revealed, while the main functions of generating, providing, communicating and monitoring the implementation of strategic goals should be performed by subregional development agencies at the expense of the consolidation of the industrial and social capital. Agency functions cover a wide range of activities: development planning; from the organization; motivation, community involvement and image formation; on coordination; on control. The following SDA tools have been identified to promote business development in the integrated territorial communities: promoting innovation, promoting exports, attracting investment, and developing business incubators. The proposed architecture of the SDA will allow to form and provide development of poles and points of economic growth of the united territorial communities in the conditions of sustainable development.

Key words: *strategy, sustainable development, subregional development agency, enterprise, united territorial community, decentralization.*

JEL classification: P25, P41, R11.

УДК 330.34:656.2

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.10>**Обруч Г.В.**

кандидат економічних наук, докторант,

Український державний університет залізничного транспорту

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9082-2344>

РОЗВИТОК ПОСЛУГ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ НА ОСНОВІ РОЗБУДОВИ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ

У статті визначено, що підвищення конкурентоспроможності і забезпечення збалансованого розвитку підприємств залізничного транспорту потребує всебічного вдосконалення процесів реалізації їхніх послуг. Акцентовано увагу на невідповідності послуг підприємств залізничного транспорту критеріям збалансованого розвитку за показниками технічного стану, надійності та безпеки, логістичної ефективності, ресурсозбереження та клієнторієнтованості. Зроблено висновок, що цифровізація стає рушійним чинником розвитку послуг підприємств залізничного транспорту, де ключовим інструментом виступає формування цифрових платформ як комунікаційного майданчика і технології реалізації послуг. Визначено переваги, функції, принципи та організаційні умови для створення цифрових платформ підприємств залізничного транспорту.

Ключові слова: розвиток, послуги, підприємства залізничного транспорту, цифровізація, цифрова платформа.

Постановка проблеми. Забезпечення збалансованого розвитку підприємств залізничного транспорту вимагає вдосконалення системи транспортно-обслуговування як шляхом модернізації технологічного процесу перевезення, так і через поліпшення сервісу. Серйозного переосмислення потребує організація взаємовідносин підприємств залізничного транспорту з клієнтами. Багаторічне пристосування клієнтів до технологічних можливостей перевізників поряд із багатоланковістю системи надання послуг зумовлює й нині значні непродуктивні витрати часу, сил і засобів клієнтів. Нерозвиненість необхідних клієнтам комплексних транспортних послуг і недостатній їх рівень, відсутність системи отримання інформації про послуги знижують конкурентоспроможність та ефективність функціонування підприємств залізничного транспорту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання збалансованого розвитку підприємств залізничного транспорту в умовах цифрової трансформації економіки розкривається в працях таких учених, як: В.Л. Дикань, М.В. Корінь [1], В.В. Компанієць [2], В.О. Овчиннікова, В.І. Торопова [3], І.В. Токмакова, О.Ю. Чередниченко, І.М. Войтов, Я.С. Паламарчук [4] та ін.

Поряд із цим стрімкий розвиток науково-технічного прогресу та цифрова трансформація суспільства зумовлюють підвищення вимог споживачів до транспортних послуг підприємств залізничного транспорту. У зв'язку із цим потребує подальшого дослідження проблематика розвитку послуг на підприємствах залізничного транспорту на основі цифрових технологій.

Мета статті полягає у розкритті ролі цифрових платформ у розвитку послуг підприємств залізничного транспорту, визначенні їхніх переваг, функцій принципів та організаційних умов розбудови.

Виклад основного матеріалу. Розвиток послуг залізничного транспорту є процесом їхніх кількісних, якісних та структурних змін, що відповідають комплексу макро-, мікро- та індивідуальних цілей зовнішніх та внутрішніх споживачів. Варто констатувати, що розвиток послуг залізничного транспорту відбувається під впливом сукупності чинників. До складу внутрішніх чинників слід віднести виробничі, економічні, соціальні, логістичні, інтелектуально-інформаційні, організаційно-управлінські, маркетингові та кадрові. Зовнішні чинники включають такі групи, як інституційні, економічні, соціальні, науково-технічні, інтеграційні та інформаційні.

В умовах сьогодення підприємства залізничного транспорту для забезпечення конкурентоспроможності мають проводити активну роботу в напрямі підвищення якості та поліпшення послуг. АТ «Укрзалізниця» у 2018 р. впроваджувалися заходи, спрямовані на утримання наявних та залучення нових клієнтів у галузі вантажних перевезень. Філією «Центр транспортної логістики» проводилися оптимізація вантажних перевезень, удосконалення системи надання транспортних послуг, поліпшення їхньої якості та залучення додаткових вантажопотоків. Зокрема, протягом 2018 р. філією укладено 5526 договорів та додаткових угод (серед них 145 договорів про організацію та проведення розрахунків за перевезення та 2868 – про надання послуг). До того ж було впроваджено такі заходи:

- організовано продаж послуг подового використання вагонів власності АТ «Укрзалізниця» із застосуванням «ProZorro. Продажі»;

- розроблено додатковий модуль до АС «Клієнт-УЗ» щодо надання клієнтами АТ «Укрзалізниця» дозволів на використання кодів платника за їх договорами іншим відправникам й одержувачам та контролю застосування наданих кодів;

- розроблено технологію розподілу критичних вагонів засобами АС «Управління пересилкою порожніх вагонів» та впроваджено в експлуатацію надане програмне забезпечення;

- введено в експлуатацію актуальний Договір про надання послуг, який регулює взаємовідносини між АТ «Укрзалізниця» та клієнтами (перевагами укладання договору є проведення розрахунків єдиним підрозділом – філією ЄРЦ, спрощення процедури договірних відносин, зведення до мінімуму кодів платників та особових рахунків) [5].

У сфері пасажирських перевезень сервіс придбання проїзних/перевізних документів через Інтернет користується все більшим попитом. Оформлення проїзду пасажир може здійснити через сайт онлайн-сервісу АТ «Укрзалізниця» booking.uz.gov.ua та через мережу агентів. На сайті booking.uz.gov.ua забезпечено можливість оформлення проїзду з пересадкою (складний маршрут прямування). Через Інтернет можна придбати квитки на потяги сполученням Одеса – Пшемисль та Київ – Мінськ – Вільнюс – Рига формування АТ «Укрзалізниця». Забезпечено можливість оформлення проїзних документів на регіональні поїзди. Контроль посадочних документів здійснюється засобами МТКД (мобільні термінали контролю документів) шляхом зчитування QR-коду [5].

Однак і нині клієнти та інші стейкхолдери підприємств залізничного транспорту відзначають невідповідність транспортних послуг критеріям збалансованого розвитку за показниками технічного стану, надійності та безпеки, логістичної ефективності, ресурсозбереження та клієнтоорієнтованості.

Під час вирішення даної проблеми необхідно звернути увагу на те, що неможливо забезпечити розвиток послуг, не створивши необхідні для цього умови, оскільки послуга є результатом різноманітних дій із боку суб'єктів, які беруть участь у їх наданні. Нові можливості в досягненні вищевказаних критеріїв розвитку послуг підприємств залізничного транспорту надають процеси цифровізації, фундаментом яких стало поширення мобільних пристроїв, підвищення доступу до високошвидкісного Інтернету, вдосконалення цифрових технологій (штучного інтелекту, обробки великих даних, Інтернету речей, технологій розподілених реєстрів, хмарних обчислень тощо). Нині цифровізація стає рушійним чинником розвитку послуг підприємств залізничного транспорту.

Глобальна цифровізація вже охопила залізничні багатьох країн, і Україні не можна відставати. Основними організаційними ідеями цифрової трансформації підприємств залізничного транспорту мають стати [6]: 1) вирівнювання цілей залізничної галузі – балансування об'єктів на

рівні маршрутів мережі за допомогою операцій із потягами (Train Operating) окремих компаній і трансграничними, національними і стратегічними цілями; 2) спільна робота в інтересах вигідних клієнтів, яка об'єднує нові технології й операційні зміни в інтересах клієнтів залізниці; 3) створення впевненості в ланцюжку постачань – чітка карта маршруту і прихильність до реалізації цифрових технологій, що в сукупності дає змогу постачальникам і клієнтам планувати свою участь та ресурси; 4) вирішення проблеми нестачі необхідних навичок – визначення необхідних навичок і підготовка інженерів, операторів і супроводжуючих осіб із необхідним рівнем компетентності відповідно до програми реалізації; 5) розуміння переваг поступового створення ETCS, або глибокої цифрової залізниці, й отримання ранніх переваг шляхом поетапного розгортання компонентів цифрової залізниці (C-DAS/ATO/TM/ETCS).

Варто враховувати, що цифрова трансформація економіки прискорила поширення платформної моделі ведення бізнесу, де цифрова платформа – це складна інформаційна система, що забезпечує виконання функцій взаємозв'язку між учасниками ринку, вона відкрита для використання клієнтами і партнерами, включаючи розробників додатків, постачальників послуг і агентів [7].

Під цифровою платформою розуміють і віртуальний торговельний майданчик, і всю сукупність його користувачів, і програмний, апаратний та мережевий комплекси, бізнес-модель і підприємство, що її реалізує. У поняття цифрової платформи входить як сама технологічна конструкція, так і платформні бізнес-модель і екосистема. Під час формування останньої виділяють чотири основних типи платформних акторів: власників платформи, менеджерів (провайдерів), комплементорів (розробників ядра і периферійних елементів цифрової платформи) і кінцевих незалежних користувачів (споживачів, постачальників та ін.).

Цифрові платформи є різновидом багатосторонніх платформ і являють собою гібридні структури, орієнтовані на створення цінності шляхом забезпечення прямої взаємодії і здійснення трансакцій між декількома групами сторонніх користувачів.

Багатостороння платформа – найпрогресивніша і перспективна форма існування бізнесу, оскільки вона являє собою модель вільного ринку. Така платформа дає змогу економічним агентам активно використовувати можливості, що формуються в рамках цифрової економіки. Вони підвищують ефективність бізнес-процесів, забезпечують швидкі і надійні комунікації, створюють можливості для розвитку економіки спільного користування та формування нових способів створення вартості і механізмів взаємодії й обміну між економічними агентами, знижуючи при цьому роль географічних, часових та інших

чинників, що впливають на соціально-економічні процеси, інститути і явища.

Розбудова на підприємствах залізничного транспорту багатосторонніх платформ дає їм змогу реалізовувати такі функції [7]:

- магніту, що залучає й утримує користувачів однієї або обох сторін;
- сторожа-охоронця біля входу на ринок (фільтра, що здійснює позитивний відбір, дотримується стандарту взаємодії високої якості);
- збирача, аналізатора та джерела ринкової інформації;
- звідника (мачмейкера) – дизайнера ринку і творця сталого розподілу між сторонами;
- посередника-представника;
- гаранта-поручителя для однієї або обох сторін;
- інноваційної майстерні з інструментарієм для колаборації;
- лідера-інноватора, який задає, дотримується і поширює високі стандарти інновацій.

Беручи до уваги функції, які зможуть виконувати підприємства залізничного транспорту, перевагами формування цифрових платформ транспортних послуг підприємств залізничного транспорту є:

- зниження ролі інституту традиційного посередництва і, відповідно, трансакційних, операційних, тимчасових та інших витрат;
- зниження вхідних бар'єрів на ринки транспортних послуг, окрім іншого, зростання індивідуального, малого та середнього підприємництва;
- розширення асортименту та підвищення якості послуг, у тому числі шляхом персоналізації та більш повного врахування інтересів і можливостей клієнтів;
- залучення в економічну діяльність невикористовуваних або недовикористовуваних активів;
- активізація консолідованого ресурсу (державного та підприємницького) через організацію комплексних проєктів економічного та технологічного розвитку, що забезпечує додаткові умови сталого режиму економічного відтворення;
- підвищення якості інформаційного обміну даними між учасниками ринку, що створює систему постійно працюючого зворотного зв'язку.

Для забезпечення ефективності цифрових платформ послуг підприємств залізничного транспорту їх формування має ґрунтуватися на таких принципах:

- повноти інформації, що визначає достатність інформації для прийняття рішення з управління локальними бізнес-процесами учасника перевізного процесу у вузлах взаємодії з іншими;
- актуальності – інформація має бути достовірною в реалізованій частині управлінських рішень учасників перевізного процесу, тобто в системі відсутня інформація про нереалізовані (майбутні) рішення учасників процесу;

– прогнозованості – на основі статистичних даних виконується прогноз очікуваного стану об'єкта або процесу в транспортно-логістичному ланцюзі;

- конкретності – система орієнтована для отримання інформації та управління окремими видами товарно-матеріальних потоків (вантажів), а не укрупненими товарними номенклатурами;
- обмеженості часу реакції – підключення до єдиної інформаційної системи повинно давати учасникам транспортно-логістичного процесу змогу приймати рішення, що знижують їхні витрати;
- цілісності – система функціонує за обов'язкового представлення інформації про всіх учасників транспортно-логістичних бізнес-процесів;
- інституціональності – нормативно-правове забезпечення організації перевезень спрямовано на обов'язкову «співпрацю» учасників транспортних процесів на базі єдиного інформаційного простору;
- безпеки, коли інформація, представлена в єдиному інформаційному просторі про бізнес-процеси учасника транспортно-логістичного ланцюга, не може бути використана проти самого учасника за винятком інтересів кінцевого споживача і ринку, тобто інформація не належить до сфери конфіденційної й є публічною для прийняття ефективних управлінських рішень іншими учасниками ринку.

Для успішної роботи цифрової платформи повинні бути виконані такі організаційні умови:

- розроблено список транспортних послуг, цінова політика на ці послуги та порядок розрахунків;
- розроблено цінову політику та порядок розрахунків за послуги;
- розроблено порядок роботи відвідувачів, у тому числі клієнти та партнери повинні обов'язково пройти процедуру реєстрації на майданчику та отримати відповідні засоби захисту;
- визначено і технічно реалізовано взаємодію інформаційних систем підрозділів підприємств залізничного транспорту.

Висновки. Таким чином, підвищення конкурентоспроможності і забезпечення збалансованого розвитку підприємств залізничного транспорту потребує всебічного вдосконалення процесів реалізації їхніх послуг. Вирішення даного завдання особливо актуальне у зв'язку з невідповідністю послуг підприємств залізничного транспорту критеріям збалансованого розвитку за показниками технічного стану, надійності та безпеки, логістичної ефективності, ресурсозбереження та клієнтоорієнтованості. Перспективним напрямом вирішення окресленої проблеми є розвиток послуг шляхом використання цифрового інструментарію, серед яких вагоме значення має розбудова цифрових платформ. Визначені функції та переваги цифрових платформ указують на доцільність

реалізації даного інструментарію на підприємствах залізничного транспорту. Беручи до уваги сутнісно-змістовний контекст багатосторонньої цифрової платформи як моделі вільного ринку,

подальші дослідження слід спрямувати на розроблення концептуальних засад організації взаємодії його агентів, що сприятиме досягненню економічної ефективності функціонування платформ.

Список використаних джерел:

1. Дикань В.Л., Коринь М.В. Розвиток високошвидкісного руху в Україні на основі формування виробничо-логістичних кластерів. *Збірник наукових праць УкрДУЗТ*. 2015. Вип. 154. С. 98–103.
2. Компанієц В.В. Концептуальний аналіз перспектив цифровізації економіки і залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62. С. 197–200.
3. Овчиннікова В.О., Торопова В.І. Розвиток підприємств залізничного транспорту України в умовах цифровізації. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 68. С. 175–181.
4. Цифрова трансформація залізничного транспорту як фактор його інноваційного розвитку / І.В. Токмакова та ін. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2019. № 68. С. 125–134.
5. Інтегрований звіт 2018: для інвесторів. АТ «Укрзалізниця»: офіційний вебсайт. URL : <https://uz.gov.ua/about/investors/issuer/> (дата звернення: 11.11.2019).
6. Цифровая железная дорога Европы – от ERTMS до искусственного интеллекта / О.Н. Покусаев и др. *International Journal of Open Information Technologies*. 2019. Vol. 7. № 7. С. 90–119.
7. Коваленко А.И. Проблематика исследований многосторонних платформ. *Современная конкуренция*. 2016. № 3(57). URL : <https://cyberleninka.ru/article/n/problematika-issledovaniy-mnogostoronnih-platform> (дата обращения: 18.02.2020).

References:

1. Dykan V.L., Korin M.V. Rozvytok vysokoshvydkisnoho rukhu v Ukraini na osnovi formuvannia vyrobnycho-lohistrychnykh klasteriv. [Development of high-speed traffic in Ukraine on the basis of the formation of production and logistics clusters]. *Zbirnyk naukovykh prats UkrDUZT*, 2015, no. 154, pp. 98–103.
2. Kompaniec V.V. Konceptual'nyj analiz perspektiv cifrovizatsii ekonomiki i zheleznodorozhnoho transporta. [Conceptual analysis of the prospects for digitalization of the economy and railway transport] *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. 2018. no. 62, pp. 197–200.
3. Ovchynnikova V.O., Toropova V.I. Rozvytok pidpriemstv zaliznychnoho transportu Ukrainy v umovakh tsyfrovizatsii. [Development of railway transport enterprises in Ukraine in the conditions of digitalization] *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. 2019. no. 68, pp.175–181.
4. Tokmakova I.V., Cherednychenko O.Iu., Voitov I.M., Palamarchuk Ya.S. Tsyfrova transformatsiia zaliznychnoho transportu yak faktor yoho innovatsiinoho rozvytku. [Digital transformation of railway transport as a factor of its innovative development] *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*. 2019. no. 68, pp. 125–134.
5. Intehrovanyi zvit 2018: dlia investoriv. [Integrated report 2018: for investors]. АТ «Ukrzaliznytsia»: ofitsiyni sait. Available at: <https://uz.gov.ua/about/investors/issuer/>. (accessed: 11.11.2019).
6. Pokusaev O.N., Klimov A.A., Kupriyanovskiy V.P., Morhat P.M., Namiot D.E. Tsifrovaya zheleznaya doroga Evropyi – ot ERTMS do iskusstvennogo intellekta [Europe's digital railway - from ERTMS to artificial intelligence]. *International Journal of Open Information Technologies*. 2019. T. 7, no. 7, pp. 90–119.
7. Kovalenko A.I. Problematika issledovaniy mnogostoronnih platform. [Problems of research on multilateral platforms]. *Sovremennaya konkurentsia*. 2016. №3(57). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/problematika-issledovaniy-mnogostoronnih-platform> (accessed:18.02.2020).

Obruch Anna
Ukrainian State University of Railway Transport

DEVELOPMENT OF RAILWAY TRANSPORT SERVICES BASED ON THE DEVELOPMENT OF DIGITAL PLATFORMS

The article defines that increasing the competitiveness and ensuring sustainable development of railway transport enterprises requires a comprehensive improvement of the processes of implementing their services. Attention is focused on the discrepancy between the services of railway transport enterprises to the criteria of sustainable development in terms of technical condition, reliability and safety, logistics efficiency, resource saving and customer orientation. It is taken into account that the digital transformation of the economy has accelerated the spread of the platform business model, where the digital platform is a complex information system that provides the functions of interaction between market participants, it is open for use by customers and partners, including application developers, service providers and agents. It is determined that the digital platform allows economic agents to actively use the opportunities formed within the digital economy. They increase the efficiency of business processes, provide fast and reliable communications, create opportunities for the development of the sharing economy and the formation of new ways of creating value and mechanisms for interaction and exchange between economic agents, while reducing the role of geographical, temporal and other factors that affect socio-economic processes, institutions and phenomena. A multi-sided digital platform is defined as a progressive and promising form of business existence, since it is a free market model. It was found out that the development of multi-party platforms at railway transport enterprises allows them to implement the following functions: magnet; collector, analyzer and sources of market information; pimp (machmaker); intermediary-representative; guarantor-guarantor; innovation workshop; leader-innovator. It is concluded that for the successful operation of the digital platform must meet the following organizational conditions: the list of transport services, the pricing policy for these services and payment procedure; developed pricing and payment for services; developed work procedure all visitors, including clients and partners must register at the site and to obtain appropriate remedies; defined and technically implemented the interaction of information systems departments of enterprises of railway transport.

Key words: development, services, railway transport enterprises, digitalization, digital platform.

JEL classification: O33, D83.

УДК 338.47 - 048.78 (477)

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.11>**Піріашвілі О.Б.**кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»**Овчиннікова В.П.**провідний економіст,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування
Національної академії наук України»

ПРОБЛЕМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ УКРАЇНИ¹

Однією з причин, яка гальмує інноваційний розвиток залізничного транспорту, виступає недостатній обсяг фінансування капітальних інвестицій на залізничному транспорті. У статті розглянуто питання, пов'язані з оновленням та модернізацією рухомого складу залізничного транспорту країни. Розглянуто структурний склад залізничного транспорту країни та виділено основні складники цього сектору виробничої інфраструктури національної економіки. Наведено характеристику реформ, що реалізуються на залізничному транспорті в сучасних умовах. Проаналізовано розподіл рухомого складу залізничного транспорту України за роками випуску та зроблено висновок про те, що парк рухомого складу значно застарілий. Розглянуто питання інвестиційного забезпечення розвитку залізничного транспорту України на сучасному етапі. Зроблено висновок про те, що необхідно забезпечити цільове використання фінансових ресурсів, які виділяються на розвиток та модернізацію залізничного транспорту, а також єдиної системи управління цією структурою.

Ключові слова: виробнича інфраструктура, залізничний транспорт, рухомий склад, інвестиції, модернізація.

Постановка проблеми. Розглядаючи залізничну транспортну інфраструктуру, необхідно підкреслити, що ця система, як і вся транспортна інфраструктура, є системоутворюючою галуззю, тому що забезпечує надійність у роботі промисловості, сільському господарстві та соціальній сфері, а також поліпшує логістику, підвищує конкурентоспроможність вітчизняних підприємств і збільшує товарообіг у країні загалом. Так, можна стверджувати, що залізнична транспортна інфраструктура є одним із найважливіших чинників підвищення ефективності всіх сфер соціально-економічного розвитку країни, а отже, сприяє зміцненню національної безпеки країни у цілому. При цьому конкурентоспроможність залізничного транспорту в сучасних умовах ведення бізнесу можлива лише на основі запровадження інноваційної моделі розвитку, а матеріально-технічне забезпечення залізничного транспорту країни створюється за рахунок необхідних обсягів інвестицій у розвиток та кадрового забезпечення зазначеного вище сектору виробничої інфраструктури країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз та оцінка існуючих сучасних проблем, пов'язаних із запровадженням інноваційної моделі розвитку транспортної галузі країни та визначенням стратегічних напрямів розвитку транспорту, зокрема євроінтеграційним вектором міжнародного співробітництва у сфері транспорту, знаходяться в зоні постійної уваги з боку науковців, практиків та центральних органів дер-

жавної влади, що зумовлено її значенням для економічного зростання України (від цього залежить, зокрема, подальше зростання національного ВВП України). Так, загальним проблемам розвитку залізничного транспорту присвячено роботи таких вітчизняних учених, як Г.Д. Ейтутис, В.М. Крапов, О.І. Никифорок, А.М. Новікова, В.О. Овчиннікова, О.Г. Рудаков, О.М. Стасюк, О.М. Широкова та ін. Особливості та проблеми оновлення, модернізації та інноваційного розвитку залізничного транспорту розглянуто в роботах вітчизняних та зарубіжних учених, серед яких: А.А. Гриценко, О.А. Гриценко, В.Л. Дикань, Г.Д. Ейтутис, О.Г. Кірдіна, О.М. Кривошшин, Б.М. Лапідус, Н.Б. Малахова, К.М. Михайлеченко та ін.

Мета статті полягає у виявленні та аналізі проблем, пов'язаних із процесом модернізації на залізничному транспорті країни, та розробленні шляхів вирішення зазначених проблем на сучасному етапі розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що залізнична транспортна інфраструктура практично повністю вичерпала свій економічний ресурс. Це передусім стосується полотна залізничних колій та парку рухомого складу, як вантажних і пасажирських вагонів, так і тягової сили. Так, наприклад, за останніми даними АТ «Укрзалізниця», ступінь зносу магістральних вантажних тепловозів різних серій становить 100,0%. Зазначені тепловози знаходяться в експлуатації вже понад 30 років за нормативних термінів

¹ Стаття підготовлена в рамках виконання НДР відомчої (прикладної) теми: «Інституціональне забезпечення функціонування виробничої інфраструктури України» (Державний реєстраційний № 0116U005855).

експлуатації не більше 20 років. При цьому 30–40% не підлягають відновленню [1, с. 5].

Аналогічний стан справ спостерігається і з електропоїздами приміського призначення в Україні. Як показав аналіз, ступінь зносу цього виду транспорту в країні становить близько 85–97%. При цьому за останні 28 років ні держава, ні місцеві органи влади (на яких покладено закупівлю і ремонт електропоїздів) на ці цілі кошти не виділяли [2, с. 2].

Відносно фізичного стану парку вантажних і пасажирських вагонів слід зазначити, що кількість вантажних вагонів, що знаходяться в експлуатації від 25 до 40 і більше років, становить близько 90% за нормативних термінів їх експлуатації 15–20 років. Таке ж становище спостерігається і з парком пасажирських вагонів. Близько 85% цих вагонів давно вичерпали свій нормативний ресурс і знаходяться в експлуатації від 30 до 50 років за нормативу 25–30 років. У цілому в більш-менш в нормальному стані перебувають близько 10% вагонів [3, с. 3]. Отже, у цих умовах гостро стоїть питання про необхідність проведення повномасштабної модернізації та оновлення всіх складників залізничного транспорту країни.

Відповідно до цього, слід розглянути в даному контексті положення ст. 22 Закону України «Про транспорт», які визначають структурний склад залізничного транспорту країни, зокрема це:

- підприємства залізничного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти;
- рухомий склад залізничного транспорту;
- залізничні шляхи сполучення;
- промислові, будівельні, торговельні та постачальницькі підприємства;
- навчальні заклади, технічні школи;
- дитячі дошкільні заклади;
- заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури;
- науково-дослідні, проектно-конструкторські організації;
- підприємства промислового залізничного транспорту та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують його діяльність і розвиток [4, с. 20–21].

Таким чином, на основі цього нами на рис. 1 наведено та запропоновано загальну схему основних структурних складників залізничної транспортної інфраструктури країни, які потребують негайної модернізації та оновлення, й її основні функції на сучасному етапі соціально-економічного розвитку України. Слід зазначити, що матеріали, які публікуються в засобах масової інформації (ЗМІ) останнім часом, досить негативно оцінюють стан справ в АТ «Укрзалізниця». Необхідно також звернути увагу на ту обставину, що ринкові механізми, які уряд намагається застосу-

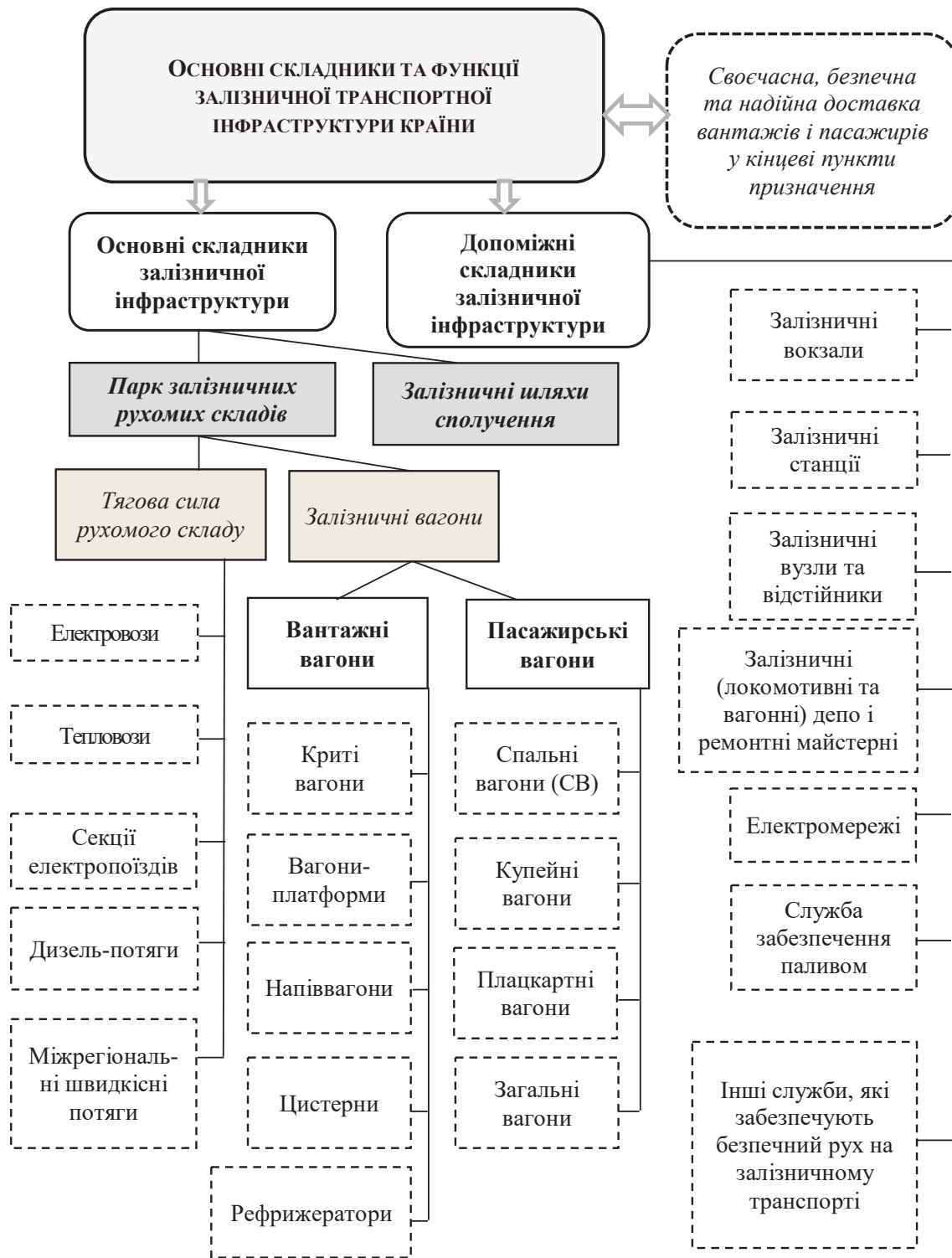
вати у відношенні до залізничної інфраструктури, не зовсім виправдані на практиці.

Так, у роботі [5, с. 97] відзначається, що, відповідно до традиційної економічної теорії, держава повинна втручатися в економіку, коли ринок не може ефективно вирішувати поставлене завдання. Уважається, що одне із завдань політики в процесі формування та розвитку національної інноваційної системи (НИС) – ліквідація і пом'якшення провалів ринку, з якими сам ринок не в змозі впоратися. У нашому конкретному випадку під час розроблення державної політики у сфері інноваційного розвитку на залізничній транспортній інфраструктурі необхідно враховувати не тільки специфічні особливості даного об'єкта, а й специфіку розвитку самої країни, в якій зазначена структура функціонує та розвивається.

Так, розглядаючи на рис. 1 у цілому залізничну транспортну виробничу інфраструктуру країни, слід виділити в ній два складника – **основний і допоміжний**. До **основного складника** слід віднести тягову силу рухомих складів, залізничні вагони і залізничні шляхи сполучення. До допоміжного складника залізничної інфраструктури слід віднести залізничні вокзали і станції, залізничні вузли та відстійники, залізничні депо і ремонтні майстерні, електромережі, службу постачання паливом та інші служби, що забезпечують безпечний і надійний рух поїздів на залізничних шляхах сполучення в Україні. При цьому від злагодженої роботи двох цих складників залежить як основна функція залізничного транспорту, у завдання якої входить забезпечення своєчасної, безпечної і надійної доставки вантажів та пасажирів до кінцевих пунктів їх призначення, так і те, що, відповідно, чинить позитивний вплив на підвищення ефективності соціально-економічного розвитку самої країни.

Інноваційний складник розвитку національної економіки будь-якої країни стає визначальним чинником у конкурентній боротьбі за споживача продукції (товарів та послуг) у ринкових умовах господарювання у постіндустріальному суспільстві. Тому в умовах формування національними урядами провідних країн світу цифрової та сервісної економіки, де на перший план в економічному розвитку виходить сфера послуг, транспортний сектор країни стає пріоритетним видом економічної діяльності. Відзначимо, що Україна, маючи вигідне географічне положення на Євразійському континенті, повинна максимально використовувати існуючий транспортний потенціал із перевезень вантажів та пасажирів залізничним транспортом країни.

Сучасний стан основних складників розподілу рухомого складу залізничного транспорту України за роками випуску наведено в табл. 1. Як свідчать ці дані, лівова частка рухомого

Рис. 1. Схема основних складників залізничної транспортної інфраструктури країни та її функції

Джерело: систематизовано та складено авторами

складу залізничного транспорту України у цілому за роками випуску становила 16–25 років та 26–40 років у 2015, 2016 та 2017 рр. Зокрема, частка тепловозів до 8 років випуску становила 0,2% у 2015 р. та 2017 р., 9–15 років випуску – 0,1% у 2015 р. та 7,1% у 2017 р., 16–25 років випуску – 18,3% у 2015 р. та 60,0% у 2017 р.

Проте лівова частка тепловозів припадає на 26–40 років випуску, зокрема 66,0% у 2015 р., 77,5% у 2016 р. та 32,3% у 2017 р. до загальної кількості тепловозів. Частка тепловозів більше 40 років випуску становила 15,4% у 2015 р. та 0,4% у 2017 р. Щодо парку електровозів, то ситуація склалася так: до 8 років випуску – 4,1% у 2015 р.

Таблиця 1

**Розподіл парку рухомого складу залізничного транспорту України
за роками випуску на кінець 2015, 2016 та 2017 рр., %**

Рухомий склад	Роки	Усього	У тому числі за роками випуску				
			до 8 років	9-15 років	16-25 років	26-40 років	більше 40 років
Тепловози	2015 р.	100,0	0,2	0,1	18,3	66,0	15,4
	2016 р.	100,0	0,2	0,3	6,5	77,5	15,5
	2017 р.	100,0	0,2	7,1	60,0	32,3	0,4
Електровози	2015 р.	100,0	4,1	3,6	5,2	34,1	53,0
	2016 р.	100,0	4,0	3,7	2,1	37,1	53,1
	2017 р.	100,0	5,4	2,9	4,5	33,2	54,0
Паровози	2015 р.	100,0	–	–	–	–	100,0
	2016 р.	100,0	–	–	–	–	100,0
	2017 р.	100,0	–	–	–	–	100,0
Вантажні вагони	2015 р.	100,0	5,6	2,1	26,3	63,8	2,2
	2016 р.	100,0	4,9	3,3	19,4	70,1	2,3
	2017 р.	100,0	6,1	4,6	15,0	71,9	2,4
Пасажи́рські вагони	2015 р.	100,0	4,5	3,6	12,7	18,7**	60,5***
	2016 р.	100,0	3,8	4,8	8,1	20,3**	63,0***
	2017 р.	100,0	1,8	7,6	1,7	21,0	67,9

** 26-28 років.

*** Більше 28 років.

Джерело: складено авторами на основі даних [6-8]

та 5,4% у 2017 р., 9–15 років випуску – 3,6% у 2015 р. та 2,9% у 2017 р., а також 16–25 років випуску – 5,2% у 2015 р. та 4,5% у 2017 р. Слід також підкреслити, що третина електровозів в Україні припадає на 26–40 років випуску та близько 50% – це більше 40 років випуску, а саме: 26–40 років випуску – 34,1% у 2015 р. та 33,2% у 2017 р., більше 40 років випуску – 53% у 2015 р. та 54% у 2017 р. до загальної кількості електровозів у країні.

Ситуація, що склалася на залізничному транспорті в країні з віком вантажних вагонів, виглядає більш оптимістично, ніж із локомотивним парком на сучасному етапі розвитку. Так, частка вантажних вагонів до 8 років випуску становила 5,6% у 2015 р. та 6,1% у 2017 р., 9–15 років випуску – 2,1% у 2015 р. та 4,6% у 2017 р., 16–25 років випуску – 26,3% у 2015 р. та 15,0% у 2017 р. Разом із цим зазначимо, що лівова частка вантажних вагонів у країні припадає на 26–40 років випуску. Так, зокрема, частка вантажних вагонів віком 26–40 років випуску становила 63,8% у 2015 р. та 71,9% у 2017 р. Частка вантажних вагонів віком більше 40 років випуску становила 2,2% у 2015 р. та 2,4% у 2017 р. до загальної кількості вантажних вагонів у країні.

Більш критичною, на нашу думку, виглядає ситуація щодо вікового стану пасажирських вагонів за період, що аналізується. Так, частка пасажирських вагонів віком до 8 років випуску становила 4,5% у 2015 р. та 1,8% у 2017 р., 9–15 років випуску – 3,6% у 2015 р. та 7,6% у 2017 р., 16–25 років випуску – 12,7% у 2015 р.

та 1,7% у 2017 р. Разом із цим слід зазначити, що частка пасажирських вагонів віком 26–28 років випуску в країні становила 18,7% у 2015 р. та 21,0% у 2017 р., а частка пасажирських вагонів віком більше 28 років випуску становила 60,5% у 2015 р. та 67,9% у 2017 р.

Таким чином, наведені вище економічні показники свідчать про те, що в Україні на сучасному етапі розвитку парк рухомого складу залізничного транспорту країни значно застарілий, що потребує оновлення і модернізації у найближчій та середньостроковій перспективі, і це має стати пріоритетним та економічно обґрунтованим напрямом подальшого економічного розвитку.

Окрім того, що стосується Закону України «Про залізничний транспорт України», законопроект якого був зареєстрований у Верховній Раді України 14.12.2016 за № 3650, згідно із заключенням Головного науково-експертного управління від 04.02.2016, потребує відповідного доопрацювання і внесення поправок. Разом із цим слід звернути увагу на те, що другий тип монополізму експерти пов'язують із технологічною олігополією, і це означає, що сама технологія потребує великих підприємств, у межах яких тільки й може бути організоване ефективне виробництво. Це стосується природних монополій, зокрема і залізничного транспорту країни, зміст якої визначається Законом України «Про природну монополію» від 2000 р. Зокрема, О.А. Гриценко у своїй роботі зазначає, що «...безглуздо уявити у таких галузях, як металургія, авіакосмічна галузь, залізничний транспорт, тисячі невеликих підприємств. Це суперечить

логіці науково-технічного прогресу, виробництву конкурентоспроможної продукції. Це означає, що технологічні олігополії не можуть бути об'єктом монополізації...» [9, с. 111–114]. Тому, на нашу думку, на сучасному етапі розвитку в певних соціально-економічних умовах така державна компанія, як АТ «Укрзалізниця», повинна функціонувати як єдиний господарюючий організм з єдиним центром управління та прийняття стратегічних та оперативних рішень для ефективності (прибутковості).

Проте слід зазначити, що нещодавно новий міністр інфраструктури нагадав про подальші плани, зокрема розділити АТ «Укрзалізниця» на три складники: *оператора інфраструктури, вантажного перевізника та пасажирського перевізника*, а також провести IPO (перший публічний продаж акцій акціонерного товариства). Зокрема, чиновник відзначив: «...буде створено конкурентний ринок залізничних перевезень та забезпечено рівноправний доступ до залізничної інфраструктури. Для цього нам потрібен новий закон про залізничний транспорт, розраховуємо на підтримку парламенту в цьому питанні...» [10, с. 1-2]. Зазначене положення, своєю чергою, передбачене Директивою ЄС 91/440 щодо системної лібералізації ринку залізничних перевезень відповідно до Угоди про асоціацію з ЄС та зону вільної торгівлі (далі – ЗВТ) з Євросоюзом, яку Україна підписала у 2014 р.

Унаслідок цього українська залізниця у середній та довгостроковій перспективі має пристосуватися до умов «...нової транспортної філософії, яка називається *Trackage*, відповідно до якої приватний перевізник, маючи власний парк вагонів та тягу, може сформувати вантажний потяг та скористатися залізничною інфраструктурою, яка знаходиться під управлінням окремого оператора. Розповсюдження *Trackage* визначається Директивою ЄС 2001/125, відповідно до якої формується єдина логістична система «в межах фрахту», і в рамках цієї системи для всіх учасників відкривається єдиний доступ до інфраструктури...» [11, с. 12–13].

У сучасних соціально-економічних умовах країни ОЕСР здійснюють підвищення продуктивності праці в економіці через масштабну технологічну модернізацію реального виробництва в усіх секторах національних економік. Тому поступове оновлення і модернізація парку рухомого складу української залізниці сприятимуть підвищенню продуктивності праці в даному секторі виробничої інфраструктури національної економіки. Системне недостатнє фінансування оновлення, модернізації та ремонтних робіт парку рухомого складу АТ «Укрзалізниця» призвело до катастрофічної ситуації на залізниці країни в останні роки. На нашу думку, поділ великої державної залізничної компанії на три окремі компанії призведе до ще більшого зниження конкурентоспроможності залізниці, подальшого зменшення кількості парку

рухомого складу і підвищення ступеня зносу основних засобів виробництва.

Окрім того, у 2008 р. ПАТ «Укрзалізниця» (а саме науково-технічна рада «Укрзалізниці») розробила та представила *«Комплексну програму оновлення залізничного рухомого складу України на 2008–2020 роки»*, у рамках якої передбачалося інвестувати близько 130 млрд. грн в оновлення залізничного рухомого складу [12, с. 1]. Загалом у межах зазначеної програми до 2020 р. передбачалося придбати, зокрема, понад 3,5 тис пасажирських вагонів, 442 пасажирських електровози, 125 тепловозів, 236 електропоїздів, 133 дизель-потяги та кількасот одиниць іншої пасажирської техніки. Вантажний парк рухомого складу до 2020 р. поповниться на 79,8 тис вантажних вагонів, 24,4 тис контейнерів, 765 вантажних електровозів та близько 1,5 тис одиниць маневрових та колійних машин. За попередніми даними, для виробництва більшої частини техніки вистачить потужностей вітчизняних заводів транспортного залізничного машинобудування, але частина пасажирських вагонів, електровозів та колійної техніки, яка не виробляється в Україні, буде придбана за кордоном за валюту, що, своєю чергою, не є позитивним фактом для національних товаровиробників рухомого складу для української залізниці.

Разом із цим є певні недоліки в роботі. Наприклад, у сучасних складних умовах за останній рік, за інформацією АТ «Укрзалізниця», через критичну нестачу палива «Укрзалізниця» ввела обмеження, а саме: регіональним підрозділам доручено максимально скоротити парк тепловозів, задіяних у маневровій роботі, та оптимізувати пропуск вантажних потягів по електрифікованих ділянках. Також припинено видачу дизельного палива для виконання робіт із модернізації, ремонту колії та інших робіт, пов'язаних з обслуговуванням інфраструктури, за винятком аварійних ситуацій. Також до відновлення постачань палива зупинене виконання всіх робіт із модернізації та ремонту інфраструктури, які потребують витрат дизельного палива.

Важливим питанням є також реалізація ефективної інвестиційної політики на залізничному транспорті країни стосовно інноваційного розвитку сектору, зокрема це пошук та оптимізація джерел фінансування капітальних інвестицій. Так, зокрема, місцеві органи влади і самоврядування у межах своїх повноважень виділяють бюджетні кошти та залучають приватний капітал для вдосконалення залізничної транспортної мережі, будівництва вокзалів тощо. Відповідно до чинного законодавства, будівництво залізничних вокзалів, залізничних станцій, пасажирських платформ, тунелів, придбання пасажирського рухомого складу, утримання й упорядкування залізничних шляхів сполучення та інших об'єктів, пов'язаних з обслуговуванням пасажирів і перевезенням вантажів, виконують за

кошти державного та місцевих бюджетів та підприємств транспорту. Слід підкреслити, що на сучасному етапі розвитку основними джерелами фінансування капітальних інвестицій на залізничному транспорті виступають власні кошти підприємств та організацій, міжнародні кредити (кредити ЄБРР тощо), а також у формі лізингу.

Так, за інформацією інформаційного агентства «Інтерфакс-Україна», яку повідомив член правління АТ «Укрзалізниця», обсяг щорічних інвестицій на утримання залізничної інфраструктури та подальший її розвиток мають становити приблизно 108 млрд. грн на рік [13, с. 1-2]. До того ж із посиленням на думку правління компанії, для реалізації стратегії «Укрзалізниці» на 2019–2023 рр. за базовим сценарієм необхідно близько 150 млрд. грн інвестицій. Також, за словами колишнього голови компанії Євгена Кравцова, Закон України «Про залізничний транспорт» (у новій редакції) має корелювати з планом реструктуризації АТ «Укрзалізниця», який буде представлено правлінням до кінця 2019 р., ключовим механізмом реалізації стратегії «Укрзалізниці» на 2019–2023 рр. є реорганізація монополіста в кілька компаній відповідно до сегментів бізнесу: пасажирський, вантажний та доступ до інфраструктури.

Висновки. Відповідно до вищевикладеного, впливає висновок про те, що становище на залізничному транспорті країни з кожним роком погіршується, незважаючи на всі розмови про реформи, що проводяться на залізниці. Водночас, з огляду на ту обставину, що залізнична транспортна інфраструктура є системоутворюючою й одним з основних базових складників, що забезпечують соціально-економічний розвиток країни та її безпеку, проблема подальшого розвитку української залізниці та її модернізація набуває особливого значення.

При цьому слід зауважити, що підприємства вітчизняного транспортного залізничного машинобудування займаються переважно капітальним ремонтом іноземної техніки, що була у використанні та куплена за валюту за кордоном, витрачаючи на це чималі бюджетні кошти. Водночас вельми очевидним є те, що доцільно самим виробляти парк тягової сили та рухомий склад для внутрішнього ринку України на вітчизняних виробництвах із метою забезпечення транспортної інфраструктури країни новою технікою, а саме електровозами, тепловозами, залізничними вагонами та електропоїздами власного виробництва. Тим більше що виробничі потужності для вирішення цієї проблеми в країні поки ще існують.

Слід також зазначити, що на розвиток АТ «Укрзалізниця» щорічно виділяються чималі фінансові ресурси. Однак за всі роки так званого «реформування» на залізничному транспорті ніяких суттєвих позитивних змін не тільки не відбулося, а навпаки, ситуація значно погіршилася, що

свідчить лише про одне – про системне нецільове використання фінансових коштів.

Тому в цих сучасних складних умовах необхідне розроблення державних цільових програм із розвитку мережі залізничної транспортної інфраструктури країни. При цьому вони повинні здійснюватися на системному рівні, а їх реалізація повинна бути забезпечена відповідними обсягами інвестицій та найсуворішим контролем із боку центральних і регіональних органів державної влади над їх використанням, а також єдиною системою управління цією залізничною транспортною інфраструктурою країни.

Підсумовуючи, слід сказати, що під час вирішення проблеми вдосконалення системи залізничної транспортної інфраструктури необхідно розглядати її на системному рівні в контексті інноваційного розвитку і в суворій відповідності з нормативно-правовою базою, яка повинна бути розроблена у цілому для всієї цієї структури, а не за окремими її складниками. Прийняті рішення, постанови уряду та інші укази за окремими складниками залізничної інфраструктури призводять у кінцевому підсумку до негативних наслідків роботи всієї цієї системи у цілому, тому що ці рішення не були пов'язані між собою, а іноді й суперечили одне одному. У зв'язку із цим, вирішуючи питання, що стоять перед транспортною залізничною інфраструктурою, необхідно керуватися системним підходом та поетапним вирішенням цієї проблеми, розглядаючи всю цю складну систему як єдине ціле.

Питання, пов'язані з приватизацією залізничної транспортної інфраструктури, досить проблематичні, оскільки зарубіжний досвід показує, що в більшості країн залізниці належать державі. При цьому ці національні залізниці отримують від держави величезні дотації з державного бюджету, що сприяє подальшому їх розвитку, збільшенню швидкості руху потягів та поліпшенню комфортності перевезень пасажирів у цілому.

Отже, формування та розвиток сучасних інститутів, інституцій та інститутів розвитку у сфері залізничного транспорту в Україні, розроблення методологічних підходів до дослідження та вдосконалення його інституціонального середовища є актуальними науковими та прикладними завданнями на сучасному етапі розвитку національної економіки в умовах глобальних інтеграційних процесів та реформування економіки України.

І насамкінець слід підкреслити, що в сучасних ринкових умовах функціонування залізничного транспорту країни необхідно ефективно використовувати весь комплекс заходів щодо маркетингу послуг інфраструктури залізничного транспорту в Україні з метою максимального задоволення потреб споживачів цих послуг в умовах конкурентної боротьби.

Список використаних джерел:

1. Дудина А. Локомотив напоминал груду металлолома: кто виноват в новой аварии на ж/д. *Вести*. 2018. 17 октября. № 172(1275). С. 5.
2. Андроник В. Электрички отдадут городам? *Итоги недели*. 2019. 20–26 февраля. № 8(706). С. 2.
3. Петик М. В поездах становится опасно. *Итоги недели*. 2019. 6–12 февраля. № 6(704). С. 3.
4. Про транспорт : Закон України від 10 листопада 1994 р. №232/94-ВР / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#o204> (дата звернення: 25.10.2019).
5. Голиченко О.Г. Государственная политика и провалы национальной инновационной системы. *Вопросы экономики*. 2017. № 2. С. 97–108.
6. Транспорт і зв'язок України. 2015 : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2016. С. 91. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.10.2019).
7. Транспорт і зв'язок України. 2016 : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2017. С. 85. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.10.2019).
8. Транспорт і зв'язок України. 2017 : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. С. 82. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.10.2019).
9. Гриценко О.А. Монополізм, його суть, типи, форми та наслідки. Антимонопольна політика. *Основи економічної теорії* : підручник / О.О. Мамалуй та ін. ; за ред. О.О. Мамалуй. Київ, 2005. С. 111–114.
10. Кабмін повернув «Укрзалізницю» до сфери управління Мінінфраструктури. *Інформаційне агентство Інтерфакс-Україна. Економіка* : вебсайт. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/619575.html> (дата звернення: 31.10.2019).
11. Куш А. Разделение «Укрзалізниця». Когда из Киева в Коростень будет дешевле долететь, чем доехать. *Деловая столица*. 2019. № 39/957. 30 сентября. С. 12–13.
12. «Укрзалізниця» до 2020 року суттєво оновить залізничний рухомий склад. *Урядовий портал* : вебсайт. URL : http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/publish/article?art_id=121660263 (дата звернення: 31.10.2019).
13. На утримання і розвиток залізничної інфраструктури необхідно 108 млрд грн на рік – член правління «Укрзалізниця». *Інформаційне агентство Інтерфакс-Україна. Економіка* : вебсайт. URL : <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/620144.html> (дата звернення: 06.11.2019).

References:

1. Dudina. A. (2018) Lokomotiv napominal grudu metalloloma: kto vinovat v novoy avarii na zh/d. [Lokomotiv resembled a pile of scrap metal: who is to blame for the new accident at the railway]. *Vesti*, no. 172(1275), pp. 5.
2. Andronik V. (2019) Elektrichki otdadut gorodam? [Electric trains will be given to cities?]. *Week Results*, no. 8(706), pp. 2.
3. Petik M. (2019) V poezdakh stanovitsya opasno. [The train is becoming dangerous]. *Week Results*, no. 6(704), pp. 3.
4. Verkhovna Rada Ukrainy. (1994) *Pro transport: Zakon Ukrainy vid 10 lystopada 1994 roku № 232/94-VR* [On Transport: Law of Ukraine of November 10, 1994 №232 / 94-VR], Kyiv: Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#o204> (accessed 25 October 2019).
5. Golichenko O. (2017) Gosudarstvennaya politika i provaly natsional'noy innovatsionnoy sistemy. [Public policy and national innovation system failures]. *Voprosy Ekonomiki*, no. 2, pp. 97–108.
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2016) *Transport i zv'jazok Ukrainy – 2015: statystychnyj zbirnyk* [Transport and Communications of Ukraine – 2015: Statistical yearbook], Kyiv: Informacijno-analitychne aghentstvo. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 25 October 2019).
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2017) *Transport i zv'jazok Ukrainy – 2016: statystychnyj zbirnyk* [Transport and Communications of Ukraine – 2016: Statistical yearbook], Kyiv: Informacijno-analitychne aghentstvo. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 25 October 2019).
8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2018) *Transport i zv'jazok Ukrainy – 2017: statystychnyj zbirnyk* [Transport and Communications of Ukraine – 2017: Statistical yearbook], Kyiv: Informacijno-analitychne aghentstvo. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 25 October 2019).
9. Ghrycenko O.A. 2005. Monopolizm, jogho sutj, typy, formy ta naslidky. Antymonopoljna polityka. [Monopoly, its essence, types, forms and consequences. Antitrust policy]. *Osnovy ekonomichnoji teoriji: pidruchnyk* [Fundamentals of economic theory: a textbook]. Kyiv: Jurincom Inter, pp. 111–114.
10. Informacijne aghentstvo Interfaks-Ukrajina. (2019) *Kabmin povernuv «Ukrzaliznytsju» do sfery upravlinnja Mininfrastruktury*. [The Cabinet returned Ukrzaliznytsia to the Ministry of Infrastructure]. Veb-sajt. Available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/619575.html> (accessed 31 October 2019).
11. Kushch A. (2019) Razdelenie «Ukrzaliznitsi». Kogda iz Kiev v Korosten' budet deshevle doletet', chem doekhat' [Division "Ukrzaliznytsi". When it will be cheaper to fly from Kiev to Korosten than to get there]. *Delovaya Stolitsa*, no. 39/957, pp. 12–13.
12. Urjadovyj portal (2008) Ukrzaliznytsja do 2020 roku suttjevo onovytyj zaliznychnyj rukhomyj sklad. [Ukrzaliznytsia will significantly upgrade its rolling stock by 2020]. Veb-sajt. Available at: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/publish/article?art_id=121660263 (accessed 31 October 2019).
13. Informacijne aghentstvo Interfaks-Ukrajina. (2019) *Na utrymannja i rozvytok zaliznychnoji infrastruktury neobkhdno 108 mlrd ghrn na rik – chlen pravlinnja «Ukrzaliznytsi»*. [The maintenance and development of railway infrastructure requires UAH 108 billion a year – a member of the board of Ukrzaliznytsia.] Veb-sajt, pp. 1-2. Available at: <https://ua.interfax.com.ua/news/economic/620144.html> (accessed 06 November 2019).

Piriashvili Alexander, Ovchinnikova Vera

*State Organization «Institute of the Economy and Forecasting
of the National Academy of Sciences of Ukraine»*

PROBLEMS OF MODERNIZATION ON THE RAILWAY TRANSPORT OF UKRAINE

The article is devoted to pressing issues that hinder the innovative development of the country's railway transport, timely modernization and updating of rolling stock. The article discusses issues related to the updating and modernization of the rolling stock of the country's railway transport in the context of reforming this sector of the production infrastructure. In the process of this research, the authors used a systematic approach, an integrated approach, an analysis and synthesis method. The number of domestic and foreign scientists are given who consider these problems in their scientific works and classify the areas of scientific research. The characteristic is given to the current state of the rolling stock in the railway transport in Ukraine. The structural elements of railway transport are considered and the main components of this sector of the production infrastructure of the national economy are highlighted. The general scheme of the main components of the country's railway transport infrastructure at the present stage of development is given. The main and auxiliary components of the country's railway infrastructure are highlighted, and the main function of railway transport in modern conditions is also determined. The characteristic of individual norms of legislative support of the development problems is given. The characteristic of the ongoing reforms in the railway transport in modern conditions is given. The distribution of the rolling stock of the Ukrainian railway transport by years of production is analyzed and the conclusion is made that the rolling stock fleet is significantly outdated. The issue of investment support for the development of the railway transport of Ukraine at the present stage of development is considered. It is concluded that it is necessary to ensure targeted use of financial resources allocated for the development and modernization of the railway transport in the country. In a practical aspect, the results obtained should be taken into account when developing system software for the development of the railway transport infrastructure of Ukraine based on the introduction of an innovative development model.

Key words: *production infrastructure, railway transport, rolling stock, investments, modernization.*

JEL classification: L43, L92, O33.

УДК 338.3

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.12>**Старко І.Є.**кандидат економічних наук,
Львівський техніко-економічний коледж
Національного університету «Львівська політехніка»**Канцір І.А.**кандидат економічних наук,
Національний університет «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1259-0381>**Шевчук М.П.**Інститут інноваційної освіти
Київського національного університету архітектури та будівництва

СУЧАСНА ПАРАДИГМА УПРАВЛІННЯ ПРИБУТКОВІСТЮ

Метою функціонування будь-якого суб'єкта господарської діяльності виступає максимізація прибутку у довгостроковому періоді. Ефективне управління формуванням та розподілом прибутку слугує платформою розвитку підприємства, підвищення його рейтингових показників, залучення інвестицій, розширення масштабів діяльності. Оціночним показником ефективності управління процесом отримання й розподілу прибутку вважається прибутковість. Одним із найефективніших методів оцінки впливу витрат, ціни, обсягу реалізованої продукції на фінансовий результат діяльності підприємства виступає аналіз співвідношень – CVP-аналіз, який за допомогою системи показників оптимізує співвідношення між постійними та змінними витратами, регулює механізм ціноутворення, мінімізує рівень підприємницького ризику, провадить моніторинг фінансових результатів (факт-прогноз), забезпечує запас фінансової стійкості та обґрунтує механізм оптимізації фінансово-господарської діяльності підприємства.

Ключові слова: прибуток, фінансовий результат, прибутковість, чинники впливу, конкурентоспроможність, аналіз.

Постановка проблеми. Діяльність будь-якого підприємства зорієнтована на отримання результатів діяльності, які формуються внаслідок реалізації економічних, технічних, стратегічних, соціальних, організаційних завдань його функціонування. Поширення набуває твердження щодо збиткової діяльності вітчизняних підприємств різних видів діяльності та форм господарювання. Зазначена позиція підлягає переоцінці, адже, за даними Державної служби статистики України, переважна більшість галузей національної економіки у 2018 р. була прибутковою (за винятком транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності; операцій із нерухомим майном; діяльності у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; мистецтва, спорту, розваг та відпочинку). Питання оцінювання результатів та проведення ефективного управління ними потребують перманентного аналізу, модернізації методики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей формування прибутковості діяльності підприємств, управління нею та шляхів її підвищення присвячено праці В.В. Апопія, І.Ю. Єпіфанової, Т.В. Осипової, А.А. Мазаракі, А.В. Савицького та інших учених. Водночас питання комплексного підходу до оптимізації механізмів управління прибутковістю є нагальним і з урахуванням викликів часу потребує подальших наукових досліджень.

Мета статті полягає у визначенні сутності прибутку та механізмів ефективного управління прибутковістю суб'єктів господарювання в умовах трансформаційних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Місією функціонування суб'єкта господарювання є отримання позитивного результату фінансово-господарської діяльності та максимізація прибутку. Ефективне управління формуванням та розподілом прибутку слугує платформою розвитку підприємства, підвищення його рейтингових показників, залучення інвестицій, розширення масштабів діяльності. Зазначена місія може бути реалізованою лише за умови ефективного менеджменту процесів прибутковості.

Прибуток – це економічний показник, який відображає позитивний фінансовий результат діяльності підприємства за певний часовий період, характеризує ефективність виробництва і, зрештою, свідчить про рівень і якість виробленої продукції, стан продуктивності праці, рівень собівартості.

Водночас прибуток впливає на зміцнення фінансового стану підприємства, інтенсифікацію виробництва за будь-якої форми власності. Він є не лише джерелом забезпечення внутрішньогосподарських потреб підприємств, а й джерелом формування бюджетних ресурсів держави. Загальний прибуток підприємства являє собою кінцевий результат діяльності підприємства [1].

Соціально-економічна сутність прибутку найповніше виявляється в його функціях, до яких відносять:

- облікову й індикативну (прибуток – це критерій ефективності господарської діяльності фірми);
- розподільчу (прибуток – це основне фінансове джерело функціонування економічних одиниць різних рівнів управління);
- стимулюючу (прибуток – це генератор економічного, інвестиційно-інноваційного розвитку).

Домінуючими чинниками визначення абсолютного розміру показника прибутку зазвичай вважаються ендогенні чинники, зокрема: обсяг реалізації продукції, товарів, робіт та послуг; маркетингова політика; кадровий потенціал; корпоративна культура; соціальний характер діяльності; матеріально-технічне забезпечення; інноваційний характер діяльності (рис. 1).

Чинники впливу на прибуток є мотиватором управлінських дій, адже зміна одного з них безпосередньо або опосередковано зумовлює прийняття рішень щодо коригування вибраної підприємством політики ведення бізнесу.

Особливо актуальним для проведення оцінки ефективності діяльності підприємства вважається моніторинг його прибутковості. Т.В. Осипова [2] вважає, що основою прибутковості є сам прибуток, який у цілому й визначає результат фінансово-господарської діяльності підприємств.

Існують два основні підходи до визначення рівня виробництва, за якого фірма буде отримувати максимальний прибуток або мінімальний збиток:

- 1) порівняння валового доходу та валових витрат;
- 2) порівняння граничного доходу та граничних витрат.

Розподіл і використання прибутку є найважливішим господарським процесом, що забезпечує покриття потреб підприємців і формування доходів держави. Механізм розподілу прибутку повинен бути побудований так, щоб усіляко сприяти підвищенню ефективності виробництва, стимулювати розвиток нових форм господарювання. Прибуток підприємства, отриманий у результаті його господарської діяльності, розподіляється між державою та підприємством [3].

Стратегічна орієнтація системи управління прибутком визначається в розрізі перспективних орієнтирів діяльності підприємства на основі аналізу, оцінки та прогнозування стану ринкового середовища, визначення рівня одержуваного прибутку і можливостей управління ним із метою його оптимізації. Розроблення альтернативних варіантів вирішення тактичних і стратегічних завдань, а також можливість моделювання альтернативних варіантів у концепції інтегрованості управління прибутком із загальною системою

Рис. 1. Чинники впливу на прибуток

управління підприємством є одним з основних елементів управління прибутком [4, с. 28–36].

Прибутковість – це відносний показник, який характеризує ефективність діяльності суб'єкта господарювання у контексті спроможності отримувати прибуток у процесі ефективного розподілу й відтворення виробничих ресурсів.

Прибутковість являє собою стійке економічне явище, що проявляється як підтверджена здатність підприємства генерувати позитивний фінансовий результат від здійснення як основної, так і всієї господарської діяльності, що полягає у перевищенні доходу над здійсненими витратами в розмірі, достатньому для ефективного подальшого функціонування [5].

Процес управління прибутковістю підприємства реалізується за допомогою специфічного фінансового механізму її управління з метою визначення стійкості та ефективності функціонування суб'єкта господарювання (рис. 2).

Для збільшення прибутковості доцільно було б використовувати три альтернативи, які є дуже актуальними:

1) Збільшення цін за збереженого значення витрат. Заробіток може бути збільшений кількома шляхами: підняттям цін на ваш продукт; підняттям рівня продажів; збільшенням різниці між ціною і собівартістю товару.

2) Зниження витрат або собівартості за збереженого значення заробітку. Другою альтернативою є зниження суми загальних витрат. Це може бути досягнуто зменшенням собівартості товару, уведенням в експлуатацію продукції високих технологій, тобто конвеєрів, які ефективно вирішують цю проблему. Іншим важливим інструментом

у зниженні загальних витрат є впровадження нових методів управління, таких як спільна діяльність.

3) Одночасне збільшення цін та зменшення собівартості. Це може бути досягнуто шляхом масового виробництва. Принцип економіки, зумовлений зростанням масштабу виробництва, може призвести до бажаної мети [7].

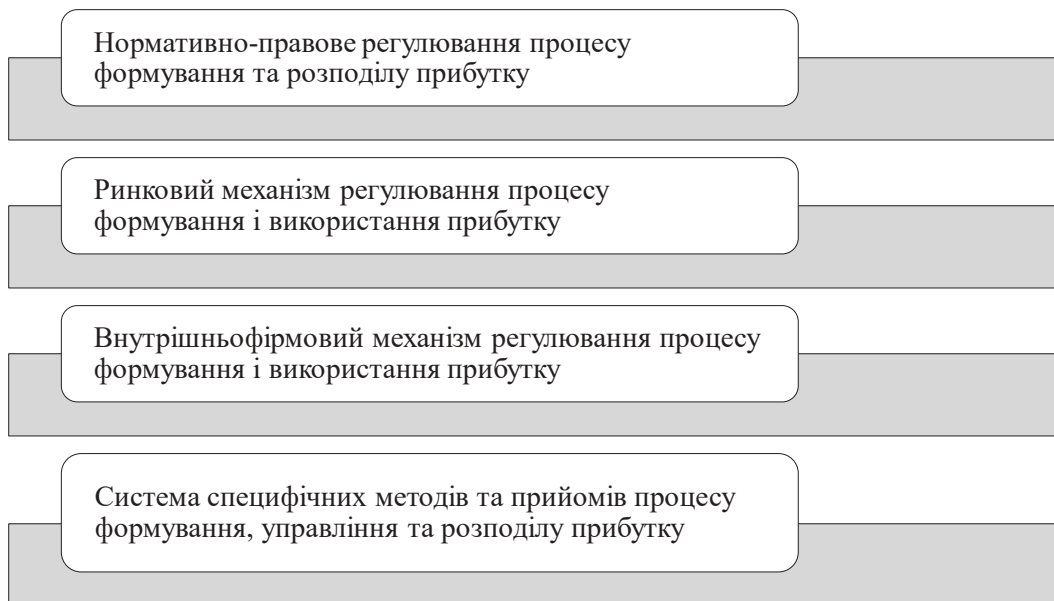
Аналіз прибутковості дає змогу ефективно коригувати політику управління, вибирати ефективну інвестиційну стратегію та максимізувати доходи суб'єкта господарювання.

На нашу думку, одним із найефективніших методів оцінки впливу витрат, ціни, обсягу реалізованої продукції на фінансовий результат діяльності підприємства виступає аналіз співвідношення «витрати – обсяг – прибуток» (Cost – Volume – Profit – CVP-аналіз).

CVP-аналіз за допомогою системи показників (точки беззбитковості (порогу рентабельності), коефіцієнта маржинального прибутку, середньозваженого коефіцієнта маржинального прибутку, маржі безпеки та операційного важеля) дає змогу:

- оптимізувати пропорції між змінними і постійними витратами, між ціною та обсягами реалізації продукції;
- мінімізувати підприємницький ризик;
- оцінювати та прогнозувати фінансові результати;
- виявляти резерви та забезпечувати достатній запас фінансової стійкості;
- обґрунтовувати рекомендації щодо оптимізації фінансово-господарської діяльності підприємства.

Прибутковість – це не випадковий результат діяльності декларативного характеру, а ефект поступової реалізації стратегічного плану діяльності.

Рис. 2. Механізм управління формуванням прибутковості підприємства

Джерело: сформовано на основі [6]

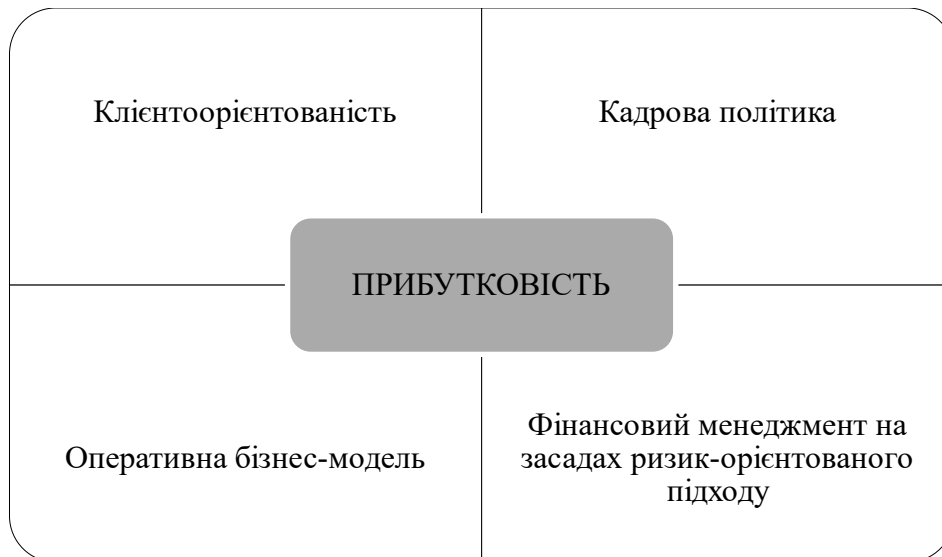

Рис. 3. Платформи управління підвищенням прибутковості

Прибутковість вважається лакмусом ефективності управління підприємством, адже лише отримання прибутку звітного періоду не є віддзеркаленням результативної діяльності (рис. 3). Позитивний фінансовий результат функціонування суб'єкта господарювання повинен, з одного боку, компенсувати ризики діяльності, а з іншого – спонукати до реалізації стратегічних цілей у довгостроковій перспективі.

На нашу думку, оптимальними заходами підвищення прибутковості виступають: пошук альтернатив зменшення витрат, диверсифікація пропозиції; використання сучасних аналітичних інструментів; перманентне підвищення кваліфікації працівників; оптимізація виробничих процесів шляхом імплементації сучасних ІТ-систем управління виробничим потенціалом; формування сучасної екосистеми підприємства; підвищення

іміджу; постійний маркетинговий аналіз ринку; клієнтоорієнтованість; формування клієнтського порталу; проведення фінансового аналізу або аудиту з метою зниження властивого ризику.

Висновки. Для максимізації прибутку підприємству необхідно сформувати власну ефективну модель управління прибутковістю на основі CVP-аналізу. Домінуючими чинниками забезпечення ефективного стратегічного розвитку підприємства в контексті забезпечення його прибутковості виступають: достатність власного капіталу, функціонування системи ефективного менеджменту, наявність кваліфікованого персоналу, забезпеченість новітніми технологіями, використання інноваційних розробок із метою виробництва високоякісної конкурентоспроможної продукції, функціонування підрозділу внутрішнього аудиту.

Список використаних джерел:

1. Єпіфанова І.Ю., Гуменюк В.С. Прибутковість підприємства: сучасні підходи до визначення сутності. *Економіка та суспільство*. 2016. Вип. 3. С. 189–192. URL : <http://economyandsociety.in.ua> (дата звернення: 25.12.2019).
2. Осипова Т.В. Теоретичні аспекти трактування прибутковості в сучасних умовах господарювання. *Управління розвитком*. 2012. № 1. С. 82–84.
3. Блонська В.І., Паньків І.В. Прибуток – особливості його формування та використання в ефективному управлінні підприємством. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 6. С. 129–134.
4. Звір'яко Г.П. Методичні підходи до аналізу прибутковості господарської діяльності господарського суб'єкта господарювання. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. 2011. № 7. С. 28–36.
5. Мелень О.В., Холондач Ю.Ю. Актуальні питання прибутковості підприємства та шляхи її збільшення. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Тематичний випуск «Технічний прогрес і ефективність виробництва». 2015. № 25(1134). С. 123–126.
6. Головніна О.Г. Основи соціальної економіки : підручник ; 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Центр учбової літератури, 2013. С. 153–157.
7. Романова Т.В., Даровський Є.О. Чинники, що впливають на збільшення прибутку підприємств України в сучасних умовах. *Ефективна економіка*. 2015. № 4. URL : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3976> (дата звернення: 23.12.2019).

References:

1. Yepifanova I., Humenyuk V. (2016). Prybutkovist' pidpryyemstva: suchasni pidkhody do vyznachennya sutnosti [Profitability of the enterprise: modern approaches to definition of essence]. *Economy and society*, vol. 3, pp. 189–192. (in Ukrainian) URL : <http://economyandsociety.in.ua> (accessed 25 December 2019).
2. Osypova T. (2012). Teoretychni aspekty traktuvannya prybutkovosti v suchasnykh umovakh hospodaryuvannya [Theoretical aspects of the interpretation of profitability in modern economic conditions]. *Development Management*, vol. 1, pp. 82–84. (in Ukrainian)
3. Blons'ka V., Pan'kiv I. (2014). Prybutok – osoblyvosti yoho formuvannya ta vykorystannya v efektyvnomu upravlinni pidpryyemstvom [Profit – features of its formation and use in effective enterprise management]. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, vol. 6, pp. 129–134. (in Ukrainian)
4. Zvir'ko H. (2011). Metodychni pidkhody shchodo analizu prybutkovosti hospodars'koyi diyal'nosti hospodars'koho sub'yekta hospodaryuvannya [Methodical approaches to the analysis of profitability of economic activity of an economic entity]. *Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"*, vol. 7, pp. 28–36. (in Ukrainian)
5. Melen' O., Kholondach Y. (2015). Aktual'ni pytannya prybutkovosti pidpryyemstva ta shlyakhy yiyi zbil'shennya [Topical issues of enterprise profitability and ways to increase it]. *Bulletin of the National Tech. KPI University: a collection of scientific works*, vol. 25(1134), pp. 123–126. (in Ukrainian)
6. Holovnina O. (2013). Osnovy sotsial'noyi ekonomiky : pidruchnyk. 2-he vydannya, pereroblene ta dopovnene [Fundamentals of social economy]. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
7. Romanova T., Darovs'kyy Y. (2015). Chynnyky, shcho vplyvayut' na zbil'shennya prybutku pidpryyemstv Ukrayiny v suchasnykh umovakh [Factors influencing the increase of profit of Ukrainian enterprises in modern conditions]. *An efficient economy*. (in Ukrainian) URL : <http://economyandsociety.in.ua> (accessed 23 December 2019).

Starko Iryna

*Lviv Technical and Economic College of the
Lviv Polytechnic National University*

Kantsir Iryna

Lviv Polytechnic National University

Shevchuk Maria

*Institute of Innovative Education
Kyiv National University of Architecture and Construction*

THE MODERN PARADIGM OF THE PROFIT MANAGEMENT

The article is devoted to determining the essence of profit and finding ways to form an effective mechanism for managing profitability. The purpose of any business entity is to maximize profits over the long term. Effective management of benefits at the enterprise serves as a platform for its maximization, increasing the level of competitiveness of the company. The purpose of the study is to determine the nature of profits and mechanisms of effective management of the profitability of economic entities in the context of transformational transformations. In the process of research used general scientific and unique methods of scientific cognition: abstract-logical (in disclosing the essence of profit, in generalizing and formulating conclusions); synthesis and system analysis (to substantiate the essential characteristics of advantage and profitability as a method of managing it); systematic analysis and theoretical generalization (to formulate the feasibility of introducing CVP analysis into profitability management techniques); logical generalization (to substantiate approaches and suggestions for improving the efficiency of enterprise profitability management). According to the results of the study, the factors of influence on profit has systematized. The ways and directions of management of the process of receiving and distribution of benefit have outlined, the mechanism of profitability management has represented. Profitability has determined to be a relative indicator that characterizes an entity's performance in the context of its ability to generate revenue through the efficient allocation and reproduction of productive resources. The dominant factors for ensuring the active strategic development of the enterprise in the context of ensuring its profitability are sufficiency of own capital, functioning of the system of active management, availability of qualified personnel, availability of the latest technologies, use of innovative developments to produce high-quality, competitive products. One of the most effective methods of managing a company's profitability is the introduction of CVP-analysis, which through the system of indicators optimizes the relationship between fixed and variable costs, controls the pricing mechanism, minimizes the level of entrepreneurial risk, monitors financial results (fact-forecast), justifies the device of optimization of financial and economic activity of the enterprise.

Key words: profit, financial result, profitability, impact factors, competitiveness, analysis.

JEL classification: D21, L20.

УДК 330.1:338

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.13>

Ткачук Г.О.

кандидат економічних наук, доцент,
Одеська національна академія харчових технологій
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6937-6223>

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА: ВЕКТОР АКТУАЛЬНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Статтю присвячено огляду сучасних наукових досліджень у галузі економічної безпеки підприємства. Визначено структуру наукових досліджень економічної безпеки та надано стислу характеристику кожного її елементу. Означено базову структуру фундаментальних авторських доробок. Представлено результати проведеного оглядово-вибіркового аналізу наукових уподобань за 2009–2019 рр. та виділено вектори сучасних наукових доробок щодо економічної безпеки підприємства. За результатами проведеного аналізу та систематизації отриманих результатів зроблено висновки щодо актуальності досліджень у напрямі вдосконалення системи економічної безпеки підприємства. Наголошено на актуальності поглибленого вивчення проблематики та особливостей системи економічної безпеки для підприємств харчової промисловості.

Ключові слова: підприємство, економічна безпека підприємства, наукове дослідження, вектор наукових досліджень, напрями наукових досліджень.

Постановка проблеми. Дослідження проблематики організації та функціонування системи економічної безпеки є різновекторним, що значно розширює пізнання процесів забезпечення захисту економічної системи підприємства від загроз та небезпек ендегенного та екзогенного середовища, які негативно впливають на фінансовий стан підприємства, його конкурентоспроможність та забезпечення умов стабільного розвитку. Вибір того чи іншого вектору наукових уподобань визначає структуру та зміст теоретичного базису самого дослідження. Вибір наукового напрямку формується залежно від ступеню опанування різних сфер економічної безпеки та актуальності акцентованих проблемних аспектів вибраного вектору дослідження. За таких обставин важливим є попереднє вивчення кола наукових інтересів у галузі забезпечення безпечної діяльності країни, окремих її регіонів та підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню актуальних питань організації, функціонування, управління, забезпечення та інших боків економічної безпеки підприємства присвячено багато фундаментальних праць у вигляді дисертацій, монографій, наукових посібників та поодиноких наукових та науково-популярних статей і доповідей іноземних та вітчизняних авторів. Проблематика створення надійної системи економічної безпеки на всіх рівнях економіки цікавить таких науковців, як Л.І. Донець, В.М. Геєць, О.В. Ілляшенко, Г.В. Козаченко, М.І. Копитко, Н.Л. Корженівська, О.М. Ляшенко, Л.Я. Малюта, Є.І. Овчаренко та ін.

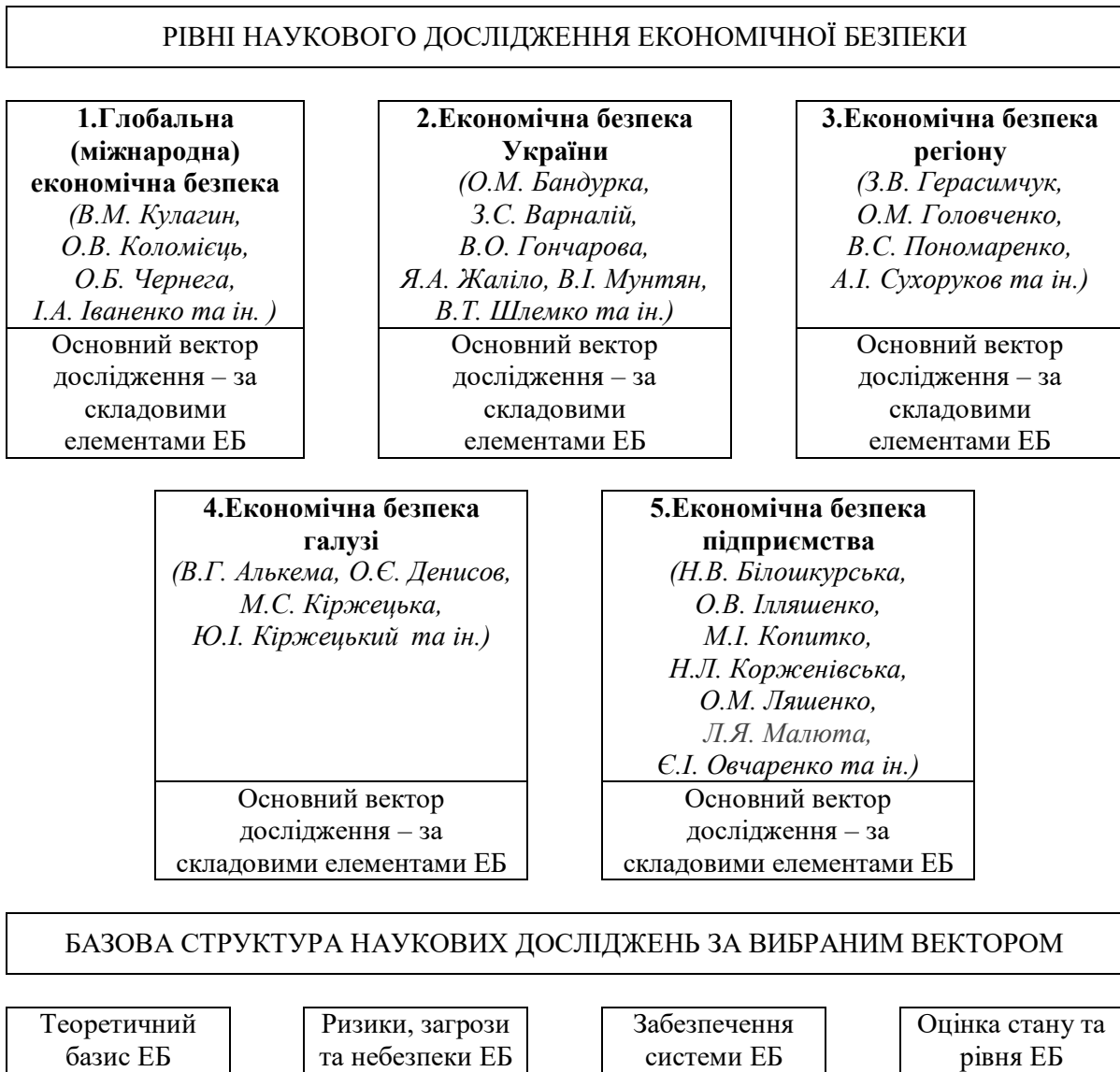
Уважаємо доречним провести аналітичний огляд наукових джерел та узагальнення наукових тенденцій щодо вдосконалення системи економічної безпеки підприємства. Актуальність такого

роду дослідження підтверджується зростанням ролі системи захисту сучасного бізнесу від загроз економічній системі підприємства за умов зовнішніх та внутрішніх трансформаційних зрушень.

Мета статті полягає в узагальненні інформації щодо напрямів наукових доробок у галузі економічної безпеки підприємства та визначенні ймовірних напрямів подальших наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Проведений нами вибірковий аналітичний огляд науково-популярних джерел показав, що дослідження проблематики економічної безпеки проводиться на декількох рівнях (рис. 1):

1. На міжнародному (глобальному) рівні вивчаються суспільно значимі питання забезпечення економічної безпеки світової спільноти у цілому в умовах масштабних глобалізаційних процесів, міжнародної співпраці та світової економіки. Являє собою «комплекс міжнародних умов існування домовленостей та інституційних структур, за якого кожній державі – члену світової спільноти забезпечується можливість вільно вибирати і здійснювати свою стратегію соціального та економічного розвитку, не піддаючись зовнішньому і політичному тиску, розраховуючи на невторчання, розуміння і взаємоприйнятну та взаємовигідну співпрацю з боку решти держав» [1]. Поняття «міжнародна економічна безпека» щільно пов'язане з категорією «глобальна безпека», яка розглядається як «такі умови співіснування інституціональних структур, за яких кожен член світової спільноти має можливість вільно вибирати і здійснювати свою стратегію розвитку відповідно до принципів глобалізації» [2, с. 58]. Вивченню проблематики глобальної та міжнародної економічної безпеки присвячено роботи сучасних вітчизняних дослідників

Рис. 1. Структура наукових досліджень економічної безпеки

Джерело: авторська розробка

В.М. Кулагина, О.В. Коломієця, О.Б. Чернеги, І.А. Іваненко та ін.

2. Національна економічна безпека України – широко розповсюджений рівень дослідження, який охоплює проблемні питання забезпечення безпеки країни у цілому від зовнішніх загроз, які виникають у зв'язку з активним курсом України на євроінтеграцію, процесами глобалізації, внутрішніми небезпеками трансформації пострадянського середовища. Під економічною безпекою держави розуміють «сукупність умов, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення, здатність економіки забезпечувати ефективно задоволення ендогенних та екзогенних суспільних потреб» [3]. Вивченню особливостей функціонування системи економічної безпеки на рівні країни присвячено роботи

О.М. Бандурки, З.С. Варналій, В.О. Гончарової, Я.А. Жаліло, В.І. Мунтян, В.Т. Шлемко та ін.

3. Економічна безпека на регіональному рівні висвітлюється у наукових доробках З.В. Герасимчук, О.М. Головченко, В.С. Пономаренко, А.І. Сухорукова як проблемні аспекти економічної безпеки конкретного регіону під впливом трансформаційних процесів зовнішньоекономічної та регіональної політики держави, інтеграційних та реструктаційних зрушень. Економічна безпека регіону – сукупність взаємовпливу економічних інтересів та загроз, що забезпечують його стійке функціонування, конкурентоспроможність і самодостатність, а також сприяють підвищенню рівня й якості життя населення в контексті забезпечення національної економічної безпеки [4].

4. Економічна безпека галузі вивчає особливості організації та функціонування системи

економічної безпеки конкретної галузі господарювання (промисловості, транспорту, торгівлі тощо) під впливом трансформації (видозміни) галузевої (промислової) політики країни та регіону. На жаль, не так багато робіт присвячено комплексному дослідженню специфічних аспектів конкретних галузей виробництва, тому праці таких авторів, як В.Г. Алькема [5], О.С. Денисов [6], М.С. Кіржецька [7] та ін., вважаємо актуальними на сучасному етапі економічного розвитку. На нашу думку, особливої уваги заслуговує забезпечення ефективної та безпечної діяльності галузі харчової промисловості, яке відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки конкретного регіону, країни взагалі та в глобальному масштабі.

5. Економічна безпека підприємства вивчає систему забезпечення захищеності підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз під впливом промислової політики, корпоративної політики, чинників впливу трансформаційних зрушень політики безпеки бізнесу на макро- і мезорівні. Фундаментальні дослідження за цим напрямом представлено роботами Н.В. Білошкурської [8], О.В. Ілляшенко [9], М.І. Копитко [10], Н.Л. Корженівської [11], О.М. Ляшенко [12], Л.Я. Малюти [13], Є.І. Овчаренко [14] та багатьох інших.

На рис. 1 представлено структуру наукового дослідження економічної безпеки, у якій показано, що основним змістом дослідження кожного із зазначених рівнів є дослідження за відповідними структурними компонентами, які найчастіше подібні до функціональних складників економічної безпеки певного рівня.

За результатами аналітичного огляду структури фундаментальних наукових праць з економічної безпеки (дисертацій, монографій, навчальних посібників) найчастіше структура певного авторського доробка представлена такими базовими елементами, як:

- теоретичний базис економічної безпеки;
  - ризики, загрози та небезпеки економічній безпеці;
  - забезпечення системи економічної безпеки;
  - оцінка стану та рівня безпечності (небезпеки).
- Уважаємо, що така структура дослідження є раціональною, адже відповідає основним завданням системи економічної безпеки будь-якого рівня:
- постійно знаходитися у «бойовій» готовності: прогнозувати ймовірність ризиків і загроз, планувати вірогідні засоби захисту та проводити профілактичні заходи;
  - своєчасно виявити та ідентифікувати реальні загрози та небезпеки;
  - оперативно оцінити рівень небезпеки та стан системи економічної безпеки;
  - оперативно запровадити відповідні засоби захисту.

Сучасне промислове підприємство знаходиться під тиском як заздалегідь спланованих, так і непередбачуваних подій та процесів, які мають як позитивний, так і негативний вплив на економічну систему підприємства. У таких умовах зростає потреба у дієвому механізмі захисту від негативних наслідків таких подій. При цьому економічна система промислового підприємства являє собою зменшену версію економічної системи країни у цілому на кшталт кожної окремої сім'ї, яка є моделлю суспільства.

Вивчаючи теоретичні засади системи економічної безпеки на підприємстві, можна змоделювати дієву систему забезпечення захисту від загроз та небезпек, яку частково можна запровадити для більш складних економічних систем.

Вибірковий аналіз даних вебсайтів вищих навчальних закладів України (ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника», Державний університет інфраструктури та технологій, Одеська національна академія харчових технологій, Подільський державний аграрно-технічний університет, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, Херсонський національний технічний університет, Хмельницький національний університет) та інших Інтернет-ресурсів дав змогу зробити вибірку напрямів наукових інтересів у галузі економічної безпеки підприємства та означити вектори досліджень (табл. 1).

Таким чином, означено шість векторів сучасних наукових доробок щодо економічної безпеки підприємства:

- 1) дослідження теоретичних аспектів системи економічної безпеки, систем її забезпечення та управління на рівні підприємства;
- 2) дослідження економічної безпеки підприємства за окремими функціональними складниками;
- 3) дослідження економічної безпеки підприємств різних галузей;
- 4) дослідження економічної безпеки за окремими сферами діяльності;
- 5) дослідження економічної безпеки за окремими видами підприємств;
- 6) дослідження економічної безпеки за різними умовами економічного середовища функціонування підприємства, а саме:
  - за умов глобалізації світової економіки;
  - в умовах інтеграції України у світову економіку;
  - за умов нестабільного економічного середовища;
  - у процесі розвитку регіональної інтеграції;
  - за умов трансформаційної економіки.

Актуальність дослідження економічної безпеки підприємства за умов трансформаційних перетворень зумовлена такими дестабілізуючими чинниками:

Таблиця 1

Вектори сучасних наукових доробок щодо економічної безпеки підприємства (2009–2019 рр.)

Вектори наукових досліджень економічної безпеки підприємства		
<i>1. Дослідження теоретичних аспектів системи економічної безпеки підприємства</i>		
- управління економічною безпекою (О.М. Ляшенко, Ю.О. Нестеров)	- концепція економічної безпеки (О.В. Мороз, Н.П. Карачина, А.А. Шиян)	- цілі в системі економічної безпеки (Є.І. Овчаренко)
- механізми економічної безпеки (О.В. Ілляшенко)	- забезпечення: обліково-аналітичне (Л.В. Гнилицька), організаційне (Л.Я. Малюта)	- діагностика та оцінка економічної безпеки (Е.В. Камишнікова, Г.М. Пазєєва, І.В. Шутяк)
- трансформації системи (Є.А. Івченко)		
<i>2. Дослідження економічної безпеки за окремими функціональними складниками</i>		
- фінансово-економічна безпека (Л.В. Гнилицька, О.А. Кириченко, Ю.Г. Кім, О.В. Малик, В.В. Немченко, П.Я. Пригунов)	- інформаційна безпека (С.В. Кавун, А.А. Пилипенко, Д.О. Репко, А.О. Чередниченко, С.В. Цюцюпа)	- кадрова безпека (Ю.А. Поскрипко)
		- корпоративна безпека (О.Я. Кравчук, Н.О. Чех)
- технологічна безпека (Л.І. Крачок)	- соціально-економічна безпека (В.Л. Безбожний)	- енергетична (О.А. Миколук, Я.О. Колешня)
<i>3. Дослідження економічної безпеки підприємств різних галузей</i>		
- оборонно-промисловий комплекс (Н.Е. Аванесова)	- підприємства нафтопереробної галузі (О.С. Чернуша)	- гірничо-добувні (Д.П. Дубицький, О.М. Молодецька)
- будівельні (О.Л. Коробчинський, Т.В. Азарова)	- підприємства транспортного машинобудування (М.І. Копитко, М.С. Хаванова)	- транспортно-експедиційні підприємства (С.А. Лебедко, Г.М. Пазєєва)
- підприємства зв'язку (О.О. Сосновська)		
- підприємства харчової промисловості (М.С. Кіржецька, Ю.І. Кіржецький, К.С. Фень, О.А. Хоменко)	- агропромислові (Н.С. Іванова, Н.Л. Корженівська, М.М. Максимюк, Д.С. Степанов, Н.М. Голович, Н.В. Білошкурська)	- підприємства ринку зерна (В.М. Чорний)
		- логістичні утворення (В.Г. Алькема)
- торгівля (О.Р. Бойкевич, С.М. Яременко)	- підприємства ресторанного бізнесу (О.О. Борисова)	- підприємства сфери страхування (С.І. Дробязко)
<i>4. Дослідження економічної безпеки за окремими сферами діяльності</i>		
- інвестиційна діяльність (О.Б. Злотенко)	- зовнішньоекономічна діяльність (Н.І. Гавловська, Л.А. Кримчак)	- емісійна діяльність (І.П. Шульга)
<i>5. Дослідження економічної безпеки за окремими видами підприємств</i>		
- підприємств малого бізнесу (Г.О. Гончаров, О.А. Сороківська)	- великі підприємства (В.Л. Безбожний)	- інноваційні проектно-орієнтовані підприємства (І.В. Россопанська)
- акціонерні товариства (В.І. Франчук, О.О. Солодовнік)		
<i>6. Дослідження за різними умовами функціонування</i>		
- за умов нестабільного економічного середовища (Ю.О. Нестеров)	- у процесі розвитку регіональної інтеграції (С.М. Цевух)	- за умов трансформаційної економіки (В.І. Франчук)
- за умов глобалізації світової економіки (О.Є. Денисов)	- в умовах інтеграції України у світову економіку (В.В. Немченко)	

Джерело: авторська розробка

1) Відсутність в Україні вітчизняної або адаптованої до національних умов, моделі трансформації економіки на ринкових засадах [Радченко О.І., Шавалюк О.І. Особливості становлення трансформаційних процесів економіки України. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2014. Т. 1. Вип. 2/2. С. 106–109], що провокує невпорядкованість та безсистемність змін в економічній та фінансово-кредитній системах і викликає загрози економічній системі та фінансовому стану підприємства.

2) Процеси глобалізації та євроінтеграції прискорюють інтеграцію економіки України та її підприємств до світової спільноти, активізується зовнішньоекономічна діяльність, зростає тиск із боку міжнародних корпорацій та вплив світових організацій (наприклад, Міжнародного фінансового банку). Налагодження нових бізнес-стосунків, освоєння нових правил бізнес-гри є каталізатором збільшення ймовірної ризикованості бізнес-проектів.

3) Зростання конкуренції на ринку продовольчих товарів та виклики продовольчої безпеки

вимагають якісних змін технології вирощування та переробки сільгоспсировини, виробництва продукції, перетворення системи управління якістю, управління запасами тощо. Запровадження технологічних інновацій є своєрідним викликом для системи економічної безпеки.

На нашу думку, важливим вектором наукових доробок має бути харчова промисловість. Таку впевненість забезпечують такі фактори:

1) необхідність виконання вимог продовольчої безпеки регіону, країни;

2) урахування географічного аспекту (Україна – агропромислова країна з великим сільськогосподарським потенціалом);

3) забезпечення національної економічної безпеки. Обов'язковою умовою економічного зростання держави та забезпечення її економічної безпеки є збільшення частки експорту саме готової продукції, а не тільки сільськогосподарської сировини.

Друге десятиліття XXI ст. принесло із собою низку фундаментальних досліджень економічної безпеки підприємства, зорієнтованих на створення або вдосконалення системи економічної безпеки для підприємств харчової промисловості за окремими її галузями [7; 15; 16], але цього недостатньо і дослідження в даному напрямі необхідно продовжувати.

Важливим напрямом дослідження залишається вивчення особливостей формування та функціо-

нування системи економічної безпеки на рівні підприємства, що пояснюється такими чинниками:

1) недосконалістю законодавчої бази щодо економічної безпеки підприємства та відсутністю відповідного нормативно-методичного забезпечення;

2) наявністю реальних загроз економічній системі підприємства у зв'язку з проведенням реформування економіки;

3) необхідністю адаптації існуючої системи ідентифікації, оцінки та захисту від загроз до умов трансформаційних перетворень, які зумовлені ринковими чинниками, процесами євроінтеграції та глобалізації.

Висновки. За результатами проведених досліджень можна зробити такі висновки:

– дослідження економічної безпеки підприємства носить багатовекторний характер;

– зростаюча потреба у вирішенні проблем забезпечення людства продовольством спонукає звернути більше уваги на розвиток системи економічної безпеки у харчовій галузі виробництва;

– глобалізаційні та євроінтеграційні зміни розширюють коло наукових інтересів щодо безпеки трансформаційних перетворень внутрішнього та зовнішнього характеру.

Таким чином, економічна безпека підприємства залишається цікавим об'єктом для проведення наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : колективна монографія : у 2-х т. Дніпро : ФОП Дробязко С.І., 2014. Т. 1. 466 с.
2. Сороківська О.А. Інноваційні напрями підвищення економічної безпеки підприємств малого бізнесу в умовах конфліктних ситуацій : дис. ... д.е.н. : 08.00.04 ; Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя. Тернопіль, 2016. 488 с.
3. Попадинець Н.М. Основні чинники забезпечення економічної безпеки України. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2016. Вип. 2(118). С. 20–23.
4. Заблодська І.В., Куляк А.І., Госкова С.А. Теоретичні аспекти та нормативно-правове забезпечення збалансованого розвитку регіону. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 28–30.
5. Алькема В.Г. Система економічної безпеки логістичних утворень : монографія. Київ, 2011. 376 с.
6. Денисов О.Є. Забезпечення економічної безпеки галузі в умовах глобалізації : монографія. Київ : ДКС центр, 2019. 420 с.
7. Кіржецька М.С., Кіржецький Ю.І. Економічна безпека підсистем харчової промисловості України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2018. 214 с.
8. Лисенко Н.О., Білошкурська Н.В. Економіко-організаційний механізм формування економічної безпеки агропромислових підприємств : монографія. Умань : Візаві, 2014. 257 с.
9. Ляшенко О.В. Методологічні засади формування та функціонування механізмів системи економічної безпеки підприємства : дис. ... д.е.н. : 08.00.04; 21.04.02 ; Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Северодонецьк, 2016. 606 с.
10. Копитко М.І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств (на матеріалах підприємств транспортного машинобудування) : дис. ... д.е.н. : 21.04.02 ; ВНЗ «Університет економіки і права «Крок». Київ, 2015. 478 с.
11. Корженівська Н.Л. Економічна безпека товаровиробників зерна в умовах ринкової глобалізації: теорія, методологія, пріоритети : дис. ... д.е.н. : спец. 09.00.04 ; Подільський державний аграрно-технічний університет. 2019. 530 с.
12. Ляшенко О.М. Управління економічною безпекою підприємства : дис. ... д.е.н. : спец. 21.04.02, 08.00.04. Луганськ, 2012. 405 с.
13. Мальята Л.Я. Інституційні детермінанти організаційного забезпечення економічної безпеки підприємств в контексті їх інноваційно-технологічного розвитку : автореф. дис. ... д.е.н. : спец. 08.00.04 ; Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя. Тернопіль, 2018. 42 с.
14. Овчаренко Є.І. Методологія формування та узгодження цілей у системі економічної безпеки підприємства : дис. ... д.е.н. : спец. 21.04.02, 08.00.04 ; Східноукраїнський національний університет імені В. Даля. Северодонецьк, 2015. 631 с.

15. Фень К.С. Формування і зміцнення економічної безпеки підприємств харчової промисловості : дис. ... к.е.н. : 08.00.04 ; Подільський державний аграрно-технічний університет. Кам'янець-Подільський. 2018. 273 с.
16. Хоменко О.А. Управління фінансовою безпекою молокопереробних підприємств : дис. ... к.е.н. : 08.00.04 ; Подільський державний аграрно-технічний університет. Кам'янець-Подільський, 2019. 374 с.

References:

1. FOP Drobyazko S.I. (2014) Ekonomichna bezpeka v umovakh hlobalizatsiyi svitovoyi ekonomiky: kolektyvna monohrafiya v 2 t. [Economic security in the conditions of globalization of the world economy: a collective monograph in 2 tons] Dnepropetrovsk: Vol. 1. 466 p. (in Ukrainian)
2. Sorokivska, O.A. (2016). Innovaciyni napramy pidvyshhennya ekonomichnoi bezpeky pidpryemstv malogho biznesu v umovakh konfliktnykh situatsiy [Innovative directions of increasing the economic security of small business enterprises in the context of conflict situations] (PhD Thesis). Ternopil: Ternopilskiy nacionalniy tekhnichniy universytet imeni Ivana Pulia. 488 p. (in Ukrainian)
3. Popadinet N.M. (2016) Osnovni faktory zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky krayin [The main factors for ensuring the economic security of the country] / Socio-economic problems of the modern period of Ukraine. Issue 2(118). P. 20–23. (in Ukrainian)
4. Zablodskaya I.V., Kulyak A.I., Goskov S.A. (2013) Teoretychni aspekty ta normatyvno-pravove zabezpechennya zbalansovanoho rozvytku rehionu [Theoretical aspects and regulatory legal support for balanced development of the region] / Economy and state. № 2. P. 28–30. (in Ukrainian)
5. Alkema V.G. (2011) Systema ekonomichnoyi bezpeky lohistychnykh orhanizatsiy: monohrafiya [System of economic security of logistical entities: monograph] University of Economics and Law «KROK». Research Institute of Engineering. nat. security of Ukraine. K. 376 p. (in Ukrainian)
6. Denisov O.E. (2019) Zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky haluzi v umovakh hlobalizatsiyi: monohrafiya [Ensuring the economic security of the industry in the context of globalization: monograph] University of Economics and Law «KROK». K. : DCS Center. 420 p. (in Ukrainian)
7. Kirzhetska M.S., Kirzhetsky Yu.I. (2018) Ekonomichna bezpeka kharchovykh pidsystem Ukrayiny: vyklyky ta priorityety zmitsnennya: monohrafiya. [Economic security of Ukraine's food processing subsystems: challenges and priorities for strengthening: monograph] Lviv: Liga Press. 214 p. (in Ukrainian)
8. Lysenko N.O., Beloshkurskaya N.V. (2014) Ekonomichnyy ta orhanizatsiyyny mekhanizm formuvannya ekonomichnoyi bezpeky ahropromyslovykh pidpryemstv. Monohrafiya [Economic and organizational mechanism of formation of economic security of agro-industrial enterprises. Monograph] Uman: Viscountry Center. 257 p. (in Ukrainian)
9. Ilyashenko O.V. (2016) Metodolohichni zasady formuvannya ta funktsionuvannya mekhanizmiv systemy ekonomichnoyi bezpeky pidpryemstva [Methodological principles of formation and functioning of mechanisms of the enterprise economic security system] (PhD Thesis). Volodymyr Dahl East Ukrainian National University. Severodonetsk. 606 p. (in Ukrainian)
10. Kopitko M.I. (2015) Kompleksne zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryemstv (na materialakh pidpryemstv transportnoho mashynobuduvannya) [Complex maintenance of economic security of the enterprises (on the materials of the enterprises of transport mechanical engineering)] (PhD Thesis). Kyiv: Krok University of Economics and Law. 478 p. (in Ukrainian)
11. Korzhenivska N.L. (2019) Ekonomichna bezpeka vyrobnykiv zerna v umovakh hlobalizatsiyi rynku: teoriya, metodolohiya, priorityety [Economic security of grain producers in the market globalization: theory, methodology, priorities] (PhD Thesis). Podilsky State Agricultural and Technical University. 530 p. (in Ukrainian)
12. Lyashenko O.M. (2012) Upravlinnya ekonomichnoyi bezpekoyu pidpryemstva. [Management of economic security of the enterprise] (PhD Thesis) Lugansk. 405 p. (in Ukrainian)
13. Maluyuta L.Ya. (2018) Instytutsiyni determinanty orhanizatsiyanoi bezpeky ekonomichnoyi bezpeky pidpryemstv u konteksti yikh innovatsiynoho ta tekhnolohichnoho rozvytku [Institutional determinants of organizational security of economic security of enterprises in the context of their innovation and technological development] (PhD Thesis). Ternopil National Technical University. I. Pulia. Ternopil: TNTU. 42 p. (in Ukrainian)
14. Ovcharenko E.I. (2015) Metodolohiya formuvannya ta uz'hodzhennya tsiley u systemi ekonomichnoyi bezpeky pidpryemstva [Methodology of formation and coordination of goals in the enterprise economic security system] (PhD Thesis). Dahl East Ukrainian National University. Severodonetsk. 631 p. (in Ukrainian)
15. Feng K.S. (2018) Formuvannya ta zmitsnennya ekonomichnoyi bezpeky pidpryemstv kharchovoyi promyslovosti. [Formation and strengthening of economic security of food industry enterprises] (PhD Thesis). Podilsky State Agrar-Technical University. Kamianets-Podilskyi. 273 p. (in Ukrainian)
16. Khomenko O.A. (2019) Upravlinnya finansovoyu bezpekoyu molochnykh pidpryemstv [Management of financial security of dairy enterprises] (PhD Thesis). Podilsky State Agrarian and Technical University. Kamianets-Podilskyi. 374 p. (in Ukrainian)

Tkachuk Haluna
Odessa National Academy of Food Technologies

ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE: A VECTOR OF ACTUAL RESEARCH RESEARCH

The modern domestic enterprise operates in the conditions of development of various transformation processes, complicated by world globalization of economy and processes of European integration. The aggressiveness of the environment and the acceleration of the pace of internal transformation create the need for protection against threats and dangers. The correct choice of the vector of research of the system of the economic system of the enterprise, its provision, evaluation and remedies determines the usefulness of its results for modern business and the economy of the country as a whole. The article is devoted to the review of modern scientific researches in the field of economic security of the enterprise, which indicates the relevance of its topics. The study used the methods of review and structural analysis, the method of generalizing the results. According to the results of the structural analysis, the structure of economic security research is defined and a brief description of each element is given. The basic structure of fundamental author's achievements (dissertations, monographs, textbooks), which is most commonly used by domestic scientists, is outlined. The results of the survey and sample analysis of scientific preferences for 2009-2019 are presented in view of the available information resources. The vectors of modern scientific achievements concerning the economic security of the enterprise are highlighted: research of theoretical aspects of the system; research on individual functional components; research of economic security of enterprises of different industries; research by specific fields of activity; research on individual types of enterprises; research on different conditions of the economic environment of the enterprise. According to the results of the analysis and systematization of the obtained results, the author draws conclusions about the relevance of the research in the direction of improving the economic security of the enterprise. The author emphasizes the urgency of an in-depth study of the problems and features of the economic security system for food industry enterprises, taking into account specific sectoral features.

Key words: *enterprise, economic security of enterprise, scientific research, vector of scientific researches, directions of scientific researches.*

JEL classification: M21, M29.

УДК 334:005.35

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.14>**Урусова З.П.**кандидат економічних наук, доцент, докторант,
Запорізький національний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6776-9058>

МОДЕЛІ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ ЗМІННОГО СЕРЕДОВИЩА

У запропонованій статті автор розглядає досвід корпоративної соціальної відповідальності бізнесу на національному та наднаціональному рівнях. Запропоновано аналіз практики КСВ на рівні національних моделей. Розглянуто та проаналізовано моделі формування корпоративної соціальної відповідальності в Сполучених Штатах Америки, країнах Європи, Японії, Китайській Народній Республіці та Україні. З'ясовано, що сьогодні тривають процеси формування моделей КСВ у різних країнах світу з урахуванням таких особливостей, як географічне розташування, менталітет, духовна філософія, економічний і політичний розвиток країни. Установлено, що на формування моделі КСВ в Україні впливають економічна та політична кризи. Практика різних країн може значно відрізнитися, але загальні риси домінують.

Ключові слова: соціальна відповідальність бізнесу, корпоративна соціальна відповідальність (КСВ), звіт про КСВ, ключові показники ефективності, сталий розвиток, охорона навколишнього середовища, дотримання прав людини, толерантність.

Постановка проблеми. Одним із важливих аспектів підвищення соціальної відповідальності бізнесу і підвищення його ефективності є орієнтація на міжнародний досвід, на основі якого Міжнародною організацією роботодавців сформульовано концептуальні підходи до розвитку корпоративної політики. З огляду на кризовий стан економіки в країні, відсутність фінансових ресурсів, держава ні теоретично, ні практично не в змозі опанувати кризові ситуації. Вирішення означених проблем можливе тільки у співпраці держави і бізнесу. Бізнес повинен нести повну соціальну відповідальність за кризовий стан в країні і прийняти максимально ефективні дії для виправлення становища. Розроблення рекомендацій щодо подолання дефіциту соціальної відповідальності у суспільстві на ґрунті опрацювання теоретичних концепцій і практичних моделей КСВ країн світу стосовно до реалій України уявляється надзвичайно важливим і своєчасним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень корпоративної культури привертає все більшу увагу науковців, проте як у теоретичних, так і в практичних підходах можна виявити певні обмеження. Сьогодні проблеми формування корпоративної культури часто зводяться до впровадження іміджевих та розважальних програм, тоді як її потенціал може бути розкритий лише за умови її значення у зростанні конкурентних переваг підприємства. Підхід українських учених до рівня (якості) корпоративної культури базується переважно на моделях країн із розвиненим ринком та має яскраво виражений інноваційний аспект. Вагомим внеском у розвиток наукових уявлень про соціальну відповідаль-

ність бізнесу стали праці П. Друкера, А. Динкіна, М. Кастельса, Кофі А. Аннана. В Україні цим питанням присвятили свої дослідження такі науковці, як В.М. Жуковська [3], О.П. Мишковська [6], Л.П. Петрашко [8] Н.О. Ткаченко [9] та ін. У працях В.М. Жуковської однією з головних ідей є те, що підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва вимагає не лише зростання його технологічного рівня, залучення інвестицій, а й формування корпоративної культури, гідного стимулювання наполегливої творчої праці керівників і персоналу підприємств щодо вдосконалення інноваційного менеджменту, створення умов для постійного збагачення й оновлення знань, зацікавленості працівників у розробленні та ефективному впровадженні нових проектів і технологій [13, с. 120–128]. Вивченню світових моделей соціальної відповідальності за різних форм управління присвячено роботу Н.О. Ткаченко [9, с. 102–109].

Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню соціальної відповідальності бізнесу, окрему увагу, на нашу думку, слід приділити вивченню моделей формування соціальної відповідальності бізнесу та проблематиці їх застосування в реаліях української економіко-політичної ситуації.

Мета статті полягає в огляді зарубіжного досвіду формування моделей соціальної відповідальності підприємництва. Предметом дослідження є наукові дискусії українських і зарубіжних учених стосовно вирішення соціальних проблем та розроблення принципів корпоративного управління.

Виклад основного матеріалу. Спектр міжнародних моделей корпоративної соціальної

відповідальності визначається передусім дилемою: бізнес самостійно визначає міру свого внеску в розвиток суспільства або офіційні та неофіційні інститути виробляють узгодження суспільних інтересів, які потім трансформуються в обов'язкові вимоги до бізнесу.

Для американської моделі КСВ характерне мінімальне втручання в політику КСВ компаній і корпорацій, але при цьому створено такі умови, згідно з якими бізнес-організації США прикладають максимум зусиль до створення і реалізації інноваційних стратегій КСВ (зокрема, для компаній, що роблять значний внесок у КСВ, застосовуються пільгові умови оподаткування). З метою огляду діяльності компаній США у сфері реалізації принципів КСВ звернемося до компаній-лідерів за даними провідного індексу, який оцінює компанії за ступенем участі в реалізації стратегій КСВ, Dow Jones Sustainability Index за 2016 р. [9].

Класичними вважаються американська й європейська моделі КСВ. Але поряд із ними як самостійні розглядають скандинавську, азійську (Японія і Південна Корея, але окремо – Китай) і змішану моделі. Їм притаманні свої специфічні риси. Відмінності в моделях пов'язані з масштабами і спрямованістю соціальної відповідальності бізнесу в різних країнах, ступенем добровільності та регульованості КСВ із боку держави, характером взаємовідносин бізнесу із зовнішніми і внутрішніми стейкхолдерами, рівнем соціальної захищеності персоналу компаній, дотриманням прав і свобод людини та ін. Спостереження показали, що моделі КСВ, які використовуються за низкою ознак, можна поділити на дві групи: відкриті форми і приховані.

Відкрита форма КСВ – лінія поведінки, яка призводить корпорацію до прийняття на себе відповідальності за рішення тих питань, в яких зацікавлене суспільство. Вона передбачає добровільні і самостійно визначені форми поведінки, програми і стратегії корпорації з питань, які приймаються самою корпорацією або її стейкхолде-

рами як частина їхньої відповідальності перед суспільством.

У монографії Є.Я. Віттенберга виділено як переваги, так і недоліки американської моделі КСВ (табл. 1) [2].

Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що американська модель ще далека від досконалості.

По-іншому складається розвиток стратегій КСВ в Європі. Активне впровадження КСВ бізнес-організацій в Європі почалося з моменту офіційного закріплення її положень на Лісабонському європейському саміті в 2000 р. і публікації «Зеленої книги про КСВ» Європейською Комісією. В об'єднаній Європі КСВ визначається як «концепція інтеграції турботи про соціальний і екологічний розвиток у бізнес-операціях компаній у взаємодії зі своїми акціонерами і зовнішнім середовищем» [4].

У країнах Європи робота компаній в напрямі реалізації стратегій КСВ регламентована державою. На організації покладено обов'язки з обов'язкового медичного страхування, забезпечення пенсіями, охорони навколишнього середовища. Усі ці положення закріплені в Міжнародній організації праці, Загальній декларації прав людини, Організації економічного співробітництва і розвитку, рішеннях всесвітніх самітів та ін. [5].

Регулювання КСВ із погляду права здійснюється на трьох рівнях: наднаціональному, національному та місцевому, а основні принципи КСВ закріплені в таких загальноєвропейських документах, як Інтегрована продуктова політика, Десять принципів Глобального договору ООН, Керівні принципи Організації економічного співробітництва і розвитку для багатонаціональних компаній, Стандарт із соціальної відповідальності ISO 26000, Керівні принципи ООН із питань бізнесу і прав людини, Схема екологічного менеджменту та аудиту.

Європейська модель значно відрізняється від американської передусім роллю держави в системі взаємовідносин із бізнесом. Органи-

Таблиця 1

Переваги та недоліки американської моделі КСВ

Переваги моделі КСВ	Недоліки моделі КСВ
1) легка реалізація на практиці за рахунок професійного розпорядження коштами, переданими корпораціями в соціальні фонди, які оптимізують їх використання в пріоритетних проєктах для конкретних штатів; 2) раціональність, зумовлена мінімізацією витрат управління КСВ; 3) ліберальність, заснована на добровільності компаній і вкрай рідкісне втручання держави	1) вузьке коло стейкхолдерів, з якими безпосередньо взаємодіє бізнес, що ускладнює нарощування соціального капіталу компаній; 2) практично повна відсутність державного регулювання і контролю провокує серйозні порушення з боку корпорацій, коли допускаються обман інвесторів, споживачів, висока експлуатація в зарубіжних країнах та інші негативні явища; 3) на значній частині американських компаній, чії акції котируються на біржі, по суті, відсутні реальні господарі – мажоритарні акціонери (мають контрольні або солідні пакети акцій), зацікавлені в позитивному іміджі своєї фірми. А тимчасові міноритарні акціонери (з невеликим числом акцій), які становлять більшість, переслідують лише фінансовий інтерес і не схильні заохочувати соціальні інвестиції.

державної влади та місцевого самоврядування грають активну роль у законодавчо регульованому процесі розвитку КСВ. Слід звернути увагу на те, що європейська модель КСВ неоднорідна і має деякі відмінності у Центральній Європі, Великобританії та Скандинавських країнах.

У моделі КСВ у континентальній Європі на відміну від США корпорації більш помітні в питаннях обмеження своєї відповідальності перед суспільством. Європейська модель КСВ не характеризується відкритою лінією поведінки компаній. Навпаки, корпоративна діяльність, як правило, регулюється нормами, стандартами і законами. Однією з основних особливостей даної моделі КСВ є державне регулювання.

Розглянемо модель КСВ Великобританії, яка має свої певні особливості. Як відомо, Великобританія займає в світі особливе місце як «Майстерня світу», де Адам Сміт створив знамениту працю «Дослідження про природу і причини багатства народів», а Джеймс Уатт перший винайшов парову машину. Крім того, ця острівна країна географічно не входить у континентальну Європу. КСВ у Великобританії поєднує елементи американської та континентальної моделей.

У цілому для британської моделі характерні такі ознаки:

- широкий розвиток сектору незалежного консалтингу у сфері КСВ;
- пильна увага фінансового сектору до проєктів у сфері КСВ (тенденція зростання кількості соціально відповідальних інвестиційних фондів);
- підвищений інтерес засобів масової інформації (наприклад, «Таймс» публікує індекси соціальної відповідальності у своєму щотижневому розділі «Профіль компанії»);
- система бізнес-освіти Великобританії однозначно перевершує подібну систему в континентальній Європі за кількістю і різноманітністю навчальних курсів у сфері КСВ;
- активну участь уряду в розвитку КСВ (у Великобританії навіть існує міністерство з координації корпоративної соціальної відповідальності);
- принциповим моментом є яскраво виражена ініціативність самого бізнесу в створенні проєктів у сфері КСВ, що, по суті, повністю узгоджується з принципом добровільності.

Шведська модель відрізняється від інших європейських моделей максимальним рівнем соціальної відповідальності. Зокрема, компанія ІКЕА є лідером багатьох рейтингів соціально відповідальних компаній. Однак дана модель не завжди може застосовуватися в інших регіонах.

По-перше, більшість шведських компаній, навіть найбільш великих, є сімейними підприємствами, відповідно, в основі вибору об'єкта соціальної відповідальності часто лежать суб'єктивні переваги сім'ї.

По-друге, характерною рисою корпоративної структури шведських компаній є складна ієрархічна структура: сімейна холдингова компанія контролює низку фірм, які, своєю чергою, контролюють наступну групу компаній, і, таким чином, усі стейкхолдери виявляються спочатку учасниками однієї досить закритої групи.

По-третє, Скандинавські країни досить невеликі як за територією, так і за чисельністю, що збільшує можливості «адресного характеру» програм.

Як було зазначено вище, існує й інший підхід до типології моделей КСВ, заснований на ролі держави в регулюванні і підтримці програм КСВ. Дана типологія була вперше запропонована Європейською бізнес-асоціацією:

- партнерська модель (Данія, Фінляндія, Нідерланди, Швеція): стратегія партнерства в усіх сферах, включаючи питання зайнятості;
- модель «бізнес у суспільстві» (Ірландія, Великобританія): політика м'якого втручання з метою стимулювати компанії до вирішення державних проблем;
- стійкість і громадянство (Німеччина, Австрія, Бельгія, Франція, Люксембург): соціальний договір з акцентом на сталий розвиток [1].

Соціальна відповідальність корпорації в Японії підтримується культурними традиціями країни. Патерналістська модель ґрунтується на філософії, згідно з якою «члени виробничого колективу – одна сім'я, а власники компанії – добрі батьки сімейства». Працівник вважається членом такої сім'ї, а отже, його відповідальність і права виходять далеко за рамки звичайних трудових обов'язків. Своєю чергою, корпорація підтримує його на всьому життєвому шляху: допомагає в придбанні житла, виділяє фінансову допомогу при народженні дітей, а потім їх навчання, виплачує щедру вихідну допомогу та корпоративні пенсії.

На протигагу скандинавській моделі у традиційній японській системі довічного найму всередині фірми «бізнес відповідає за все». Для менеджменту японських підприємств характерні високі морально-етичні принципи, моделі організації виробництва, орієнтовані на випуск високоякісної і безпечної продукції («бережливе виробництво»), охорону навколишнього середовища, сумлінну сплату податків.

В останні десятиліття японська модель трансформується в напрямі, що наближає її до принципів європейської та американської систем, посилення активної ролі держави, яка протягом довгого часу брала участь у стратегічному плануванні. Протягом останніх років у соціальній відповідальності Японія набирає обертів, охоплює всю структуру управління в компанії, не обмежуючись внутрішнім спрямуванням [10, с. 102–109].

КСВ активно впроваджується в стратегії бізнес-організацій не тільки розвинених країн. Звернемося

до реалізації ініціатив КСВ у Китайській Народній Республіці. Для великих транснаціональних компаній Китаю характерні три суміжні ролі:

1. Вони є легкодоступними об'єктами для державного втручання.

2. Вони є гравцями глобального ринку, серйозно уразливими перед міжнародними вимогами до КСВ.

3. Вони є найбільш помітними і визнаними учасниками КСВ на національних ринках.

Наприклад, Державна комісія КНР з нагляду й управління державними активами (SASAC) стверджує, що основна причина, через яку вимоги КСВ пред'являються до великих державних підприємств, полягає у тому, що «показники соціальної відповідальності стали важливим критерієм оцінки підприємств для міжнародного співтовариства». Водночас КСВ допомагає зміцнити «імідж Китаю як відповідальної країни, що розвивається». У цих умовах провідні ТНК Китаю виступають першопрохідцями і подають приклад у сфері КСВ іншим національним компаніям.

Специфікою вітчизняної моделі КСВ є її стійке, непослідовне розповсюдження на добровільній основі серед низки великих компаній. Передусім йдеться про підписантів ГД ООН – таких сьогодні в Україні 149 [7]. За період від дати офіційної презентації ГД ООН в Україні (26.04.2006) у середньому щороку до нього долучалися 23 компанії, що діють на території нашої держави [8, с. 109–115].

Слід зазначити, що в Україні досі відсутні будь-які закони регулювання сфери соціальної відповідальності бізнесу. Це означає, що на державному рівні координації КСВ у нашій країні немає. Ключовою проблемою регулювання КСВ є впровадження та виконання вимог чинного законодавства у сфері соціально відповідальної поведінки бізнесу для формування та розвитку вітчизняної моделі КСВ на засадах стратегічного партнерства влади та бізнесу [8, с. 109–115].

Моделі участі українських компаній у вирішенні суспільно значущих соціально-економічних проблем умовно поділяють на дві групи:

1) моделі соціальних інвестицій (проведення конкурсів, фінансування фондів місцевих спів-

товариств, гранти, стипендіальні програми і програми стратегічних інтервенцій, ярмарки некомерційних організацій і соціальних проєктів тощо);

2) комунікативні моделі (громадські ради, координаційні ради із соціального партнерства як постійно діючі майданчики для діалогу з місцевою владою, моніторингу й оцінки впливу компаній на соціальну сферу, соціальна звітність тощо) [3, с. 118–123].

Діалог на тему СВБ в Україні загалом ведеться на рівні окремих проєктів та ініціатив без прив'язки до точних показників, можливості чітко оцінити чи підтвердити досягнутий прогрес. В Україні ще не сформовані інститути всебічної оцінки діяльності компанії, які враховують соціальний, економічний та екологічний вплив їхньої діяльності (як позитивний, так і негативний) та пов'язують такий вплив із національною стратегією сталого розвитку. Безперечним є той факт, що неможливо розробити уніфіковану концепцію або модель соціальної відповідальності для всіх компаній у цілому. Кожне підприємство має свою специфіку діяльності, географічне розташування, певне фінансове становище та багато інших складників, які впливатимуть на рішення керівництва щодо власної концепції соціальної відповідальності підприємства [6, с. 127–130].

Висновки. Незважаючи на єдине розуміння підходів і принципів КСВ, у кожній країні та регіоні концепція соціальної відповідальності бізнесу має відмінні риси, пов'язані з історією, національними та культурними особливостями, політичним, економічним і соціальним розвитком. Виділяють такі моделі КСВ: американську, європейську, японську (азіатську), Китайської Народної Республіки та України. У світових моделях КСВ виділяють два підходи: корпоративні рішення, засновані на етичних цінностях і спрямовані на задоволення очікувань усіх стейкхолдерів, представляються як необхідні (європейський підхід), так і юридично не обов'язкові (американський підхід). В Україні відзначено усвідомлення важливості формування моделі соціальної відповідальності бізнесу, проте її практичне втілення не відповідає політиці досягнення соціального миру, яка задекларована міжнародними стандартами у сфері КСВ.

Список використаних джерел:

1. Батаева Б.С. Сотрудничество государства и бизнеса для решения социальных проблем : коллективная монография / под ред. Е.Б. Завьяловой. Москва : МГИМО-Университет, 2017. С. 66.
2. Виттенберг Е.Я. Социальная ответственность бизнеса на постсоветском пространстве. Москва : РГГУ, 2011.
3. Жуковська В.М. Соціальні важелі впливу на розвиток підприємств торгівлі. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 11(44). С. 118–123.
4. Костин А.Е. Корпоративная социальная ответственность и устойчивое развитие: мировой опыт и концепция для РФ. *Менеджмент в России и за рубежом*. 2005. № 3. С. 112–122.
5. Корпоративная социальная ответственность в Европе: что нужно знать предпринимателю, выходящему на европейские рынки. URL : <http://permtp.ru/upload/iblock/58c/kso.pdf> (дата звернення: 16.12.2019).
6. Мишковська О.П. Моделі соціальної відповідальності для малого, середнього та великого бізнесу. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Соціологія»*. 2012. Т. 201. Вип. 189. С. 127–130. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2012_201_189_27 (дата звернення: 16.12.2019).

7. Офіційний сайт мережі ГД ООН в Україні. URL : <http://www.globalcompact.org.ua/howtojoin/benefits> (дата звернення: 16.12.2019).
8. Петрашко Л.П. Вітчизняна модель корпоративної соціальної відповідальності: оцінка формування, становлення та розвитку. *Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета*. 2011. Вып. 30. С. 109–115. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/VzKipu_2011_30_26 (дата звернення: 16.12.2019).
9. Ткаченко Н.О. Аналіз моделей соціальної відповідальності фармацевтичного бізнесу. *Фармацевтичний журнал*. 2013. № 1. С. 9–15. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pharmazh_2013_1_3 (дата звернення: 16.12.2019).
10. Ткаченко Н.С. Мотивація соціальної відповідальності. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2008. Вип. 19(1). С. 102–109.
11. Industry Group Leaders 2016/ RobecoSam .We are sustainability investing. URL : <http://www.robecosam.com/en/sustainability-insights/about-sustainability/corporatesustainability-assessment/industry-group-leaders.jsp> (дата звернення: 16.12.2019).

References:

1. Bataeva, B.S. (2017). *Sotrudnichestvo gosudarstva i biznesa dlya resheniya sotsial'nykh problem [State and business cooperation for social problems solving]*. Moskva: MGIMO-Universitet. [in Russian]
2. Vittenberg, E.Ya. (2011) *Sotsial'naya otvetstvennost' biznesa na postsovetskom prostranstve [Business social responsibility in the post-Soviet period]*. Moscow: RGGU. [in Russian]
3. Zhukovskaja, V.M. (2018). Socialjni vazheli vplyvu na rozvytok pidpryjemstv torghivli [Social levers for the development of trade enterprises]. *Biznes-navigator – Business-navigator*, 11(44), 118–123. [in Ukrainian]
4. Kostin, A.E. (2005). Korporativnaya sotsial'naya otvetstvennost' i ustoychivoe razvitie: mirovoy opyt i kontsepsiya dlya RF [Corporative social responsibility and sustainable development: world experience and concept for RF]. *Menedzhment v Rossii i za rubezhom – Management in Russia and abroad*, 3, 112–122. [in Russian]
5. Korporativnaya sotsial'naya otvetstvennost' v Evrope: chto nuzhno znat' predprinimatelju, vykhodyashchemu na evropeyskie rynki [Corporative social responsibility in Europe: what entrepreneurs entering European markets need to know]. (n.d.). *permtpp.ru*. Retrieved from <http://permtpp.ru/upload/iblock/58c/kso.pdf>. (accessed 16 December 2019). [in Russian]
6. Myshkovskaja, O.P. (2012). Modeli social'noj vidpovidal'nosti dlja malogho, serednjogho ta velykogho biznesu [Social responsibility models for small, medium and large businesses]. *Naukovi praci Chornomors'kogo derzhavnogho universytetu imeni Petra Mohyly. Ser.: Sociologhija. – Scientific works of Chornomorsk state university named after Petro Mohyla. Ser.: Sociology*, v. 189, 127–130. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2012_201_189_27. [in Ukrainian] (accessed 16 December 2019).
7. Sait merezhi GhD OON v Ukrajinі [Site of GhD OON net in Ukraine]. (n.d.). *globalcompact.org.ua*. Retrieved from <http://www.globalcompact.org.ua/howtojoin/benefits>. [in Ukrainian] (accessed 16 December 2019).
8. Petrashko, L.P. (2011). Vitshyznjana modelj korporatyvnoji social'nojji vidpovidal'nosti: ocinka formuvannja, stanovlennja ta rozvytku [Domestic corporate social responsibility model: Assessment of formation, establishment and development]. *Uchenye zapiski Krymskogo inzhenerno-pedagogicheskogo universiteta – Researchers' notes from the Crimean Institute of Engineering and Pedagogical*, v. 30, 109–115. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/VzKipu_2011_30_26. (accessed 16 December 2019) [in Ukrainian]
9. Tkachenko, N.O. (2013). Analiz modelej social'nojji vidpovidal'nosti farmacevtychnogho biznesu. [Analysis of social responsibility models of pharmaceutical business]. *Farmacevtychnyj zhurnal – Pharmaceutical journal*, 1, 9–15. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pharmazh_2013_1_3. (accessed 16 December 2019). [in Ukrainian]
10. Tkachenko, N.Je. (2008). Motyvaciya social'nojji vidpovidal'nosti [Motivation of social responsibility]. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpryjemnyctvo – Economics. Management. Entrepreneurship*, v. 19(1), 102–109. [in Ukrainian]
11. Industry Group Leaders 2016/ RobecoSam. We are sustainability investing. (n.d.). *robecosam.com*. Retrieved from <http://www.robecosam.com/en/sustainability-insights/about-sustainability/corporatesustainability-assessment/industry-group-leaders.jsp>. (accessed 16 December 2019). [in English]

Urusova Zinaida
Zaporizhzhia National University

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY MODELS OF ENTERPRISES AND THEIR APPROPRIATENESS IN A CHANGING ENVIRONMENT

Ideas of social justice, equality and responsibility have been gaining popularity in recent continents. In the proposed article the author explores the experience of corporate social responsibility of business both at national and supranational level. An analysis of CSR practices at the level of national models is also offered. The study examines and analyzes models of corporate social responsibility formation in the United States, Europe, Japan, the People's Republic of China and Ukraine. To date, corporate social responsibility for business plays an important role in supporting society in social, economic and environmental spheres. The CSR concept assumes that the rational interests of business are directed not only at maximizing profits, but also at improving their environment (political, social, economic) through voluntary investment in appropriate institutions. Each management model provides different opportunities in terms of implementing the principles of social responsibility. It is found that the processes of CSR model formation in different countries of the world today take into account such features as geographical position, mentality, spiritual philosophy, economic and political development of the country. The basic principles of CSR functioning are covered. It is established that the formation of the CSR model in Ukraine is affected by economic and political crises. The current stage of economic development requires business structures to work closely with all stakeholders to find mutually beneficial solutions and effectively implement them. In these circumstances, corporate social responsibility (CSR) becomes one of the most important institutions of the developed economy. The practice of different countries may vary greatly, but the general features dominate. This is linked both to the general culture and history, and to active public policy at national and supranational levels. The success of CSR implementation in Ukraine will depend on how effectively the state, business and society can learn the positive and negative lessons of foreign models, as well as extrapolate the mechanisms of CSR implementation into Ukrainian realities.

Key words: Corporate Social Responsibility (CSR), Corporate Social Responsibility (CSR), CSR Report, Key Performance Indicators, Sustainable Development, Environmental Protection, Human Rights, Tolerance.

JEL classification: A14, D2, M21, O1.

УДК 338.24:658.51

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.15>**Хадарцев О.В.**

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки, підприємництва та маркетингу,
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3520-4164>

Моргун А.В.

студентка,
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7379-3134>

ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРИ ПРОЄКТНОГО УПРАВЛІННЯ НА ОСНОВІ СТАНДАРТІВ УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ

У статті розглянуто теоретико-методичні засади щодо формування структур проектного управління в межах існуючої організаційної структури управління на основі стандартів управління якістю. Вихідними постулатами формування визначено методичні основи світової практики якісного управління проектами (PMP, TQM) та стандартів якості (ISO 9000, ISO 14000, ISO 22000). Наведено ключові характеристики даних стандартів та їх взаємозв'язок з ефективністю бізнес-процесів. Визначено важелі та інструменти впливу стандартів управління на підвищення ефективності господарської діяльності підприємства, його проектною діяльністю зокрема. Запропоновано формування проектною командою для ПрАТ «Фірма «Полтавпиво» шляхом залучення основних виконавців з існуючої організаційної структури управління відповідно до вимог забезпечення управління якістю. У складі заходів також запропоновано створення центрів відповідальності, що у підсумку дасть змогу підприємству забезпечити істотно вищу якість проектного управління.

Ключові слова: управління проектом, управління якістю, стандарт управління, організаційна структура, проектна команда.

Постановка проблеми. Успішне розроблення і реалізація проектів на підприємствах вимагають застосування сучасних принципів і стандартів щодо професійної діяльності та управління як проектами, так і підприємством у цілому. За відсутності процесного підходу до управління проектами їх імплементація відбувається в межах існуючої організаційної структури, яка переважно недостатньо адаптована до потреб проектною діяльності. Це призводить до дублювання функцій, виникнення протиріччя виконання операцій за проектом тощо. Також відсутність ефективних системних комунікацій та документообігу за проектом зумовлює неможливість отримання релевантної інформації про фактичні показники ефективності на кожному етапі реалізації проекту. Неадекватна (до потреб проекту) організаційна структура унеможливає виявлення відповідальних за порушення термінів, бюджету та інших параметрів проекту, тому актуальним є впровадження в організаційну структуру проектних команд із виділенням повноважень проектного менеджера, що дасть змогу забезпечити міцну координацію під час реалізації проектів та ефективне управління даними процесами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування ефективних систем управління проектами на підприємстві у цілому,

а також питання імплементації стандартів щодо комплексного управління якістю досліджуються у працях багатьох зарубіжних і вітчизняних науковців: Н.В. Багашової, С.Д. Бушуєва, Л.Ф. Кожушка, С.М. Кропивка Г.М. Тарасюка та ін. Разом із тим, незважаючи на значні здобутки і напрацювання в даній сфері, існує потреба у подальших дослідженнях практичних підходів до застосування стандартів управління, а саме напрямів інтеграції проектного управління в існуючу організаційну структуру, з урахуванням потреб конкретного підприємства.

Мета статті полягає у дослідженні значення світових стандартів управління якістю для управління проектною діяльністю на підприємстві, а також методичні підходи до формування структури проектного управління на основі цих стандартів на базі конкретного підприємства. Як практичну апробацію з досягнення даної мети базовим об'єктом визначено ПрАТ «Фірма «Полтавпиво».

Виклад основного матеріалу. Сучасний досвід щодо системного утворення, інтеграції та функціонування структур проектного управління агрегований у низці стандартів, які беззаперечно визнані теоретиками та практиками проектного управління в усьому світі. Найбільш ефективним є створення управлінської системи, що базується на так званих стандартах професійного управління PMP (Project Management Professional) [1]. Класичним

прикладом науково-практичних і методологічних підходів до розроблення та розповсюдження стандартів управління є розвиток теорії й практики тотального управління якістю (Total Quality Management – TQM). На базі цієї системи розроблено та впроваджено майже в усіх країнах світу міжнародні стандарти якості ISO 9000, які постійно доповнюються, оновлюються та розширюються. Так, стандарти ISO 9000 регламентують систему управління для будь-якої галузі та специфіки діяльності, є загальними принципами, що побудовані на основі сучасної теорії управління та найкращого досвіду провідних компаній [2]. Їх застосування набуває все більшого поширення для українських підприємств, зокрема й для об'єкта дослідження – ПрАТ «Фірма «Полтавпиво». Дане підприємство за видами економічної діяльності здійснює виробництво пива, виробництво безалкогольних напоїв, оптову торгівлю, а отже, функціонує у доволі динамічному та змінливому ринково-споживацькому середовищі. Система управління якістю на підприємстві – досить широке поняття, яке стосується не лише вимог до продукції. Вона нерозривно пов'язана з бізнес-процесами та цілями компанії. Система управління якістю повинна охоплювати всі ключові бізнес-процеси підприємства та спрямовуватися на безперервне вдосконалення бізнесу для досягнення максимального задоволення потреб споживачів [3; 4]. Саме для ПрАТ «Фірма «Полтавпиво» управління якістю та управління якістю проекту зокрема є надзвичайно суттєвим чинником конкурентоспроможності.

Управління якістю включає всі роботи, які належать до загальної функції управління, визначають політику у сфері забезпечення якості, завдання та відповідальність і реалізують їх такими засобами, як планування якості, контроль та вдосконалення в межах системи забезпечення якості. Сьогодні продукція ПрАТ «Фірма «Полтавпиво» має сертифікати відповідності ISO 22000:2005, ISO 9001:2015 [5]. Стандарт ISO 22000:2005 – система управління безпечністю харчових продуктів, що передбачає: застосування лише спеціалізованої техніки, машин та обладнання у процесі виготовлення продукції; правильне використання сировини та матеріалів, які беруть участь у виробництві; дотримання санітарно-гігієнічних норм; гігієну та здоров'я персоналу; здійснення заходів щодо попередження забруднень поверхонь та обладнання; контроль над появою шкідників. ISO 9001:2015 – стандарт системи управління якістю, заснований на принципах менеджменту, таких як орієнтація на клієнта, мотивація та залучення вищого керівництва, процесний підхід та постійне вдосконалення. Незважаючи на те що даний стандарт безпосередньо не гарантує якість продукції, ПрАТ «Фірма «Полтавпиво» отримала чимало нагород за якість виготовленої продукції.

Зокрема, у 2017 р. на XX Міжнародному конкурсі якості пива сорт «Диканські вечори» отримав Гран-прі за найвищу якість темного пива. Золоті медалі отримали такі продукти: «Діжка Жигулівського», «Бочкове», «Ячмінний колос», серед безалкогольних напоїв – напій «Мохіто». Разом із тим конкуренти застосовують інші стандарти управління якістю (окрім вищезазначених), зокрема ПАТ «Оболонь» – ISO 14001 та OHSAS18001, оскільки міжнародна сертифікація за чотирма системами управління (табл. 1) є «перепусткою» на ринки збуту країн – членів СОТ.

Системи управління бізнес-одинацями, задіяними у проєктах, повинні бути сертифіковані на відповідність вимогам міжнародного стандарту ISO 9001. Для управління проєктом стандарти управління якістю є інструментом безперервного вдосконалення кожного аспекту бізнесу: забезпечення стабільно високої якості проєктних результатів, підвищення рівня конкурентоспроможності та розширення ринків збуту. Це досягається за рахунок реалізації таких цільових дій [6]:

- орієнтації на споживача, його вимоги та очікування;
- вивчення та аналіз нових технологій, упровадження їх у проєктах;
- імплементація методології управління проєктами на основі міжнародних стандартів та найкращих світових практик;
- періодичної перевірки предметних знань персоналу, задіяного в системі управління проєктами;
- розроблення й упровадження корпоративних стандартів щодо регламентації вимог до процесів та виконання робіт.

Проєктні структури застосовуються, коли виникає необхідність розробити і здійснити проєкт, що охоплює вирішення широкого кола спеціалізованих технічних, економічних, соціальних та інших питань і діяльність різних функціональних та лінійних підрозділів. Сенс полягає у тому, щоб зібрати в одну команду найкомпетентніших співробітників для здійснення складного проєкту в установлені терміни із заданим рівнем якості і в рамках виділених для цієї мети матеріальних, фінансових і трудових ресурсів.

Тому для забезпечення перспектив подальшого зростання ефективності бізнесу і розвитку підприємства пропонується створення проєктної команди на чолі з ініціатором проєкту, яким виступає генеральний директор ПрАТ «Фірма «Полтавпиво». Склад такої проєктної команди може бути сформованим на основі існуючої організаційної структури управління (рис. 1), де ключові члени команди (учасники проєкту), отримують відповідні ролі та будуть наділені специфічними компетенціями [8; 9]:

- замовник проєкту (ініціатор) – ініціює проєкт, готує його попереднє обґрунтування і пропозиції щодо реалізації, контролює діяльність

Таблиця 1

Характеристика стандартів з управління якістю

Стандарт	Мета	Засоби досягнення	Результат
ISO 9001	Неперервність процесу поліпшення якості	Керівництво є взірцем прихильності до якості. Персонал мотивований до якісної праці	Зменшення кількості рекламаций
	Гнучка адаптація до вимог споживачів	Постійний моніторинг потреб споживачів	Зростання лояльності споживачів
ISO 22000	Підвищення відповідальності персоналу за безпеку продукції	Дотримання умов безпеки праці та експлуатації приміщень. Дотримання санітарно-гігієнічних норм та правил. Контроль над гігієною та здоров'ям персоналу	Гармонізація відносин із персоналом, підвищення значущості кожного співробітника
	Зростання конкурентоспроможності підприємства та продукції	Контроль усіх параметрів впливу на безпеку продукції. Своєчасне використання попереджувальних заходів	Репутація виробника якісних і безпечних продуктів
	Системний і попереджувальний підхід до зниження ризиків харчової безпеки	Застосування лише спецтехніки для виробництва, своєчасне її обслуговування. Заміна вибіркового контролю на постійний контроль	Гарантія безпеки кінцевої продукції
ISO 14001	Зменшення впливу на навколишнє середовище	Скорочення та переробка відходів. Повторне використання природних ресурсів. Застосування енергоощадливих технологій	Зниження виробничих витрат
	Високий рівень відповідності еко- законодавству	Вимірювання, моніторинг та звітність виробничих процесів	Скорочення ризиків отримання екоштрафів
	Підвищення еко-ефективності підприємства	Перехід від оперативних заходів до стратегічного підходу до вирішення екологічних проблем	Підвищення інвестиційної привабливості
OHSAS 18001	Підвищення безпеки виробництва	Ідентифікація небезпек. Оцінка ризиків. Визначення заходів управління	Мінімізація ризиків нещасних випадків та аварійних ситуацій
	Демонстрація відповідності вимогам стандарту зацікавленим сторонам	Упровадження системи документування процесів. Регулярний моніторинг і вимір дієвості заходів. Упровадження та підтримка періодичного оцінювання відповідності законодавству	Скорочення витрат на виконання приписів наглядових органів у галузі охорони праці
	Підвищення ефективності бізнесу, зниження невиробничих витрат	Упровадження та підтримка внутрішніх комунікацій. Інформування та залучення працівників до внутрішніх корпоративних заходів	Скорочення витрат на підтримку безпеки умов праці, виплат компенсацій та допомоги

Джерело: [7]

та результати робочої групи, здійснює надання та розподіл ресурсів, приймає ключові рішення щодо проекту;

– керівник проекту (заступник генерального директора з якості та виробництва) – координує діяльність усіх учасників проекту, здійснює контроль над реалізацією програми, моніторинг та оцінку проекту, розробляє календарний план-графік проекту, визначає вимоги до учасників проектної групи;

– інженер проекту (головний технолог) – організовує розроблення й упровадження прогресивних, економічно обґрунтованих, ресурсозберігаючих технологічних процесів і режимів виробництва продукції, керує роботою з організації та планування нових виробництв, їх спеціалізації, освоєння нової техніки, технологічних процесів.

У новій структурі передбачено посади експертів, якими виступатимуть заступник генерального директора з технічного розвитку та загальним питанням, а також начальник виробництва пива та безалко-

гольних напоїв. Вони виконуватимуть спеціалізовані завдання по своїй предметній частині та консультуватимуть керівника проекту з питань своєї компетенції. Робоча група проекту передбачає такий склад: провідний інженер, головний технолог, начальник виробництва пива та безалкогольних напоїв, керівник відділу матеріально-технічного забезпечення та керівник ремонтно-будівельного цеху.

Саме такий склад робочої групи має забезпечити ефективну реалізацію задуманого інвестиційного проекту, оскільки кожен з учасників несе відповідальність за певний етап впровадження проекту та за його відповідність вимогам. Додатково на підприємстві необхідно створити центри відповідальності – структурні підрозділи підприємства, менеджери яких несуть відповідальність за певні показники в межах своїх функціональних обов'язків за відповідними науково обґрунтованими критеріями та напрямками їхньої діяльності (табл. 2).

Передбачається створення робочої групи за сферами, тобто до реалізації проекту будуть

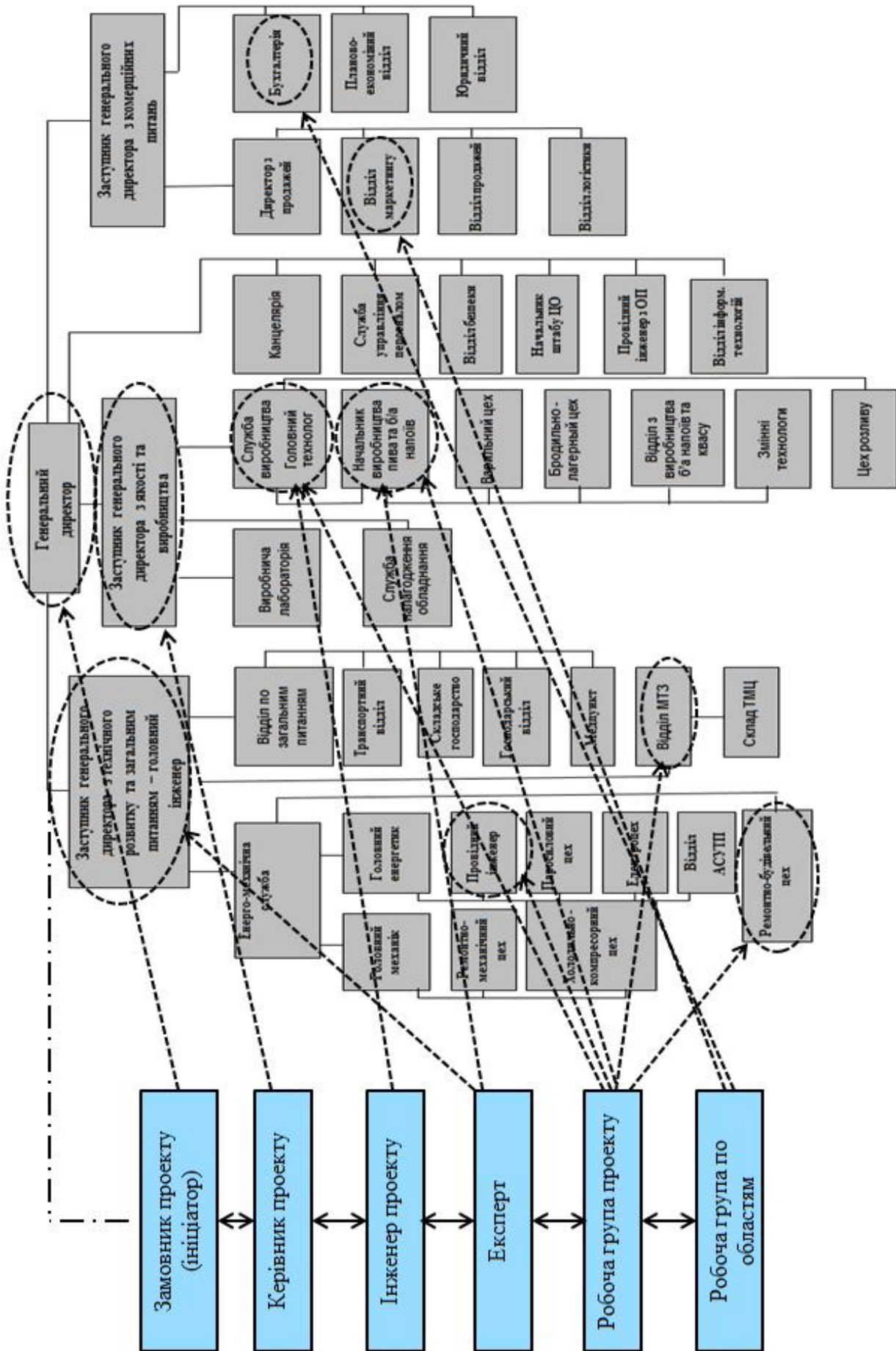

Рис. 1. Схема формування проєктної групи на ПрАТ «Полтавниво»

залучені фахівці, які виконуватимуть лише певні спеціалізовані функції. Передусім це маркетолог та бухгалтер. Маркетолог необхідний для здійснення аналізу ринку, вивчення попиту, розроблення цін та просування результату проєкту. Бухгалтер у новій проєктній структурі несе відповідальність за збір даних, аналіз реалізації проєкту у напрямі фінансової звітності; здійснює аналіз виконання бюджету; організовує документообіг із співвиконавцями проєкту; здійснює ведення бухгалтерського обліку проєкту, а також надає консультацію співвиконавцям проєктів із фінансових питань.

Таким чином, дана новостворена проєктна структура складається з 10 осіб та має на меті розроблення, координацію, виконання та моніторинг усіх дій щодо проєкту, що забезпечить вчасну та ефективну його реалізацію в рамках наявних ресурсів та бюджету. Створення центрів відповідальності дасть можливість додатково контролювати діяльність структурних підрозділів та впливати на їх результати через відповідальну за них особу, а отже, забезпечити найефективніше дотримання стандартів управління якістю. Мене-

джер кожного із центрів відповідальності має певний перелік напрямів роботи, які мають на меті не лише поліпшення показників діяльності підприємства, а й удосконалення системи управління проєктами, оскільки кожен з учасників проєктної групи співпрацює з відповідним центром.

Висновки. Для кожного окремого підприємства розроблення проєктної групи та визначення функцій її учасників, створення центрів відповідальності має ґрунтуватися на характеристиках стандартів управління якістю. Запропоноване формування для ПрАТ «Фірма «Полтавпиво» проєктної команди приймає до уваги вимоги міжнародних стандартів проєктного управління для забезпечення взаємозв'язку між бізнес-процесами та системою управління якістю на підприємстві. Оскільки такі вимоги до отримання високої якості реалізованих проєктів передбачають практичну імплементацію міжнародних стандартів ISO, то запропоновані вдосконалення на ПрАТ «Фірма «Полтавпиво» допоможуть усунути наявні недоліки в системі управління проєктами та перейти на новий рівень розвитку.

Таблиця 2

Центри відповідальності та їх напрями

Центри відповідальності	Напрями діяльності
Виробництво	Технічне оновлення, реконструкція, систематичне вдосконалення і розширення виробництва підприємства
	Розширення асортименту продукції
	Зниження витрат на виробництво
	Підвищення якості продукції для забезпечення її конкурентоспроможності та виходу на світовий ринок
	Підвищення і зростання рентабельності, прибутковості виробничої діяльності, збільшення реальних доходів
Фінанси	Прискорення обертання капіталу підприємства
	Забезпечення фінансової стійкості підприємства шляхом оптимізації структури його капіталу
	Забезпечення стабільної платоспроможності і запобігання банкрутству
Маркетинг	Отримання максимального прибутку
	Забезпечення цільової частки ринку
	Забезпечення виходу на нові ринки збуту
	Нарощування обсягів збуту продукції
Зовнішньоекономічна діяльність	Розроблення стратегічних напрямів діяльності підприємства
	Планування зовнішньоекономічної діяльності підприємства
	Організація виконання зовнішньоекономічної діяльності підприємства
	Формування поведінки підприємства на зовнішньому ринку
Персонал	Розроблення професійно-кваліфікаційних вимог до персоналу підприємства
	Забезпечення робочих місць спеціалістами, підбір та відбір персоналу
	Атестація та оцінка персоналу, соціально-психологічна діагностика, тестування
	Аналіз та координація міжособистісних і внутрішньогрупових взаємовідносин, профілактика соціальних та виробничих конфліктів
Керування	Об'єднання працівників підприємства навколо визначених цілей
	Стимулювання праці працівників підприємства
	Контроль над діяльністю підприємства та координація праці всіх підрозділів
	Визначення цілей, завдань підприємства та шляхів їх досягнення

Джерело: [10–12]

Список використаних джерел:

1. Руководство по вопросам проектного менеджмента / Институт проектного менеджмента США (PMI) / пер. с англ. под ред. С.Д. Бушуева ; 2-е изд., перераб. Киев : Ділова Україна, 2010. 198 с.
2. Багашова Н.В. Міжнародні практики і методики управління проектами у вітчизняному менеджменті. *Ефективна економіка*. 2015. № 7. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua> (дата звернення: 27.11.2019).
3. Українська асоціація проектного менеджменту : офіційний вебсайт. URL : <http://upma.kiev.ua/index.php?lang=ukrainian>.
4. Project Management Institute. Руководство к своду знаний по управлению проектами ; 5-е изд. PMI Inc., 2012. 614 с.
5. Річна інформація емітента цінних паперів. *ПрАТ «Фірма «Полтавпиво»* : офіційний вебсайт. URL : <http://poltavpivo.com/ua/shareholders/read/godovaya-informatsiya-emityenta-tsyennyh-bumag> (дата звернення: 16.12.2019).
6. Фещур Р.В., Шишковський С.В., Якимів А.І. Інструменти управління проактивним розвитком підприємств. *Бізнес Інформ*. 2018. № 2. С. 283–290.
7. Сталій розвиток корпорації «Оболонь». Офіційний звіт. *ПрАТ «Оболонь»* : офіційний вебсайт. URL : http://report.obolon.ua/img/Obolon_AnnualReport-2015_ua.pdf (дата звернення: 27.11.2019).
8. Довгань Л.Є., Мохонько Г.А., Малик. І.П. Управління проектами : навчальний посібник. Київ : КПІ ім. І. Сікорського, 2017. 420 с.
9. Бушуев С.Д., Бушуев Д.А. Основы индивидуальных компетенций для управления проектами, программами и портфелями (National Competence Baseline, NCB Version 4.0) : в 3-х т. Киев : Саммит-Книга, 2017. 168 с.
10. Кожушко Л.Ф., Кропивко С.М. Управління проектами : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2015. 388 с.
11. Тарасюк Г.М. Управління проектами : навчальний посібник ; 4-е вид. Київ : Каравела, 2017. 320 с.
12. Ціннісний підхід до діяльності проектно-керуючих організаціях / С.Д. Бушуєв та ін. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2010. Вип. 1. С. 12–20.

References:

1. Bushuyev, S.D. (2010). *Rukovodstvo po voprosam Proektnoho Menedzhmenta. Ynstytut proektnoho menedzhmenta SSHA (PMI)* [Guide to Project Management. US Institute of Project Management (PMI)]. 2nd ed. Kyiv: Yzdatel'skyu dom «Dilova Ukrayina». (in Russian)
2. Bahashova N.V. (2015) Mizhnarodni praktyky i metodyky upravlinnya proektamy u vitchyznyanomomu menedzhmenty [International project management Practices and techniques in domestic management]. *Efektivna ekonomika*, 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua> (accessed: 27 November 2019). (in Ukrainian)
3. *Ukrainian Project Management Association*. Official Website, access mode: <http://upma.kiev.ua/index.php?lang=ukrainian>.
4. Project Management Institute. (2012) *Rukovodstvo k svodu znanyy po upravlenyyu proektamy* [A Guide to the Knowledge Management for Project Management]. 5th ed. PMI Inc, 614 p. (in Russian)
5. The official site PrJSC “Firma “Poltavpyvo” (2019), “Annual information of the issuer of securities”. Available at: <http://poltavpivo.com/ua/shareholders/read/godovaya-informatsiya-emityenta-tsyennyh-bumag> (accessed 16 December 2019).
6. Feshchur R.V., Shyshkovs'ky S.V., Yakymiv A.I. (2018) Instrumenty upravlinnya proaktyvnym rozvytkom pidpryyemstv [Management tools for proactive enterprise development]. *Biznes Inform*, 2, pp. 283–290. (in Ukrainian)
7. The official site PrJSC “Obolon” (2019), “Sustainable development Obolon` Corp. Official report.”. Available at: http://report.obolon.ua/img/Obolon_AnnualReport-2015_ua.pdf (Accessed 27 November 2019).
8. Dovhan' L.Ye., Mokhon'ko H.A., Malyk. I.P. (2017) *Upravlinnya proektamy: navchal'nyy posibnyk* [Project management: tutorial]. Kyiv: KPI im. I. Sikors'koho, 420 p. (in Ukrainian)
9. Bushuyev, S.D., Bushuev, D.A. (2017). *Osnovy yndyvudual'nykh kompetensyy dlya Upravlenyya proektamy, Prohramamy y Portfelyamy (National Competence Baseline, NCB Version 4.0)* [Individual Competency Basics for Project, Program and Portfolio Management (National Competence Baseline, NCB Version 4.0)]. Kyiv: «Sammyt-Knyha». (in Ukrainian)
10. Kozhushko L.F., Kropivko S.M. (2015) *Upravlinnya proektamy: Navchal'nyy posibnyk* [Project management: tutorial]. Kyiv: Kondor, 388 p. (in Ukrainian)
11. Tarasyuk H.M. (2017) *Upravlinnya proektamy: navch. posibnyk dlya studentiv VNZ* [Project management: tutorial for university students]. 4th ed. Kyiv: Karavela, 320 p. (in Ukrainian)
12. Bushuyev, S.D., et all. (2010). Tsinnisnyy pidkhid u diyal'nosti proektno-keruyuchykh orhanizatsiyakh [A Valuable Approach in the Activity of Project Management Organizations]. *Naukovyy visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, 1, pp. 12–20 (in Ukrainian)

Khadartsev Oleksandr, Morhun Anastasiya
National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

THE FORMATION OF PROJECT MANAGEMENT STRUCTURE BASED ON QUALITY MANAGEMENT STANDARDS

The article discusses theoretical and methodological foundations for the formation of project management structures within the existing organizational management structure, based on quality management standards. Successful development and implementation of projects at enterprises require the application of modern principles and standards for professional activity and management of both projects and the enterprise as a whole. In the absence of a process-based approach to project management, their implementation takes place within the existing organizational structure, which is mostly not sufficiently adapted to the needs of project activity. The purpose of the article is to investigate the importance of global quality management standards for project activity management at an enterprise, as well as methodological approaches to design a project management structure based on these standards on a specific enterprise basis. The initial postulates of formation defined the methodological foundations of the world practice of quality project management (PMP, TQM) and quality standards (ISO 9000, ISO 14000, ISO 22000). Standards regulate the management system for any industry and the specifics of the activity, are general principles that are built on the modern management theory and the best experience of leading companies. Their application is becoming more widespread for Ukrainian enterprises, in particular for PrJSC “Firma “Poltavpyvo”. The key characteristics of these standards and their relationship with the effectiveness of business processes are outlined. Levers and tools of influence of management standards on increase of efficiency of economic activity of the enterprise, its project activity in particular are defined. Formation of a project team for PrJSC “Firma “Poltavpyvo” is proposed, by involving the main contractors from the existing organizational structure of management, in accordance with the requirements of quality management. The new structure envisages expert posts to be served by the Deputy Director-General for Technical Development and General Affairs, as well as the Head of Beer and Non-Alcoholic Beverages. They will carry out specialized tasks on their subject matter and will advise the project manager on their competence. The activities also include the creation of centers of responsibility, which will ultimately allow the company to provide significantly higher quality project management.

Key words: *project management, quality management, management standard, organizational structure, project team.*

JEL classification: D29, L23, M10.

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 338.48

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.16>

Підвальна О.Г.

кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ КОМПАНІЙ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ В РЕГІОНІ

Упровадження інноваційних технологій виражається у поліпшенні діючих і впровадження нових методів та форм організації виробництва і праці, елементів господарського механізму. Для виробництва туристського продукту необхідно використовувати різноманітні ресурси і відповідну організацію, тобто правильно й ефективно поєднувати живу працю (людський капітал працівників) із речовими елементами виробництва (знаряддя, природні ресурси і предмети праці). У статті розроблено механізм управління інноваційною діяльністю компаній індустрії туризму в регіоні на основі комплексних експертних оцінок впливу результатів інноваційної діяльності на розвиток самої компанії. Економічний компонент полягає у тому, що: по-перше, втілення отриманих результатів інноваційної діяльності в практику діяльності компанії індустрії туризму вимагає витрат; по-друге, ці витрати мають потребу в обґрунтуванні; по-третє, для створення ринково значущих результатів можуть знадобитися певні економічні умови всередині компанії; по-четверте, важливим стає питання оцінки економічної ефективності інноваційної діяльності, різних проєктів, результатів і т. д. та їхній вплив на розвиток регіону.

Ключові слова: інноваційна діяльність, регіон, інновації, індустрія туризму, науково-технічний прогрес, туризм.

Постановка проблеми. Фактично інноваційну діяльність можна розглядати як процес підготовки й упровадження нововведень, що включає взаємопов'язані фази, котрі утворюють систему, тобто єдине і нерозривне ціле. Результатом цього процесу є реалізоване, тобто впроваджене в практику, нововведення – інновація. Інноваційна діяльність у регіоні, втілення її результатів у нових технологіях і техніці сьогодні стали основою нового суспільного економічного укладу, тому питання формування механізму управління інноваційною діяльністю компаній індустрії туризму в регіоні є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематиці інновацій у сфері туризму присвячено роботи таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як: М. Бойко, Н. Власова, О. Гарбера, О. Головінов, Л. Гопкало, А. Голод, О. Давидова, О. Кальченко, Т. Кіндрик, Л. Маклашина, С. Мельниченко, В. Новиков, Ю. Пшеничних, Т.І. Ткаченко, А. Саак, Н. Семенченко та ін.

Мета статті полягає у формуванні механізму управління інноваційною діяльністю в регіоні з урахуванням особливостей виробництва і реалізації багатокомпонентного туристського продукту.

Виклад основного матеріалу. Під час формування механізму управління інноваційною діяльністю в компаніях індустрії туризму в регіоні доцільно визначити ключові критерії ефектив-

ності функціонування. На нашу думку, найбільш значущими критеріями вважаються: залучення в інноваційну діяльність; ресурсне забезпечення; комерціалізація результатів; організація інноваційної діяльності. Перераховані критерії переважно належать до якісних характеристик, їх можна використовувати під час формування анкети для проведення експертного опитування з метою визначення ефективності здійснення інноваційної діяльності. У роботі запропоновано умови, що дають змогу визначити результати [3]:

1) критерії залучення в інноваційну діяльність: частка витрат на інновації – частка прибутку від нових продуктів і технологій; ступінь участі у вирішенні завдань за деревом цілей інноваційної стратегії; продуктова затребуваність інноваційних ідей;

2) критерії ресурсного забезпечення: витрати на залучення – участь у результаті; ризик використання – ефективність результату; ліквідність продукту – платоспроможність компанії;

3) критерії комерціалізації результатів: терміни окупності – частка ринку; частка повторно використовуваних ресурсів – інформаційна прозорість; приріст виручки – приріст витрат;

4) критерії організації інноваційної діяльності: інтенсивність взаємодії підрозділів; швидкість експертизи ідей; глибина проникнення в ланцюжок створення цінності для клієнта [3].

Обробка отриманих результатів опитування дає змогу сформулювати загальну експертну думку і підсумковий висновок альтернативних варіантів інноваційної діяльності, що відповідають позначеним параметрами ефективності. Для цього за всіма елементами позначених критеріїв необхідно розробити комплекс результатів, який піддається зваженій диз'юнкції, що є необхідним для розрахунку й обґрунтування підсумкового критеріального вибору з використанням представленої нижче формули 1:

$$K = \sum_{i=1}^j \alpha_i * \alpha_j, \quad (1)$$

де α_i відображає вагу результату; α_j – безпосередній результат (так = +1, немає = -1).

За допомогою проведення диз'юнкції визначається інтегральний результат, який виступає кри-

терієм ефективності під час прийняття рішення про вибір альтернативи. У зв'язку із цим доцільно запропонувати типову шкалу рішень, засновану на показниках ступеня схожості думок під час проведення зваженої диз'юнкції. Зазначену шкалу призначено для впорядкування процедури вибору рішень, якщо присутня розбіжність думок опитованих експертів (табл. 1).

Запропонована шкала виступає основою під час проведення заключного етапу процесу щодо забезпечення ефективності інноваційної діяльності в регіоні. Процес прийняття рішення, що дає змогу підвищувати ефективність інноваційної діяльності в компаніях індустрії туризму, можна представити у вигляді сукупності послідовних робіт, яка являє собою алгоритм, необхідний для реалізації інноваційних проектів (рис. 1).

Таблиця 1

Шкала прийняття рішень щодо інноваційної діяльності в компаніях індустрії туризму

Результат	-1	-0,7	+0,7	1
Рішення	неякісне	Необхідна повторна експертиза		Якісне

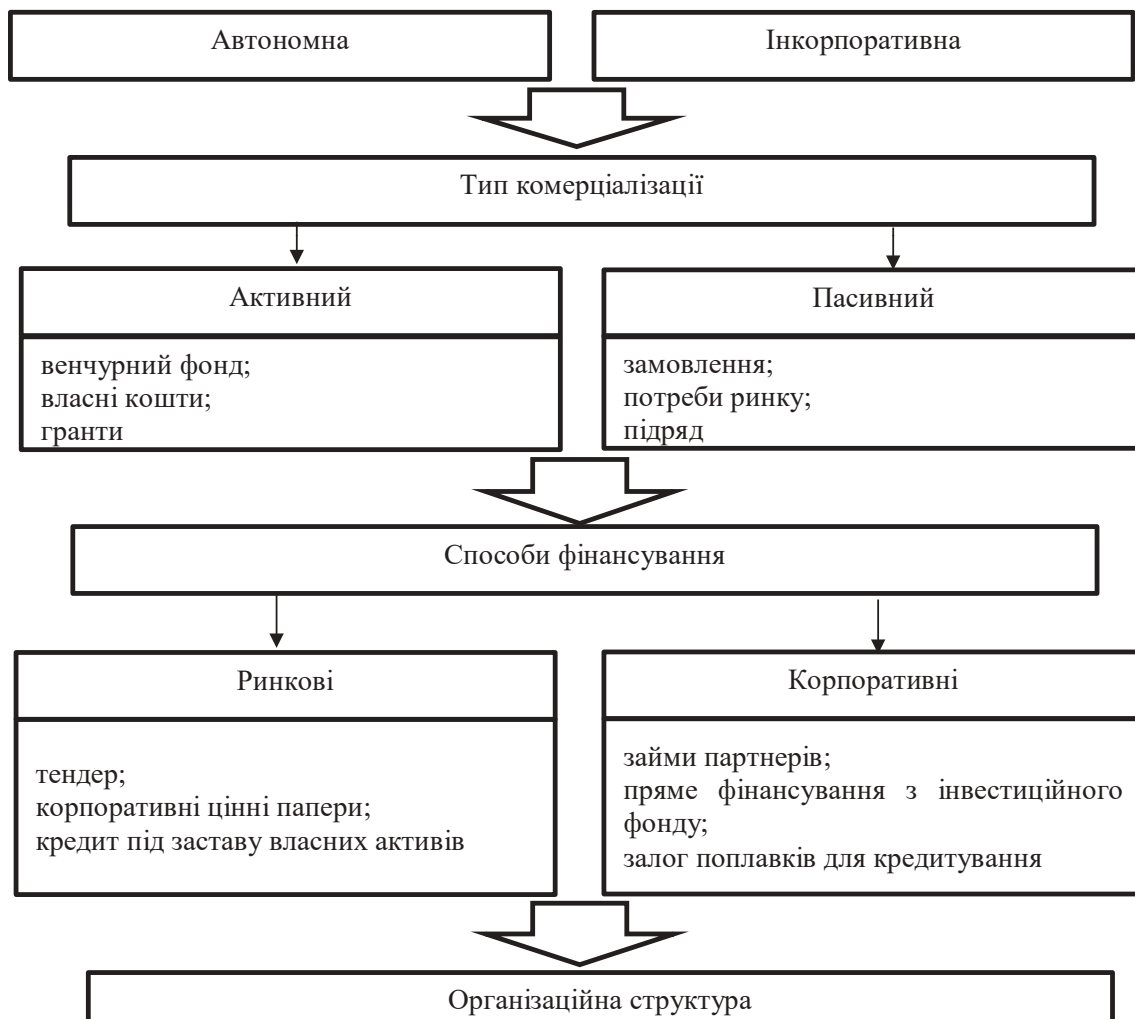

Рис. 1. Алгоритм, що відображає процес прийняття рішення із забезпечення структури компаній індустрії туризму під час здійснення інноваційної діяльності в регіоні

Послідовне якісне виконання всіх етапів за основними елементами інноваційної діяльності дає змогу формувати ефективне підсумкове рішення, що сприяє зростанню конкурентоспроможності роботи компаній регіону і веде до мінімізації витрат під час здійснення комерціалізації інновацій. Під час прийняття рішень керівництвом компаній індустрії туризму слід орієнтуватися на запропоновану шкалу рішень, враховувати і використовувати описані раніше рекомендації, сформульовані в цілях підвищення ефективності процесів комерціалізації і фінансування інновацій у регіоні.

Запропонований алгоритм складається з послідовності дій, що враховують тип комерціалізації, способи фінансування під час прийняття рішень, котрі стосуються питань структури компанії індустрії туризму, що відповідає виконанню завдань, які стоять перед установою під час реалізації інноваційної стратегії. У цілому формується зворотний зв'язок між цілями, що стоять перед компанією індустрії туризму щодо забезпечення ефективності інноваційної діяльності в регіоні, й основними її елементами, що підтримують необхідний рівень ефективності.

З урахуванням розглянутих критеріїв доцільно розробити механізм управління інноваційною діяльністю компаній індустрії туризму на основі комплексних експертних оцінок впливу результатів інноваційної діяльності на розвиток самих компаній.

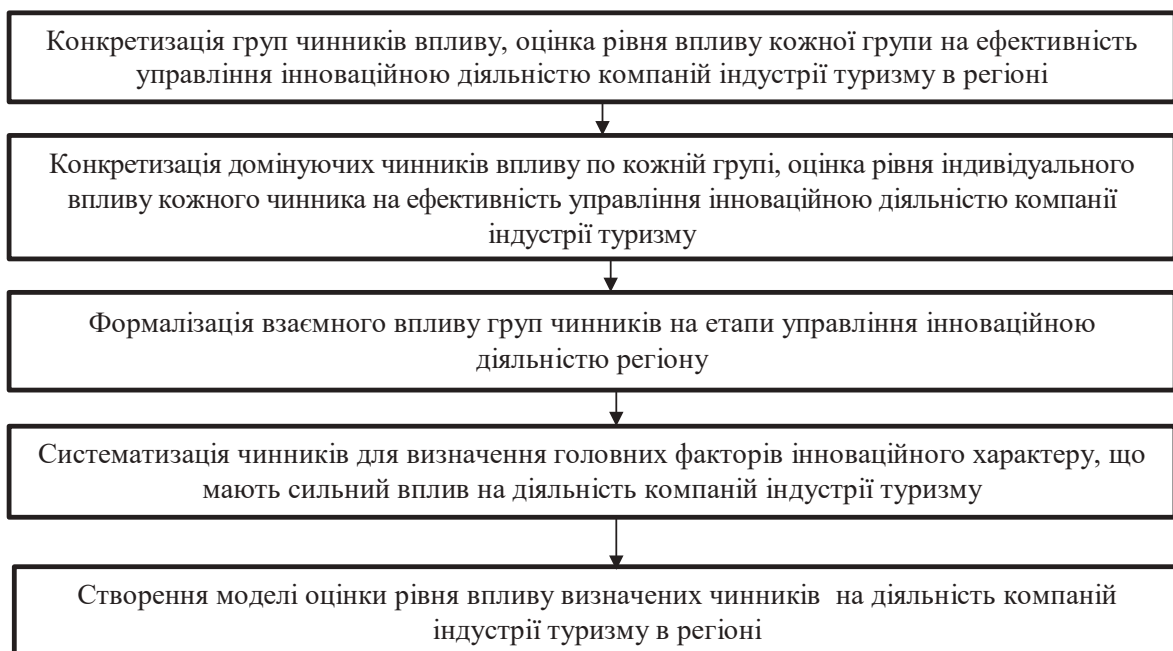
Різноманіття чинників, що впливають на ефективність управління інноваційною діяльністю в компанії індустрії туризму, передбачає необхідність їх конкретизації, систематизації і формалізації. Рішення даних завдань доцільно проводити

за універсальним для всіх компаній алгоритмом, структуру якого представлено на рис. 2.

Із використанням запропонованого алгоритму і на основі результатів опитування у статті сформовано схематичну модель організаційно-економічного механізму управління інноваційною діяльністю регіону з урахуванням специфіки компаній індустрії туризму. Як інструмент розроблення і реалізації керуючих впливів у системі управління інноваційною діяльністю в механізмі використовується інноваційний контролінг як сукупність методів і прийомів аналізу результативності інноваційної діяльності регіону (рис. 3).

З рис. 3 можна зробити висновок про двоїстість інноваційного контролінгу в процесі управління інноваційною діяльністю в компаніях індустрії туризму в регіоні. З одного боку, всі заходи в рамках інноваційної діяльності, спрямовані на одержання конкретних результатів, забезпечуються певною кількістю кінцевих ресурсів, що дає змогу розбити інноваційну діяльність у регіоні на окремі проєкти без прив'язки до конкретних підрозділів, але вимірювати ефективність цих проєктів за комплексом чітко прив'язаних до проєкту параметрів контролінгу.

З іншого боку, компанії індустрії туризму в регіоні реалізують інноваційну діяльність згідно зі своїми стратегічними цілями, вимогами ринку праці та наявністю дозвільних документів, що припускає необхідність комплексної інтегральної оцінки ефективності управління інноваційною діяльністю в масштабі всієї компанії з використанням універсальних інструментів аналізу ефективності в рамках інноваційного контролінгу. З урахуванням

Рис. 2. Приблизний алгоритм створення моделі оцінки ступеня впливу різних чинників на ефективність інноваційної діяльності компаній індустрії туризму в регіоні

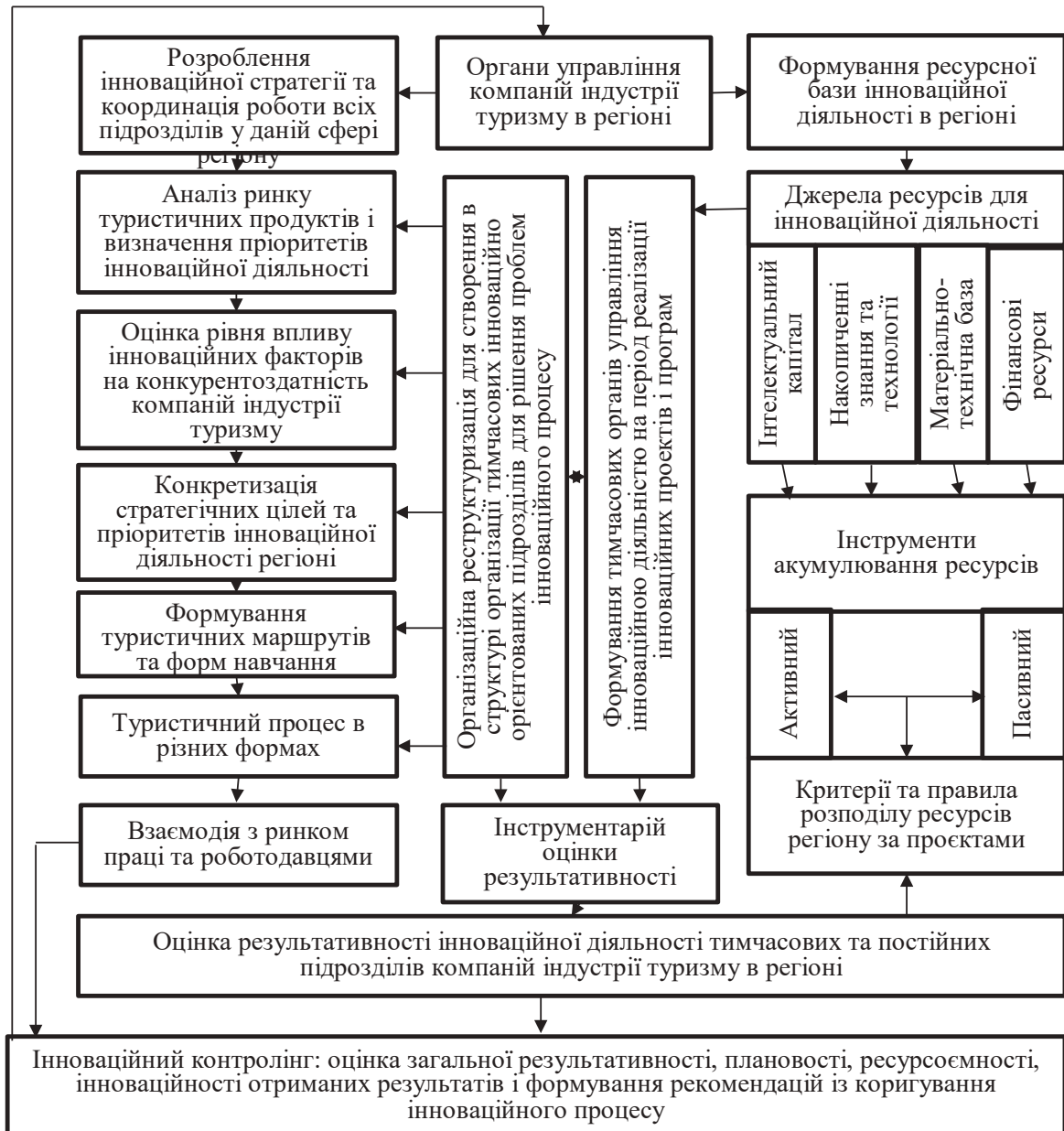

Рис. 3. Механізм управління інноваційною діяльністю регіону

зазначених обставин у механізм управління інноваційною діяльністю в регіоні доцільно включити підмеханізм інноваційного контролінгу [1].

На відміну від існуючих підходів до управління ефективністю інноваційної діяльності в компаніях індустрії туризму в регіоні запропонований механізм передбачає матричний підхід до оцінки ефективності, що дає змогу провести декомпозицію ефективності за двома напрямками оцінки (результативність і економічний ефект) і за трьома критеріальними базами (законодавство, галузевий ринок, потреби вступників).

Під час здійснення прогнозування інноваційної діяльності виділяють кілька етапів, що відрізняються переважно за програмними цілями, використовуваною інформацією і застосовуваними методами.

Здебільшого розглядають три етапи. Перший визначають як генетичний, пошуковий, дослідницький. Другий позначають як цільовий, що забезпечує результати під час проведення пошуку оптимальних шляхів за здійснення впливу на різні умови розвитку прогнозованого об'єкта. Деякі дослідники другий етап називають нормативним. Заключний, третій, етап спрямований на зрівняння перших двох етапів і передбачає вибір оптимального варіанту щодо узгодження наявних ресурсів регіону і необхідних соціально-економічних, а також екологічних результатів їх застосування. У рамках кожного етапу прогнозування доцільно запропонувати деякі стадії [2]:

1. Першу стадію можна позначити як аналітичну, призначену для забезпечення прогнозистів

за можливості більш повною інформацією, що характеризує об'єкти прогнозування, надання дослідникам надійного методичного інструментарію. Розглянута стадія включає здійснення інтелектуальної роботи дослідників різних спеціальностей, серед яких – економічні, управлінські, маркетингові, соціологічні, природничі науки, технічні. На аналітичній стадії виділяють п'ять найбільш значимих напрямів:

- проведення аналізу науково-технічного потенціалу виробництва і різноманітних систем;
- дослідження науково-технологічних можливостей;
- дослідження ресурсів;
- дослідження інновацій у сфері маркетингу;
- дослідження мотивації.

2. Друга стадія позначається як методична, призначена для надання фахівцям із прогнозування сучасного інструментарію складання прогнозів, що включає основні досягнення науки і практики й забезпечує підвищення достовірності та ступеня ймовірності виправдання прогнозів розвитку регіону. Досвід розроблення прогнозів дає змогу зробити висновок, що науковий характер, рівень активності та реалістичності розроблених прогнозів деякою мірою залежать від знання законів і закономірностей, обізнаності про чинники і специфічних умов розвитку прогнозованих об'єктів регіону. Під час проведення прогнозування слід урахувати методологічні положення, що спираються на наукові дослідження і підтверджені практичною діяльністю в регіонах:

- майбутнє формується під впливом процесів, що протікають;
- необхідно враховувати взаємозв'язок між минулими, нинішніми і майбутніми процесами;
- майбутнє формується під впливом певних закономірностей, але при цьому залишається невизначеним і різноманітним;
- на розвиток прогнозованого об'єкта впливають об'єктивні чинники, але при цьому сила впливу трансформується внаслідок дії суб'єктивних моментів.

Означені положення допомагають під час формування наукового підходу до здійснення прогнозування науково-технологічного прогресу (НТП), що являє собою сукупність низки послідовних операцій:

- дослідження й аналіз етапів НТП, огляд досягнень у сфері техніки і технологій;
- виявлення закономірностей протікання НТП та його складових процесів;
- формулювання найбільш ймовірних тенденцій у науковому та техніко-технологічному процесах, виділення і побудова їх взаємозв'язків;
- визначення чинників та умов, що впливають на їх прояв;
- прогнозування ключових наукових, виробничих процесів науково-технічного прогресу та їх елементів;

– прогнозування й оцінка підсумкових спільних соціально-економічних і екологічних результатів та наслідків, очікуваних від реалізації вибраного варіанту.

3. Програмна стадія визначає напрями досягнення поставлених цілей інноваційної діяльності виробництва, виявляє інноваційні чинники, що впливають на його оновлення. Третя стадія заснована на виконанні окремих послідовних операцій, що характеризуються різноманітною спрямованістю підходів до досягнення єдиних цілей прогнозування:

- заходи, які уточнюють і конкретизують цілі науково-технічних змін у виробництві, що складаються з двох-трьох варіантів;
- операції, спрямовані на визначення цілей для кожного варіанту техніко-технологічного розвитку (один-два варіанти);
- операції, що оцінюють науково-технологічний потенціал виробничої системи, шляхи її розвитку, можливості використання для модернізації технологічних цілей;
- заходи щодо створення моделі, що відображає процес досягнення мети (для різних варіантів);
- дії з виявлення альтернативних способів, вибір найбільш підходящих варіантів для вирішення інноваційних проблем.

Виконання зазначених операцій можливо як послідовно, так і паралельно-послідовно.

4. Ресурсно-організаційна стадія спрямована на формування і виявлення можливих варіантів розподілу ресурсів, створення необхідних організаційно-технічних, мотиваційних та інших умов, які дають змогу досягти цілей, науково-технологічне оновлення виробничої системи. Дана стадія передбачає здійснення найважливіших операцій із досягнення науково-технологічного прогресу і вибір найбільш значущих напрямів.

Дослідники, виходячи зі стану соціально-економічної системи, виділяють різні технології і способи прогнозування, які здебільшого доповнюють один одного. Загалом прогнози інноваційної діяльності класифікують за трьома нижче представленими параметрами:

- часовий період (коротко-, середньо- і довгострокові);
- застосовувані методи (експертне опитування, екстраполяція, моделі, дедукція);
- змістовний аспект (соціально-економічний, природно-науковий).

Використання наукового підходу до проведення прогнозування інноваційної діяльності підвищує реалістичність одержаних результатів на відміну від використання необґрунтованих передбачень, припущень, передбачення можливих подій.

У сучасній економічній науці активно розвивається нова парадигма проведення прогнозування НТП, що базується на використанні теорії

циклів під час прогнозування розвитку НТП, що враховує такий момент: присутність довгої хвилі винахідницької активності, яка відрізняється нерівномірністю по окремих галузях; інноваційна діяльність характеризується циклічністю, необхідне створення кластерів для розвитку базисних нововведень; спостерігається періодичність оновлення поколінь і напрям техніки у сфері її виробництва і застосування [2].

Теорія циклів науково пояснює специфіку динамічного розвитку різних нововведень (технічних, технологічних, у сфері організації роботи і виробництві, й сфері створення винаходів), перебіг трансформаційних процесів, формування і зміну технологічних укладів в економічній системі. Таким чином, під час прогнозування НТП особливу увагу слід приділяти дослідженню різних інноваційних циклів, існуючих технологічних укладів і створюваних на основі цього науково-технічних рівнів відтворення та забезпечення потреб окремих груп (у сфері харчування, турботи про фізичне і моральне здоров'я населення, охорони навколишнього середовища і т.д.).

Теорія циклів акцентує увагу на тимчасовому аспекті прогнозування. Виділяють три методи ідентифікації часових періодів прогнозування НТП. Перші два методи базуються на інерційних аспектах у розвитку господарської системи. Під час використання першого методу формується експертний прогноз, що базується на стабільному розвитку тенденцій, тобто даний прогноз відрізняється стабільністю тенденцій. Другий метод характеризується як статистичний, визначає величину помилок прогнозу, яка пропорційна його тимчасовому періоду. Третій метод ґрунтується на положенні, згідно з яким можна виділити межу тимчасового періоду, у разі настання якого на прогнозні результати не впливають ретроспективні значення ключових показників протікання НТП і використовуваного методу його управління, при цьому ефект від реалізації різних варіантів порівнюється. Прогнозування на короткий часовий проміжок обмежує число можливих альтернатив.

Циклічний характер розвитку базових науково-виробничих процесів призводить до більш об'єктивних критеріїв виявлення прогнозного періоду. До їх числа відносять тривалість різних інноваційних циклів і позицію прогнозованого об'єкта на побудованій кривій циклу. Слід зазначити переваги використовуваного підходу: виявлення зумовленої нерівномірності в динаміці; облік об'єктивних чинників і їх взаємодія розвивається циклічно; підвищення реалістичності прогнозів; формування прогнозування як безперервного й гнучкого процесу;

децентралізація під час здійснення прогнозування; врахування потреб ринку.

У процесі проведення прогнозування слід цілком виразно розуміти форми розвитку НТП, а також їх взаємозв'язок зі створенням кінцевої споживчої вартості. Розгляд великої кількості неоднорідних форм прояву НТП в економічній сфері дав змогу сформулювати такі висновки:

- форми являють собою результати одного або декількох видів творчої та інноваційної діяльності;
- нововведення, що входять у склад виробництва, є частиною окремих елементів виробничих систем або організаційно-економічного механізму, впливаючи на них і змінюючи.

Рівень радикальності інноваційного впливу на регіон визначається кількома моментами:

- продуктивні сили регіону;
- ступінь новизни і перетворююча критична маса;
- швидкість упровадження в різні сфери можливого застосування;

- накопичений досвід і досягнення НТП у цілому утворюють основну значущу частину потенціалу;

- переважна частина нововведень виступає результатом специфічних науково-виробничих процесів, етапи й елементи яких можуть протікати спільно в одній або кількох виробничих системах. Зв'язки між системами будуть різними виходячи з рівнів і кількості систем. На рівні корпорації стадії поєднуються, відбуваються безперервні процеси в індустрії туризму нововведень. Протилежна ситуація зв'язку забезпечуються за допомогою ринкової інфраструктури регіону, тривалість науково-технічного процесу збільшується;

- нововведення значно відрізняються та перетворюють виробництво.

Ознакою найбільш значущого нововведення в регіоні є наявність приналежності до одного з ключових видів ресурсів виробництва: засоби праці, енергія, людські та організаційно-управлінські ресурси.

Висновки. На основі вищезазначеного можна охарактеризувати інноваційну діяльність у регіоні як сукупність взаємозалежних науково-виробничих процесів, які призводять до появи, формування і використання системи нововведень у цілях проведення радикальних оновлення виробничої системи території, що відбивається на життєдіяльності людини. Таким чином, прогнозування інноваційної діяльності не слід відносити виключно до прогнозування тільки науково-технічних змін виробничої системи та суб'єктів господарювання, а також до прогнозування лише технічного і технологічного розвитку регіону.

Список використаних джерел:

1. Гайдук А.Б. Дослідження розвитку світової туристичної індустрії з використанням методу сценаріїв. *Регіональна економіка*. 2013. № 3. С. 152–160.
2. Давидова О.Г. Особливості застосування інновацій у розвиток туристичної галузі України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2015. № 7(172). С. 65–69.
3. Голод А.П. Модель соціо-еколого-економічної безпеки регіональних туристичних систем. *Концептуальні основи соціо-еколого-економічної безпеки* : колективна монографія. Луцьк, 2018. С. 272–285.
4. Мельниченко О.А., Величко Л.Ю. Індустрія туризму: сутність, складові, кластери, необхідність державного регулювання. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 4. С. 3-9.

References:

1. Haiduk A.B. (2013) Doslidzhennja rozvytku svitovoi' turystychnoi' industrii' z vykorystannjam metodu scenarii'v [Research on the development of the world tourism industry using the script method]. *Regional economy*. . Vol. 3. P. 152–160.
2. Davidova O.G. (2015) Osoblyvosti zastosuvannja innovacij u rozvytok turystychnoi' galuzi' Ukraïny [Features of application of innovations in development of tourist industry of Ukraine]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. (Economics series)*. No. 7(172). P. 65–69.
3. Golod A.P. (2018) Model' socioekologoekonomichnoi' bezpeky regional'nyh turystychnyh system [Model of socio-ecological and economic security of regional tourist systems]. *Conceptual Foundations of Socioecological and Economic Security: Coll. monogram* Lutsk. 2018. P. 272–285.
4. Melnichenko O.A., Velichko L.Y. (2015) Industrija turyzmu: sutnist', skladovi, klasteri, neobhidnist' derzhavnogo reguljuvannja [Tourism industry: nature, components, clusters, the need for state regulation]. *Public administration theory and practice*. Vol. 4. P. 3-9.

Pidvalna Oksana*Vinnitsia National Agrarian University*

FORMATION OF THE INNOVATION MANAGEMENT MECHANISM ACTIVITIES OF THE TOURISM INDUSTRY COMPANIES IN THE REGION

The introduction of innovative technologies is reflected in the improvement of existing and introduction of new methods and forms of organization of production and labor, elements of the economic mechanism. For the production of the tourist product it is necessary to use a variety of resources and appropriate organization, i.e., properly and effectively combined living labor (human capital workers) with real elements of production (instruments, natural resources and objects of labor). The aim of the article is formation of mechanism of management innovative activity in the region, taking into account the characteristics of production and implementation of a multi-component tourism product. The control system of innovative activity of enterprises of the tourism industry in the region should include the following main elements: establishment of objectives and clarification of priorities; substantiation of directions of innovative activity; an evaluation of the effectiveness of existing innovative solutions; preparation of the program of innovative development of the company; adjust plans and monitor the execution of programme activities. In the article the mechanism of management of innovative activity of the companies of the tourism industry in the region based on comprehensive expert assessments of the impact of innovation on the development of the company. The economic component is that: first, the embodiment of the obtained results of innovative activity in practice of activity of the companies of the tourism industry is costly; second, these costs need justification; thirdly, to create a market of significant results may take certain economic conditions within the company; fourth, the important issue is to evaluate the economic efficiency of innovative activities, different projects, results and so on and their influence on the development of the region. The proposed article arrangement, a matrix approach to assessing efficiency, which allows for the decomposition of the effectiveness of the two evaluation areas (effectiveness, economic benefits) and three criterion-bases (legislation, industry market, the needs of tourists).

Key words: *innovation, region, innovation, tourism industry, scientific and technological progress, tourism.*

JEL classification: L22, L83, O31, O33, R50.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 336.22:504.062

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.17>**Яворська Н.П.**

кандидат економічних наук,

Національний університет «Львівська політехніка»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8145-7752>

ЕКОЛОГІЧНЕ ОПОДАТКУВАННЯ В КРАЇНАХ ЄС ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті проведено дослідження зарубіжного досвіду екологічного оподаткування та оцінювання результативності застосування європейської системи екологічних податків, а також обґрунтовано напрями підвищення ефективності вітчизняного податкового регулювання. Встановлено, що в країнах ЄС надходження від екологічного податку значно більші, ніж державні витрати на природоохоронні заходи. Аналіз ефективності екологічного оподаткування свідчить про те, що зі збільшенням витрат на охорону навколишнього середовища зростає й обсяг надходжень від екологічного податку, водночас обсяги викидів забруднюючих речовин зменшуються. Доведено, що сьогодні для України європейські показники залишаються не тільки недосяжними, а й оберненими, оскільки вітчизняні витрати на охорону навколишнього середовища в разі перевищують обсяг надходжень від екологічного податку. Доведено, що екологічне оподаткування країн – членів ЄС виконує не тільки роль ефективного інструменту фінансування природоохоронної діяльності, а й є інструментом підвищення ефективності реалізації екологічної політики.

Ключові слова: екологічний податок, оподаткування, охорона навколишнього природного середовища, витрати, викиди забруднюючих речовин, екологічна політика.

Постановка проблеми. Сьогодні екологічна політика Європейського Союзу (ЄС) є одним із найбільших пріоритетів для країн-членів, а за ефективністю її реалізації ЄС є світовим лідером. В основі пріоритету екологічної політики, загальнознаного для всіх країн ЄС, є недопущення забруднення природного середовища шляхом екологічної передбачливості та розважливості. Моніторинг стану навколишнього природного середовища, облік та інвентаризація викидів, контроль фінансових потоків, витрат на охорону довкілля, екологічні податки, дотримання вимог екологічного законодавства ЄС є регулярним алгоритмом виконання обов'язкових інституційних передумов сталої співпраці країн – членів ЄС. Економічні інструменти контролю над забрудненням та управління природними ресурсами є важливою частиною екологічної політики в державах – членах ЄС. Спектр доступних інструментів включає, серед іншого, екологічні податки та збори, торгові дозволи, системи повернення депозитів і субсидії [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних та практичних аспектів екологічного оподаткування в Україні та світі широко висвітлено в наукових працях низки авторів, серед яких: Т. Волковець [2], Л. Григорович [3], К. Канонішена-Коваленко [4],

С. Козьменко [2], В. Мандрик [5], Є. Мішенін [6], У. Новак [5], Я. Самусевич [7], Ю. Швець [3], І. Шевченко [8], І. Ярова [6] та ін. Незважаючи на значний науковий доробок у цій сфері, у контексті євроінтеграційних процесів сьогодні необхідним є детальне дослідження європейського досвіду екологічного оподаткування з метою визначення можливості вдосконалення чинної вітчизняної системи екологічного оподаткування.

Мета статті полягає у дослідженні зарубіжного досвіду екологічного оподаткування та оцінюванні результативності застосування європейської системи екологічних податків, а також обґрунтуванні напрямів підвищення ефективності вітчизняного податкового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Екологічні податки країн – членів ЄС використовуються для впливу на поведінку економічних операторів, виробників чи споживачів. ЄС прогресивно віддає перевагу цим інструментам, оскільки вони забезпечують гнучкі й економічно ефективні засоби для зміцнення принципу «забруднювач платить» та досягнення цілей екологічної політики.

Статистична служба Європейського Союзу (Eurostat) збирає дані про екологічні податки країн – членів ЄС, які класифікують за такими категоріями: податки на енергію, транспорт, за

забруднення та ресурси. У 2018 р. надходження екологічного податку країн ЄС-28 (тобто дохід від екологічних податків, зібраний усіма країнами – членами ЄС) становив 381,38 млрд. євро, або 2,4% валового внутрішнього продукту (ВВП) країн ЄС та 6,12% у загальному обсязі доходу ЄС від податків (табл. 1).

З 2006 по 2018 р. загальний дохід від екологічного податку країн ЄС збільшився на 84,274 млрд. євро, середньорічний приріст становив 2,13%, водночас ВВП ЄС зростав у середньому на 2,6%. Частка надходжень від екологічних податків у ВВП із 2006 по 2018 р. варіювала в межах від 2,29% до 2,46%, а частка надходжень від екологічних податків у загальних доходах від податків – у межах від 6,05% до 6,39% (рис. 1).

У 2018 р. у розрізі країн – членів ЄС найбільшу частку надходжень від екологічного податку у ВВП зафіксовано в Греції (3,69%), за нею йдуть Данія (3,63%), Хорватія (3,59%), Словенія (3,52%), Латвія (3,37%), Нідерланди (3,34%), Італія (3,27%). Найнижчі доходи від екологічного податку у ВВП в Ісландії – 1,27%. У шести інших державах – членах ЄС (Німеччина, Ірландія, Іспанія, Литва, Люксембург, Швейцарія) рівень

надходжень екологічного податку був достатньо низьким порівняно з розміром їхньої економіки і не досяг 2% ВВП.

Питома вага екологічних податків у загальних доходах від податків також суттєво відрізнялася у розрізі країн – членів ЄС. Найбільша частка екологічних податків у загальних доходах від податків у Латвії – 10,88%, за нею: Болгарія (9,82%), Греція (9,49%), Словенія (9,35%) та Хорватія (9,31%). Найнижчі доходи від екологічного податку у загальних доходах від податків в Ісландії, що становлять 3,45%. У трьох країнах – членах ЄС (Німеччина, Люксембург, Швеція) рівень надходжень екологічного податку був достатньо низьким та становив менше 5% у загальному обсязі надходжень від податків.

Таким чином, за досліджуваний період обсяг екологічного податку країн – членів ЄС збільшився, проте починаючи з 2012 р. відбувається зменшення частки надходжень екологічного податку в сумі загальних податків країн – членів ЄС, яка у 2018 р. становила 6,12%. Частка екологічних податків у загальних доходах від податків зменшилася до 6,1% (2018 р.), зберігаючи відносно стабільний рівень у межах від 6,3% до 6,4%

Таблиця 1

Надходження екологічного податку за видами податку країн ЄС у 2018 р.

Показники	млн євро	Відсоток від загального обсягу екологічного податку, %	Відсоток від загальних податкових надходжень, %	Відсоток валового внутрішнього продукту (ВВП), %
Загальні екологічні податки, у т. ч.:	381 381,9	100	6,12	2,40
податки на енергоносії	294 385,84	77,19	4,72	1,85
транспортні податки	74 945,06	19,65	1,20	0,47
податки за забруднення та ресурси	12 050,95	3,16	0,19	0,08

Джерело: побудовано за даними Eurostat [9]

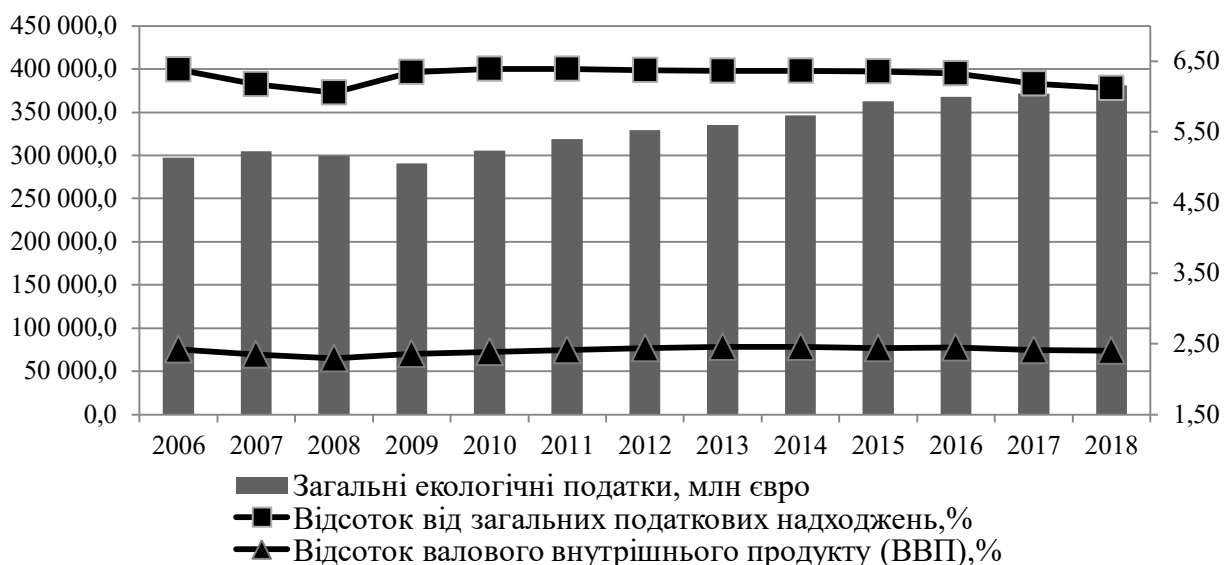

Рис. 1. Динаміка надходжень екологічного податку ЄС

Джерело: побудовано за даними Eurostat [9]

між 2009 та 2016 рр., тобто протягом восьми років після світової фінансової кризи.

У структурі екологічного податку країн – членів ЄС найбільшу питому вагу становлять податки на енергоносії – 77,19%, що значно більше за податки на транспорт (19,65%) та податки за забруднення і ресурси (3,16%) (рис. 2).

Податки на енергоносії є найбільш значущою категорією екологічних податків у Чехії, Румунії та Люксембурзі, де податки на енергоносії у 2018 р. становили понад 90% загальних доходів від екологічного податку. Водночас податки на енергоносії лише трохи перевищували 50% доходу від екологічних податків на Мальті (50,27%), у Данії (53,87%) та Нідерландах (56,08%) (табл. 2).

У 2018 р. у розрізі країн – членів ЄС частка транспортних податків у загальному обсязі доходів від екологічних податків варіювала у межах від 1,87% (Естонія) до 41,32% (Данія). Вище середнього значення в ЄС зафіксовано частки транспортних податків у Швеції (20,96%), на Кіпрі (21,31%), Греції (21,32%), Хорватії (22,43%), Великобританії (23,03%), Бельгії (24,31%), Португалії (27,23%), Нідерландах (31,21%), Фінляндії (32,39%), Норвегії (35,31%), Австрії

(37,20%), Ірландії (37,54%), Швейцарії (39,82%) та на Мальті (40,63%). Проте в деяких державах – членах ЄС частка транспортних податків у загальному доході від екологічних податків була значно нижчою за середню в ЄС, при цьому найнижчі частки (до 5%) зафіксовані лише в Естонії (1,87%), Ісландії (3,81%) та Литві (4,28%).

Податки за забруднення та ресурси становили порівняно невелику частку від загального доходу від екологічного податку (табл. 2). Ця категорія екологічних податків групує різноманітні податки, наприклад за відходи, забруднення води та її забори. Однак у чотирьох державах – членах ЄС: Ісландії (12,80%), Нідерландах (12,71%), Угорщині (10,53%) та Естонії (10,15%) податки за забруднення та ресурси є відносно важливим джерелом надходжень екологічних податків.

Важливим показником під час оцінювання ефективності екологічного оподаткування є співвідношення надходжень екологічного податку та видатків держави на охорону навколишнього природного середовища порівняно з обсягами викидів забруднюючих речовин. У країнах ЄС надходження від екологічного податку значно більші, ніж державні витрати на природоохоронні заходи (рис. 3).

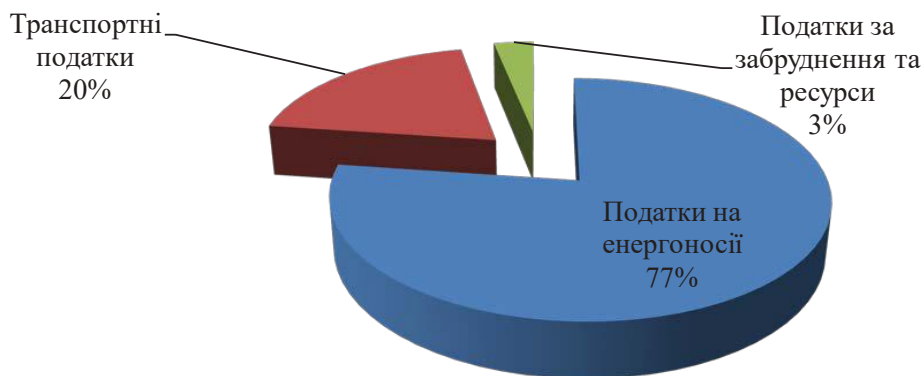

Рис. 2. Структура екологічного податку країн – членів ЄС у 2018 р.

Джерело: побудовано за даними Eurostat [9]

Таблиця 2

Структура екологічного податку країн ЄС у 2018 р.

Країна	Загальні екологічні податки, млн євро	Структура екологічного податку					
		Податки на енергоносії		Транспортні податки		Податки за забруднення та ресурси	
		млн євро	у %	млн євро	у %	млн євро	у %
1	2	3	4	5	6	7	8
Бельгія	12 407,20	8 807,50	70,99	3 015,80	24,31	583,90	4,71
Болгарія	1 648,09	1 441,97	87,49	174,18	10,57	31,94	1,94
Чехія	4 507,93	4 220,14	93,62	262,76	5,83	25,03	0,56
Данія	10 924,84	5 885,47	53,87	4 513,99	41,32	525,37	4,81
Німеччина	59 737,00	49 479,00	82,83	10 249,00	17,16	9,00	0,02
Естонія	708,95	623,73	87,98	13,24	1,87	71,98	10,15
Ірландія	5 066,78	3 137,87	61,93	1 902,11	37,54	26,80	0,53
Греція	6 823,00	5 350,00	78,41	1 455,00	21,32	18,00	0,26

Кінець таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8
Іспанія	22 066,00	18 252,00	82,72	2 859,00	12,96	955,00	4,33
Франція	55 949,00	46 708,00	83,48	6 317,00	11,29	2 924,00	5,23
Хорватія	1 853,35	1 427,37	77,02	415,75	22,43	10,23	0,55
Італія	57 775,00	46 303,00	80,14	10 853,00	18,78	619,00	1,07
Кіпр	589,40	462,50	78,47	125,60	21,31	1,30	0,22
Латвія	982,72	835,53	85,02	115,80	11,78	31,40	3,20
Литва	899,78	809,33	89,95	38,51	4,28	51,94	5,77
Люксембург	1 029,36	952,19	92,50	67,93	6,60	9,24	0,90
Угорщина	3 142,61	2 370,02	75,42	441,66	14,05	330,93	10,53
Мальта	321,75	161,74	50,27	130,73	40,63	29,28	9,10
Нідерланди	25 832,00	14 486,00	56,08	8 062,00	31,21	3 284,00	12,71
Австрія	8 855,83	5 457,08	61,62	3 294,73	37,20	104,03	1,17
Польща	13 500,41	11 788,81	87,32	1 147,01	8,50	564,59	4,18
Португалія	5 270,52	3 800,02	72,10	1 435,03	27,23	35,47	0,67
Румунія	4 239,84	3 949,48	93,15	280,90	6,63	9,45	0,22
Словенія	1 609,66	1 355,11	84,19	199,04	12,37	55,52	3,45
Словаччина	2 232,70	1 971,54	88,30	232,57	10,42	28,59	1,28
Фінляндія	6 848,00	4 565,00	66,66	2 218,00	32,39	65,00	0,95
Швеція	9 814,98	7 509,43	76,51	2 057,16	20,96	248,38	2,53
Великобританія	56 745,15	42 276,00	74,50	13 067,56	23,03	1 401,59	2,47
Ісландія	279,68	233,22	83,39	10,65	3,81	35,81	12,80
Норвегія	8 095,02	4 949,41	61,14	2 858,04	35,31	287,57	3,55
Швейцарія	10 408,78	6 215,35	59,71	4 145,16	39,82	48,27	0,46
Європейський Союз (28 країн)	381 381,85	294 385,84	77,19	74 945,06	19,65	12 050,95	3,16
Єврозона (19 країн)	275 004,65	213 517,13	77,64	52 584,08	19,12	8 903,44	3,24

Джерело: побудовано за даними Eurostat [9]

Рис. 3. Ефективність екологічного оподаткування ЄС

Джерело: побудовано за даними Eurostat [9]

Представлений графічний аналіз ефективності екологічного оподаткування свідчить про те, що зі збільшенням витрат на охорону навколишнього середовища зростає й обсяг надходжень від екологічного податку, водночас обсяги викидів забруднюючих речовин зменшуються.

Варто зазначити, що сьогодні для України європейські показники залишаються не тільки недосяжними, а й оберненими, оскільки вітчизняні витрати на охорону навколишнього середовища в рази перевищують обсяг надходжень від екологічного податку (рис. 4).

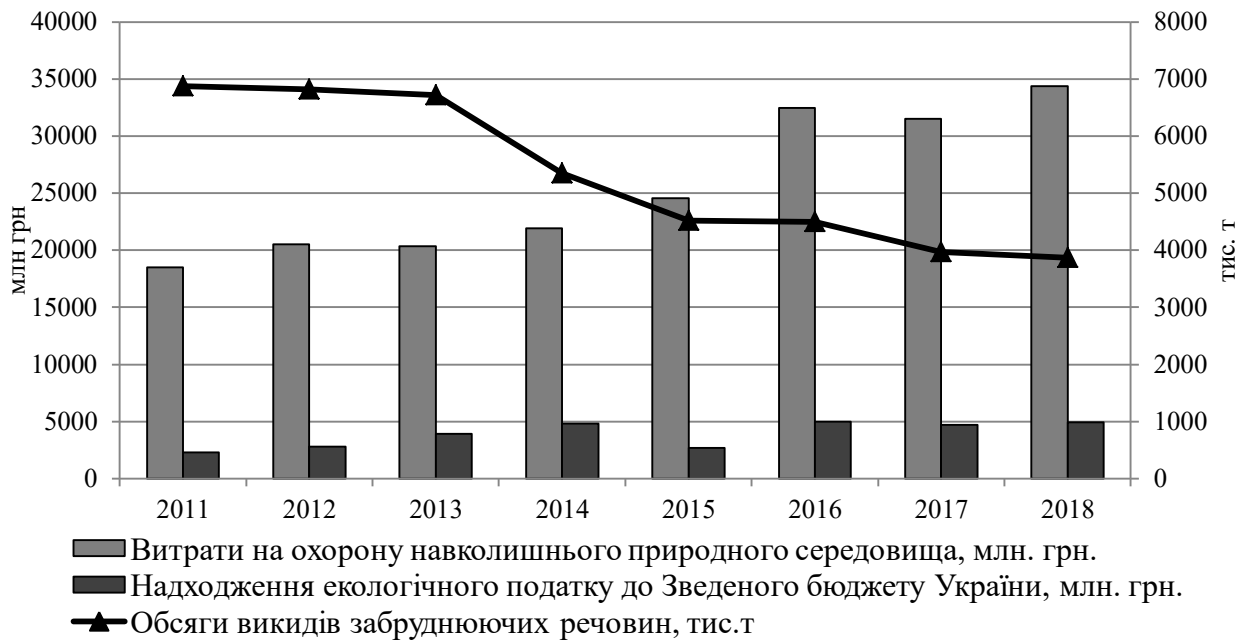

Рис. 4. Ефективність екологічного оподаткування в Україні

Джерело: побудовано на основі даних [10]

Для отримання порівнюваних даних щодо ефективності екологічної політики ЄС та України проаналізовано взаємозв'язок між темпами зростання чи падіння витрат на охорону навколишнього середовища та екологічного податку порівняно з обсягом викидів забруднюючих речовин. Порівняльний аналіз проведено за 2011–2018 рр., оскільки екологічний податок як такий в Україні введено лише в 2011 р. За досліджуваний період частка екологічного податку у ВВП України варіювала у межах від 0,14% (у 2018 р.) до 0,30% (у 2014 р.), що у десятки разів менше, ніж у країнах ЄС (рис. 5).

Таким чином, частка екологічних податків у ВВП України протягом досліджуваного періоду залишається дуже низькою, що відрізняється від європейських на порядок, це свідчить про низьку фіскальну ефективність податків, недостатньо приділену увагу до стягнення цих податків та до екологічних проблем у цілому. Навіть у розрізі країн – членів ЄС зазначений показник значно вищий, що дає йому змогу виступати в ролі інструмента фінансування природоохоронних заходів.

Що стосується частки витрат на охорону навколишнього середовища у ВВП України, то варто зазначити, що за досліджуваний період вона демонструє чітку тенденцію до зменшення та ста-

ном на 2018 р. становить лише 0,97%, що на 0,4% менше порівняно з 2011 р. Надходження екологічного податку в Україні за 2011–2018 рр. фактично у десятки разів нижчі за витрати на охорону навколишнього середовища та є оберненими по відношенню до ідентичних європейських показників.

Висновки. Проведене дослідження доводить, що екологічний податок країн – членів ЄС успішно виконує регулятивну та стимулюючу функції, а також виступає у ролі інструмента фінансування природоохоронних заходів, що забезпечує ефективну реалізацію екологічної політики. Проведений порівняльний аналіз стану екологічного оподаткування в Україні та країнах ЄС свідчить про те, що система екологічного оподаткування України потребує вдосконалення, оскільки екологічний податок нині не виконує своєї функції, засвідчує не тільки низьку фіскальну ефективність екологічного податку України, а й недостатньо приділену увагу до стягнення цих податків та й до екологічних проблем у цілому.

Отже, європейський досвід свідчить, що екологічні податки виступають не тільки в ролі ефективного інструменту фінансування природоохоронної діяльності, а й є інструментом підвищення ефективності реалізації екологічної політики.

Список використаних джерел:

1. Європейське агентство з навколишнього середовища : офіційний вебсайт European Environment Agency. URL : <https://www.eea.europa.eu/about-us/who#tab-related-publications> (дата звернення: 15.12.2019).
2. Козьменко С.М., Волковець Т.В. Особливості екологічного оподаткування в зарубіжних країнах. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2012. № 1. С. 11–18.
3. Швець Ю.О., Григорович Л.С. Екологічний податок як інструмент економіки природокористування. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип.10. С. 488–493.
4. Канонішена-Коваленко К. Екологічний податок від А до Я. Київ : Відкрите суспільство, 2017. 108 с.

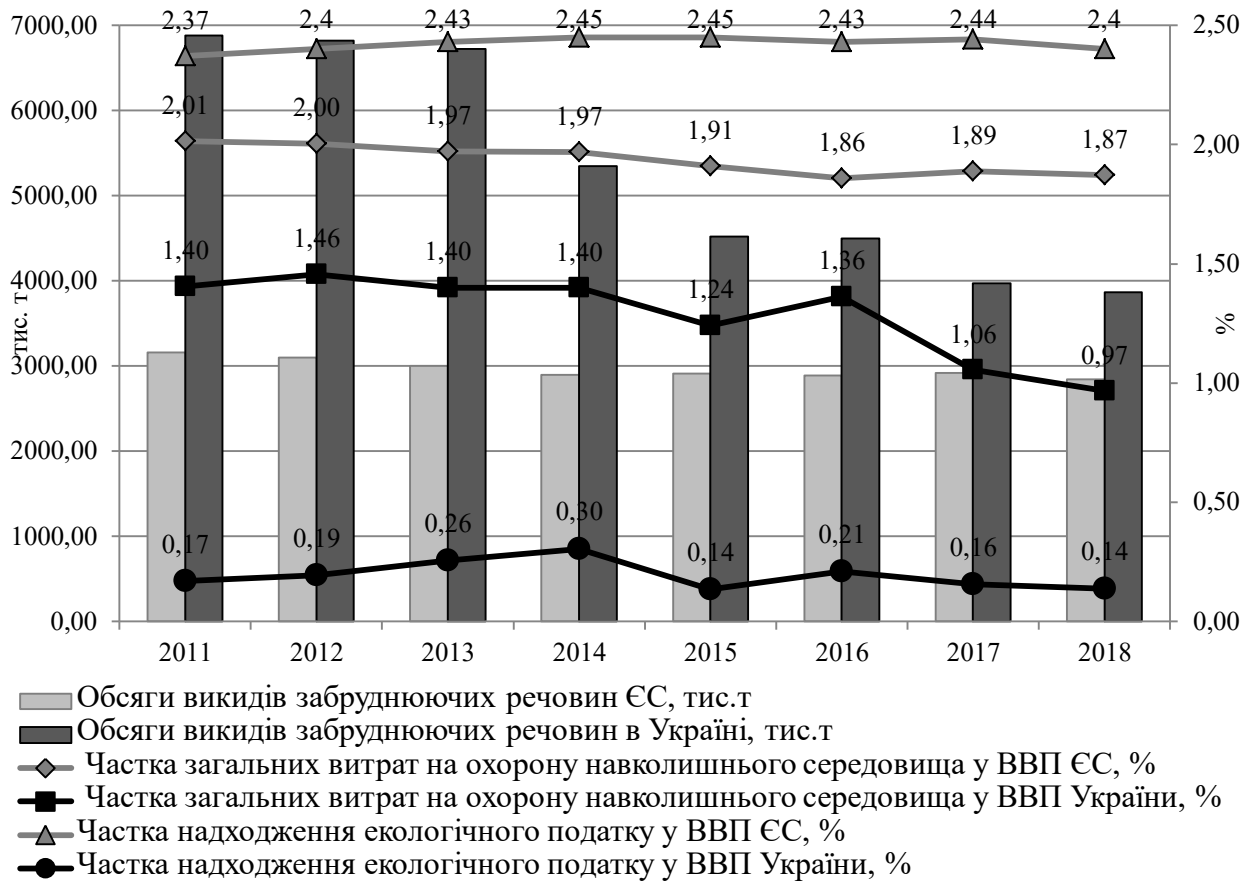

Рис. 5. Порівняльний аналіз ефективності екологічної політики

Джерело: побудовано на основі даних Eurostat та Державної служби статистики України [9; 10]

5. Мандрик В.О., Новак У.П. Екологічний податок в Україні: зарубіжний досвід, сучасні реалії, напрями удосконалення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.6. С. 20–26.
6. Мішенін Є.В., Ярова І.Є. Системна оцінка результативності екологічного оподаткування у контексті соціо-еколого-економічної безпеки просторового розвитку. *Збалансоване природокористування*. 2019. № 1. С. 38–47.
7. Самусевич Я.В. Проблеми та перспективи використання в Україні зарубіжного досвіду екологічного оподаткування. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.14. С. 116–120.
8. Шевченко І.В. Екологічне оподаткування: зарубіжний досвід та Україна. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 2(31). С. 55–60.
9. Статистична служба Європейського Союзу : офіційний вебсайт Eurostat. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (дата звернення: 15.12.2019).
10. Державна служба статистики України : офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL : <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.12.2019).

References:

1. The official site of European Environment Agency. Available at: <https://www.eea.europa.eu/about-us/who#tab-related-publications> (accessed 15 December 2019).
2. Kozmenko S.M., Volkovets T.V. (2012) Osoblyvosti ekolohichnoho opodatкування v zarubizhnykh krainakh [Features of environmental taxation in foreign countries]. *Bulletin of Sumy State University. Economy Series*, no. 1, pp. 11–18.
3. Shvets Yu.O., Hryhorovych L.S. (2017) Ekolohichni podatok yak instrument ekonomiky pryrodokorystuvannia [Ecological tax as an instrument of the economy of nature use]. *Economics and Society*, vol. 10, pp. 488–493.
4. Kanonishena-Kovalenko K. (2017) Ekolohichni podatok vid A do Ya [Ecological tax from A to Z]. Kyiv: Open Society Foundation. (in Ukrainian)
5. Mandryk V.O., Novak U.P. (2016) Ekolohichni podatok v Ukraini: zarubizhnyi dosvid, suchasni realii, napriamy udoskonalennia [Ecological tax in Ukraine: foreign experience, current realities, and directions of improvement]. *Scientific Bulletin NLTU of Ukraine*, vol. 26.6, pp. 20–26.
6. Mishenin Ye.V., Yarova I.Ye. (2019) Systemna otsinka rezultatyvnosti ekolohichnoho opodatкування u konteksti sotsio-ekoloho-ekonomichnoi bezpeky prostорового rozvytku [Systematic assessment of the effectiveness of environmental taxation in the context of socio-ecological-economic security of spatial development]. *Balanced nature management*, no. 1, pp. 38–47.

7. Samusevych Ya.V. (2012). Problemy ta perspektyvy vykorystannia v Ukraini zarubizhnoho dosvidu ekolohichnoho opodatkuвання [Problems and prospects of using foreign experience in environmental taxation in Ukraine]. *Scientific Bulletin NLTU of Ukraine*, vol. 22.14, pp. 116–120.
8. Shevchenko I.V. (2014). Ekolohichne opodatkuвання: zarubizhnyi dosvid ta Ukraina [Ecological taxation: foreign experience and Ukraine]. *Strategic priorities*, no. 2(31), pp. 55–60.
9. The official site of Eurostat. Available at: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (accessed 15 December 2019).
10. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2019). Available at: <http://ukrstat.gov.ua> (accessed 15 December 2019).

Yavorska Nadiya

Lviv Polytechnic National University

ENVIRONMENTAL TAXATION IN EU COUNTRIES AS A TOOL FOR IMPROVING EFFICIENCY OF ENVIRONMENTAL POLICY

In the context of European integration processes, a detailed study of the European experience in environmental taxation is needed today in order to identify the possibility of improving the current domestic environmental tax system. The purpose of the article is to study foreign experience of environmental taxation and to evaluate the effectiveness of the application of the European environmental tax system, as well as to substantiate the directions of improving the efficiency of domestic tax regulation. The research was carried out on the basis of the use of general scientific methods and techniques: statistical for environmental tax data, graphical analysis method used to visualize the results of the study, the method of forming tables to reflect the structure of environmental tax across the EU Member States, methods of economic analysis in determining the main indicators in macroeconomic terms; Microsoft Excel Application Pack applied. It has been found that in EU countries, environmental tax revenues are much higher than government spending on environmental measures, and the analysis of the effectiveness of environmental taxation shows that as environmental expenditures increase, the volume of environmental tax revenues increases, while emissions of pollutants decrease. It is proved that for the time being, for Ukraine, European indicators remain not only inaccessible but also reversed, since domestic environmental protection expenditures are several times higher than the amount of environmental tax revenues. In order to obtain comparable data on the effectiveness of EU and Ukraine environmental policy, the relationship between the rate of increase or fall in environmental protection costs and environmental tax has been analyzed in relation to the amount of pollutant emissions. It has been found that the EU Member States' environmental tax successfully fulfills regulatory and incentive functions and acts as a financing tool for environmental measures that ensures the effective implementation of environmental policy. It is proved that environmental taxation of EU member states not only acts as an effective instrument for financing environmental activities, but is also an instrument for improving the effectiveness of environmental policy implementation. It is established that the system of environmental taxation of Ukraine needs improvement, since the environmental tax is not fulfilling its function at the moment, and not only shows the low fiscal efficiency of the environmental tax of Ukraine, but also insufficiently paid attention to the collection of these taxes and environmental problems in general.

Key words: *environmental tax, taxation, environmental protection, expenses, pollutant emissions, environmental policy.*

JEL classification: H23, Q52, Q53.

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК [316.7:330.34:35.071](477)

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.18>

Грицайко А.В.

аспірант кафедри інформаційних систем в менеджменті,
Львівський національний університет імені Івана Франка

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИМ ПОТЕНЦІАЛОМ КРАЇНИ

Дослідження доводять, що в сучасних умовах поступальний розвиток країни та її економічне зростання неможливі без розвитку соціокультурного потенціалу. Однією з причин успіху країн – лідерів економічного зростання є побудова державної моделі управління саме на засадах соціокультурного підходу. Сьогодні вже не викликає жодних сумнівів використання соціокультурного потенціалу як чинника економічного зростання. Саме тому постає об'єктивна необхідність аналізу найкращих світових практик управління соціокультурним потенціалом країни та використання цього досвіду для побудови ефективної державної моделі. Відсутність в Україні цілісної системної методології управління і, як наслідок, цілісної системи технологій соціального управління в його широкому розумінні є важливою комплексною проблемою розвитку суспільства. Цілісна система управління повинна являти собою єдність використовуваних технологій у всіх секторах управління соціокультурним потенціалом. При цьому на даному етапі розвитку українського суспільства основне навантаження покладається саме на державні органи влади, що повинні забезпечити системність і високу технологічність державного управління, ефективність прийнятих державних управлінських рішень.

Ключові слова: соціокультурний потенціал, соціокультурна сфера, соціокультурний розвиток, рівень довіри, державне управління, механізм управління.

Постановка проблеми. Соціальні, економічні, культурні, політичні процеси та трансформації останніх десятиліть різко змінюють основоположні стандарти життя суспільства, їхні економічні взаємовідносини, соціальну структуру тощо.

Вплив закономірностей та особливостей трансформації в контексті соціокультурного розвитку країни стає особливо актуальним у зв'язку з економічною та соціальною нестабільністю в суспільстві. Низка соціально-економічних потрясінь останніх десятиліть (фінансова криза 2004–2008 рр., соціальна криза 2013 р., анексія Криму, війна на Сході України тощо) особливо негативно вплинула на економічний розвиток країни та її економічне зростання. На тлі цих подій дослідження чинників соціокультурного потенціалу країни є особливо актуальним. Ураховуючи різноманітність окремих культурних та соціальних особливостей регіонів України, дослідження саме соціокультурного потенціалу стає одним із вирішальних напрямів державного управління на шляху стабілізації та розбудови країни. Сучасний етап розвитку суспільства як соціокультурної системи супроводжується глибокими змінами в усіх сферах суспільного життя. Сьогодні дослідження як механізмів управління соціокультурним потенціалом, так і його складників, а також на їх основі аналіз і прогнозування розвитку як окремих країн, так і регіонів не викликають жодних сумнівів,

а навпаки, дають можливості довгострокового порівняльного економічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній науковій літературі знаходимо численні підтвердження важливості впливу соціокультурного потенціалу на економічне зростання країни як у класиків економічної думки, так і в сучасних науковців. Зокрема, вплив позаекономічних чинників на економічне зростання розглядали у своїх працях М. Вебер, А. Тойнбі, Р. Кулнборн. Окремі дослідження, присвячені впливу соціокультурних чинників на економічне зростання, засвідчують існування зв'язків між соціокультурною специфікою суспільства й ефективністю роботи формальних інститутів (А. Алесіна, Р. Джуліано [1]), якістю державного управління (А.Н. Ліхт, К. Голдшмідт [10]), інноваційним розвитком (С. Шане [11]), інтенсивністю міжнародної торгівлі та рівнем прямих іноземних інвестицій (П. Гемават, Л. Танг, Б. Тадессе, Р. Вайт [14]), ефективністю різних систем корпоративного управління (Г. Хофстеде [9], Ф. Тромпенаарс [15]), економічним зростанням (Л. Гуїсо, П. Сапієнца, Ю. Городніченко, Г. Роланд [8]), успішністю модернізацій (П.Л. Бергер, Х. Хсіао [2]) тощо.

До цієї проблематики звертаються вітчизняні вчені: В. Базилевич, Л. Радіонова, Н. Гриценко, А. Діліпенко, А. Філіпенко, Ю. Пахомов, Ю. Павленко, Д. Лук'яненко, Б. Кузик, Ю. Яковець,

А. Ахієзер, І. Діскін, Т. Заславська, Я. Кузьмінов, П.А. Циганков, А. Морозов, К. Панфьоров, Р. Ривкін, Г. Соколов та ін.

Мета статті полягає в аналізі особливостей управління соціокультурним потенціалом країни та визначенні найбільш прийнятної для вітчизняних реалій моделі управління.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій літературі активно обговорюють роль соціокультурних чинників як складників неформальних інститутів, пов'язаних із цінностями і поведінковими установками (соціокультурний характер і особливості), що поділяються конкретним суспільством і які повільно змінюються в часі. Соціокультурні чинники, які визначаються цінностями і поведінковими установками людей, а також різноманітністю етнічних, лінгвістичних і релігійних груп, можуть впливати на соціально-економічні процеси як на мікрорівні (наприклад, у межах одного підприємства), так і на мезо- і макрорівні (регіон і країна у цілому). І цей вплив може як підтримувати інноваційний економічний розвиток, так і перешкоджати йому.

Соціокультурний розвиток сприяє накопиченню функцій соціальної системи, що, як наслідок, робить її більш ефективною, саме тому врахування соціокультурних чинників (ідентифікаційних, ціннісних, мотиваційних) необхідне для формування не лише ефективної соціоекономічної політики, а й економічного зростання країни загалом.

Здійснення як стратегічного, так і тактичного управління в економіці потребує врахування не тільки фундаментального значення соціокультурного середовища для господарської сфери, а й актуальних взаємозв'язків у системі, особливостей їх структури, сил, співвідношення тощо [19].

Ефективне сучасне управління країною базується на фундаментальних основах соціокультурної парадигми. Гнучка і маневрена, економічно обґрунтована соціокультурна політика й управління в сучасних умовах створюють підвалини для формування нової стратегії і тактики використання ресурсів та можливостей різнопрофільних соціокультурних інститутів, а також урегулюють процес перерозподілу функцій і обсягів соціокультурних послуг між ними, а також можливість раціонального використання матеріально-технічної бази, кадрового ресурсу тощо.

Соціокультурний потенціал – це головний показник стану суспільства. Він включає у себе оцінку широкого кола складників, таких як: культура (у тому числі й політична), цінності, традиції, релігія, рівень освіти, охорони здоров'я, розвиток системи соціальних гарантій, дохід, структура населення і верстви суспільства, юридична та політична свідомість суспільства, національна ідентичність, активність населення (у т.ч. підприємницька та інноваційна), науково-технологічний рівень відтво-

рення тощо. Соціокультурний потенціал визначає стабільність кожного окремого суспільства і його місце у світі, є основою його подальшого розвитку.

Сучасна соціокультурна сфера – одна з перспективних сфер діяльності, де акумулюються значні фінансові ресурси. Так, наприклад, за останні 20 років культура як окремий сектор виробництва відіграє все більш важливу роль у національних економіках країн. Культурні види діяльності і галузі стають драйверами економічного зростання як економік розвинених, так і країн, що розвиваються, сприяють диверсифікації національних економік, формуванню доходів і створенню нових робочих місць, особливо це простежується в країнах, що розвиваються, і країнах ОЕСР. Так, на кінець 2018 р. капіталізація творчих індустрій у всьому світі становила близько 2,3 трлн. доларів, у цій сфері створено понад 30 млн. робочих місць. Загалом креативний сегмент впливає на формування доходів, створення робочих місць і експортні надходження. В окремі роки надходження від галузей культури в два рази перевищують надходження від міжнародного туризму.

Проведені дослідження дали змогу високо оцінити потенціал креативних індустрій, проявом якого стали кількісні й якісні зміни, що відбулися в ЄС за останнє десятиліття під впливом цих галузей (табл. 1). Так, за оцінкою компанії Ernst & Young, сукупна виручка креативних індустрій в ЄС (28 країн) у 2012 р. становила 535,9 млрд. євро (4,2% ВВП ЄС) [4]. Використання іншої методології розрахунку дає змогу оцінити внесок креативних індустрій у 2008 р. у ВВП ЄС на рівні 6,9% [3]. Для порівняння: внесок сфери нерухомості в економіку ЄС становить 2,1%, хімічної промисловості (включаючи виробництво пластмасових і гумових виробів) – 2,3%, текстильної промисловості – 0,5% [12].

Однак більш показовим для ЄС параметром є поточна зайнятість у галузі і можливості створення нових робочих місць. За даними Eurostat, на 2012 р. у креативних індустріях ЄС було зайнято 7,06 млн. осіб (3,3% працездатного населення ЄС). Інші оцінки дають змогу визначити частку зайнятих у креативних індустріях ЄС на рівні 6,5% усіх трудових ресурсів [3]. Для порівняння: у будівельному секторі зайнято 15,35 млн. осіб; у металургії – 4,97 млн; у харчовій промисловості – 4,75 млн; у хімічній промисловості – 1,35 млн. осіб. При цьому зайнятість у креативних індустріях має досить високу ступінь стійкості. У 2000–2007 рр. кількість робочих місць у креативних індустріях ЄС збільшувалася щороку на 3,5% (в інших галузях економіки ЄС – на 1%). Навіть у кризові 2008–2012 рр. спостерігаємо приріст показника щорічно на 0,7%, натомість в інших галузях європейської економіки спостерігаємо спад – на 0,7% [17].

Значення соціокультурної сфери в процесі модернізації і динамічного розвитку суспільних

Таблиця 1

Роль креативних індустрій в економіці окремих країн ЄС

Країна	Внесок креативних індустрій у ВВП, 2003 р., %	Частка зайнятих у креативних індустріях, 2008/2009 рр., %	Експорт креативних товарів, 2012 р., млрд дол.	Частка креативних товарів в експорті, 2012 р., %
Європейський Союз (27 країн)	2,6* (4,2**)	4,34 (3,3**)	129,61	1,77
Австрія	1,8	4,71	5,08	2,33
Великобританія	3,0	5,39	23,08	3,67
Німеччина	2,5	4,00	28,72	1,77
Данія	3,1	4,26	3,51	2,02
Ірландія	1,7	4,76	1,60	0,71
Італія	2,3	4,30	27,02	4,44
Нідерланди	2,7	5,45	9,40	1,39
Фінляндія	3,1	6,05	0,78	0,75
Франція	3,4	4,18	19,77	2,48
Швеція	2,4	7,30	4,32	1,75

* Ураховано 25 країн ЄС. **Ураховано 28 країн ЄС, показник розраховано станом на 2012 р.

Джерело: складено за [17]

відносин, економічного зростання країни загалом є основоположним. У цій сфері створюються умови для формування інтелектуального потенціалу нації і значною мірою визначається духовне життя суспільства. Саме тому питання можливості управління соціокультурною сферою достатньо складні. Проте необхідність управління процесом відтворення суспільних відносин не менш очевидна, ніж управління всіма іншими явищами і процесами в суспільстві. Це доводить і сформована практика активного використання методів виробничого менеджменту під час організації соціально значимої діяльності, і формування теоретичних та методологічних основ соціального управління.

Аналіз світових практик державного управління засвідчує зміцнення позицій неоменеджералізму

у соціокультурній сфері, що призвело до переходу від патерналістської до партнерської моделі управління [6, с. 56–57]. Загалом можна виділити два напрями в соціокультурній політиці країн світу:

- нове управління через зміну форм фінансування і його зменшення;
- зміна правової бази надання соціокультурних послуг населенню та інших форм управління всередині соціокультурної сфери.

В Україні, зокрема, реформування управлінської структури соціокультурної сфери відбувається в умовах економічної кризи, воєнного конфлікту, бюджетних обмежень і низького рівня довіри до органів влади. Так, за останніми дослідженнями, лише 9% українців мають довіру до свого уряду, а 91% громадян кажуть, що корупція широко поширена в уряді (рис. 1) [16].

Рівень довіри українців до влади є одним із найнижчих у світі, %

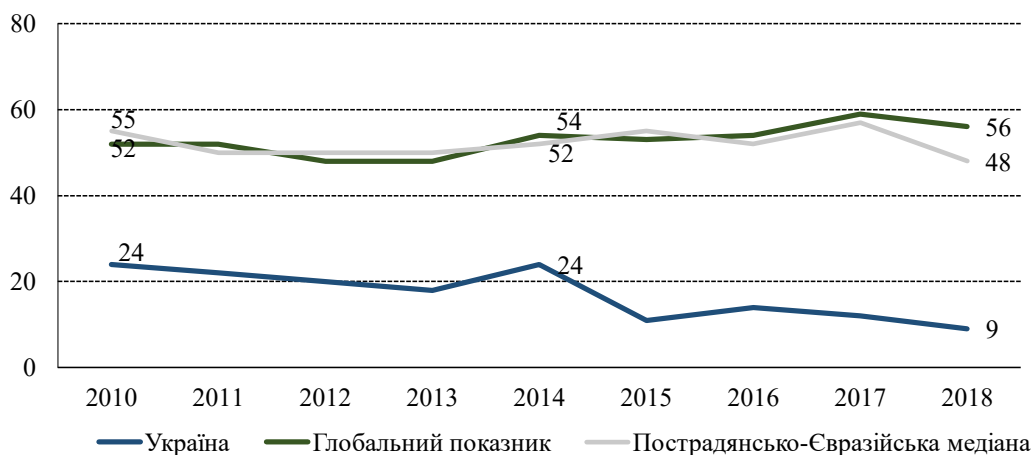

Рис. 1. Рівень довіри до влади в українському суспільстві, 2010–2018 рр. (% тих, хто довіряє владі)

Джерело: складено за [16]

Державне управління соціокультурною сферою являє собою механізм реалізації цілей соціальної та культурної політики, заснованої на законодавчо встановлених імперативах, що визначають реальний рівень життя, соціального благополуччя, зайнятості населення, їх соціальної підтримки.

Загалом можемо стверджувати, що поступальний розвиток будь-якої країни, її економічне зростання значною мірою залежать:

1) від управлінської моделі сформованого соціокультурного потенціалу;

2) від регулювання соціокультурних відносин, що її здійснюють державні та громадські організації з метою підвищення добробуту й надання соціального захисту різним верствам населення;

3) від здійснення соціального партнерства – спільної діяльності уряду, підприємців та профспілок, спрямованої на узгодження інтересів та вирішення проблем, передусім у соціальній та виробничій сферах;

4) від здійснення новітніх соціальних і політичних технологій, орієнтованих на людський чинник, підвищення якості соціального життя, що має стати найважливішим показником результативності соціальної політики.

Як відомо, суть та сенс будь-яких управлінських зусиль вертикальних і горизонтальних органів й організацій спрямована на людину, а сама соціокультурна сфера викликає занепокоєння в суспільстві і потребує державного управління. Основна мета соціокультурного управління сьогодні – створення умов для реалізації і поєднання інтересів усіх суб'єктів соціокультурної сфери – окремих суб'єктів, окремих суспільних груп, окремих самоорганізованих формувань, творчих колективів, різноманітних об'єднань, організацій і установ, соціальних інститутів, спеціалістів для ефективної взаємодії в розвитку соціокультурних процесів, поліпшення життя людей.

В організаційно-управлінській системі (яка ще повністю не сформувалася і знаходиться у стадії реорганізації) чітко видно дві об'єктивні основні тенденції розвитку соціокультурної сфери. Одна з них пов'язана з трансформацією власне управлінських технологій, що діють у галузі, а друга – зі зміною ролі суб'єктів соціокультурної системи в житті суспільства. Перша тенденція визначається втратою реальної функції централізованого контролю і нормування та наділенням управлінського персоналу на місцях правом самостійного прийняття рішень як оперативного, так і стратегічного характеру.

Взаємодія з іншими суб'єктами соціокультурної діяльності як із партнерами, а не як з підлеглими або пасивними адресатами, управлінці не вміють і не бажають (у силу відомчої прихильності), до того ж немає і реальних організаційних, економічних, правових механізмів для такої партнерської взаємодії. У такій моделі функції

управління розвитком соціокультурної сфери формально покликані виконувати територіальні органи управління: районні, місцеві, обласні тощо. Такий «комплексний» підхід до планування фактично зводився до об'єднання в один документ (що розробляється за традиційною галузевою схемою планування) усіх планів розвитку установ соціокультурної сфери.

При цьому організаційно-управлінські нововведення мають переважно характер додавання координуючих функцій до вже існуючих, що реально не змінило принципів управління в соціокультурній сфері.

Пошук і експериментальна апробація моделей організації управління соціокультурною діяльністю тривають і сьогодні. Особливо помітні різного роду реорганізації у вигляді злиття і роз'єднання органів управління соціокультурною сферою на різних рівнях управління (реформа медицини, освіти, пенсійна реформа).

Велика частина проблем галузевого управління, усунення внутрішніх антагонізмів між різними структурами управління можуть бути вирішені не тільки за рахунок злиття або розмежування структур, а й шляхом зміни характеру взаємин між соціокультурними установами і керівними органами країни загалом.

Сучасне управління соціокультурним розвитком країни повинно віддзеркалювати:

- специфіку історичного розвитку регіону, області тощо;

- традиції, національні та конфесійні риси соціальних груп населення, що проживають на конкретній території;

- розвиток соціокультурної інфраструктури, активності і творчого потенціалу населення регіону;

- наявність професійних кадрів, здатних розвивати соціокультурний потенціал регіону, попит і задоволення культурних потреб, інформованості та рівня освіти.

У рамках управлінської парадигми соціокультурної сфери особливого значення набуває характеристика двоїстої природи її потенціалу, який представлений у вигляді соціально-економічного та культурно-мистецького компонентів. По відношенню до кожного з них існують різні межі управління. Очевидно, що традиційні методи управління більшою мірою мають відношення до ресурсного забезпечення розвитку соціокультурної сфери (соціально-економічна компонента). Управління духовними процесами набуває форми регулювання, підтримки і стимулювання творчості, культурної активності людей та організацій і носить нерідко спонтанний характер. Відповідно до цієї двоїстої природи соціокультурної сфери, розробляються й цілі управління.

В економічній і соціологічній науках активно розробляються ідеї специфіки управління

соціально-економічною базою розвитку соціокультурної сфери. Науковці та експерти пропонують різні підходи до формування та управління соціокультурною сферою, зокрема поділяємо думку, що управління соціокультурною сферою повинно базуватися на трьох сформованих секторах: державному, приватному та колективному. Відповідно до особливостей цих секторів, цілеспрямований механізм державного управління реалізовуватиметься через специфічні суспільні інститути – суб'єкти управління. До останніх у державному секторі належатимуть органи влади загальнодержавного, обласного та місцевого рівнів. У приватному секторі – органи управління приватних організацій та їх власників; у третьому, колективному, секторі – колегіальні органи керівництва громадськими організаціями, спілками, асоціаціями, благодійними фондами, релігійними організаціями тощо. Усі вони в сукупності становлять керуючу систему соціокультурної сфери країни, яка повинна створювати умови для рівномірного розподілу, використання та відновлення соціокультурного потенціалу країни. Пропонуємо таку загальну схему механізму управління соціокультурним потенціалом країни (рис. 2).

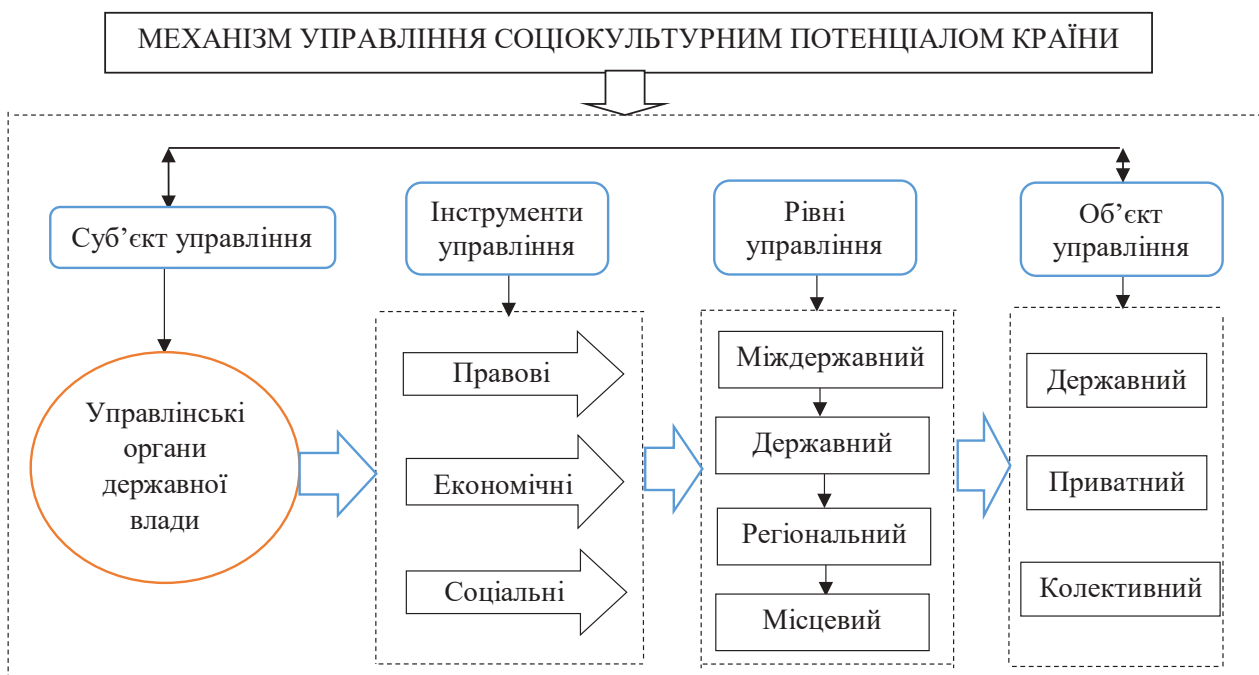
Загалом предметна конкретизація пріоритетів в управлінні соціокультурною діяльністю, яка могла б окреслювати контури цілком певної оптимальної моделі управління змістом соціокультурних процесів, може проявлятися у вигляді реалізації організаційно-управлінських кроків соціокультурного розвитку.

Висновки. Під час формування системи ефективного управління соціокультурним потенціалом України необхідно:

- чітко визначити систему соціокультурних складників (чинників), які сприятимуть/не сприятимуть інноваційному розвитку країни і, відповідно до цього, формувати та реалізовувати систему реформ у країні;
- сформувати соціокультурну карту країни та виділити на ній регіони за рівнем сприйняття реформ (інновацій, інноваційного розвитку);
- на основі здійсненого соціокультурного аналізу розробити рекомендації з проєктування та реалізації реформ в Україні.

Удосконалення процесу управління соціокультурною сферою зумовлене можливістю використання і таких сучасних методів, як:

- легітимація загальних (або функціональних) технологій економічного регулювання у соціокультурній сфері в системі чинних нормативно-правових актів на всіх рівнях управління;
- GR (Government Relations) – менеджмент, який ставить своїм завданням управління взаємодією організацій і установ, спільнот соціокультурної сфери з органами державної влади, лобювання їхніх інтересів у цих органах, що сприяє пом'якшенню суперечностей між загальнодержавними і галузевими органами управління, громадськими об'єднаннями громадян;
- активне лобювання інтересів суб'єктів соціокультурної сфери в процесі конкурентної боротьби політичних партій і рухів, особливо в періоди виборчих кампаній;

Рис. 2. Механізм управління соціокультурним потенціалом країни

Джерело: власна розробка автора

- консолідація зусиль усіх ЗМІ з розгорнутої інформаційної кампанії суспільства про існуючі проблеми в соціокультурній сфері і ступінь використання існуючих ресурсів для їх вирішення тощо.

Відсутність в Україні цілісної системної методології управління і, як наслідок, цілісної системи технологій соціального управління в його широкому розумінні є важливою комплексною проблемою розвитку суспільства. Цілісна система управління повинна являти собою єдність використовуваних технологій у всіх трьох вищезначених секторах управління соціокультурною сферою. При цьому на даному етапі розвитку українського суспільства основне навантаження покладається саме на державні органи влади, що повинні забезпечити системність і високу технологічність державного управління, ефективність

прийнятих державних управлінських рішень (проектів, програм, політик), постійну підтримку розвитку партнерських відносин держави з бізнесом та громадськими організаціями.

Отже, варто ще раз наголосити, що формування та реалізація реформ повинні відбуватися не лише як механізм запозичення світових практик, а й передусім через призму аналізу соціокультурних особливостей як країни у цілому, так і особливостей соціокультурного потенціалу окремих регіонів країни. На основі аналізу необхідно сформувати систему соціокультурних показників (індикаторів), які дадуть змогу кількісно оцінити соціокультурні характеристики різних регіонів та областей України. Реформи та управління країною повинні здійснюватися з позиції соціокультурних обстежень як у країні у цілому, так і окремих регіонах зокрема.

Список використаних джерел:

1. Alesina A., Giuliano P. Culture and institutions. *Journal of Economic Literature*. 2015. Vol. 53(4). P. 898–944. URL : <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jel.53.4.898> (дата звернення: 06.11.2019).
2. Berger P.L., Hsiao H.-H.M. In Search Of An East Asian Development Model. Transaction Publishers, 1988. 256 с.
3. Building a Digital Economy: The Importance of Saving Jobs in the EU's Creative Industries. TERA Consultants. 2010. URL : http://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/Building_a_Digital_Economy_-_TERA.pdf (дата звернення: 25.12.2019).
4. Creating Growth. Measuring Cultural and Creative Markets in the EU. EY. 2014. URL : <https://www.biblit.it/wp-content/uploads/2014/12/EY-Creating-Growth-Measuring-Cultural-and-Creative-Markets-in-the-EU1.pdf>. (дата звернення: 05.12.2019).
5. Ghemawat Pankaj. Distance still matters. *Harvard business review*. 2001. Vol. 79(8). P. 1–12. URL : <https://cutt.ly/Er4legu> (дата звернення: 06.11.2019).
6. Dominelli L. Social work: Theory and practice for a changing profession. Oxford : Polity Press, 2004. 320 с.
7. Gorodnichenko Y., Roland G. Which dimensions of culture matter for long run growth? *The American Economic Review*. 2011. Vol. 101(3). P. 492–498. URL : https://eml.berkeley.edu/~ygorodni/GorodnichenkoRoland_AEAPP.pdf (дата звернення: 12.11.2019).
8. Guiso L., Sapienza P., Zingales L. Does culture affect economic outcome. *Journal of economic prospective*. 2006. Vol. 20. № 2. P. 23–48. URL : <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.20.2.23> (дата звернення: 10.11.2019).
9. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations. SAGE Publications, Inc; 2nd edition. 2001. 616 p.
10. Licht A.N., Goldschmidt C., Schwartz S.H. Culture rules: The foundations of the rule of law and other norms of governance. *Journal of comparative economics*. 2007. Vol. 35(4). P. 659–688. URL : <http://www.faculty.idc.ac.il/licht/CR.pdf> (дата звернення: 20.11.2019).
11. Shane S. Uncertainty avoidance and the preference for innovation championing roles. *Journal of International Business Studies*. 1995. Vol. 26(1). P. 47–68. URL : https://www.academia.edu/33995814/Cultural_Differences_in_Innovation_Championing_Strategies (дата звернення: 20.12.2019).
12. Staines J. Mapping of Cultural and Creative Industry Export and Internationalisation Strategies in EU Member States. European Expert Network on Culture. 2013. URL : <http://www.interarts.net/descargas/interarts2564.pdf>. (дата звернення: 10.11.2019).
13. Tadesse B., White R. Does cultural distance hinder trade in goods? A comparative study of nine OECD member nations. *Open Economies Review*. 2010. Vol. 21(2). P. 237–261. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11079-008-9090-8> (дата звернення: 20.12.2019).
14. Tang L. The direction of cultural distance on FDI: attractiveness or incongruity? *Cross Cultural Management: An International Journal*. 2012. Vol. 19(2). P. 233–256. URL : <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/13527601211219919/full/html> (дата звернення: 20.12.2019).
15. Trompenaars F., Hampden-Turner C. Riding the waves of culture: Understanding diversity in global business. McGraw-Hill Education, 2012. 400 p.
16. World-Low 9% of Ukrainians Confident in Government. *GALLUP. 2019* : вебсайт. URL : <https://news.gallup.com/poll/247976/world-low-ukrainians-confident-government.aspx> (дата звернення: 20.11.2019).
17. Кодачигов Р.В. Стратегии стимулирования экспорта продукции креативных индустрий в странах Европейского Союза. *Известия УрГЭУ*. 2015. № 6(62). С. 114–125. URL : <http://jne.usue.ru/ru/-2015/492> (дата звернення: 25.12.2019).
18. Социокультурные факторы инновационного развития и успешной имплементации реформ / Центр стратегических разработок. Институты и общество. 2017. URL : <https://www.csr.ru/uploads/2017/10/report-sf-2017-10-12.pdf> (дата звернення: 14.12.2019).
19. Шедяков В.Є. Соціокультурний капітал як елемент сталого економічного зростання. *Моделювання та інформатизація соціально-економічного розвитку України*. 2016. Вип. 2. С. 25–34. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=miceru_2016_2_5 (дата звернення: 15.12.2019).

References:

1. Alesina, A., Giuliano, P. (2015). Culture and institutions. *Journal of Economic Literature*. (electronic journal). Vol. 53(4). P. 898–944. Available at: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jel.53.4.898> (accessed 6 November 2019).
2. Berger, P.L., Hsiao, H.-H.M. (1988). In *Search Of An East Asian Development Model*. New Jersey: Transaction Publishers.
3. Building a Digital Economy: The Importance of Saving Jobs in the EU's Creative Industries. TERA Consultants. 2010. Available at: http://kultur.creative-europe-desk.de/fileadmin/user_upload/Building_a_Digital_Economy_-_TERA.pdf (accessed 25 December 2019).
4. Creating Growth. (2014). Measuring Cultural and Creative Markets in the EU. EY. (electronic journal). Available at: <https://www.bibli.it/wp-content/uploads/2014/12/EY-Creating-Growth-Measuring-Cultural-and-Creative-Markets-in-the-EU1.pdf>. (accessed 5 December 2019).
5. Ghemawat Pankaj. (2001). Distance still matters. *Harvard business review*. (electronic journal). Vol. 79(8). P. 1–12. Available at: <https://cutt.ly/Er4legu> (accessed 6 November 2019).
6. Dominelli L. (2004). *Social work: Theory and practice for a changing profession*. Oxford: Polity Press.
7. Gorodnichenko Y., Roland G. (2011). Which dimensions of culture matter for long run growth? *The American Economic Review*. (electronic journal). Vol. 101(3). P. 492–498. Available at: https://eml.berkeley.edu/~ygorodni/GorodnichenkoRoland_AEAPP.pdf (accessed 20 November 2019).
8. Guiso L., Sapienza P., Zingales L. (2006). Does culture affect economic outcome. *Journal of economic perspective*. (electronic journal). Vol. 20, N.2. P. 23–48. Available at: <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.20.2.23> (accessed 11 November 2019).
9. Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publications, Inc; 2nd edition.
10. Licht, A.N., Goldschmidt, C., Schwartz, S.H. (2007). Culture rules: The foundations of the rule of law and other norms of governance. *Journal of comparative economics*. (electronic journal). Vol. 35(4). P. 659–688. Available at: <http://www.faculty.idc.ac.il/licht/CR.pdf> (accessed 20 November 2019).
11. Shane S. (1995). Uncertainty avoidance and the preference for innovation championing roles. *Journal of International Business Studies*. (electronic journal) Vol. 26(1). P. 47–68. Available at: https://www.academia.edu/33995814/Cultural_Differences_in_Innovation_Championing_Strategies (accessed 20 December 2019).
12. Staines J. (2013). Mapping of Cultural and Creative Industry Export and Internationalisation Strategies in EU Member States. European Expert Network on Culture. (electronic journal) Available at: <http://www.interarts.net/descargas/interarts2564.pdf>. (accessed 10 November 2019).
13. Tadesse, B., White, R. (2010). Does cultural distance hinder trade in goods? A comparative study of nine OECD member nations. *Open Economies Review*. (electronic journal) Vol. 21(2). P. 237–261. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11079-008-9090-8> (accessed 20 December 2019).
14. Tang, L. (2012). The direction of cultural distance on FDI: attractiveness or incongruity? *Cross Cultural Management: An International Journal*. (electronic journal) Vol. 19(2). P. 233–256. Available at: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/13527601211219919/full/html> (accessed 20 December 2019).
15. Trompenaars, F., Hampden-Turner, C. (2012). *Riding the waves of culture: Understanding diversity in global business*. New York: McGraw-Hill Education.
16. World-Low 9% of Ukrainians Confident in Government. (2019). GALLUP. Available at: <https://news.gallup.com/poll/247976/world-low-ukrainians-confident-government.aspx> (accessed 20 November 2019).
17. Kodachigov R. V. (2015) Strategii stimulirovaniya jeksporta produkcii kreativnyh industrij v stranah Evropejskogo sojuza [Creative industries export promotion strategies in the European Union]. *Izvestija UrGJeU [News of USUE]* (electronic journal), vol. 62, no. 6, pp. 114–125. Available at: <http://jne.usue.ru/ru/-2015/492> (accessed 25 December 2019).
18. Center for Strategic Development. Institutes and society [Centr strategicheskikh razrabotok. Instituty i obshhestvo] (2017). *Sociokulturnye faktory innovacionnogo razvitiya i uspehnoj implementacii reform [Sociocultural factors of innovative development and successful implementation of reforms]*. Moscow. Available at: <https://www.csr.ru/uploads/2017/10/report-sf-2017-10-12.pdf>. (accessed 14 December 2019).
19. Shediakov V. Ye. (2016) Sotsiokulturnyi kapital yak element staloho ekonomichnoho zrostantia [Socio-cultural capital as an element of sustainable economic growth]. *Modeliuvannia ta informatyzatsiia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. [Modeling and informatization of socio-economic development of Ukraine]* (electronic journal), vol. 2, pp. 25–34. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILEA=&S21STR=miceru_2016_2_5. (accessed 15 December 2019).

Hrytsayko Andriy
Ivan Franko National University of Lviv

MECHANISM FOR MANAGING THE SOCIO-CULTURAL POTENTIAL OF THE COUNTRY

The influence of the laws and peculiarities of transformation in the context of socio-cultural development of the country becomes especially relevant in view of the economic and social instability in society. A number of socio-economic turmoil in recent decades (the financial crisis of 2004–2008, the social crisis of 2013, the annexation of Crimea, the war in eastern Ukraine, etc.) have had a particularly negative impact on Ukraine's economic development and economic growth. In modern conditions, the country's progressive development and its economic growth is impossible without the development of socio-cultural potential. Considering the heterogeneity of individual cultural and social features of the regions of Ukraine, the study of socio-cultural potential becomes one of the decisive directions of public administration on the path of stabilization and development of the country. One of the reasons for the success of the leaders of economic growth is to build a state model of governance based on the socio-cultural approach. Today, there is no longer any doubt about the use of socio-cultural potential as a factor of economic growth. Considering the heterogeneity of individual cultural and social features of the regions of Ukraine, the study of socio-cultural potential becomes one of the decisive directions of public administration on the path of stabilization and development of the country. The current stage of development of society as a socio-cultural system is accompanied by profound changes in all spheres of public life. Today, the study of both mechanisms for managing socio-cultural potential and its components, and therefore based on them analysis and forecasting the development of individual countries and regions, does not raise any doubts, but rather gives the possibility of long-term comparative economic analysis. That is why there is an objective need to analyze the best world practices in managing the socio-cultural potential of the country and to use this experience to build an effective domestic model. However, the implementation of these reforms should not only occur as a mechanism for borrowing world practices, but, first and foremost, through the lens of analyzing the socio-cultural characteristics of the country as a whole and the socio-cultural potential of individual regions of the country. On the basis of the analysis it is necessary to form a system of socio-cultural indicators (indicators) that will allow to quantify the socio-cultural characteristics of different regions and regions of Ukraine. Reforms and governance of the country should only be undertaken in the light of these features.

Key words: socio-cultural potential, socio-cultural sphere, socio-cultural development, level of trust, public administration, management mechanism.

JEL classification: A13, I00, I28.

УДК 351.84

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.19>**Парубець О.М.**доктор економічних наук, доцент,
Чернігівський національний технологічний університет
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5357-7581>**Сугоняко Д.О.**кандидат економічних наук, доцент,
Чернігівський національний технологічний університет
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5054-7253>

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА СУСПІЛЬСТВА

Глобальні модернізаційні процеси, що відбуваються в економіці й суспільстві під впливом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, потребують розроблення нових підходів до функціонування і розвитку системи соціального захисту населення. Недостатній рівень інформаційної взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування, інститутами соціального захисту громадян та населенням призводить до невідповідності якості соціальних послуг міжнародним стандартам. Формування єдиного інформаційного простору дасть змогу підвищити рівень обізнаності стосовно програм соціального захисту та забезпечити рівну доступність населення до соціальних послуг, незважаючи на місце їх проживання і вік. У статті виявлено проблеми в системі соціального захисту населення, пов'язані з відсутністю розвиненої інформаційної інфраструктури надання соціальних послуг населенню. Розроблено стратегію розвитку системи соціального захисту населення України в умовах розвитку інформаційної економіки й обґрунтовано мету і пріоритети її реалізації, вектори, індикатори та засоби реалізації.

Ключові слова: соціальний захист, стратегія, інформатизація, розвиток, якість.

Постановка проблеми. Система соціального захисту базується на наданні широкого спектру соціальних послуг для забезпечення поліпшення якості і рівня життя населення. Диспропорції між попитом і пропозицією на ринку праці, низький рівень оплати праці, незадовільні умови роботи і відпочинку працюючих, відсутність системи обов'язкового медичного страхування, проблеми в системі пенсійного забезпечення, неієвність програм соціальної підтримки молодих сімей зумовлюють виникнення системних проблем у системі соціального захисту населення України та потребують розроблення дієвих заходів щодо їх вирішення, особливо в умовах глобальної інформатизації економіки. Накопичені системні проблеми в системі соціального захисту ускладнюються відсутністю розвиненої інформаційної інфраструктури надання соціальних послуг. У таких умовах забезпечити відповідність якості зазначених послуг міжнародним і національним стандартам без упровадження сучасних інформаційних технологій дуже важко. Відсутність обміну інформацією між споживачами соціальних послуг, фондами соціального страхування, органами державної влади та місцевого самоврядування стосовно надання різних видів соціальної допомоги викликає необхідність розроблення нових концептуальних підходів до розвитку системи соціального захисту населення в Україні, чим і зумовлюється актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-практичному обґрунтуванню проблем та дослідженню перспектив розвитку системи соціального захисту населення присвячено праці провідних учених, зокрема Н.А. Балтачєєвої [1], В.В. Лаврухіна [2], М.І. Мальованого [2], Ю.О. Махортова [3], К.В. Павлюка [4], О.В. Степанової [4], Н.А. Телічко [3] та багатьох інших.

Переважну кількість наукових праць присвячено обґрунтуванню напрямів модернізації та стратегій розвитку системи соціального захисту населення, що спрямовані на трансформацію діяльності інститутів обов'язкового соціального страхування, збільшення джерел фінансування такої системи за рахунок залучення приватних коштів, удосконалення моніторингу і системи управління соціальними ризиками, приведення якості соціальних послуг до міжнародних стандартів тощо. Однак в умовах розвитку інформаційних технологій відставання від їх упровадження в систему соціального захисту населення може призвести до загострення існуючих проблем. У зв'язку із цим необхідне проведення подальших досліджень питання розвитку відкритості і доступності соціальної інформації для широких верств населення, що потребують соціальної допомоги.

Мета статті полягає у дослідженні проблем у системі соціального захисту, розробленні та обґрунтуванні концепції її розвитку в умовах глобальної інформатизації економіки та суспільства для

підвищення рівня соціальних стандартів та зростання соціально-економічного розвитку України.

Для досягнення поставленої мети необхідно:

- провести аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду функціонування систем соціального захисту населення;
- виявити проблеми становлення та розвитку вітчизняної системи соціального захисту населення;
- узагальнити науково-теоретичні підходи до сутності та механізмів державного регулювання зазначеної системи;
- сформулювати рекомендації стосовно розроблення концепції розвитку вітчизняної системи соціального захисту населення в умовах інформатизації економіки та суспільства.

Основні принципи дослідження:

- комплексності, згідно з яким досліджується державне регулювання системи соціального захисту під час розгляду його взаємозв'язку та взаємодії з іншими процесами і явищами, що відбуваються в державі й суспільстві;
- взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, відповідно до якого державне регулювання системи соціального захисту населення має динамічно змінюватися й удосконалюватися адекватно до змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі під впливом процесів глобалізації та інформатизації;
- цілісності, за яким досліджуються окремі складові елементи системи соціального захисту населення, органічно інтегровані в єдину систему;
- структурності, який обґрунтовує закономірність зв'язку між складовими частинами системи соціального захисту, що забезпечує її єдність, пояснює особливість її внутрішньої будови;
- системності – дає змогу визначити напрями вдосконалення системи соціального захисту населення та механізму її державного регулювання.

У ході дослідження використано такі методи: аналізу і синтезу – під час вивчення основних законодавчо-нормативних актів щодо регулювання системи соціального захисту населення в Україні; індукції і дедукції – для формулювання обґрунтованих висновків на основі результатів дослідження; логічний – під час вибору механізмів, інструментів, підходів, які впливають на результативність зазначеної системи; статистичний – для проведення аналізу показників соціального захисту населення у вітчизняній та зарубіжній практиці; наукового обґрунтування – під час розроблення рекомендацій стосовно вдоскона-

лення механізму державного регулювання системи соціального захисту населення з метою підвищення ефективності її функціонування.

Виклад основного матеріалу. Соціальний захист включає соціальне забезпечення, а також охоплює гарантії охорони здоров'я, праці, природного середовища, мінімальної оплати праці, забезпечення нормального рівня життєдіяльності людини.

Основним гарантом економічного забезпечення соціально придатного рівня життя вразливим і малозабезпеченим рівням населення виступає держава, яка розробляє і реалізує заходи соціального захисту; здійснює регулювання діяльності органів соціального захисту населення шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів; забезпечує мінімальний рівень соціальних гарантій і розробляє стратегічні і тактичні напрями соціальної політики; організовує роботу та здійснює контроль над діяльністю небюджетних державних фондів соціального страхування та виконанням ними вимог законодавства.

Поряд із державними органами, стейкхолдерами, на рівні яких реалізуються заходи і програми соціального захисту населення України, виступають також органи місцевої влади і самоврядування, які забезпечують організацію надання якісних соціальних послуг на рівні територіальних громад, а також соціально відповідальні бізнес-структури. Останні забезпечують підтримку другого рівня пенсійного страхування в Україні, інвестують кошти у вирішення соціальних проблем та створюють за рахунок чистого прибутку фондів соціального розвитку для працівників підприємств.

У кожній країні світу, виходячи зі стану її соціально-економічного розвитку, розробляється такий стандарт, як мінімальний рівень соціального захисту, що складається з набору визначених країною базових державних гарантій, які повинні забезпечувати доступ до основних життєво важливих соціальних послуг і гарантувати мінімальний дохід.

Одним із показників, за яким можливо оцінити ступінь соціальної відповідальності держави, є відношення державних витрат на соціальний захист населення, у відсотках до ВВП (табл. 1).

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом зумовлює необхідність приведення законодавства у сфері соціального захисту населення до європейських вимог і стандартів, а також порівняння рівня державних витрат на соціальний захист. За даними Євростату,

Таблиця 1

Державні витрати на соціальний захист населення України, % до ВВП

Показник	Роки				
	2014	2015	2016	2017	2018
Витрати на соціальний захист населення	8,7	8,9	10,8	9,6	8,7

Джерело: складено авторами на основі [6]

у 2016 р. витрати на соціальний захист населення в країнах ЄС становили в середньому 28,2% від ВВП. Найбільший обсяг витрат мали такі країни ЄС, як Франція – 34,3%, Фінляндія – 32%, Данія – 31,6% від ВВП. Найнижчий рівень зазначених витрат спостерігався у Латвії – 15,2%, Литві – 15,4% та Румунії – 14,6% від ВВП [7].

Порівнюючи рівень державних витрат на соціальний захист населення України і країн ЄС у відсотках до ВВП, спостерігається значний розрив, що свідчить про існування системних проблем у сфері соціального захисту населення та механізмі її державного регулювання. Структура та складові елементи механізму державного регулювання системи соціального захисту України наведено на рис. 1.

Дослідження складників вищезазначеного механізму дає змогу виділити основні проблеми в системі соціального захисту населення та запропонувати напрями їх усунення (табл. 2).

Одними з основних проблем функціонування системи соціального захисту населення є недостатній рівень інформаційної взаємодії інститутів соціальної сфери, органів державної влади та місцевого самоврядування, а також низький рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій на рівні сіл і селищ, окремих об'єднаних територіальних громад. У Стратегії реформування системи надання соціальних послуг зазначено, що така система не є ефективною з причини відсутності обміну інформацією стосовно надання різних видів соціальної допомоги, законодавчих актів у сфері чіткого визначення повноважень органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в напрямі забезпечення розвитку системи надання соціальних послуг, розвиненої інфраструктури та конкурентоспроможного ринку соціальних послуг [8].

Програми соціального захисту населення переважно реалізуються органами державної

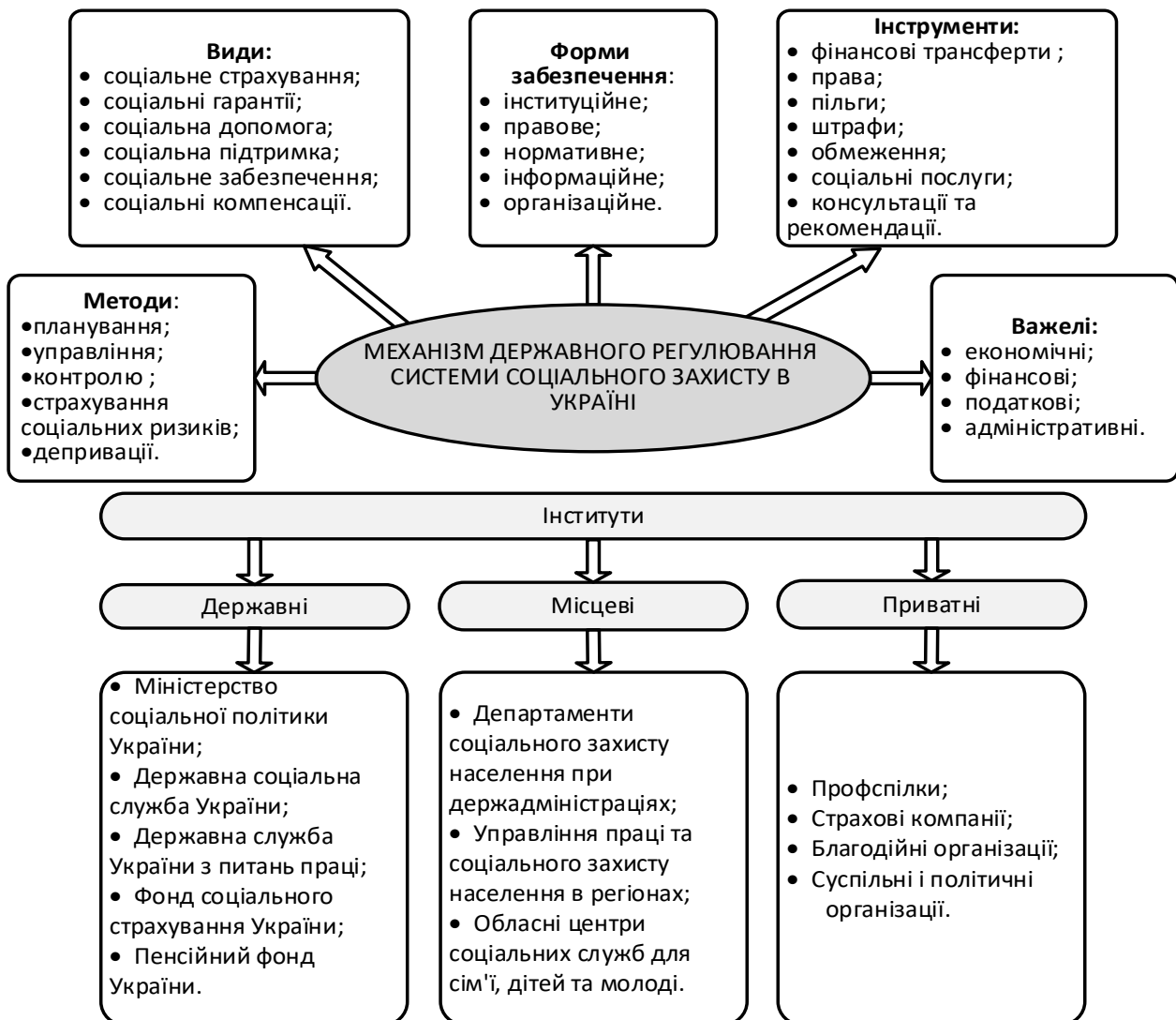

Рис. 1. Механізм державного регулювання системи соціального захисту України

Джерело: складено авторами

Таблиця 2

Проблеми в системі соціального захисту населення України та напрями їх вирішення

Проблеми	Напрямки вирішення
Незадоволення молоді і осіб працездатного віку своїм матеріальним становищем та умовами праці, низький рівень обізнаності з питань соціального захисту та забезпечення прав робітників	Усунення конфлікту інтересів між пріоритетами економічного розвитку і принципами соціальної справедливості, надання державних гарантій забезпечення якісного рівня життя тим, хто не може досягти цього самостійно, запровадження системи обов'язкового медичного страхування, посилення державного контролю над діяльністю недержавних пенсійних фондів, трансляція засобами масової інформації соціальної реклами, яка повинна включати правові та економічні аспекти захисту прав працюючих, програми допомоги в працевлаштуванні; проведення навчально-просвітницьких заходів із питань соціального захисту населення.
Обмеженість можливостей бюджетного фінансування соціального захисту населення	Упровадження ринкових важелів соціального захисту під контролем із боку держави, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, державно-приватного партнерства для реалізації соціальних програм та поліпшення якості соціальних послуг.
Видатки на соціальний захист визначаються відповідно до кількості громадян із доходами нижче за встановлений прожитковий мінімум	Планування видатків бюджету на соціальний захист повинно враховувати кількість осіб, рівень споживання продовольчих і непродовольчих товарів та послуг якими є нижчим за розмір фактичного прожиткового мінімуму й є недостатнім для підтримки якісного способу життя, що склалося у суспільстві.
Встановлення прожиткового мінімуму базується на можливостях видаткової частини державного бюджету і прив'язується до розміру споживчого кошика	Розмір прожиткового мінімуму повинен встановлюватися виходячи з реального стану соціально-економічного розвитку держави
Скорочення ВВП призводить до зменшення заробітної плати найманих працівників і провокує зростання рівня бідності серед працездатного населення	Перехід економіки на інноваційно-інвестиційну модель розвитку, чітке визначення ролі держави у забезпеченні фінансового благополуччя громадян, підвищення рівня соціальної безпеки громадян завдяки впровадженню ефективної системи управління соціальними ризиками, забезпечення соціально-економічних прав працездатних громадян

Джерело: складено авторами

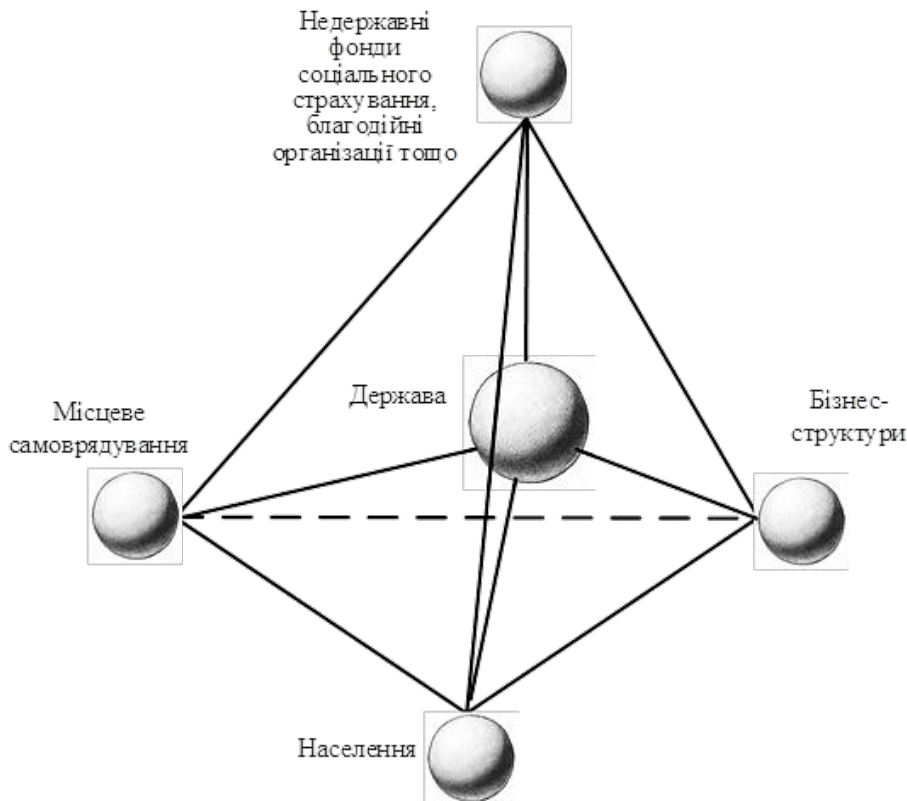

Рис. 2. Єдиний інформаційний простір розвитку соціального партнерства в Україні

Джерело: складено авторами

влади й управління за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, кошти яких є обмеженими. В умовах побудови інформаційного суспільства необхідне розроблення ефективної соціальної політики, головні напрями якої в сучасних умовах повинні включати розроблення й упровадження законодавчих актів у сфері розвитку соціального підприємництва, підвищення соціальної відповідальності бізнес-структур; активне залучення представників бізнесу до фінансування програм і проєктів соціального захисту, розвиток соціальної інфраструктури; створення фондів соціаль-

ного розвитку колективу на рівні підприємств, установ, організацій. Відсутність інформаційної взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування, бізнес-структурами, інститутами соціальної сфери та населенням призводить до незадоволення якістю соціальних послуг їх споживачами.

Підвищення рівня добробуту громадян України потребує популяризації соціальних проєктів із метою залучення приватних інвесторів, формування нових управлінських компетенцій, навичок, знань, упровадження солідарного соціального

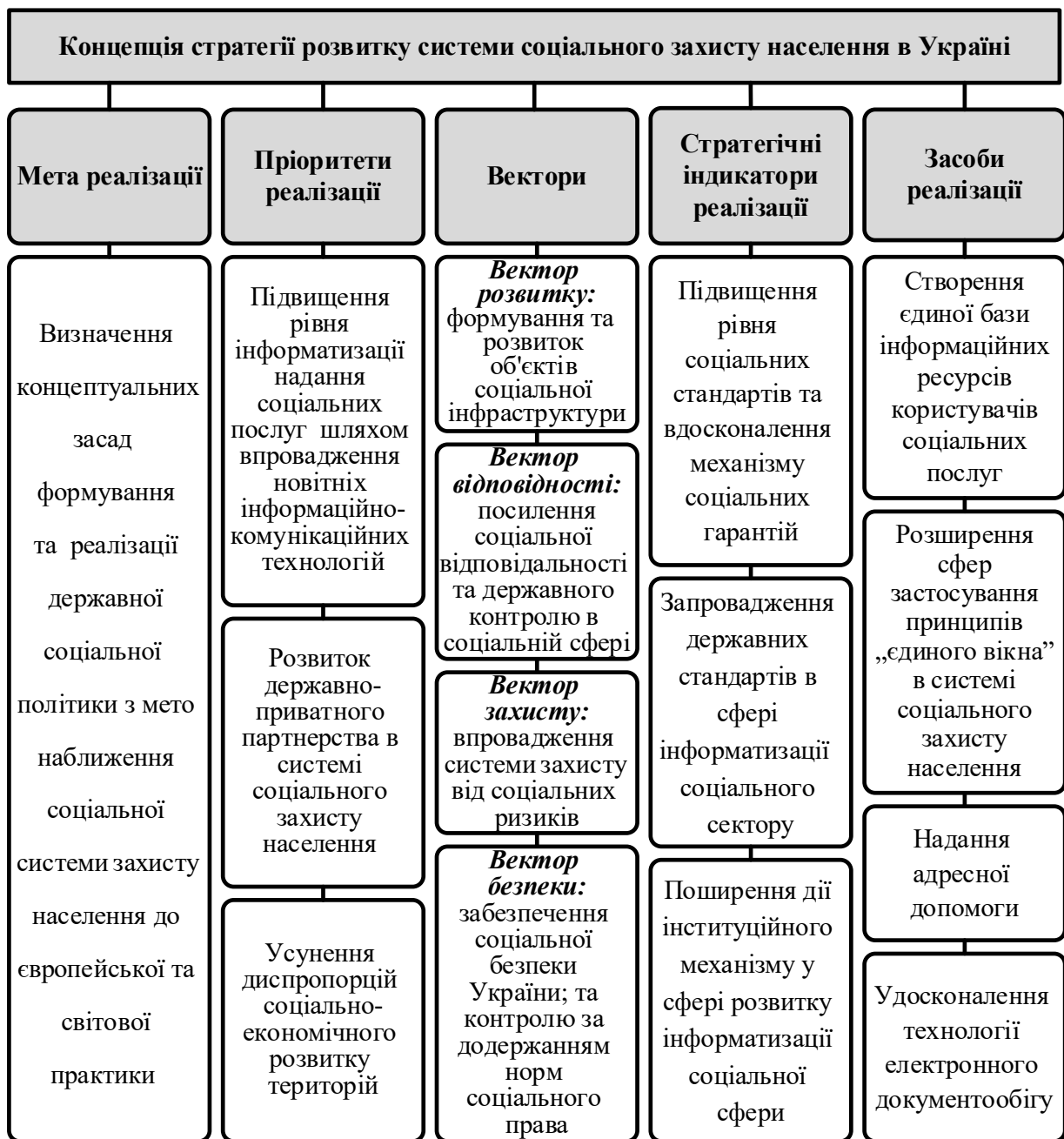

Рис. 3. Концепція стратегії розвитку системи соціального захисту населення України в умовах інформаційної економіки

Джерело: складено авторами

забезпечення та розвитку соціального партнерства. Модель побудови соціального партнерства в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій наведено на рис. 2.

Розвиток моделі соціального партнерства потребує розроблення відповідної концепції, що дасть змогу забезпечити відкритість і доступність інформаційних ресурсів для їх широкого соціального використання в умовах застосування інформаційно-комунікаційних технологій у системі соціального захисту населення, розбудови електронного урядування, побудови цифрової держави. Складники концепції стратегії розвитку системи соціального захисту населення в Україні в умовах розвитку інформаційної економіки наведено на рис. 3.

Кількість та якість інформаційно-комунікаційних технологій, межі і масштаби їх використання сприяють підвищенню ефективності управління, високому рівню взаємодії суб'єктів системи соціального захисту в напрямі реалізації соціальних проєктів і програм, а також прискоренню

трансформації системи соціального захисту та приведенню показників її діяльності до міжнародних вимог і стандартів.

Висновки. Вхідження України до світового інформаційного простору потребує розроблення нормативно-правової бази регулювання й управління процесами інформатизації у соціальній сфері, зокрема в системі соціального захисту населення, яка являє собою сукупність заходів і програм, метою яких є скорочення рівня бідності і незахищеності окремих верств населення.

Розширення сфери застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у системі соціального захисту населення дасть змогу розширити види та форми соціальних послуг, підвищити їх якість, поліпшити адресність надання соціальної допомоги, наблизити вітчизняні стандарти соціального захисту до міжнародних вимог, зменшити диспропорції у соціально-економічному розвитку адміністративно-територіальних одиниць, забезпечити однаковий рівень доступу населення до соціальних послуг.

Список використаних джерел:

1. Балтачєєва Н.А. Стратегія розвитку системи соціального захисту населення в Україні. *Економіка промисловості*. 2012. № 1-2. С. 302–309.
2. Лаврухін В.В. Чинники розвитку комплексного механізму соціального захисту населення. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 3. С. 57–63. DOI : org/10.15421/151520.
3. Мальований М.І. Фінансові аспекти функціонування системи соціального захисту населення в Україні : монографія. Умань : Сочінський М.М., 2016. 496 с.
4. Махортов Ю.О., Телічко Н.А. Інноваційні підходи до удосконалення системи управління сферою соціального захисту населення. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія «Економіка та менеджмент»*. 2018. № 17. С. 4–14. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2018_17_2 (дата звернення: 22.11.2019).
5. Павлюк К.В., Степанова О.В. Модернізація системи соціального захисту в контексті накопичення соціального капіталу в Україні. *Фінанси України*. 2012. № 6. С. 15–29.
6. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 20.11.2019).
7. Eurostat. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/home?> (дата звернення: 20.11.2019).
8. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2012 р. № 556-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80> (дата звернення: 21.11.2019).

References:

1. Baltacheieva, N.A. (2012) Stratehiia rozvytku systemy sotsialnoho zakhystu naseleння v Ukraini [Strategy for the system of social protection of the population in Ukraine]. *Economics of Industry*, vol. 1-2, pp. 302–309. [in Ukrainian]
2. Lavrukhin, V. (2015) Chynnyky rozvytku kompleksnoho mekhanizmu sotsialnoho zakhystu naseleння. [Factors complex mechanism of social protection]. *Public Administration Aspects*, vol. 3(3), pp. 57–63. doi.org/10.15421/151520. [in Ukrainian]
3. Malevany, M.I. (2016) Finansovi aspekty funktsionuvannia systemy sotsialnoho zakhystu naseleння v Ukraini: monohrafiia. [Financial aspects of the functioning of the social protection system in Ukraine]. Uman: Vydavets "Sochinskyi M.M.", Ukraine. [in Ukrainian]
4. Mahortov, Yu. & Telichko N. (2018) Innovatsiini pidkhody do udoskonalennia systemy upravlinnia sferoiu sotsialnoho zakhystu naseleння. [Innovative Approaches to Improving the Management System in the Sphere of Social Protection of the Population]. *The Problems of Innovation and Investment-driven Development. Series: Economic Sciences*, vol. 17, pp. 4–14. doi.org/10.33813/2224-1213.17.2018.01. [in Ukrainian] (accessed 22 November 2019).
5. Pavlyuk, K.V. and Stepanova, O.V. (2012) Modernizatsiia systemy sotsialnoho zakhystu v konteksti nakopychennia sotsialnoho kapitalu v Ukraini. [Modernization of the social protection system in the context of accumulation of social capital in Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, 6, pp. 15–29. [in Ukrainian]
6. State Statistics Service of Ukraine. (2020) Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 20 November 2019).
7. Eurostat. Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/home?> (accessed 20 November 2019).
8. On approval of the Strategy for reforming the social services delivery system. (2012). Decree of the Cabinet of Ministers of August 8. No. 556-p. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80>. (accessed 21 November 2019).

Parubets Olena, Sugonyako Dmytro
Chernihiv National University of Technology

CONCEPT OF THE DEVELOPMENT OF SOCIAL PROTECTION SYSTEM OF POPULATION IN THE CONDITIONS OF INFORMATIZATION OF THE ECONOMY AND SOCIETY

Execution of the functions and tasks assigned to the state authorities and local government in the context of global informatization of the economy and society requires reforming the existing system of social protection and development of perspective directions. Therefore, the chosen research topic is highly relevant. The purpose of the article is to study the problems in the social protection system, to develop and substantiate the concept of its development in the context of global informatization of the economy and society in order to increase the level of social standards and ensure the socio-economic development of Ukraine. In order to achieve this goal, the main tasks, principles and methods of research have been outlined. Based on the analysis of the current state of the system of social protection of population and theoretical and practical statements of scientific works of leading scientists, it has been identified systemic problems that need to be solved. One of these problems is the lag in the development of information technology in the social sphere due to the lack of a developed information infrastructure for providing social services to population. A considerable number of programs of social protection of population are implemented by public authorities and government at the expense of state and local budgets. Lack of information interaction between these bodies and consumers of social services leads to dissatisfaction with the quality of such services. The article investigates the mechanism of state regulation of the social protection system of Ukraine and reveals the problems of its functioning. The strategy of the development of the system of social protection of population has been developed, its strategic goals, stages of implementation, and sources of financing have been specified. The concept of the development of such a strategy with a clear definition of the purpose and priorities of its vectors, indicators and means of implementation has been substantiated. The necessity of building the model of social partnership development in Ukraine has been reflected. At the end of the article, the conclusions and recommendations for further researches in the direction of increasing the level of informatization of the system of social protection of population in Ukraine have been presented.

Key words: social protection, strategy, informatization, development, quality.

JEL classification: I38, I39.

УДК 330.122

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.20>**Приймак В.І.**доктор економічних наук, професор,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0244-8661>**Голубник О.Р.**кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1211-4614>

ОЦІНЮВАННЯ ВІЛЬНОГО ЧАСУ СУСПІЛЬСТВА В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ ДОБРОБУТУ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Проаналізовано основні підходи до оцінювання економічного добробуту населення. Обґрунтовано необхідність під час вимірювання економічного добробуту суспільства враховувати такий його компонент, як вільний час. Охарактеризовано напрями використання вільного часу у суспільстві. Виконано структурний поділ вільного часу на дві частини, а саме дозвілля та «більш піднесена діяльність». Виконано порівняльний аналіз оплачуваної роботи, неоплачуваної роботи та вільного часу у різних країнах. Встановлено, що в Україні величина показника «частка відпрацьованого часу особи для добового фонду часу» є набагато меншою від значення цього показника для інших країн. Відмінність величини розглянутого показника для України та інших країн пояснюється великими обсягами тіньової економіки і тіньової зайнятості в нашій країні. Розраховано середній час за добу, який витрачається на оплачувану працю однією особою у віці 15–70 років та працездатному віці в Україні у 2010–2017 рр. без урахування і з урахуванням тіньової зайнятості.

Ключові слова: добробут, економічний добробут домашніх господарств, вільний час, дозвілля, оплачувана робота, неоплачувана робота.

Постановка проблеми. Структурна трансформація національної економічної системи змінює орієнтири та пріоритети соціально-економічного розвитку суспільства. Соціальний розвиток у контексті цих перетворень передбачає передусім забезпечення зростання рівня життя населення. Основою розвитку, вдосконалення і повноцінного життя людини є кількісне зростання та якісне поліпшення добробуту населення.

Сьогодні категорія «добробут населення» охоплює не тільки матеріальні параметри функціонування домогосподарств, а й можливості для забезпечення довгого і здорового життя та продуктивної професійної діяльності. Добробут розглядається в широкому сенсі як комплексна соціально-економічна категорія, системне утворення, яке характеризує все різноманіття проявів людської життєдіяльності.

Оскільки в сучасному світі час як ресурс є одним із найцінніших разом зі знаннями та інформацією, все більшого значення набуває питання збільшення та ефективного використання вільного часу членами домогосподарств. Особливість цього питання полягає ще й у тому, що з формуванням інформаційної економіки та інформаційного суспільства відбулися суттєві зміни у способі життя громадян як нашої, так і інших країн, змінилися пропорції у розподілі часу між роботою і відпочинком працівників [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми аналізу та оцінювання добробуту

населення були об'єктом дослідження багатьох зарубіжних та українських науковців, серед яких можна виділити А. Аткинсона, Г. Далі, Т. Кір'ян, Дж. Кобба, С. Колма, Е. Лібанову, В. Мандибуру, В. Нордгауза, А. Пігу, С. Пирожкова, А. Ревенка, П. Самуельсона, А. Сена, Дж. Тобіна та ін. Так, А. Пігу для оцінювання введеного ним показника економічного добробуту запропонував використовувати валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення. Через суттєві недоліки, які має такий підхід до вимірювання економічного добробуту, В. Нордгауз і Дж. Тобін увели в науковий обіг інший показник, який П. Самуельсон назвав чистим економічним добробутом (ЧЕД) [2, с. 151]. Для розрахунку ЧЕД від величини ВВП віднімають і до неї додають вартісну оцінку відповідно негативних і позитивних чинників. Серед чинників, які збільшують величину ЧЕД, ці науковці називають, зокрема, грошову оцінку вільного часу [1].

Різні аспекти вільного часу досліджували В. Бочелюк, Р. Вінярський, А. Жепка, Г. Зборовський, Б. Грушин, О. Кендохов, Г. Крапівіна, В. Лара, Є. Приступа, К. Ягельська та ін. Однак в оприлюднених публікаціях учених відсутні результати наукових досліджень, які б стосувалися проблеми оцінювання вільного часу населення певного регіону чи якоїсь країни. З огляду на це, дослідження вільного часу суспільства як складника його ЧЕД, визначення підходів до вимірювання цього часу є актуальною науковою проблемою.

Мета статті полягає у теоретичному аналізі сутності вільного часу населення як одного зі складників чистого економічного добробуту домогосподарств регіону чи країни у цілому та розробленні можливих підходів до оцінювання його обсягів.

Виклад основного матеріалу. Протягом останніх десятиліть основним економічним індикатором вимірювання добробуту населення є ВВП на душу населення. Цей показник активно використовується для розроблення економічної і соціальної політики, а також для порівняння рівня життя в різних країнах. Однак останнім часом усе більше уваги приділяється обмеженості застосування цього інструмента для відображення сукупного добробуту населення. Як критерій аналізу зміни добробуту та рівня життя населення, який містить як суб'єктивні, так і об'єктивні індикатори, пропонують використовувати показник вільного часу та якості його використання.

Час окремої людини, членів якогось домогосподарства чи цілого суспільства має певну соціальну цінність. Його завжди можна розділити на робочий і позаробочий, який кожна особа витрачає на певні види діяльності, що не пов'язані безпосередньо з її трудовою зайнятістю. Кожний зі складників часу має певне призначення, відповідний соціально-культурний зміст, а також свої функції [1].

Опрацювання літературних джерел із розглянутої проблематики і викладеного вище дало

зможу виділити напрями, за якими вільний час використовується у суспільстві (рис. 1).

Щодо напрямів використання вільного часу українцями, то про них можна судити з результатів соціологічного опитування населення компанією Nielsen (Nielsen Global Survey Generational Lifestyles), яке було проведено в період із 23 лютого по 13 березня 2015 р. Опитування показало, що за популярністю у видах дозвілля в українців лідирують сімейні цінності і соціальні мережі. Проводити час із друзями та родиною вважають за краще 35% респондентів. Соціальні мережі становлять дозвілля також третини українців. Результати опитування показали, що на другий план серед видів проведення вільного часу відійшло телебачення (24%), поступаючись місцем читанню з показником 27%. Далі серед пріоритетних видів дозвілля українці назвали кулінарію (20%), музику (17%) та онлайн-ігри (15%). На відміну від українців майже половина мешканців деяких європейських країн під час проведення свого вільного часу замість спілкування з друзями і родичами, читання чи приготування їжі перевагу надають телебаченню. Так, у Румунії перед телевізором проводять час 45% опитаних, у Великобританії – 44%, в Італії – 43% [3].

Як було сказано вище, підвищення рівня розвитку економіки і суспільства веде до поліпшення добробуту населення. Зростає заробітна плата,

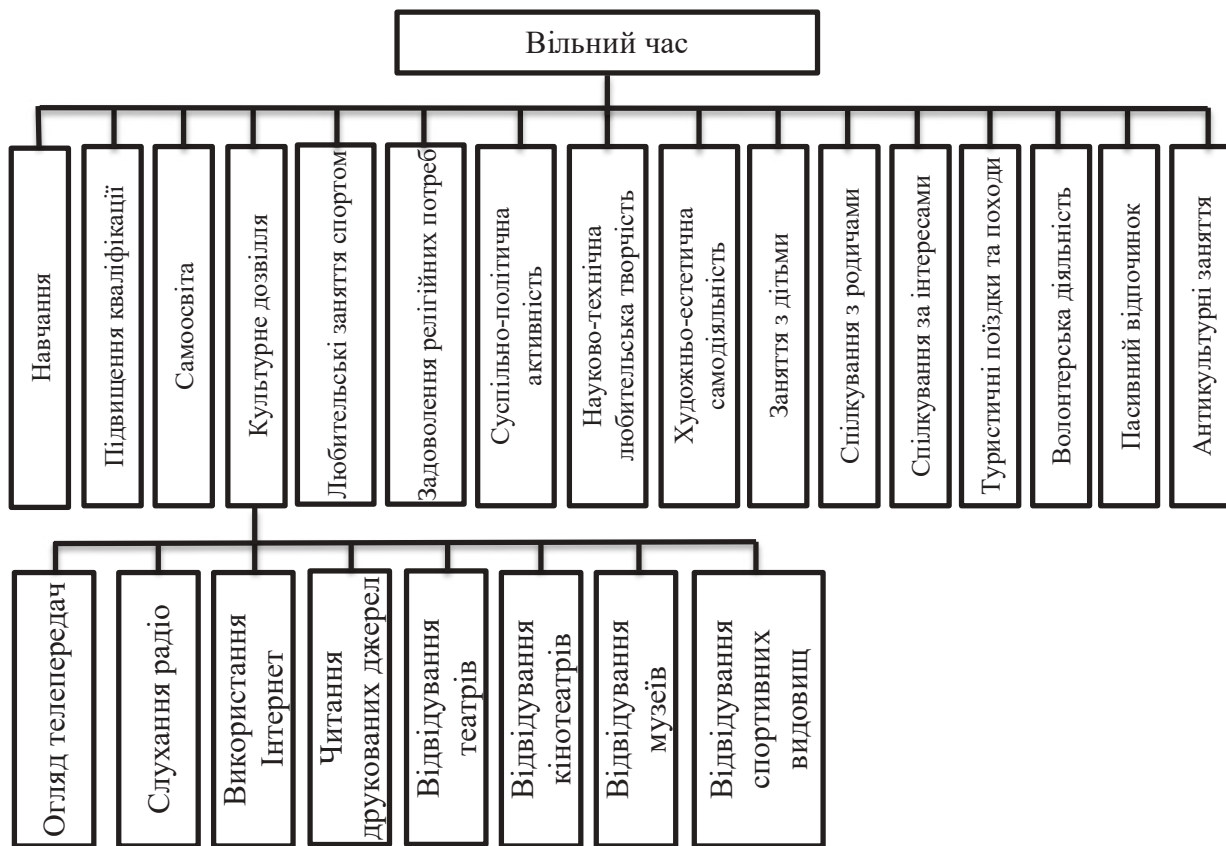

Рис. 1. Напрями використання вільного часу у суспільстві

поліпшуються умови праці, збільшуються можливості для проведення дозвілля тощо. З'являється можливість за менший час заробити більше грошей, чим користуються деякі працівники для скорочення свого робочого і збільшення вільного часу. Такий процес є позитивним явищем, однак він має певні негативні боки. Зокрема, великі обсяги вільного часу у безробітного не приносять йому задоволення і не збільшують рівень його добробуту. Замість відпочинку час його незайнятості веде до дискомфорту і незадоволення, адже фактично суспільство відмовилося від цього часу, і нічого позитивного людині він не несе, а тільки погіршує її життя. Інший приклад: людина добровільно відмовляється від будь-якої трудової діяльності, навчання чи іншого заняття та веде анти-суспільний спосіб життя. Вільний час такого індивіда відіграє не позитивну, а негативну роль.

Під час дослідження вільного часу потрібно розрізняти дві його найважливіші частини. Перша з них – це дозвілля, а друга – «більш піднесена діяльність». Деякою мірою ці частини близькі одна до одної, але не рівнозначні. Хоча іноді, найчастіше в побуті, перше із цих понять ототожнюють із вільним часом, але це неправильно. Вільний час у певних випадках відіграє роль дозвілля, але не завжди. Під час дозвілля людина відновлює витрачені на роботі психофізичні та духовні сили, а під час більш піднесеної діяльності – розвивається й удосконалюється як особистість, хоча розвиток особистості певною мірою відбувається і в час дозвілля.

С. Струмилін, досліджуючи проблеми вільного часу, також поділив його на дві частини. Перша частина – час, котрий затрачується на необхідну суспільну, творчу й іншу діяльність: підвищення кваліфікації, навчання, заняття з дітьми, суспільні обов'язки, художня самодіяльність. Друга частина – це власне дозвілля: хобі, споживання духовних благ, фізкультура, зустріч із родиною, прогулянки, туризм, читання газет, книжок, культурний відпочинок (кіно, музей, театр, інші розваги, домашні ігри, прийом гостей), бездіяльний, «пасивний» відпочинок та ін. [4].

Таким чином, дозвілля – це та частина вільного часу, яка використовується людиною для відпочинку і розваг, споживання культури та інших занять, що дадуть їй змогу відновити свої фізичні і психічні сили.

До дозвілля можна віднести: індивідуальне споживання культури (читання книг, журналів, газет, прослуховування радіо, перегляд телепередач і т.п.); публічно-видовищне споживання культури (відвідування театрів, кіно, концертів, музеїв, спортивних видовищ і т. ін.); спілкування (із членами родини, родичами, сусідами, друзями тощо); фізичні заняття (ранкова і вечірня гімнастика, водні процедури і т. ін.); розваги й ігри, що

знімають розумове і фізичне напруження, створюють добрий настрій; пасивний відпочинок (прогулянки без певної мети, спокій, зміна напруженості врівноваженістю й ін.); заняття, які можна вважати явищами антикультури (зловживання алкоголем, хуліганство, злочинність, наркоманія, азартні ігри, безцільне проведення часу як розпущений спосіб відпочинку). Заняття більш піднесеної діяльності можна згрупувати в такий спосіб: навчання без відриву від виробництва; підвищення кваліфікації; самоосвіта; суспільно-політична діяльність; участь у вихованні дітей; творча діяльність і аматорські заняття; спортивні заняття й туризм [5].

Структурний поділ вільного часу на вказані дві частини є певним чином умовний. Ці частини деякими заняттями перекривають одна одну, хоча для оцінювання обсягів вільного часу це не має надто суттєвого значення. Головне, що заняття кожної із цих частин впливають на особистість, розвивають та поліпшують її фізичне і психічне здоров'я.

Розглянутий поділ вільного часу на дві структурні частини не має суттєвого значення для розроблення можливих підходів до оцінювання обсягів цього часу. Хоча, як показують дослідження науковців, жоден із таких підходів не дасть точної відповіді на поставлене запитання.

Одним із таких підходів може бути соціологічне обстеження населення. На основі отриманих результатів такого обстеження можна зробити висновок про середню тривалість дозвілля і більш піднесеної діяльності. Однак соціологічне обстеження населення потребує часу і фінансових витрат, тому не завжди є практично виправданим.

Можна шукати інші підходи до виконання поставленого завдання. Наприклад, оцінити час, який людина витрачає на всі інші потреби протягом доби. Тоді час, який залишиться, буде вільним часом даної особи. Спробуємо піти таким шляхом. Хоча й тут без результатів соціологічних обстежень населення також не обійтися. Однак тут можна використати деякі результати тих обстежень, які і так регулярно проводяться в Україні, а також у деяких інших країнах світу.

Для того щоб реалізувати цей підхід, потрібно розрахувати тривалість часу, який людина витрачає на виконання оплачуваної роботи, сон, особисту гігієну, працю на благо домогосподарства та ін. Тобто треба оцінити, скільки часу в середньому протягом доби у людини займають усі її дії, крім відпочинку і розвитку та вдосконалення її як особистості.

Для визначення часу, який кожна людина у віці 15–70 років чи працездатному віці витрачає на оплачувану роботу, скористаємося офіційними даними, які опубліковані Державною службою статистики України [6] у 2011–2018 рр. (табл. 1).

Для цього потрібна інформація про економічно активне і неактивне населення у 2010–2017 рр., чисельність зайнятих, скільки відпрацьовано годин

Таблиця 1

**Тривалість робочого часу для осіб у віці 15–70 років
та працездатному віці в Україні у 2010–2017 рр.**

Показник/Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис осіб	22052	22057	22012	21981	19921	18098	17955	17854
Економічно активне населення працездатного віку, тис осіб	20221	20248	20394	20478	19035	17396	17304	17193
Зайняте населення у віці 15–70 років, тис осіб	20266	20324	20354	20404	18073	16443	16277	16156
Зайняте населення працездатного віку, тис осіб	18437	18516	18737	18902	17188	15742	15626	15496
Економічно неактивне населення у віці 15–70 років, тис осіб	12576	12266	12055	11862	12023	10926	10934	10945
Економічно неактивне населення працездатного віку, тис осіб	7878	7602	7541	7552	7618	6921	7039	6846
Населення у віці 15–70 років, тис осіб	34627	34322	34067	33842	31944	29023	28889	28799
Населення працездатного віку, тис осіб	28099	27849	27934	28030	26653	24317	24343	24039
Рівень зайнятості населення у віці 15–70 років, %	58,5	59,2	59,7	60,3	56,6	56,7	56,3	56,1
Рівень зайнятості населення працездатного віку, %	65,6	66,5	67,1	67,4	64,5	64,7	64,2	64,4
Відпрацьовано годин у розрахунку на одного працівника у році	1638	1664	1668	1664	1628	1641	1684	1668
Частка відпрацьованого часу на одну особу у віці 15–70 років, %	10,9	11,2	11,3	11,5	10,5	10,6	10,8	10,8
Частка відпрацьованого часу на одну особу у працездатному віці, %	12,3	12,6	12,7	12,2	12,0	12,1	12,3	12,3

Джерело: розраховано авторами на основі [6]

у розрахунку на одного працівника у році та тривалість року в годинах. У результаті розрахунків отримуємо частку відпрацьованого часу на одну особу у віці 15–70 років та працездатному віці.

Із табл. 1 видно, що частка відпрацьованого часу особи у віці 15–70 років у нашій країні становить у середньому від 10,5% до 11,6% добового фонду її часу, а особи працездатного віку – від 12,0% до 12,7% часу доби. Відмінність у числах для різних вікових груп пояснюється урахуванням у першій із цих груп пенсіонерів за віком, частка зайнятих яких є відносно меншою порівняно з населенням працездатного віку.

Як видно з розрахунків, величина показника «частка відпрацьованого часу особи для добового фонду часу» для обох демографічних груп є набагато меншою від значення цього показника для інших країн. Наприклад, для Канади у 1998 р. величина цього показника становила 15% [7, с. 173]. Приблизно таку ж тривалість займає оплачувана робота й у деяких інших країнах (рис. 2) [8]. Як видно із цього рисунка, величина розглянутого показника для різних країн становить приблизно 13–17%.

Однак для країни з нижчим рівнем економічного розвитку час, який людина витрачає на оплачувану працю, завжди більший за аналогічний час для країни із вищим рівнем економіки, адже в першій із цих країн людина шукає способи збільшення своїх доходів. Одним із таких способів є збільшення часу оплачуваної праці. У другій з ука-

заних країн достатній рівень доходів дає можливість витратити більше часу не на працю, а на відпочинок, люди не шукають додаткового заробітку.

Відмінність величини розглянутого показника для України й інших країн пояснюється великими обсягами тіньової економіки і тіньової зайнятості в нашій країні. Якщо припустити, що відношення часу тіньової зайнятості до офіційної таке ж, як відношення обсягів тіньової економіки до офіційної, то можна розрахувати скорегований середній час оплачуваної праці для кожної особи. Цей час буде суттєво більшим від розрахованого для офіційної зайнятості (табл. 2).

Як видно із цієї таблиці, визначений час у середньому за добу для оплачуваної зайнятості в Україні приблизно дорівнює величині цього показника для інших країн. Адже, наприклад, для Канади у 1998 р. величина цього показника для всього населення, яке старше 15 років, дорівнювала 3,6 години [7, с. 173]. Аналогічне значення цього показника і для інших країн (рис. 2).

Для визначення тривалості вільного часу населення нашої країни треба знати, скільки часу в середньому протягом доби українець витрачає на інші види діяльності. Дослідження науковців показали, що в Канаді у 1998 р. особа, яка старша 15 років, витрачає в середньому протягом доби 3,6 год. на неоплачувану роботу, 10,4 год. – на особисті потреби і залишається 5,8 год. вільного часу [7, с. 173]. Такий же приблизно поділ добового фонду часу і для деяких інших країн (рис. 2).

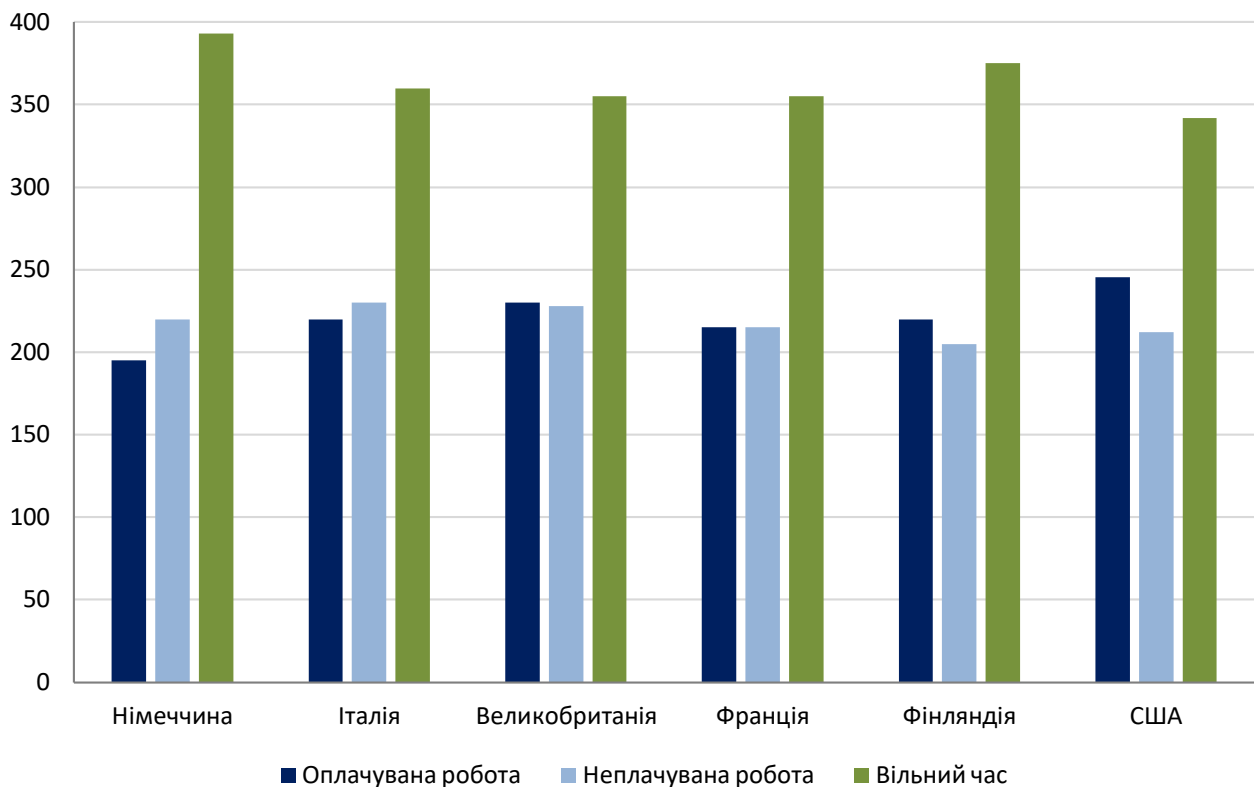

Рис. 2. Домашні роботи, оплачувані роботи і вільний час у 2006 р., хвилин за день на одну особу

Джерело: [8]

Таблиця 2

Середній час за добу, який витрачається на оплачувану працю однією особою у віці 15–70 років і працездатному віці в Україні у 2010–2017 рр. без урахування та з урахуванням тіньової зайнятості, год.

Показник \ Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Середній час за добу, який витрачається на офіційну оплачувану працю однією особою у віці 15–70 років	2,616	2,688	2,712	2,76	2,52	2,544	2,592	2,592
Рівень тіньової економіки в Україні, % до ВВП	38	34	34	35	43	40	35	32
Середній час за добу, який витрачається на оплачувану працю однією особою у віці 15–70 років з урахуванням тіньової зайнятості	3,610	3,602	3,634	3,726	3,604	3,562	3,499	3,421
Середній час за добу, який витрачається на офіційну оплачувану працю однією особою працездатного віку	2,952	3,024	3,048	2,928	2,88	2,904	2,952	2,952
Середній час за добу, який витрачається на оплачувану працю однією особою працездатного віку з урахуванням тіньової зайнятості	4,074	4,052	4,084	3,953	4,118	4,066	3,985	3,897

Джерело: розраховано авторами на основі таблиці 1 і [9]

Оскільки в Україні на оплачувану працю населення витрачає таку ж частку доби, як і в багатьох інших країнах, то напрошується припущення про аналогічні пропорції використання часу доби для інших видів діяльності. За справедливості такого припущення вільний час українця у віці від 15 до 70 років займає від 5,7 год. (23,7% добового фонду часу) до 6,0 год. (25% часу доби).

Хоча, на нашу думку, робити таке припущення некоректно. Набагато нижчий за економічно розвинуті країни рівень розвитку економіки і неви-

сокі порівняно із цими країнами заробітні плати та інші чинники вказують на те, що українці більше порівняно з населенням інших країн витрачають часу на домашню роботу і, відповідно, менше відпочивають. Хоча точніше відповіді на вказане питання можуть результати соціологічного обстеження щодо тривалості вільного часу дорослого населення України.

Висновки. Із проведеного дослідження видно, що існують різні підходи до оцінювання рівня економічного добробуту населення. Найчастіше як

вимірник рівня добробуту використовують валовий внутрішній продукт на душу населення, однак цей показник не враховує проблеми вільного часу. Беззаперечним фактом є залежність добробуту населення будь-якого суспільства від обсягів і якості використання вільного часу його членами. Вільний час – це показник добробуту суспільства, за його величиною можна судити про життєвий рівень населення.

Ефективність використання та розподілу вільного часу визначає продуктивність майбутньої праці людини. Загалом збільшення вільного часу є ознакою зростання добробуту населення. Перспективними напрямками наукових досліджень є проблеми, які пов'язані з використанням вільного часу, оцінюванням його тривалості і потребами в ньому кожної особистості та суспільства у цілому.

Список використаних джерел:

1. Голубник О. Вільний час суспільства як складова економічного добробуту домогосподарств. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2019. Вип. 41. С. 119–126.
2. Самуельсон П.А. Макроекономіка. Київ : Основи, 1995. 544 с.
3. Як українці проводять вільний час і чого прагнуть в майбутньому. URL : <https://www.nielsen.com/ua/uk/insights/reports/2015/Spar-time-and-future-for-ukrainians.html> (дата звернення: 16.12.2018).
4. Танчин І.З. Соціологія : навчальний посібник. Львів : Укр. акад. друкарства, 2005. 360 с.
5. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Дозвіллєзнавство : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 208 с.
6. Статистичний щорічник України за 2010–2017 роки. URL : www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 20.12.2018).
7. Руководство по подготовке статистических данных об использовании времени для оценки оплачиваемого и неоплачиваемого труда. Нью-Йорк, 2007. URL : https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesf/seriesf_93r.pdf (дата звернення: 18.12.2018).
8. Гарин А. Классические вопросы ВВП. URL : <http://www.klubok.net/subjects17.html> або <http://www.klubok.net/pageid693.html> (дата звернення: 01.12.2018).
9. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні. *Міністерство економічного розвитку і торгівлі України*. URL : <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (дата звернення: 11.12.2018).

References:

1. Holubnyk O. (2019) Vilnyi chas suspilstva yak skladova ekonomichnoho dobrobutu domohospodarstv [Leisure time of the society as a component of economic welfare of households]. *Formation of Market Economy in Ukraine*, vol. 41, pp. 119–126.
2. Semielson P.A. (1995) *Makroekonomika* [Macroeconomics]. K. : Osnovy. (in Ukrainian)
3. Yak ukraintsi provodiav vilnyi chas i choho prahnut v maibutnomu [How Ukrainians spend their free time and what they want in the future]. Available at: <https://www.nielsen.com/ua/uk/insights/reports/2015/Spar-time-and-future-for-ukrainians.html> (accessed: 16.12.2018).
4. Tanchyn I.Z. (2005) *Sotsiologhiia* [Sociology]. Lviv : Ukr. akad. drukarstva. (in Ukrainian)
5. Bocheliuk V.Y., Bocheliuk V.V. (2006) *Dozvillieznavstvo* [Leisure]. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury. (in Ukrainian)
6. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018) *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2010–2017 roky* [Statistical Yearbook of Ukraine]. Kyiv: Informatsiino-analitychne ahentstvo. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua> (accessed: 20.12.2018).
7. Rukovodstvo po podgotovke statisticheskikh dannykh ob ispol'zovanii vremeni dlya otsenki oplachivaemogo i neoplachivaemogo truda [A guide to the preparation of time use statistics for the evaluation of paid and unpaid work]. N'yu-York, 2007. Available at: https://unstats.un.org/unsd/publication/seriesf/seriesf_93r.pdf (accessed: 18.12.2018).
8. Garin A. (2011) *Klassicheskie voprosy VVP* [Classical questions of GDP]. Available at: <http://www.klubok.net/subjects17.html> або <http://www.klubok.net/pageid693.html> (accessed: 1.12.2018).
9. Zahalni tendentsii tinovoi ekonomiky v Ukraini [General trends of the shadow economy in Ukraine]. *Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy* [Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine]. Available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (accessed: 11.12.2018).

Pryimak Vasyl, Holubnyk Olha
Ivan Franko National University of Lviv

ASSESSMENT OF LEISURE TIME OF SOCIETY IN THE SYSTEM OF FORMATION OF HOUSEHOLD WELFARE

With the development of market social and labor relations in Ukraine, the problem of improving the welfare of its population is becoming increasingly important, in particular the issue of increasing and effectively using the free time of its household members. The purpose of the article is to theoretically analyze the nature of leisure time of the population as one of the components of Measure of Economic Welfare of the households of the region or country as a whole and to develop possible approaches to assessing its volume. The basic approaches to the estimation of economic welfare of the population are analyzed. The necessity to consider such a component as leisure time when measuring the economic welfare of a society is substantiated. The directions of leisure use in society are characterized. The structural division of leisure into two parts, namely leisure and “more elevated activity is done”. Comparative analysis of paid work, unpaid work and leisure time in different countries is performed. It is established that in Ukraine the value of the indicator “time worked per person for the daily time fund” is much smaller than the value of this indicator for other countries. The difference in the value of the considered indicator for Ukraine and other countries is explained by the large volumes of the shadow economy and the shadow employment in our country. The average time per day spent on paid work by one person between the ages of 15–70 and working age in Ukraine in 2010–2017 without and with shadow employment is calculated. The study shows that the main measure of the level of economic well-being of the population is the gross domestic product (GDP) per capita, but this indicator does not take into account the free time problem. An undeniable fact is the dependence of the well-being of the population of any society on the volume and quality of leisure use by its members. It is known that, in a highly developed economy, the income level is sufficient for a quality rest and an increase in the leisure time of a large part of the population, which is equivalent to an increase in the welfare of the country. Leisure time is an indicator of the well-being of a society, its size can be judged on the standard of living of the population.

Key words: welfare, economic welfare of households, free time, leisure, paid work, unpaid work.

JEL classification: D60, I31, J01, J22.

УДК 316.47:331.1

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.21>

Рудик О.А.

здобувач,

Хмельницький національний університет

ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В ОТГ У ПІДВИЩЕННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Дане дослідження присвячене обґрунтуванню процесу формування механізму регулювання соціально-трудо-вих відносин в об'єднаних територіальних громадах у підвищенні якості життя населення. Здійснено аналіз наукових досліджень із питань ролі держави та органів місцевого самоврядування у регулюванні та розвитку соціально-трудо-вих відносин на місцевому рівні. Охарактеризовано провідні світові концепції у регулюванні соці-ально-трудо-вих відносин та призначення і роль органів місцевого самоврядування у регулюванні СТВ. Дослід-жено основні наукові підходи до розгляду поняття «розвиток громади». На основі проведеного дослідження виокремлено базові компоненти механізму регулювання соціально-трудо-вих відносин в об'єднаних територіаль-них громадах, які дадуть змогу спрямувати його на підвищення рівня її якості життя мешканців громад та на забезпечення соціально-економічного розвитку ОТГ.

Ключові слова: соціально-трудо-ві відносини, державне регулювання, механізм, компоненти, об'єднана тери-торіальна громада.

Постановка проблеми. За сучасних умов забезпечення сталого розвитку соціально-трудо-вих відносин потребує не лише оновлення регу-лятивного інструментарію, а й розроблення нових форм і підходів до державного регулювання, побудови новітніх механізмів у сфері регулювання СТВ з урахуванням існуючих закономірностей і тенденцій на світовому та локальному ринках праці. Потребує переосмислення у тому числі й роль органів місцевого самоврядування у меха-нізмах регулювання соціально-трудо-вих відно-син, оскільки в умовах реформування адміністра-тивно-територіального устрою України саме вони отримують усю повноту відповідальності перед населенням за рівень їхнього добробуту та якість життя, соціально-економічний розвиток терито-рій тощо. Звідси постає необхідність формування ефективних механізмів регулювання соціально-трудо-вих відносин та соціально-трудо-вої сфери об'єднаних територіальних громад для подальшої розбудови в Україні систем ефективного територі-ального регулювання та розвитку СТВ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль держави у регулюванні соціально-трудо-вих відносин досліджується у працях цілої низки науковців [1-5]. При цьому наукові погляди можна звести до двох основних груп:

– максимальна децентралізація регулювання, перенесення основних його заходів на рівень виробничих систем, значне обмеження держав-ного втручання;

– активне втручання держави у соціально-тру-дову сферу, у тому числі й у сферу соціально-тру-дових відносин окремих роботодавців.

Водночас представники усіх економічних шкіл та течій повністю чи з певними застереженнями

підтримують тезу про масштабність та багатовек-торність ролі держави у формуванні соціально-еко-номічної політики. З огляду на це та враховуючи відсутність практичного досвіду децентралізова-ного регулювання в Україні, особливого значення за сучасних умов набувають питання формування ефективних регулятивних механізмів у соціально-трудо-вій сфері для органів місцевого самовря-дування і, зокрема, для органів самоврядування об'єднаних територіальних громад.

Мета статті полягає в обґрунтуванні шляхів формування ефективних механізмів регулювання соціально-трудо-вих відносин в об'єднаних тери-торіальних громадах України.

Виклад основного матеріалу. Узагальнене призначення органів місцевого самоврядування об'єднаної територіальної громади полягає у забез-печенні сталого соціально-економічного розвитку. Звідси, регулятивна діяльність територіальних органів влади повинна спрямовуватися на захист інтересів ОТГ та її населення, на забезпечення дотримання законодавства, збереження, примно-ження й ефективне використання ресурсів тощо. У цьому контексті регулювання соціально-трудо-вих відносин в ОТГ повинне мати на меті, по-перше, забезпечення їх розвитку та, по-друге, функціону-вання у правовому полі. При цьому загальне спря-мування регулювання соціально-трудо-вих відносин має перебувати у площині підвищення якості життя населення громади, адже чим вищим він буде, тим більш розвиненою ставатиме спільнота, а отже, сама сприятиме подальшому соціальному розвитку об'єднаної територіальної громади.

Отже, метою регулювання соціально-трудо-вих відносин в ОТГ є забезпечення розвитку соці-ально-трудо-вих відносин у громаді в правовому

полі та в напрямі підвищення якості життя населення. Досягнення поставленої мети можливе в ході виконання таких завдань:

- забезпечення дотримання законодавства у соціально-трудовій сфері;
- сприяння розвитку ринку праці і соціально-трудових відносин у громаді;
- забезпечення сталого соціально-економічного розвитку громади;
- здійснення заходів, спрямованих на підвищення якості життя населення.

Варто відзначити, що на сучасному етапі докорінно змінилося уявлення про рушійні сили та співвідношення різних чинників розвитку, про роль і місце людини у цивілізаційному прогресі. Досвід економічно розвинених країн і ще більшою мірою країн, що здійснили економічний ривок у різні періоди ХХ ст. (Японія, Корея, Німеччина, Ірландія, Чехія, Угорщина, Словенія), свідчить про вирішальне значення людського капіталу, якості робочої сили і мотивацію ефективної праці. Ця нова концепція орієнтована на примат людського розвитку [4, с. 11].

Світова наукова спільнота розглядає економічний розвиток громад як процес або стратегію, які застосовуються для поліпшення показників соціально-економічного розвитку, підвищення рівня добробуту, забезпечення прогресу у соціально-трудовій сфері тощо.

Розвиток громади пов'язаний із прогресом громади. Це процес розвитку та підвищення здатності громади діяти колективно. Результатом цих дій є поліпшення показників соціально-економічного розвитку громади у фізичному, соціальному, політичному та економічному аспектах [6, с. 440].

Розвиток громад є стійкою концепцією та, як доводить світова практика, виявляється більш успішним за умов застосування чіткої методології, підходів та державної підтримки. При цьому якісний підхід – це такий, за якого «економіка громади розбудовує зв'язки з довколишнім оточенням і шукає та використовує можливості вкласти в основні економічні плани, стратегії й можливості, що формують більш широку економіку навколо неї» [7].

Саме людський і соціальний капітали забезпечують нині найвищі темпи економічного зростання. Необхідність забезпечення економічного розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні потребує поліпшення умов і посилення стимулів формування трудового потенціалу та максимально ефективного його використання. Звідси, механізми регулювання соціально-трудових відносин в ОТГ повинні складатися з ієрархічної системи компонент, реалізація кожної з яких покликана сприяти прогресу громади у цілому та розвитку її соціально-трудової сфери зокрема.

– У розвитку соціально-трудових відносин провідна роль належить державі в особі відповід-

них органів влади та місцевого самоврядування на основі додержання принципу «трипартизму», як рекомендує Міжнародна організація праці (МОП). Тристороннє співробітництво – розвинута практика колективної взаємодії й уміння вести ділові перемовини з позицій представників певних соціально-економічних груп;

– етика договірних відносин, яка полягає у тому, що будь-який договір виконується і гарантом його виконання є вся адміністративно-правова система держави;

– високий рівень самоорганізації працівників і населення, що визначає їхню здатність формулювати свої інтереси й цілі, формувати представницькі органи, котрі відстоюють ці інтереси, та виробляти різноманітні форми соціального протесту, які дають змогу досягати своїх цілей [5, с. 30].

Нагомість в Україні хоча й повсюди наголошується на необхідності розвитку відносин соціального партнерства, реальних передумов для цього наразі не створено. Сучасна вітчизняна наукова думка базується на розгляді соціального партнерства як основного методу регулювання СТВ на рівні місцевого самоврядування, хоча й визнає, що його застосування наразі не є ефективним. Виходячи із цього, можемо говорити про те, що розвиток відносин соціального партнерства повинен мати місце у системі регулювання соціально-трудових відносин, однак не варто його розглядати як основний метод, а отже, доцільно більш детально дослідити питання виокремлення основних компонент механізму регулювання СТВ в об'єднаних територіальних громадах.

У цілому на рівні об'єднаної територіальної громади регулювання соціально-трудових відносин покликане налагодити соціальний діалог між суб'єктами соціально-трудової сфери, забезпечити дотримання законодавства в процесі здійснення соціально-трудових відносин та сприяти розвитку СТВ у громаді. Так, органи місцевого самоврядування об'єднаної територіальної громади повинні: забезпечувати територіальний розвиток СТВ на території громади; сприяти формуванню та розширенню соціально-трудової сфери ОТГ; організувати і координувати роботу територіальних відділень державних служб та органів соціально-трудової сфери; налагоджувати соціальний діалог між суб'єктами соціально-трудових відносин, брати участь у залагодженні конфліктів; здійснювати контроль показників розвитку соціально-трудової сфери громади.

На локальному рівні, тобто на рівні окремих населених пунктів, функціональне призначення регулювання соціально-трудових відносин полягає у створенні стимулів та умов розвитку СТВ на місцевому рівні, налагодженні відносин між місцевими суб'єктами соціально-трудової сфери. Зокрема, варто здійснювати контроль показників розвитку соціально-трудової сфери населеного пункту; сприяти примиренню сторін соціально-

трудова відносин у конфліктних ситуаціях; стимулювати розвиток СТВ та соціально-трудова сфери населеного пункту; забезпечувати гармонізацію відносин між сторонами соціально-трудова відносин у населеному пункті; сприяти розвитку соціально-трудова відносин на локальному рівні.

На основі вищезазначеного можна виокремити низку основних компонент, на яких повинні базуватися механізми регулювання соціально-трудова відносин в об'єднаних територіальних громадах:

– організаційно-формуюча: організація роботи місцевих органів влади, територіальних відділень державних служб і органів соціально-трудова сфери, формування соціально-трудова сфери;

– контрольно-оціночна: контроль над дотриманням законодавства у соціально-трудова сфері, оцінка та прогнозування показників розвитку соціально-трудова відносин;

– посередницько-регулятивна: встановлення регламентуючих норм (наказів, інструкцій, методичних документів), надання дозволів, укладання угод щодо соціального партнерства, посередництво у вирішенні питань розвитку СТВ між суб'єктами соціально-трудова сфери громади);

– превентивно-упереджуюча: попередження виникнення ризиків та розвитку несприятливих процесів у соціально-трудова сфері об'єднаної територіальної громади;

– розвиваюча: забезпечення розвитку соціально-трудова сфери і соціально-трудова відносин у громаді.

Організаційно-формуюча компонента механізму покликана забезпечити якісне формування соціально-трудова сфери об'єднаної територіальної громади за рахунок чіткої організації роботи органів місцевого самоврядування, координації їхньої діяльності з територіальними відділеннями державних служб і органів соціально-трудова сфери, розбудови інфраструктури служб контролю у соціально-трудова сфері, розроблення організаційних регламентів (оргпроектів), положень про структурні підрозділи, посадових інструкцій, графіків робочого часу та відпочинку, проведення консультацій, переговорів між соціальними партнерами, укладання системи угод і договорів на різних рівнях соціально-трудова відносин.

Контрольно-оціночна компонента покликана забезпечити якісне проведення оцінки стану розвитку соціально-трудова сфери громади у цілому та її окремих складників із виокремленням чинників впливу на розвиток ОТГ та прогнозування динаміки оціночних показників, а також здійснення ефективного контролю над виконанням нормативних актів, соціально-економічних програм, дотриманням норм, стандартів у соціально-трудова сфері, положень колективних угод тощо.

Посередницько-регулятивна компонента необхідна у механізмі регулювання соціально-трудо-

ва відносин об'єднаної територіальної громади для визначення правових рамок функціонування соціально-трудова сфери громади; розроблення стандартів, нормативів; встановлення обмежень, заборон, лімітів, штрафів; створення регламентуючих норм (наказів, інструкцій, методичних документів), надання дозволів, укладання угод щодо соціального партнерства; участі у вирішенні конфліктів у соціально-трудова сфері за допомогою перемовин, консультацій, встановлення фактів, надання свідчень у судових та арбітражних слуханнях; застосування особливих способів вирішення суперечок і конфліктів у соціально-трудова сфері, спрямованих на досягнення узгодженого рішення; здійснення опосередкованого регулювання (дотації, пільги, державне замовлення, прискорена амортизація, фінансово-кредитні й податкові пільги, пряма фінансова допомога для реалізації державних програм).

Превентивно-упереджуюча компонента механізму покликана забезпечити якісну роботу органів місцевого самоврядування у напрямі попередження виникнення ризиків та розвитку несприятливих процесів у соціально-трудова сфері об'єднаної територіальної громади, запобігання конфліктним ситуаціям.

Розвиваюча компонента у механізмі регулювання соціально-трудова відносин в ОТГ має на меті забезпечити розроблення і реалізацію програм розвитку (територіальних, місцевих) у соціально-трудова сфері, запровадження сучасних форм і методів участі найманих працівників в управлінні виробництвом, прийняття та організацію організаційно-управлінських нововведень, роботу з розширення соціально-трудова сфери громади, підвищення обсягів зайнятості та рівня життя населення тощо.

Висновки. Проведення в Україні децентралізаційної реформи після тривалого застосування системи централізованого державного управління відкрило цілу низку питань, пов'язаних з організацією ефективного місцевого самоврядування, у тому числі щодо розбудови ефективних механізмів регулювання соціально-трудова відносин на місцевому рівні. Застосування провідного світового досвіду вирішення вказаного питання наразі не може дати відчутних позитивних результатів у зв'язку з історично сформованими особливостями соціального й економічного розвитку держави. У силу цього необхідним є формування новітніх механізмів регулювання соціально-трудова відносин в об'єднаних територіальних громадах, адаптованих під українські реалії та спроможних у разі їх імплементації забезпечити ефективну діяльність органів місцевого самоврядування у напрямі не лише регулювання соціально-трудова відносин в громадах, а й їх стійкого розвитку.

На основі проведеного дослідження виокремлено п'ять основних компонент, на яких мають базуватися механізми регулювання соціально-трудоких відносин в об'єднаних територіальних громадах України, зокрема організаційно-формулюючу, кон-

трольно-оціночну, посередницько-регулятивну, превентивно-упереджуючу та розвиваючу. Подальшим напрямом дослідження має бути формування організаційної та функціональної структур розглянутого механізму з урахуванням визначених компонент.

Список використаних джерел:

1. Беззубко Л.В., Нехода Е.В. Социально-трудоые отношения: результаты исследований в России и Украине. Томск : Томский государственный университет, 2013. 372 с.
2. Колесников Н.Е. Социально-трудоые отношения: современные проблемы теории и практики. Санкт-Петербург : РАН, 2013. 121 с.
3. Колот А.М. Соціально-трудоі відносини: теорія і практика регулювання : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 230 с.
4. Лібанова Е.М. Стратегічні пріоритети соціальної політики України на початку ХХ століття. *Демографія та соціальна економіка*. 2008. Вип. 1(9). С. 9.
5. Саакян А.К. Социальное партнерство и трехсторонний механизм в регулировании социально-трудоых отношений. *Научная мысль*. 2012. № 2(6). С. 27–30.
6. Puziah A., Yusof F., Faizul A. Local economic growth and community sustainability / Quality of life in the built and natural environment : AMER International Conference on Quality of Life, Malaysia (6-8 April 2013). 2013. P. 437–444.
7. Community economic development lessons from two years' action research. London : Department for communities and local government, 2018. 42 p.

References:

1. Bezzubko L.V., Nehoda E.V. (2013) Socialno-trudovye otnosheniya: rezultaty issledovanij v Rossii i Ukraine [Social-labor relations: results of research in Russia and Ukraine]. Tomsk: Tomskij gosudarstvennyj universitet. (in Russian)
2. Kolesnikov N.E. (2013) Socialno-trudovye otnosheniya: sovremennyye problemy teorii i praktiki [Social and labor relations: current problems of theory and practice] SPb.: Izd-vo RAN. (in Russian)
3. Kolot A.M. (2008) Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia i praktyka rehuliuвання : monohrafiia [Social-labor relations: theory and practice of regulation]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
4. Libanova E.M. (2008) Stratehichni priorytety sotsialnoi polityky Ukrainy na pochatku XX stolittia [Strategic priorities of social policy of Ukraine in the early twentieth century]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika: naukovo-ekonomichnyi ta suspilno-politychnyi zhurnal*, vol. 1(9), pp. 9.
5. Saakyan A.K. (2012) Socialnoe partnerstvo i trehstoronnij mehanizm v regulirovanii socialno-trudovyh otnoshenij [Social partnership and the tripartite mechanism in social and labor relations regulation]. *Nauchnaya mysl*, vol. 2(6), pp. 27–30.
6. Puziah A., Yusof F., Faizul A. (2013) Local economic growth and community sustainability / Quality of life in the built and natural environment : AMER International Conference on Quality of Life, Malaysia, (6-8 April 2013). P. 437–444.
7. Community economic development lessons from two years' action research. London (2018) : Department for communities and local government, 42 p.

Rudyk Oleh
Khmelnitsky National University

FORMATION OF THE SOCIO-LABOR RELATIONS REGULATION MECHANISM IN UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES IN IMPROVEMENT THE QUALITY OF POPULATION LIVING

Under current conditions, ensuring sustainable development of social and labor relations requires not only the updating of regulatory tools, but also the development of new forms and approaches of state regulation, the construction of new mechanisms in the field of SLR regulation, taking into account the existing laws and trends in the world and local labor markets. The role of local self-government bodies in the mechanisms of regulating social and labor relations needs to be rethought, since in the conditions of reforming the administrative and territorial structure of Ukraine, they receive full responsibility for the level of their well-being and quality of life, socio-economic development of the territories, etc. The implementation of decentralization reform in Ukraine after the long-term implementation of the centralized public administration system has raised a number of issues related to the organization of effective local self-government, including the establishment of effective mechanisms for regulating social and labor relations at the local level. Applying the world's leading experience in addressing the issue at present cannot produce tangible positive results in relation to the historically shaped features of the country's social and economic development. Therefore, it is necessary to form new mechanisms for regulating social and labor relations in the united territorial communities, adapted to the Ukrainian realities and able, if implemented, to ensure the effective activity of local self-government bodies in the direction not only of regulating social and labor relations in the communities, but also their sustainable development. The article analyzes the research on the role of the state and local governments in regulating and developing social and labor relations at the local level. The leading world concepts in regulating social and labor relations have been characterized. The purpose and role of local self-government bodies in regulating social and labor relations have been defined. The basic scientific approaches to the concept of "community development" have been investigated. Based on the research, have been identified the basic components of the social and labor relations regulation mechanism in the united territorial communities, which will allow it to focus on improving the standard of living and quality of life of community dwellers and on ensuring the socio-economic development of the UTC.

Key words: social and labor relations, state regulation, mechanism, components, united territorial community.

JEL classification: J18, O20, R58.

UDC 331.5.024.5

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.22>**Якимова Н.С.**

кандидат економічних наук,

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5278-1142>

ЕКОНОМІЧНІ ІНДИКАТОРИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОВЕДІНКОВИХ МОДЕЛЕЙ СУБ'ЄКТІВ РИНКУ ПРАЦІ

У статті досліджено, вивчено та систематизовано економічні інтереси основних суб'єктів ринку праці, а також виокремлено економічні індикатори трансформації їхніх поведінкових моделей. Економічні інтереси основних суб'єктів ринку праці (працівників, роботодавців, держави) згруповано у спільні інтереси для всіх суб'єктів та особисті (специфічні) інтереси. Для кожного із суб'єктів ринку праці виокремлено напрями та економічні індикатори визначення рівня реалізації інтересів суб'єктів ринку праці. Доведено, що нині в економіці спостерігається поступова трансформація поведінкових моделей під впливом не тільки економічних індикаторів, а й інтуїтивних суджень, когнітивних викривлень, асиметрії інформаційних потоків, дій інших індивідів, що призводить до відхилення від раціональної моделі поведінки.

Ключові слова: суб'єкти ринку праці, поведінкові моделі, трансформація, економічні індикатори, держава, роботодавці, працівники.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економіки вкрай необхідним є визначення універсальних моделей індивідів, що здатні описати та пояснити закономірності їхньої поведінки. Кожна наукова галузь виходячи з накопичених теоретичних і практичних знань пропонує своє бачення таких моделей. Питання класифікації та універсалізації поведінкових моделей індивідів набуває все більш великого значення і в економічній науці. Ключове місце в економічних дослідженнях відводиться «людині економічній», що зустрічається в багатьох економічних теоріях та визначається як характеристика раціонального економічного актора, поведінкові моделі якого передусім спрямовані на отримання вигоди та дотримання своїх інтересів. За таких умов особливої уваги потребує дослідження, визначення та систематизація економічних інтересів основних суб'єктів ринку праці, а також виокремлення економічних індикаторів трансформації їхніх поведінкових моделей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічних інтересів основних суб'єктів ринку праці присвячено багато наукових праць українських та закордонних учених, зокрема: Г. Беккера [1], О. Грішнєвої [2], Д. Канемана, А. Колота [3], Р. Кеттєла, К. Леонгарда, Е. Лібанової [4], А. Маршалла [5], Т. Пікетті, В. Хеннінга, Л. Шаульської [6] та ін. Однак, незважаючи на наявність публікацій і ґрунтовних наукових розробок у цьому напрямі, дослідженню економічних індикаторів трансформації поведінкових моделей суб'єктів ринку праці приділяється недостатньо уваги, що зумовлює вибір теми дослідження.

Мета статті полягає у вивченні та систематизації економічних інтересів основних суб'єктів ринку праці, а також виокремленні економічних індикаторів трансформації їхніх поведінкових моделей.

Виклад основного матеріалу. У різних напрямках економічної науки, включаючи теорію людського капіталу, склалися доволі різноманітні концептуальні уявлення про індивідів та їхню поведінку. У неокласичній теорії традиційно індивід розглядався як особа незалежна (володіє досить високою свободою вибору), егоїстична (переслідує переважно особисті інтереси), максимізуюча (що прагне до збільшення корисності своїх дій). Безумовно, неокласики розуміли обмеженість такого розуміння реальної поведінки людей [7].

Так, ще А. Маршалл відзначав, що «велику частину тих дій, які продиктовані почуттям обов'язку та любов'ю до ближнього, неможливо систематизувати, звести до закономірності та кількісно виміряти. Саме із цієї причини, а не в силу того, що вони не ґрунтуються на корисливості, не можна включити їх у сферу досліджень економічної науки» [5].

Майже через століття Г. Беккер у своїй нобелівській лекції також був змушений пояснювати, що неокласична модель людини «це – метод аналізу, а не передумова мотивів поведінки» [1]. Саме його опис суті даного методу є найбільш точним: «Відповідно до даного підходу, люди максимізують те, що вони сприймають як багатство, незалежно від того, егоїсти вони або альтруїсти, садисти або мазохісти. Їхні вчинки продумані та погоджені в часі. Так, вони намагаються якомога точніше передбачити невідомі наслідки своїх дій. Коріння їх передбачливості, однак, може лежати в минулому... Свобода дій індивіда обмежується його доходом, часом, недосконалістю пам'яті й обчислювальних здібностей та іншими обмеженими ресурсами, а також можливостями, які надає йому економіка. Широта цих можливостей визначається діями інших індивідів та їх організацій» [1].

Виходячи з вищезазначеного, не можна стверджувати, що поведінкові моделі суб'єктів ринку праці враховують лише їхні економічні інтереси, але в даному дослідженні більш детально зупинимося саме на них.

Термін *homo economicus* («людина економічна») вперше був запропонований Дж. Ст. Міллем у XIX ст., який під цим терміном розумів економічного актора, що вибирає таку модель поведінки, яка дає змогу отримати найбільшу кількість вигоди, зручностей та предметів розкоші з найменшими витратами праці та фізичних зусиль. Незважаючи на те що модель *homo economicus* критикується в науковій літературі, ідея про те, що економічні актори діють виходячи зі своїх егоїстичних інтересів, є основою багатьох економічних теорій [8].

На думку більшості вчених, основними характеристиками економічної людини можна назвати такі: має обмежені ресурси для задоволення своїх потреб, отже, людина економічна змушена робити вибір; переваги людини економічної стійкі та несуперечливі, тоді як обмеження можуть зазнавати змін; людина економічна здатна оцінювати доступні альтернативи з погляду їх відповідності її вподобанням; коли людина економічна робить вибір, то враховує свої власні інтереси, а не інтереси оточуючих; під час прийняття рішення володіє обмеженою інформацією; вибір людини економічної завжди раціональний у тому сенсі, що в результаті призводить до максимізації її цільової функції [8].

На основі виокремлення існуючих тенденцій у сучасній економіці доцільно дослідити та визначити економічні інтереси основних суб'єктів ринку праці з метою їх систематизації. Економічні інтереси в системі економічних теорій розглядаються як категорія, за допомогою якої відображаються реальні причини і найбільш глибокі мотиви економічної діяльності суб'єктів господарювання та економічної поведінки людей. Через механізм реалізації економічних відносин виражаються відносини між суб'єктами економічної діяльності з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання обмежених матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Економічні інтереси можна диференціювати як за рівнями управління (макрорівень, регіональний, мікрорівень або рівень окремого індивіда), а також за основними суб'єктами або учасниками відповідних відносин. Реалізація економічних інтересів суб'єктів економічної діяльності можлива лише через узгодження взаємодії різних суб'єктів господарювання.

Економічні інтереси учасників господарської діяльності часто мають різну спрямованість. Основними носіями економічних інтересів вибрані держава, роботодавці і працівники. Найманий працівник – особистість, яка підписала трудовий договір із роботодавцем (підприємством, органі-

зацією чи державою). Роботодавець – це особа, що наймає працівника для виконання певного обсягу робіт. Роботодавець може бути власником засобів виробництва або його представником. Держава виступає як законодавець, роботодавець, захисник прав населення та організацій. Взаємозв'язки між основними суб'єктами ринку праці виникають на різних рівнях: працівник – роботодавець; роботодавець – держава; працівник – держава.

Так, раціональна поведінкова модель із погляду працівника означає отримання трудового доходу більшого, ніж мінімально необхідний для відтворення ресурсів праці; поліпшення умов праці; збереження зайнятості; забезпечення професійного росту. Раціональна поведінкова модель із погляду роботодавця означає отримання прибутку від найманої праці; підвищення конкурентоспроможності підприємства за рахунок інтенсифікації праці, максимізації прибутків; обмеження можливостей банкрутства. Поведінкова модель для держави реалізується через забезпечення стійкого економічного зростання; підвищення конкурентоспроможності національної економіки; підвищення рівня життя населення; збереження робочих місць та створення нових.

Раціональна поведінкова модель для всіх основних суб'єктів ринку праці означає співучасть виробничого персоналу в управлінні, власності та фінансовій діяльності підприємств; накопичення людського капіталу; стійке зростання в довгостроковій перспективі; досягнення високої якості життя; досягнення соціальної стабільності в суспільстві; ефективність праці і суспільного відтворення; забезпечення безпеки праці; дотримання соціальних стандартів; людський та соціальний розвиток.

Слід зазначити, що в сучасних умовах існуючі поведінкові моделі для працівника не є раціональними, бо рівень доходів, які він отримує за свою роботу, не є достатнім для забезпечення необхідного життєвого рівня та розвитку людського і соціального капіталу. Для роботодавців їхні поведінкові моделі є раціональними, бо за відносно низьких витрат на оплату праці він отримує високу результативність та продуктивність праці. Для держави наявна поведінкова модель є нераціональною, оскільки в сучасних умовах зростає рівень безробіття, не забезпечуються оптимальні умови праці і життєдіяльності населення.

Економічні інтереси основних суб'єктів ринку праці згруповано у спільні інтереси для всіх суб'єктів та особисті інтереси (рис. 1). Необхідно відзначити, що іноді за змістом економічні інтереси всіх трьох суб'єктів господарювання можуть збігатися, водночас оцінюються вони різними індикаторами.

Досліджуючи пріоритети в існуючих поведінкових моделях, доцільно диференціювати напрями та економічні індикатори визначення

Рис. 1. Економічні інтереси основних суб'єктів ринку праці

рівня реалізації економічних інтересів суб'єктів ринку праці (державна, роботодавці, працівники) (рис. 2). Запропонована схема складається з таких блоків: суб'єкти ринку праці; економічні інтереси

кожного із суб'єктів; напрями, через які реалізуються визначені економічні інтереси суб'єктів; індикатори, що дають змогу оцінити, наскільки ефективно функціонують виявлені напрями.

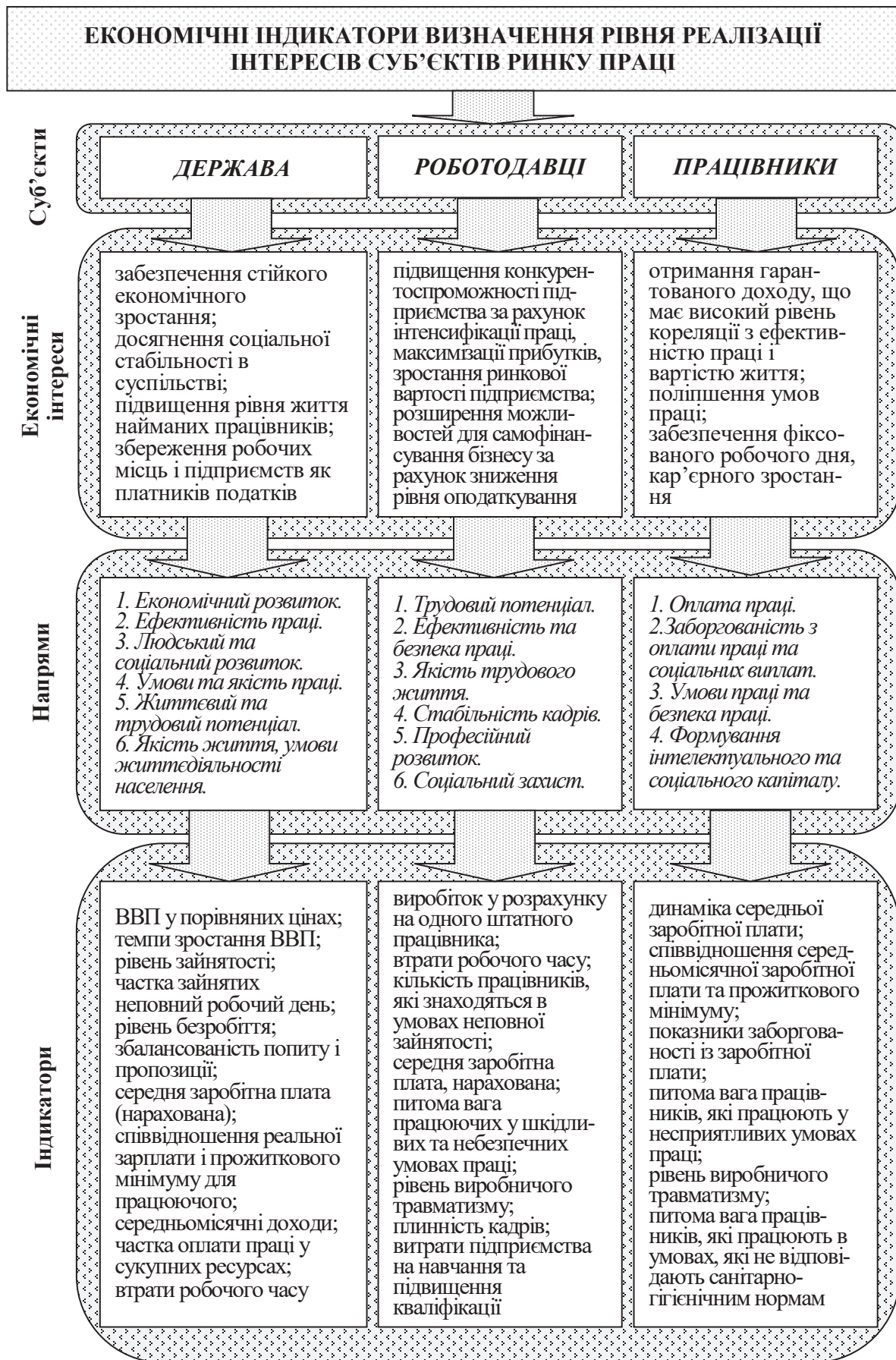

Рис. 2. Економічні індикатори визначення рівня реалізації інтересів суб'єктів ринку праці

Індикаторами визначення рівня реалізації економічних інтересів держави є темпи зростання валового внутрішнього продукту, валовий внутрішній продукт у порівнянних цінах, рівень зайнятості, рівень безробіття, співвідношення реальної зарплати і прожиткового мінімуму для працюючого, сума соціальних пільг, втрати робочого часу тощо.

Індикаторами визначення рівня реалізації економічних інтересів роботодавців є виробіток у розрахунку на одного робітника, відпрацьований робочий час у відсотках до фонду робочого часу, плінність кадрів, чисельність працюючих у шкідливих та небезпечних умовах праці тощо.

Індикаторами визначення рівня реалізації економічних інтересів працівників є динаміка середньої заробітної плати, співвідношення середньомісячної заробітної плати та прожиткового мінімуму, рівень заборгованості із заробітної плати тощо.

Тобто у сучасних умовах для працівників під час реалізації поведінкових моделей головним є отримання високих доходів від праці, поліпшення умов праці, забезпечення професійного росту, але важливою є також і свобода вибору професії, місця роботи. Для підприємства під час вибору поведінкової моделі важливими є отримання високих доходів від діяльності, підвищення конкурентоспроможності підприємства за рахунок інтенсифікації праці. Для держави основними під час реалізації поведінкової моделі є сприяння стійкому економічному зростанню, підвищення життєвого рівня працівників через забезпечення високого рівня продуктивності зайнятості, підвищення конкурентоспроможності національної економіки, збереження робочих місць та створення нових.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що на етапі прийняття рішення щодо вибору тієї чи іншої поведінкової моделі суб'єкти ринку праці враховують певні спільні економічні інтереси, а саме: співучасть вироб-

ничого персоналу в управлінні, власності та фінансовій діяльності підприємств; накопичення людського капіталу; стійке зростання в довгостроковій перспективі; досягнення високої якості життя; досягнення соціальної стабільності в суспільстві; ефективність праці і суспільного відтворення; забезпечення безпеки праці; дотримання соціальних стандартів; людський і соціальний розвиток. Установлено, що для окремого суб'єкта ринку праці (працівники, роботодавці, держава) є специфічні економічні інтереси, які кожен із них намагається реалізувати. Для кожного із суб'єктів ринку праці виокремлено напрями та економічні індикатори визначення рівня реалізації інтересів суб'єктів ринку праці.

У ході дослідження зроблено висновок, що не завжди поведінковим моделям суб'єктів ринку праці притаманна раціональність. Тобто поведінкова модель «людини економічної» найкраще підходить для опису систематично раціональної частини людської поведінки. Але нині в економіці спостерігається поступова трансформація поведінкових моделей під впливом не тільки економічних індикаторів, а й інтуїтивних суджень, когнітивних викривлень, асиметрії інформаційних потоків, дій інших індивідів тощо. Зазначені чинники призводять до відхилення від раціональної моделі поведінки, а тому поведінкові моделі суб'єктів ринку праці в таких умовах усе частіше характеризуються ірраціональністю.

Отже, дослідження подальших трансформацій поведінкових моделей суб'єктів ринку праці дасть змогу спрогнозувати появу відхилення від раціональної моделі поведінки, визначити можливі результати (позитивні чи негативні) такої поведінки, оцінити рівень вірогідності її існування та появи зазначених чинників у конкретній ситуації, здійснювати вплив на існуючі поведінкові моделі суб'єктів ринку праці, а також коригувати їх із метою отримання найбільш оптимальної моделі поведінки.

References:

1. Беккер Г. Экономический взгляд на жизнь. *Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков. Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов* : в 5 т. Т. 5 : в 2-х кн. Кн. 1. Москва : Мысль, 2004. С. 688–706.
2. Grishnova O., Brintseva O., Cherkasov A. Transition to a new economy: transformation trends in the field of income and salary functions. *Problems and Perspectives in Management*. 2019. № 17(2). P. 18–31.
3. Колот А.М., Герасименко О.О. Інститути зайнятості і доходів в новій економіці: глобальні тренди. *Проблеми економіки та політичної економії*. 2018. № 1. С. 195–235.
4. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку : колективна монографія / за ред. Е.М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. Київ, 2016. 328 с.
5. Маршалл А. Принципы политической экономии : в 3-х т. Т. I. Москва : Прогресс, 1983. 416 с.
6. Шаульська Л.В. Нові риси сфери зайнятості та перспективи її регулювання. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. Вип. 2(1). С. 120–128.
7. Марущак И.В. Эволюция модели экономического человека в теории человеческого капитала: от homo economicus до homo transactus. *Креативная экономика*. 2017. № 8. Т. 11. С. 839–846.
8. Науменко Т.В., Гринюк А.И. Проблема модели экономического человека в современном научном пространстве. *Проблемы современной экономики*. 2016. №. 3(59). С. 39–42.

Список використаних джерел:

1. Bekker G. (2004) Ekonomicheskiy vzglyad na zhizn' [Economic outlook on life]. *Mirovaya ekonomicheskaya mysl'. Skvoz' prizmu vekov. Vsemirnoe priznanie: Lektsii nobelevskikh laureatov* [World economic thought. Through the prism of centuries. Worldwide Recognition: Lectures of Nobel Laureates]. M.: Mysl'. (in Russian)
2. Grishnova O., Brintseva O., Cherkasov A. (2019) Transition to a new economy: transformation trends in the field of income and salary functions. *Problems and Perspectives in Management*. Vol. 17(2). P. 18–31. (in English)
3. Kolot A.M., Herasymenko O.O. (2018) Instytuty zainiatiosti i dokhodiv v novii ekonomitsi: hlobalni trendy [Institutions of employment and income in the new economy: global trends]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomii* [Problems of economy and political economy]. No. 1. P. 195–235. (in Ukrainian)
4. Libanova E.M. (ed.) (2016) *Lyuds'kyi rozvytok v Ukrayini. Innovatsiyni vydy zaynyatosti ta perspektyvy yikh rozvytku* [Human development in Ukraine. Innovative types of employment and prospects for their development]. K., In-t demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M.V. Ptukhy NAN Ukrayiny. (in Ukrainian)
5. Marshall A. (1983) *Printsipy politicheskoy ekonomii* [Principles of Political Economy]. M.: Progress. (in Russian)
6. Shaulska L.V. (2015) Novi rysy sfery zainiatiosti ta perspektyvy yii rehuliuвання [New features of employment sphere and prospects for its regulation]. *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoi vlasnosti* [Theoretical and practical aspects of economy and intellectual property]. No. 2(1). P. 120–128. (in Ukrainian)
7. Maruschak I.V. (2017) Evolyutsiya modeli ekonomicheskogo cheloveka v teorii chelovecheskogo kapitala: ot homo economicus do homo transactus [Evolution of the economic man in the theory of human capital: from homo economicus to homo transactus]. *Kreativnaya ekonomika* [Creative economy]. No. 11(8). P. 839–846. (in Russian)
8. Naumenko T.V., Grinyuk A.I. (2016) Problema modeli ekonomicheskogo cheloveka v sovremennom nauchnom prostranstve [The problem of the model of an economic person in the modern scientific space]. *Problemy sovremennoy ekonomiki* [Problems of the modern economy]. No. 3(59). P. 39–42. (in Russian)

Yakymova Nataliia

Vasyl' Stus Donetsk National University

ECONOMIC INDICATORS OF THE TRANSFORMATION OF BEHAVIORAL MODELS OF LABOR MARKET ACTORS

The purpose of this article is to study and systematize the economic interests of the main actors of the labor market, as well as to highlight the economic indicators of the transformation of their behavioral models. In modern economic development, it is imperative to define universal models of individuals that can describe and explain the patterns of their behavior. Each scientific field, based on the accumulated theoretical and practical knowledge, offers its vision of such models. The issue of classification and universalization of behavioral models of individuals is becoming increasingly important in economic science. During the research the following methods were used: the methods of analysis, synthesis, abstraction and logical generalization – to study the economic indicators of the transformation of behavioral models of labor market actors. The economic interests of the main labor market actors (workers, employers, state) are grouped into common interests for all actors and personal (specific) interests. For each of the labor market actors, the directions and economic indicators of determining the level of realization of interests of the labor market actors are separated. The study concluded that rational behavior is not always a behavioral model of labor market actors. It is proved that in the economy there is a gradual transformation of behavioral models under the influence of not only economic indicators, but also intuitive judgments, cognitive distortions, asymmetry of information flows, actions of other individuals, which leads to deviation from the rational model of behavior. The practical significance of the results is that the study of the transformations of behavioral models of labor market actors allows us to predict the occurrence of deviations from a rational model of behavior; to determine the possible results (positive or negative) of such behavior; to assess the level of probability of its existence and the occurrence of these factors in a particular situation; to influence the existing behavioral models of labor market actors and to adjust them to obtain the most optimal behavior model.

Key words: labor market actors, behavioral models, transformation, economic indicators, state, employers, employees.

JEL classification: D03, J21, J24, O15.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336:364

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.23>**Насібова О.В.**

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та фінансів,
Харківський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2590-2513>

ДЕРЖАВНЕ ФІНАНСОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ

У статті досліджено основні аспекти сучасного стану державного фінансового регулювання системи надання соціальних послуг. Виокремлено пріоритетність та посилення автономії місцевих органів влади та об'єднаних територіальних громад в організації, прийнятті управлінських рішень щодо планування та фінансового забезпечення якісних соціальних послуг. Проведено аналіз кількості діючих територіальних центрів соціального обслуговування, будинків-інтернатів та отримувачів соціальних послуг за 2010–2018 рр. Базові соціальні послуги згруповано за ознаками: превентивні/профілактичні; для осіб/сімей, що потрапили у складні життєві обставини; для осіб з інвалідністю та похилого віку; для дітей з інвалідністю; кризові послуги; для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Окреслено механізми фінансового забезпечення системи надання соціальних послуг. Акцентовано увагу на першочерговості визначення потреб населення у соціальних послугах. Розглянуто соціальне замовлення як інноваційний напрям розвитку системи соціальних послуг.

Ключові слова: фінансове регулювання, фінансове забезпечення, соціальні послуги, соціальне замовлення, соціальний захист, соціальні інновації.

Постановка проблеми. В умовах складної соціально-економічної ситуації, яка пов'язана не тільки з руйнівним ефектом військових подій на Сході, а й з глибинними зрушеннями, викликаними недостатньо визначеними перспективами подальшого розвитку політичної, економічної та соціальної сфер, актуалізуються питання пошуку ефективних шляхів досягнення суспільного прогресу, розроблення конкретних заходів та технологій щодо їх впровадження, створення методології їх оцінювання.

Вагомим складником цих процесів є продовження реалізації інновацій у сфері надання соціальних послуг, що зумовлено як внутрішніми чинниками функціонування системи соціальної підтримки, так і зовнішніми причинами. Інноваційність у сфері соціальних послуг полягає у використанні нових механізмів фінансового забезпечення, модернізації організаційної моделі, запровадженні сучасних технологій соціальної роботи та кращих практик обслуговування населення. Упровадження соціальних інновацій мають забезпечити якісно нове розв'язання актуальних проблем соціального залучення, повноцінної реалізації економічної активності населення, поліпшення якості життя.

Незважаючи на певні досягнення у сфері надання соціальних послуг, залишаються невирішеними проблеми раннього виявлення осіб, які

потребують соціальних послуг та раннього втручання, недостатньо ефективні механізми стратегічного прогнозування, планування та надання соціальних послуг з урахуванням потреб індивіда, недосконалі механізми контролю та оцінки якості соціальних послуг, незалежного моніторингу. Крім того, соціальні послуги, не орієнтовані на запобігання виникненню складних життєвих обставин, не формують у осіб навичок реінтеграції у суспільство, що призводить до утримання значної кількості таких осіб у стаціонарних інтернатних закладах, унаслідок чого не реалізується право осіб проживати в громаді. Особливої уваги заслуговує недосконалість системи фінансового забезпечення соціальних послуг, яка обмежує органи місцевого самоврядування у стимулюванні деінституалізації – пошуку альтернатив неефективним великим інтернатним закладам, розвитку інтегрованих соціальних послуг у територіальних громадах, створенню механізмів мотивації прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних та фостерних сімей, а також суб'єктів недержавного сектору, що надають соціальні послуги.

Вищевикладене зумовлює нагальну потребу у формуванні умов підтримки сприятливого життєвого середовища та забезпечення розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав шляхом підвищення якості та конкурентоспроможності суб'єктів, що надають соціальні послуги в умовах

трансформаційних перетворень, а також удосконалення механізму фінансового забезпечення системи надання соціальних послуг, що підвищить обґрунтованість витрат та призведе до зменшення диспропорцій розподілу фінансових ресурсів у мережі закладів соціального обслуговування, а отже, й нерівномірності надання громадських послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковим дослідженням у сфері надання соціальних послуг і вдосконаленню практичної діяльності держави у цьому напрямі присвячено багато праць вітчизняних науковців, зокрема: Т.В. Бавол [1], Л.Б. Баранник, Я.С. Белєвцової, Ю.В. Горемікіної [2], Р.В. Гребі [3], К.В. Дубич [4], В.І. Єлагіна, М. Кравченко, Е.М. Лібанової, О.В. Макарової, О.М. Палія, Н.Ф. Романової, В.А. Скуратівського та ін.

Незважаючи на існування цілої низки наукових праць і публікацій, в яких розкривається розуміння державного фінансового управління у сфері соціальної політики загалом та надання соціальних послуг зокрема, недостатньо уваги приділяється державному фінансовому регулюванню системи соціальних послуг в Україні.

Мета статті полягає у визначенні стану та тенденцій розвитку державного фінансового регулювання системи соціальних послуг в умовах структурних економічних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Соціальні послуги – порівняно нова форма соціального захисту, яка була започаткована у 2003 р. з прийняттям Закону України «Про соціальні послуги» та виникненням соціального запиту на якісне соціальне обслуговування. В умовах формування ефективної політики соціально-економічного розвитку країни система соціальних послуг постійно перебуває у процесі оновлення та модернізації відповідно до нових потреб громадян та сучасних світових підходів до надання соціальних послуг.

Установлено, що послуги, орієнтовані на зниження вразливості та профілактику ризиків, є економічно вигіднішим і дієвішим механізмом забезпечення добробуту, ніж розширення обсягу різноманітних грошових допомог (виплат, пільг, субсидій тощо) [5, с. 40].

З 1 січня 2020 р. набула чинності нова редакція Закону України «Про соціальні послуги» [6], яка включає інноваційні засади надання соціальних послуг: визначає систему соціальних послуг, її учасників та етапів; деталізує повноваження центральних та місцевих органів влади, органів місцевого самоврядування; встановлює вимоги до формування реєстрів надавачів та отримувачів соціальних послуг, класифікатора послуг; визначає етапи організації, планування та фінансового забезпечення соціальних послуг.

Прискорення вирішення проблемних питань та підвищення ефективності функціонування сис-

теми соціальних послуг забезпечується розмежуванням повноважень між центральними та місцевими органами влади щодо надання соціальних послуг населенню. Центральний орган виконавчої влади формує державну політику у сфері надання соціальних послуг та нормативно-правову базу. Особлива роль належить місцевим органам влади, зокрема об'єднаним територіальним громадам, у прийнятті рішень щодо забезпечення надання якісних соціальних послуг. До повноважень цих органів належать визначення потреб населення у соціальних послугах, інформування про їх перелік, забезпечення їх фінансування, а також забезпечення підвищення компетентності і кваліфікації надавачів соціальних послуг.

У кожній громаді за потреби мають бути розвинуті базові соціальні послуги, що максимально наближує їх надання до проживання людини, яка опинилася або може опинитися у складних життєвих обставинах: превентивні/профілактичні (консультування, інформування, соціальна профілактика); для осіб/сімей, що потрапили у складні життєві обставини (соціальний супровід, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, натуральна допомога, посередництво (медіація), представництво інтересів); для осіб з інвалідністю та похилого віку (підтримане проживання, догляд удома, фізичний супровід осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарату та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору, переклад жестовою мовою); для дітей з інвалідністю (супровід під час інклюзивного навчання, денний догляд); кризові послуги (екстрене (кризове) втручання, надання притулку); для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (догляд та виховання дітей в умовах, наближених до сімейних).

Динаміку отримувачів, які перебували на обліку у зв'язку зі складними життєвими обставинами, а також кількість територіальних центрів надання соціальних послуг та будинків інтернатів наведено в табл. 1.

За результатами табл. 1 можна зробити висновок, що кількість громадян, які потребують соціального обслуговування, протягом 2010–2018 рр. мала тенденцію до зменшення з 1,78 млн. осіб до 1,29 млн. осіб, тобто на 0,49 млн. осіб. Разом із тим протягом 2010–2013 рр. зазначений показник зростав і становив у середньому 1,8 млн. осіб, а починаючи з 2014 р. зафіксовано зменшення кількості громадян, які були виявлені та перебували на обліку у зв'язку зі складними життєвими обставинами, і середнє значення протягом 2014–2018 рр. становило 1,47 млн. осіб. Окрім того, має тенденцію до зменшення кількість територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг). Протягом аналізованого періоду зазначений показник зменшився

Таблиця 1

**Територіальні центри соціального обслуговування,
будинки-інтернати та отримувачі соціальних послуг в Україні**

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Громадяни, які були виявлені та перебували на обліку у зв'язку зі складними життєвими обставинами, млн осіб	1,78	1,77	1,79	1,86	1,65	1,59	1,49	1,35	1,29
Кількість територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), од.	736	735	732	734	658	657	664	674	676
Кількість будинків-інтернатів, од., у т. ч.:	323	324	324	323	290	290	289	286	284
для людей похилого віку та осіб з інвалідністю	74	74	74	72	67	66	65	62	64
пансіонати ветеранів війни та праці	39	38	38	36	28	27	27	28	24
психоневрологічні інтернати	150	152	152	158	144	145	145	145	151
спеціальні будинки-інтернати	5	5	5	4	2	3	3	3	3
для дітей та молоді	55	55	55	53	49	49	49	48	42
Співвідношення отримувачів і територіальних центрів надання соціальних послуг, осіб	2415,00	2323,11	2451,70	2535,79	2508,23	2424,43	2246,57	1999,18	1909,99

Джерело: побудовано за [7]

на 60 одиниць. На один територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) у середньому припадало 2312,67 осіб, які мали потребу у соціальному обслуговуванні, причому протягом аналізованого періоду зазначений показник має тенденцію до зменшення.

Ефективність та дієвість функціонування системи надання соціальних послуг залежить від якості фінансового забезпечення, що вимагає розгляду механізмів формування та використання фінансових ресурсів системи соціальних послуг.

Згідно із законодавством [6], фінансове забезпечення соціальних послуг здійснюється за рахунок бюджетних коштів (державного та місцевих бюджетів), спеціальних фондів та інших джерел (кошти суб'єктів господарювання, благодійних організацій, одержувачів соціальних послуг, плата за соціальні послуги тощо), не заборонених законом, на основі оцінювання потреби особи/сім'ї у соціальних послугах.

Реалізація оновлених положень законодавства у сфері надання соціальних послуг змінює підходи до розподілу вартості суспільного продукту, прийняття управлінських рішень стосовно планування та фінансового забезпечення соціальних послуг. Передусім визначаються потреби населення у соціальних послугах шляхом проведення щорічного (протягом першого кварталу) збору, узагальнення та аналізу даних щодо потенційних та фактичних отримувачів соціальних послуг, а також суб'єктів – надавачів соціальних послуг. Джерела інформації включають дані стосовно

індивідуального оцінювання потреби особи/сім'ї в складних життєвих обставинах, а також інформацію від надавачів соціальних послуг, соціально-демографічних даних досліджень тощо.

Результати визначення потреб населення мають застосовуватися для формування пріоритетів соціального замовлення послуг, а також оптимізації бюджетного фінансування соціальних послуг. Також за результатами визначення потреб має бути розроблений план/програма розвитку системи надання соціальних послуг. Узагальнені дані щодо потреб передаються на обласний рівень, далі – у Міністерство соціальної політики України.

Органи місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування відповідають за розроблення, фінансування та виконання місцевих цільових програм надання соціальних послуг, базуючись на результатах визначення потреб та вибраних пріоритетів. Регіональні/місцеві цільові програми визначають заходи та цільові показники і, таким чином, слугують основою для планування відповідного бюджету. Регіональні/місцеві цільові програми розробляються відповідно до загальних вимог законодавства та власних регламентуючих документів органу влади.

Визначення вартості соціальних послуг здійснюється відповідно до Методичних рекомендацій розрахунку вартості соціальних послуг, що передбачають як калькуляцію собівартості послуги, так і визначення витрат методом фактичних витрат («згори – донизу»). Під час визначення вартості соціальної послуги враховують вартість

надання такої послуги одному одержувачу протягом однієї людино-години, час на її надання та кількість одержувачів.

До вартості конкретної соціальної послуги пропонується включати частку всіх адміністративних витрат суб'єкта, яка визначається з урахуванням коефіцієнта розподілу адміністративних витрат: відношення заробітної плати основного та допоміжного персоналу, залученого до надання конкретної соціальної послуги, до заробітної плати всього основного та допоміжного персоналу, що надає соціальні послуги за різними договорами та проектами суб'єкта.

Організація надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів може здійснюватися шляхом конкурентних (соціальне замовлення, публічні закупівлі, конкурси проектів, «гроші за клієнтом», державно-приватне партнерство) та неконкурентних (утримання комунальних установ та закладів, фінансова підтримка громадських організацій) механізмів, що посилює розвиток ринку соціальних послуг та демонополізацію. Крім того, за місцевими органами влади залишається рішення про вибір способу організації надання соціальних послуг шляхом створення власних комунальних установ або замовлення у недержавних.

У регулюванні діяльності надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів особливої уваги заслуговує соціальне замовлення – один з інноваційних напрямів розвитку соціальних послуг (рис. 1).

Соціальне замовлення, перетворившись на практичну технологію організації бюджетних процесів, підвищує ефективність використання бюджетних і позабюджетних коштів, які спрямовуються на розв'язання соціальних проблем територіальної одиниці, сприяє залученню додаткових ресурсів до сфери надання соціальних послуг, забезпечує адресність та доступність соціальних послуг, перерозподіл соціальної відповідальності

між державою і суспільством, збільшує довіру населення до влади.

Найскладнішим у реалізації соціального замовлення є визначення механізму проходження коштів: монетизація послуг (надання коштів особам, які потребують соціальної підтримки) або рух коштів через вибір посередника. Монетизація сприятиме подоланню патерналістських настроїв громадян, усвідомленню ними власної відповідальності за своє соціальне становище. *Рух коштів через вибір посередника* створює ризик виникнення спеціалізованих консультативно-посередницьких компаній, які будуть заробляти на тому, що за дорученням своїх клієнтів знаходитимуть виконавців, з якими родини підписуватиме договір і яким будуть перераховані гроші. Може бути й інший варіант, коли фірма одночасно є посередником та виконавцем робіт. Такий шлях має перевагу, оскільки соціальним обслуговуванням займатимуться професіонали, у яких є обладнання, кваліфіковані кадри та технології. Крім того, спеціалізовані фірми-посередники зможуть акумулювати значні суми на своїх рахунках, що дасть змогу укласти договори на великі обсяги робіт та забезпечить формування системи знижок. Це сприятиме створенню великих компаній, які одночасно вивчають ринок надання соціальних послуг, беруть замовлення, розвиватимуть інфраструктуру для виконання цих замовлень. У підсумку це призведе до розвитку малого бізнесу у сфері посередницьких послуг і послуг з обслуговування вразливих верств населення. Крім того, це сприятиме самозайнятості населення і створенню можливостей для заробітку.

Здійснення моніторингу, контролю та оцінки якості соціальних послуг включено в повноваження уповноважених органів всіх рівнів, а також передбачає участь отримувачів та надавачів соціальних послуг у цьому процесі. Слід відзначити, що моніторинг, контроль та оцінка якості соціальних послуг недостатньо впорядковано, оскільки існує різноманітна звітність по

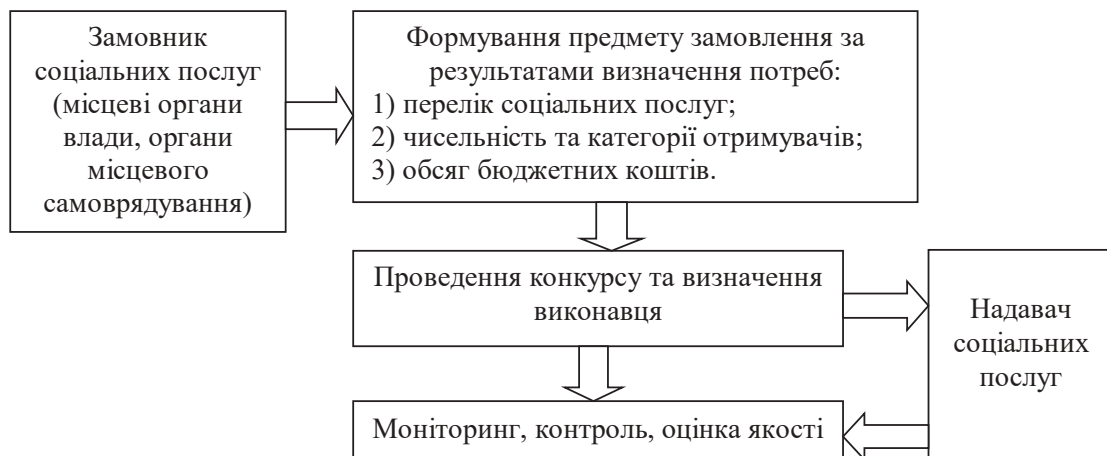

Рис. 1. Механізм реалізації соціального замовлення

різних соціальних послугах та надавачах соціальних послуг. Контроль здійснюється переважно щодо цільового використання бюджетних коштів, але відсутня економічна оцінка ефективності та результативності надання соціальних послуг.

Висновки. Організація і фінансове забезпечення інноваційного розвитку соціальних послуг передбачає інтеграцію всіх видів соціальної підтримки в єдину комплексну систему, перехід від фінансування установ до фінансування послуг, поширення практики соціального замовлення, запровадження механізмів державно-приватного партнерства, розширення автономії органів місцевого самоврядування з надання соціальних послуг,

створення правових та економічних умов для розвитку ринку соціальних послуг [8].

Відбулася зміна підходів до визначення фінансових ресурсів для надання соціальних послуг. Соціальні послуги повинні надаватися, виходячи з потреб населення, а не з наявних можливостей держави. Потребує подальшого приведення у відповідність певна низка нормативно-правових актів, які регулюють механізми функціонування системи надання соціальних послуг.

Необхідним є врегулювання системи моніторингу, контролю та оцінки якості соціальних послуг із запровадженням нової редакції Закону України «Про соціальні послуги».

Список використаних джерел:

1. Бавол Т. Оптимізація діяльності суб'єктів надання соціальних послуг: системний підхід. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 1(28). С. 61–66.
2. Горемікіна Ю.В. Моніторинг і оцінювання якості ефективності соціальних послуг: прикладний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. № 3. С. 120–132.
3. Гребя Р. Механізми реформування системи соціальних послуг в Україні: державно-управлінський аспект. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 1(32). С. 62–67.
4. Дубич К.В. Реформування соціальних послуг в Україні: сучасний стан і проблеми впровадження. *Аспекти публічного управління*. 2015. № 3(17). С. 64–69.
5. Коchemiровська О.О., Пищуліна О.М. Основні напрями оптимізації системи соціального захисту в Україні : аналітична доповідь. Київ : НІСД 2012. 88 с.
6. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (дата звернення: 11.12.2019).
7. Соціальний захист населення України : офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.12.2019).
8. Насібова О.В. Фінансові детермінанти інноваційного розвитку соціальних послуг. *Регіональні особливості розвитку не виробничої сфери економіки України* : матеріали Міжнар. наук. Інтернет-конф., м. Харків, 21–22 листопада 2019 р. Харків : ХТЕІ КНТЕУ, 2019. С. 24–26. URL : <http://conf.htei.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Nasibova.pdf> (дата звернення: 11.12.2019).

References:

1. Baval T. (2016) Opty`mizaciya diyal`nosti sub'yektiv nadannya social`ny`x poslug: sy`stemny`j pidxid. [Optimization of activities of social service entities]. *Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya*, № 1(28), pp. 61–66.
2. Goremy`kina Yu.V. (2016) Monitory`ng i ocynuyvannya yakosti efekty`vnosti social`ny`x poslug: pry`kladny`j aspekt [Monitoring and evaluating the quality of social services effectiveness: an applied aspect]. *Demografiya ta social`na ekonomika*, № 3, pp. 120–132.
3. Greba R. (2016) Mexanizmy` reformuvannya sy`stemy` social`ny`x poslug v Ukrayini : derzhavno-upravlins`ky`j aspekt [Mechanisms of reforming the social services system in Ukraine: state-administrative aspect]. *Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya*, № 1(32), pp. 62–67.
4. Duby`ch K.V. (2015) Reformuvannya social`ny`x poslug v Ukrayini: suchasny`j stan i problemy` vprovadzhenya [Reforming social services in Ukraine: current state and problems of implementation]. *Aspekty` publicznego upravlinnya*, № 3(17), pp. 64–69.
5. Kochemy`rovs`ka O.O., Py`shhulina O.M. (2012) Osnovni napryamy` opty`mizaciyi sy`stemy` social`nogo zaxy`stu v Ukrayini : analit. dop. [Main directions of optimization of the social protection system in Ukraine: analytical report]. Kyiv: NISD.
6. Pro social`ni poslugy` : Zakon Ukrayiny` vid 17.01.2019. № 2671-VIII. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19> (accessed 11 December 2019).
7. Social`ny`j zaxy`st naseleння Ukrayiny` : Oficijny`j veb-sajt Derzhavnoyi sluzhby` staty`sty`ky` Ukrayiny`. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 11 December 2019).
8. Nasibova O. V. (2019) Finansovi determinanty` innovacijnogo rozvy`tku social`ny`x poslug [Financial determinants of innovative development of social services]. Proceedings of the *Regional`ni osobly`vosti rozvy`tku nevy`robny`choyi sfery` ekonomiky` Ukrayiny`* : International Scientific Internet Conference (Ukraine, Kharkiv, November 21–22, 2019) Kharkiv : XTEI KNTU, pp. 24–26. Available at: URL : <http://conf.htei.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/Nasibova.pdf> (accessed 11 December 2019).

Nasibova Olha*Kharkiv Trade and Economic Institute of Kyiv National University of Trade and Economics***STATE FINANCIAL REGULATION OF THE SYSTEM OF SOCIAL SERVICES**

An important component of the transformational transformations of the economic system is the continuation of innovations in the field of social services provision, which is caused by both internal factors of functioning of the social support system and external reasons. Innovation in the field of social services is the use of new mechanisms of financial security, modernization of the organizational model, the introduction of modern technologies of social work and best practices of service to the population. The introduction of social innovations should ensure a new quality solution to urgent problems of social involvement, full realization of economic activity of the population, improvement of quality of life. Despite some advances in the field of social service delivery, the early identification of people in need of social services and early intervention, the lack of effective mechanisms for strategic forecasting, planning and delivery of social services tailored to the needs of the individual, inadequate monitoring and evaluation mechanisms for the quality of social services, independent monitoring. In addition, social services that are not focused on preventing the emergence of difficult life circumstances do not form a reintegration into society, leading to the maintenance of a large number of such persons in inpatient residential care institutions, and consequently the right to live is not exercised. Particularly noteworthy is the imperfection of the financial support system for social services, which limits local governments to promoting de-institutionalization. The article explores the main aspects of the current state of state financial regulation of the social services delivery system. The priority and strengthening of the autonomy of local authorities and the united territorial communities in the organization, decision-making in planning and financial provision of quality social services are highlighted. The analysis of the number of existing territorial centers of social services, boarding schools and recipients of social services for 2010–2018. Basic social services are grouped by: preventive / preventive; for persons / families in difficult circumstances; for people with disabilities and the elderly; for children with disabilities; crisis services; for orphans and children deprived of parental care. The mechanisms of financial support of the system of providing social services are outlined. Emphasis is placed on prioritizing the needs of the population in social services. The social order is considered as an innovative direction of development of the system of social services.

Key words: *financial regulation, financial security, social services, social ordering, social protection, social innovation.*

JEL classification: H 53, H 55, H 75, I 38, O 35.

УДК 336.228

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.24>**Посаднєва О.М.**кандидат економічних наук, доцент,
Херсонський національний технічний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8721-5124>

СОЦІОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКІВ

У статті розглянуто проблематику ухилення від оподаткування з погляду впливу на девіантну поведінку платників податків морально-етичних особливостей особистості та зовнішніх економічних чинників. Наголошено, що превалюючий вплив на рішення про порушення податкового законодавства має свідомий вибір фізичної особи. Вплив різного роду економічних та політичних чинників на вибір податкової поведінки суб'єктів господарювання також має місце, але меншою мірою. Досліджено масштаби тіньової економіки України і місце ухилення від оподаткування у формуванні теоретичного ВВП. Проаналізовано, що рівень тіньової економіки у динаміці зростає. Найбільший обсяг ухилень від оподаткування спостерігається у бізнесово та промислово розвинених регіонах. У розрізі видів економічної діяльності найбільше порушень податкового законодавства спостерігається у тій діяльності, яку важче проконтролювати. Основним способом ухилення від оподаткування залишається приховування реально отриманих доходів. Однак більшість платників податків боїться вагомих наслідків у разі настання покарань за порушення податкового законодавства.

Ключові слова: платники податків, ухилення, фіскальна соціологія, податкова культура, тіньова економіка, відповідальність.

Постановка проблеми. Ухилення від оподаткування є не тільки економічним, юридичним (адміністративним та кримінальним), а й соціологічним явищем. Історичні умови розвитку тієї чи іншої держави, рівень розвиненості економіки, наявність великої або незначної кількості різних соціальних груп, усвідомлення поверненості податкових коштів за рахунок соціальних благ, рівень податкової культури та фінансової обізнаності населення значно впливають на масштаби тіньової економіки.

Безперечно, існує й кореляція між економічними циклами, а саме періодами економічних криз, періодами воєнних дій, надмірним податковим навантаженням на бізнес і т. д., і масштабами ухилення від оподаткування. Однак, як зазначають у роботі «Морально-етичні імперативи податків та оподаткування» В.Л. Андрущенко та Т.В. Тучак, «...ухилення – це людський вибір і вчинок. Адже навіть за наявності матеріальних проблем не всі поспішають уникнути податкових зобов'язань, а інші ухиляються і за відсутності проблем» [1, с. 211]. Не можна не погодитися із цією тезою. Якщо йдеться про фізичних осіб – платників податків, то в основі прийняття їх рішення про ухилення або неухилення від сплати податків усе ж таки лежить наявність сумніння та розуміння приналежності до соціальної спільноти, у якій існують певні правила економічної поведінки, готовність та здатність таких фізичних осіб порушувати ці правила. Підтвердженням цього є значна кількість судових процесів над відомими людьми з високим достатком, які, незважаючи на фінансову спроможність сплачувати податки, прийняли рішення про ухилення від оподаткування (футболіста Ліонеля Мессі у 2016 р. суд у Барселоні засудив за несплату податків

у сумі 4,1 млн. євро; Кріштіану Роналду (футболіст) – у 2018 р. іспанський суд засудив умовно за несплату податків у розмірі 14,5 млн. євро; Шакіра Ісабель Мебарак Ріполл (співачка) – у 2018 р. обвинувачена у приховуванні податків на суму 14,5 млн. євро і т. д.). У перелічених вище випадках неможливо звинувачувати об'єктивні економічні обставини, у яких знаходиться людина й які спонукають до порушення податкового законодавства. Тут йдеться про відчуття егоїзму власника доходу, отриманого за результатами праці, а також про моральні орієнтири цієї людини.

З іншого боку, юридичні особи під час прийняття рішення про ухилення від оподаткування найчастіше керуються зваженим розумінням «ризик/вигода», тобто саме на їхні рішення доволі сильно впливають економічні кризи, надмірний податковий тягар та інші об'єктивні зовнішні чинники. Про це наглядно свідчить масовість ухилень від оподаткування. Спрощено можна показати це так: у разі приховування доходів однією компанією йдеться про злочин, а за одночасного приховування доходів великою кількістю компаній – про незгоду бізнесу з податковим режимом.

Економічна і політична ситуація, що склалася нині в Україні, спонукає до обов'язкового врахування суспільної думки під час розроблення, прийняття й реалізації податкової політики та внесення змін до податкового законодавства у питаннях оподаткування юридичних і фізичних осіб. А тому питання, які традиційно постають перед фіскальною соціологією, нині для нашої держави є досить актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням урахування інтересів і мотивів суб'єктів господарювання під час формування основних

засад оподаткування займається така течія наукової думки, як фіскальна соціологія. Її основні засади були розроблені і досліджені багатьма відомим зарубіжними теоретиками: Дж. Б'юкененом, Р. Голшейдом, Дж. О'Коннором, Дж. Кемпбеллом, Р. Масгрейвом, Г. Талоком, Й. Шумпетером, Д. Якобсом та ін.

Останнім часом і сучасна українська наукова думка спрямувала свій погляд у бік фіскально-психологічної поведінки різних суб'єктів оподаткування. Основними дослідниками засад фіскальної соціології в Україні є: В. Андрущенко, А. Крисоватий, І. Піголенко, О. Сидорович, М. Степура, О. Тимченко, Т. Тучак, В. Федосов та ін.

Мета статті полягає в окресленні основних тенденцій у поглядах платників податків на ухилення від оподаткування та тіньову економіку в часи економічних і політичних трансформацій у суспільстві.

Вклад основного матеріалу. Масштабні явища ухилення від оподаткування є одним з індикаторів наявності і процвітання тіньової економіки в державі. Тіньова економіка включає у себе багато складників у частині порушення законодавства: корупційні дії, торгівля забороненими товарами, проведення діяльності, забороненої законом, і т.д. Однак найбільшої шкоди економіці держави завдають ухилення від оподаткування, оскільки вони є найбільшими за кількістю й обсягом утрат і призводять до недоотримання державним і місцевими бюджетами коштів,

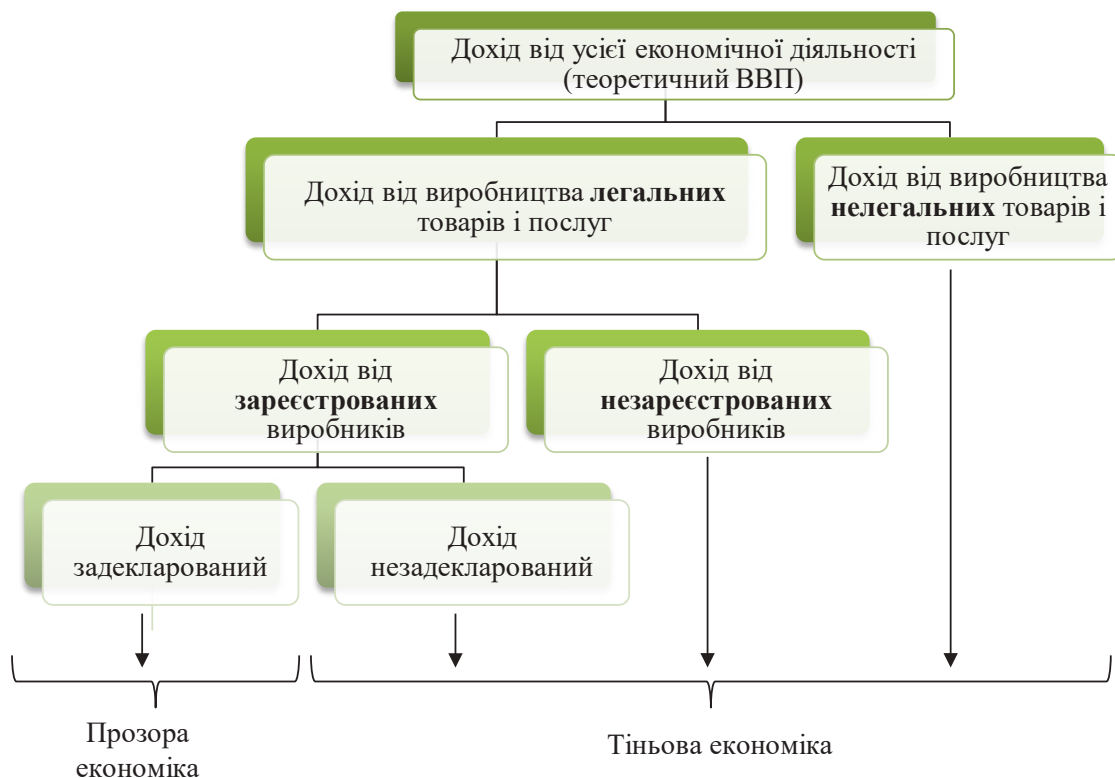
а це, своєю чергою, змушує уряд скорочувати соціальні видатки і зменшувати фінансові потоки на розвиток економіки.

Виходячи з того, що тіньова економіка як явище присутня в усіх країнах, питаннями її дослідження та вимірювання займаються провідні соціологічні інститути в усьому світі. В Україні такі дослідження були проведені Київським міжнародним інститутом соціології у 2019 р. в рамках проекту SHADOW, який фінансується Європейською Комісією за програмою HORIZON2020 [6].

Дослідження базувалося на методології Putnins and Sauka (2015 р.), за якою розміри тіньової економіки оцінюються на основі даних вибіркового опитування підприємств із застосуванням підходу мікро-макромодельовання, котрий розділяє видимі та приховані компоненти ВВП.

Кількісне оцінювання теоретичного ВВП корисне для розуміння бюджетних утрат від тіньової економіки (ухилення від оподаткування). Завдяки такому вимірюванню стає можливим співставлення видатків, які держава може спрямувати на боротьбу з тіньовою економікою, та доходів, які вона отримує від виведення капіталу з тіні внаслідок цієї боротьби (рис. 1).

Оцінювання теоретичного ВВП із соціологічного та психологічного поглядів корисне для дослідження ставлення суб'єктів господарювання до економічної політики держави у цілому та податкової політики зокрема.

Рис. 1. Місце тіньової економіки у формуванні теоретичного ВВП

Джерело: складено за даними [6]

Завдяки таким дослідженням уряд може прийняти рішення або в бік регулюючих та стимулюючих заходів (зміна ставок, надання пільг, застосування податкової амністії), або в бік каральних заходів (посилення адміністративної та кримінальної відповідальності). Такі рішення мають здебільшого залежати від визначення істинних мотивів суб'єктів господарювання, які порушують податкове законодавство.

За результатами дослідження Київського міжнародного інституту соціології, яке проводилося у березні – травні 2019 р., рівень тіньової економіки у 2018 р. збільшився порівняно з 2017 р. на 0,4 п.п. і становив 47,2% від загального обсягу ВВП [6].

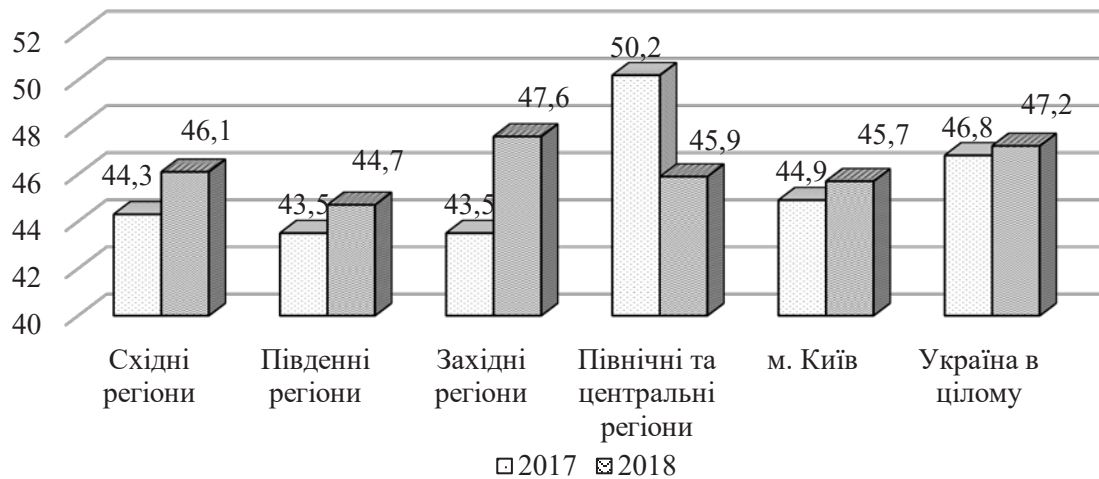
У розрізі регіонів рівень тіньової економіки розподілився так (рис. 2).

З рис. 2 видно, що рівень тіньової економіки нерівномірний у розрізі регіонів України. Так, най-

нижчий рівень спостерігається на Півдні України, а найвищий – на Півночі та у Центрі. Це здебільшого пов'язано з концентрацією бізнесу та промислових підприємств на території України. Південь відноситься до сільськогосподарського регіону, де основним видом ухилення від оподаткування є відсутність реєстрації найманих працівників, а у центральних і північних регіонах більш розвиненим є бізнес-середовище і тут приховуються як доходи від бізнесу, так і реальні заробітні плати.

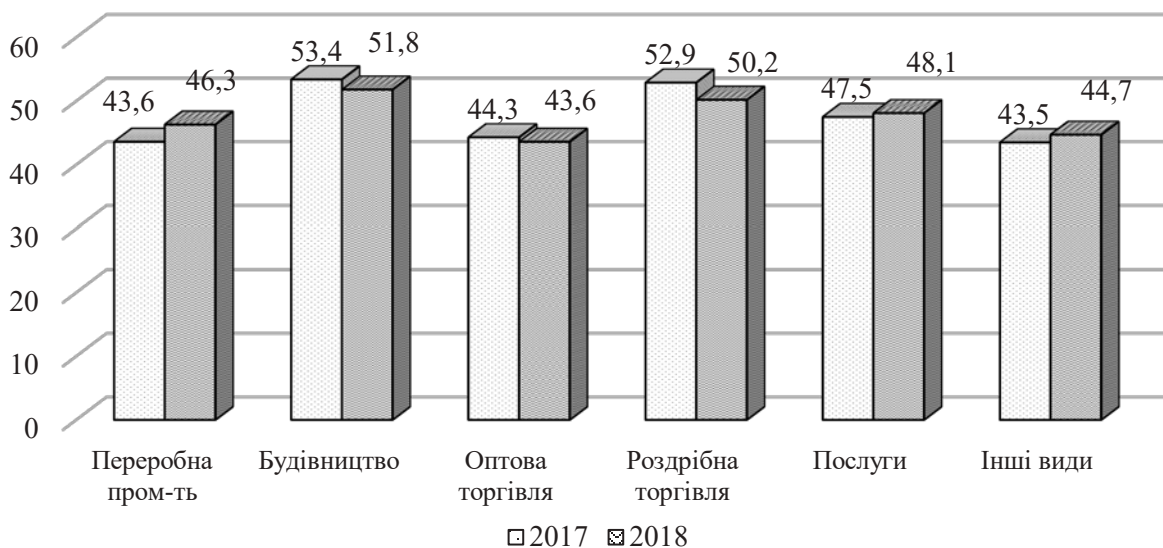
Негативним чинником є зростання тіньової економіки в динаміці, у середньому на 1,5%, виняток становлять лише північні та центральні регіони країни, де відбулося зниження рівня тіньової економіки на 4,3%.

Стандартно сфера роздрібною торгівлі та будівництво є секторами, які використовують особливості своєї діяльності для приховування доходів (рис. 3).

Рис. 2. Рівень тіньової економіки за регіонами України у 2017–2018 рр., % до ВВП

Джерело: складено за даними [6]

Рис. 3. Рівень тіньової економіки України у розрізі видів економічної діяльності, % ВВП

Джерело: складено за даними [6]

Специфіка ведення обліку господарських операцій та можливості оформлення або неформлення трудових відносин зумовлюють масштаби ухилень від оподаткування у тому чи іншому виді економічної діяльності. У даному разі не можна посилатися на важке економічне становище у державі, тут основними причинами ухилень є можливості використання особливостей здійснення господарської діяльності задля порушення податкової дисципліни.

Якщо ж говорити про способи ухилень від оподаткування, то тут стандартними і найбільш поширеними є:

- зменшення (приховування) доходів;
- відсутність офіційної реєстрації трудових відносин із найманими працівниками;
- приховування реальних доходів працівників (заробітна плата «у конвертах»).

Як видно з рисунку, основним правопорушенням у сфері податкового законодавства як у 2017 р., так і в 2018 р. є умисне приховування реальних доходів. Із фіскального погляду ставка податку на прибуток підприємств в Україні є однією з найнижчих у Європі (нижче лише в Угорщині та Румунії), ставка податку на доходи фізичних осіб має середній рівень [3], тобто не можна назвати причиною приховування доходів високий податковий тиск. У цьому разі скоріше йдеться про недовіру до влади, а саме про істотні сумніви в тому, що сплачені кошти у вигляді податків будуть спрямовані на поліпшення соціального й економічного становища у державі і, таким чином, повернуті громадянам у вигляді суспільних благ.

Неоформлення трудових відносин, так само як і заробітна плата «у конвертах», мінімізують лише один обов'язковий платіж для роботодавців – єдиний соціальний внесок із фонду оплати праці. Тобто з фінансового погляду співвідношення «ризик/доходи» для суб'єкта господарювання скоріше переважає у бік ризику, ніж доходів, однак

тут у гру вступають і інтереси найманих працівників, які у силу своєї необізнаності та недовіри до держави також зацікавлені в отриманні більшої вигоди сьогодні, ніж більш високих доходів (пенсій) у майбутньому.

Фінансова необізнаність як пересічних громадян, так і суб'єктів бізнесу наочно продемонстрована на рис. 5.

З рисунку видно, що 6,1% респондентів вважають, що відповідальність за порушення податкового законодавства є незначною, при тому що за свідоме заниження доходів вітчизняним законодавством передбачається штраф у розмірі 25% від суми заниження, а за повторний факт приховування доходів на протязі 1095 днів – 50% суми заниження. Таке покарання складно назвати незначним. Водночас 12,1% опитаних суб'єктів господарювання вважають, що після викриття податкового шахрайства компанії доведеться припинити свою діяльність. Така міра відповідальності застосовується тільки щодо платників акцизного податку за необладнання витратомірами-лічильниками або рівномірами-лічильниками акцизних складів у разі неусунення зауважень податкових органів.

Тільки третина опитаних респондентів орієнтується у вітчизняному податковому законодавстві й у видах відповідальності за ухилення від оподаткування та бачить реальну картину фінансових наслідків своїх дій. Незважаючи на це, масштаби приховування доходів та неповного їх декларування досить великі.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, слід відзначити, що негативним чинником розвитку вітчизняної економіки є зростання її тіньового сектору. До цього призводить низка причин: у деяких видах економічної діяльності це наявність «лазівок» ухилення від оподаткування; відсутність довіри до державних інститутів, а саме до законодавчої та виконавчої влади; відсутність фінансових знань та низький рівень податкової культури,

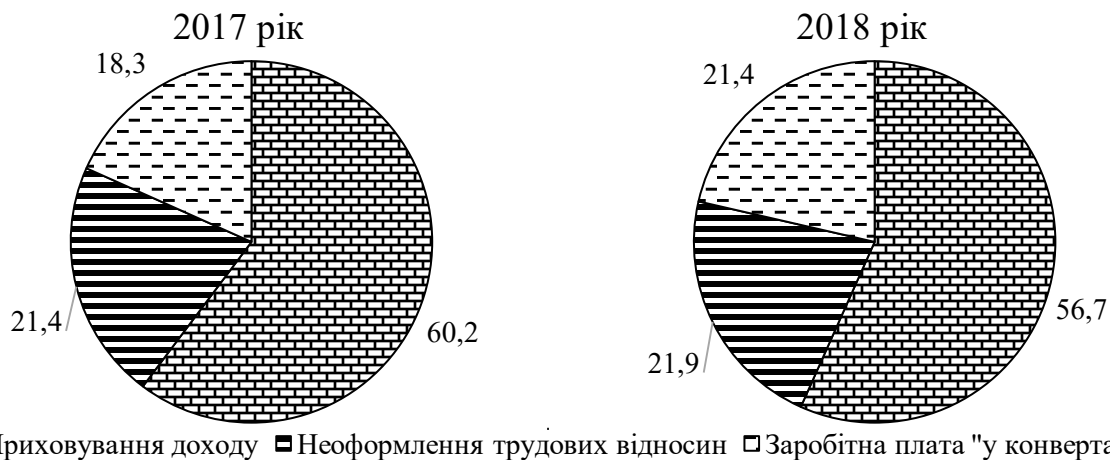
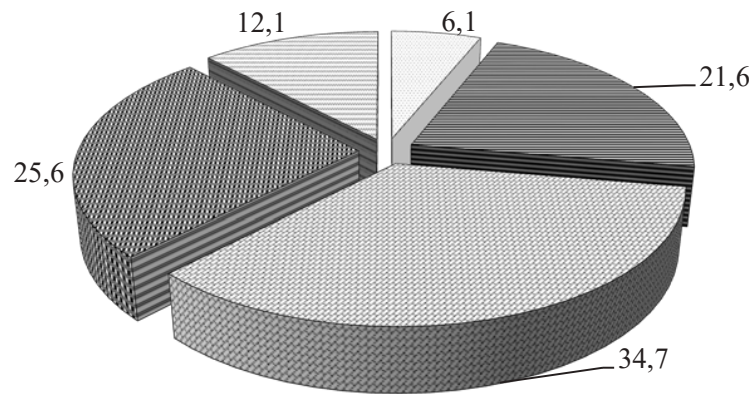

Рис. 4. Питома вага способів (видів) ухилень від оподаткування у 2017–2018 рр., %

Джерело: складено за даними [6]

- Нічого серйозного
- Незначний штраф
- Відчутний штраф, який може вплинути на кокурентність компанії
- Відчутний штраф, який може призвести до фінансових проблем або банкрутства
- Компанії доведеться припинити свою діяльність

Рис. 5. Питова вага очікуваних покарань за свідоме заниження або приховування доходів, %

Джерело: складено за даними [6]

який історично сформувався на пострадянському просторі. Однак позитивним чинником є те, що дві третини опитаних респондентів побоюються наслідків викриття податкових шахрайств, а тому

вони відкриті для діалогу з податковими органами, й альтернативним шляхом зниження масштабів тіньової економіки є встановлення фіскальними органами зв'язку з громадськістю.

Список використаних джерел:

- Андрущенко В.Л., Тучак Т.В. Морально-етичні імперативи податків та оподаткування (західна традиція) : монографія. Київ : Алерта, 2013. 384 с.
- Пиголенко І.В. Соціологічна складова дослідження проблеми ухилення від сплати податків. *Ukrainian society*. 2010. № 1. С. 64–72. URL : https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/01/65-72_no-1_vol-32_2010_UKR.pdf (дата звернення: 07.02.2020).
- Податки в Україні vs країни ЄС: де платять більше? *Ціна держави*. Дата оновлення: 26.03.2019. URL : <http://cost.ua/news/714-podatky-v-ukrayini-vs-krayiny-eu-de-platyat-bilshe/> (дата звернення: 08.02.2020).
- Сидорович О.Ю. Парадигми фіскальної соціології в контексті західної фінансової думки. *Наукові записки. Серія «Економіка»*. 2011. Вип. 16. С. 543–550. URL : <https://eprints.oa.edu.ua/7076/1/73.pdf> (дата звернення: 06.02.2020).
- Степура М. Фіскальна психологія платника у взаємодії з податковими органами. *Ринок цінних паперів України*. 2009. № 11–12. С. 9–16.
- Тіньова економіка в Україні. Результати дослідження 2019 року. *Соціологічні та маркетингові дослідження*. Київ : Київський міжнародний інститут соціології, 2019. URL : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=2&t=6> (дата звернення: 08.02.2020).

References:

- Andrushchenko V.L., Tuchak T.V. (2013) *Moralno-etychni imperatyvy podatkiv ta opodatkuvannia (zakhidna tradytsiia)* [Moral and ethical imperatives of taxes and taxation (western tradition)]. Kyiv : Alerta. (in Ukrainian)
- Pyholenko I.V. (2010) *Sotsiologichna skladova doslidzhennia problemy ukhlyennia vid splaty podatkiv* [A sociological component of the problem of tax evasion]. UKRAINIAN SOCIETY. no. 1, pp. 64–72. Available at: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2010/01/65-72_no-1_vol-32_2010_UKR.pdf (accessed 07 February 2020).
- Price of the state (2019). *Podatky v Ukraini vs krainy YeS: de platiat bilshe?* [Taxes in Ukraine vs EU countries: where do they pay more?]. Available at: <http://cost.ua/news/714-podatky-v-ukrayini-vs-krayiny-eu-de-platyat-bilshe/> (accessed 08 February 2020).
- Sydorovych O.Yu. (2011) *Paradyhmy fiskalnoi sotsiologii v konteksti zakhidnoi finansovoi dumky* [Fiscal sociology paradigms in the context of western financial thought]. *Scientific notes. Economy series*. no. 16, pp. 543–550. Available at: <https://eprints.oa.edu.ua/7076/1/73.pdf> (accessed 06 February 2020).
- Stepura M. (2009) *Fiskalna psykholohiia platnyka u vzaiemodii z podatkovymy orhanamy* [Fiscal psychology of the payer in cooperation with tax authorities]. *Securities market of Ukraine*. no. 11–12, pp. 9–16.
- Kyiv International Institute of Sociology (2019). *Tinova ekonomika v Ukraini. Rezultaty doslidzhennia 2019 roku*. [The shadow economy in Ukraine. The results of the 2019 survey], Kyiv : Kyiv International Institute of Sociology. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=897&page=2&t=6> (accessed 08 February 2020).

Posadnieva Oksana
Kherson National Technical University

SOCIOLOGICAL COMPONENT OF TAX EVASION

The article deals with the problem of tax evasion from the point of view of influence on the deviant behavior of taxpayers of moral and ethical characteristics of the individual. The influence of external economic and political factors is also investigated. In the research it is emphasized that the conscious choice of an individual has the main influence on the decision on violation of tax legislation. The influence of various economic and political factors on the choice of tax behavior of economic entities also takes place, but to a lesser extent. The scope of the Ukrainian shadow economy is also explored. The article shows the role and size of tax evasion in shaping theoretical GDP. It is analyzed that the level of the shadow economy is growing in dynamics. The largest amount of tax evasion is observed in economically developed regions. This tendency is explained by the higher economic benefit from tax evasion. In terms of economic activities, the most violations of tax legislation are observed in those activities that are more difficult to control. These activities include construction and retail. The main way to tax evasion is to conceal real income. This is due to the selfishness of the owner of the income generated by the work. This is also due to the lack of confidence in the legislative and executive bodies. Lack of trust in the authorities leads to a lack of confidence in the targeting of taxes and their useful spending. Lack of legislative regulation of labor relations with employees is also one of the ways of evasion that reduces budget revenues. Paying salaries «in envelopes» remains a significant problem in Ukraine. Most taxpayers fear grave consequences in the event of penalties for breach of tax law. Thus, measuring and understanding the causes of taxpayers' deviant behavior can help the government think about ways not only to punish, but also to identify possible ways to get a business out of the shadows. An alternative way of reducing the shadow economy is to set up public relations with fiscal authorities. Understanding the motives behind the interaction of taxpayers with the shadow economy can help with tax policy development.

Key words: taxpayers, evasion, fiscal sociology, tax culture, shadow economy, responsibility.

JEL classification: A14, H26.

УДК 336.143.01

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.25>**Цимбалюк І.О.**

кандидат економічних наук, доцент,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0506-2262>

СУТНІСТЬ ТА СКЛАДНИКИ ФІСКАЛЬНОГО ПРОСТОРУ ІНКЛЮЗИВНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

У статті розкрито сутність фіскального простору регіону як середовища взаємодії між економічними суб'єктами та органами самоврядування стосовно перерозподілу фінансових ресурсів регіону. Визначено детермінанти формування та розширення фіскального простору регіону, а саме: орієнтири та механізми фіскальної політики; бюджетний устрій і структура бюджетної системи; величина податкового потенціалу території. Доведено, що фіскальний простір регіонів обмежується впливом фіскальної політики держави, орієнтири та відповідні механізми реалізації якої через законодавче встановлення визначають рамки можливостей економічних суб'єктів приймати самостійні рішення й впливати на процес акумулювання та використання фінансових ресурсів у бюджетах певного рівня. Обґрунтовано авторське бачення поняття «фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону», що дає змогу поглибити розуміння цієї дефініції та її цільової спрямованості. Виокремлено детермінанти виникнення негативних ефектів фіскального простору регіону.

Ключові слова: фіскальний простір регіону, фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону, інклюзивний розвиток регіону, фінансова децентралізація, фіскальна політика, бюджетна система, податковий потенціал.

Постановка проблеми. Проблема пошуку оптимальної моделі розвитку регіону як просторової системи є фундаментальною з теоретичного та практичного погляду й не втрачає своєї актуальності. Здатність побачити просторову систему у цілому, вміння розкрити зв'язки та взаємодії між окремими її складниками в їх динаміці є найбільш важливими умовами забезпечення регіонального розвитку.

Розвиток регіону як просторової системи зумовлюється диференціацією суспільних потреб і потребує мобілізації фінансових ресурсів, здійснення оптимальних бюджетних видатків, державних запозичень у межах бюджетних обмежень, що в комплексі суттєво впливає на процеси формування та виникнення коливань фіскального простору.

Дотепер немає усталеного трактування економічного змісту дефініції фіскального простору та недостатньо чітко визначений комплекс інструментів, застосування яких дасть змогу активізувати інклюзивний розвиток регіону в умовах фінансової децентралізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічного змісту фіскального простору присвячено численні праці вітчизняних та закордонних учених, систематизація та критичний аналіз яких свідчить про існування різнобічних наукових підходів до визначення цієї дефініції.

Досліджуючи сутність фіскального простору та його взаємозв'язок із фінансовою стійкістю, П. Хеллер розуміє його «як наявність бюджетних можливостей уряду забезпечити ресурси для досягнення бажаних цілей, не завдаючи шкоди стійкості урядовій фінансовій позиції» [1, с. 4]. Позитивом у визначенні є посилення на концепцію фінансової стійкості. Погляди П. Хеллера розділяє

група вчених Науково-дослідного відділу Міжнародного валютного фонду (Jonathan D. Ostry, Atish R. Ghosh, Jun I. Kim, Mahvash S. Qureshi) [2]. Розглядаючи фіскальний простір на рівні держави у цілому, під фіскальним простором вони мають на увазі можливість для подальшого збільшення державного боргу без підриву фінансової стійкості держави. Бачення фіскального простору за такого підходу стосується спроможності уряду, принаймні у майбутньому, фінансувати бажані програми витрат, обслуговувати будь-які боргові зобов'язання (включаючи ті, які можуть виникнути, якщо створений фіскальний простір виникає за рахунок державних запозичень) та забезпечувати його платоспроможність. Однак таке трактування досить однобоко розглядає можливість формування додаткових фінансових ресурсів, обмежуючись лише рамками бюджету. На нашу думку, фіскальний простір охоплює усе середовище взаємовідносин суб'єктів господарювання щодо сплати податків, формування джерел доходів бюджету, а також середовище здійснення видатків, що розширяє рамки простору за межі, окреслені перерозподілом акумульованих у бюджеті ресурсів.

Т. Загонацька та О. Ткаченко [3, с. 121–122], досліджуючи проблематику визначення фіскального простору різними науковцями, узагальнюють чотири підходи до наукового бачення його сутності: цільовий, кількісний, ресурсний, витратний та результатний. Оцінивши переваги та упущення кожного із цих підходів, автори трактують фіскальний простір як обсяг фінансових ресурсів, сформованих державою в результаті провадження активної фіскальної політики, за рахунок мобілізації надходжень

до державного та місцевих бюджетів, раціоналізації бюджетних видатків, здійснення державних запозичень у межах бюджетних обмежень, формування фондів для забезпечення реалізації функцій держави та в цілях її соціально-економічного розвитку. Подане визначення враховує цільову спрямованість та ідентифікує джерела формування фіскального простору, підкреслює його взаємозв'язок із провадженням активної фіскальної політики. Водночас ресурсний підхід до трактування фіскального простору та ототожнення з фінансовими ресурсами, сформованими у результаті провадження фіскальної політики, на нашу думку, дуже звужує розуміння сутності цієї дефініції.

Концепція фіскального простору на рівні центрального уряду та місцевих органів влади має низку відмінностей, які зумовлюються обмеженістю можливостей місцевої влади щодо впливу на формування дохідної частини бюджету.

Як зазначає Л. Аджієва, фіскальний простір регіону виступає об'єктом бюджетно-податкової політики та являє собою можливий обсяг фінансових ресурсів регіону, які визначаються, з одного боку, величиною бюджетно-податкового потенціалу, трансфертів та позик, а з іншого – раціоналізацією бюджетних витрат [4, с. 9–10]. У цьому визначенні обмежувачами фіскального простору автор називає, з одного боку, можливість наповнення бюджету, а з іншого – визначення шляхів та обсягів витрат акумульованих у бюджеті ресурсів. На нашу думку, дохідна частина бюджету значною мірою залежить від інструментів та механізмів фіскальної політики, які встановлені державою та щодо яких частковими повноваженнями наділені місцеві самоврядні органи. Що стосується податкового потенціалу, то це поняття охоплює можливі надходження податкових платежів залежно від податкової бази, що формується на визначеній території за певний період. Отже, на формування податкового потенціалу безпосередньо впливає низка окремих чинників: чисельність населення, розвиток бізнесу, територія та наявність на ній ресурсів розвитку тощо. Зважаючи на це, величину бюджетно-податкового потенціалу варто виділити в окремий обмежувач фіскального простору.

З точки зору Ю. Кузькіна, фіскальний простір місцевого самоврядування являє собою сукупність локалізованих у межах певної території економічних процесів і господарських відносин, результати здійснення яких у рамках дії податкового та бюджетного механізмів держави визначають на основі розроблення та реалізації активної фіскальної політики. А також фінансовий потенціал, що може бути використаний для реалізації органами самоврядування (у межах наданих ним прав і повноважень) на місцевому рівні діапазону рішень у сфері регіонального розвитку в межах дотримання вимог і обмежень щодо збереження

стійкості фінансового стану держави та її регіонів. Ключовими елементами фіскального простору при цьому автор називає податковий потенціал, бюджетний потенціал, бюджетну ємність [5]. Погоджуємося з думкою автора щодо значимості податкового та бюджетного механізмів держави у формуванні фіскального простору, однак об'ємності такої структури надаватиме податковий потенціал.

Мета статті полягає у визначенні сутності та складників фіскального простору інклюзивного розвитку регіонів, розкритті основних детермінант його формування та розширення, якими є орієнтири та механізми фіскальної політики, бюджетний устрій і бюджетна система, а також податковий потенціал території.

Виклад основного матеріалу. Наукове бачення сутності простору наділяє його такими властивостями, як тривимірність, однорідність, структурність, протяжність, співіснування й взаємодія елементів у всіх матеріальних системах. Тривимірність простору – фундаментальна властивість, що емпірично констатується, виражається у тому, що положення будь-якого об'єкта можна визначити за допомогою трьох незалежних величин: довжини, висоти, ширини. Ґрунтуючись на цих базових, вихідних характеристиках простору як такого, сформулюємо власне авторське бачення фіскального простору регіону.

Фіскальний простір регіону – це середовище взаємодії між економічними суб'єктами та органами самоврядування стосовно перерозподілу фінансових ресурсів регіону, детермінантами формування та розширення якого є: орієнтири та механізми фіскальної політики; бюджетний устрій і структура бюджетної системи; величина податкового потенціалу території (рис. 1).

Фіскальний простір регіонів обмежується впливом *фіскальної політики держави*, орієнтири та відповідні механізми реалізації якої через законодавче встановлення визначають рамки можливостей економічних суб'єктів приймати самостійні рішення й впливати на процес акумулювання та використання фінансових ресурсів у бюджетах певного рівня.

Суб'єктами здійснення фіскальної політики є органи державної влади, які представлені профільними міністерствами та відомствами: Міністерством фінансів України, Комітетом із питань податкової та митної політики, Державною податковою службою України, Кабінетом Міністрів України, Президентом України та іншими державними органами, які здійснюють вплив на формування фіскальної політики, визначення її орієнтирів (Комітет із питань антикорупційної політики, Міністерство розвитку громад та територій, Міністерство соціальної політики та ін.). Об'єктами фіскальної політики є формування

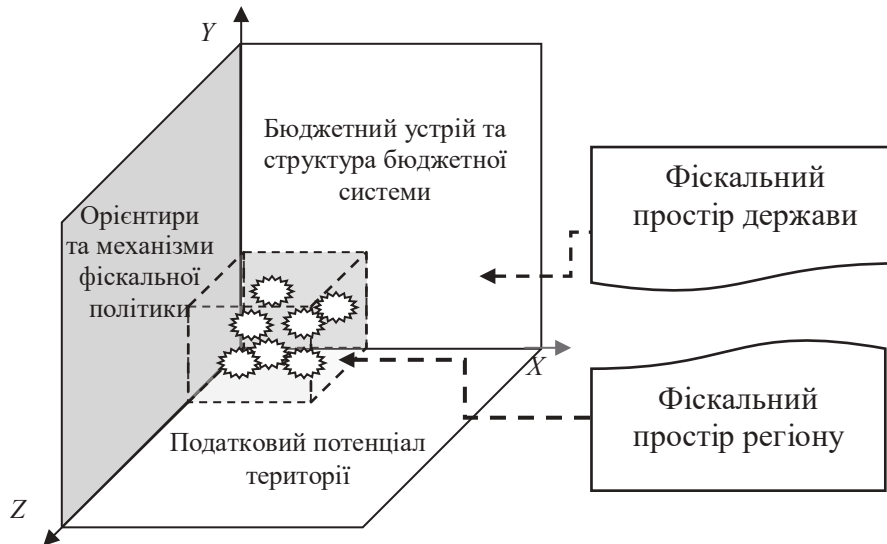

Рис. 1. Концептуальна схема фіскального простору регіону

Джерело: розроблено автором

та реалізація ефективно діючих податкової та бюджетної систем, визначення механізму використання відповідних їм інструментів, що дають змогу акумулювати фінансові ресурси та розподіляти їх на встановлені цілі розвитку.

Узагальнюючи наведені вище підходи, можна відзначити, що сутність фінансової політики зводиться до здійснення діяльності уряду у сфері управління державними доходами і видатками. Використовуючи бюджетно-податковий інструментарій, держава може впливати на розвиток тих чи інших галузей та змінювати структуру національної економіки, стримувати інфляцію, стимулювати зростання національного виробництва та зайнятості, що в подальшому визначає напрями регіонального розвитку, впливає на формування доходів, які будуть оподатковуватися. Таким чином, сукупність інструментів, методів, фінансової політики виступає певним обмеженням, визначаючи ємність та вектор розвитку фіскального середовища країни і регіонів.

Полемізуючи довкола спрямованості фінансової політики, варто зазначити, що на практиці вона може сприяти розширенню, згортанню або стабілізації фіскального простору. Основним важелем фінансової політики держави є зміна структури податків, насамперед зміна податкових ставок згідно із цілями розвитку, визначеними урядом.

Думки науковців часто сходяться у тому, що характеристикою фіскального простору є *бюджетна структура, організаційне та інституційне забезпечення її функціонування*. Адже можливості уряду щодо маневрування обсягами та напрямками здійснення видатків прямо залежать від виду бюджету та повноважень відповідного рівня влади щодо здійснення бюджетного процесу. Структура бюджетної системи визна-

чається ступенем розподілу повноважень із концентрації фінансових ресурсів та їх використання між органами публічної влади різного рівня. Вона залежить від державного устрою та адміністративно-територіального поділу країни. Своєю чергою, бюджетний процес охоплює сукупність дій уповноважених органів держави та місцевого самоврядування щодо складання, розгляду й затвердження бюджетів, а також звітів про їх виконання та здійснення контролю над дотриманням бюджетного законодавства.

Динаміка фіскального простору залежить від *інституційної системи*, яка визначає здатність місцевих органів влади до регулювання обсягів доходів та видатків, рівня фінансової кредитоспроможності регіональної влади, екзогенних чинників впливу, здатності фінансових ринків фінансувати бюджетні проекти [6]. За умов фінансової децентралізації розширення фіскального простору регіону досягається збільшенням реальних фінансових та правових можливостей місцевих органів влади, посиленням вагомості прийнятих ними управлінських рішень щодо формування та використання бюджетних ресурсів, можливості їх спрямування на активізацію інклюзивного розвитку.

Здійснюючи дослідження фіскального простору, неможливо не відзначити його визначальну роль у формуванні *податкового потенціалу* території (ОТГ, регіону, країни).

Погоджуючись із думкою О. Башуцької [7], вважаємо, що податковий потенціал регіону відображає граничну величину податкових доходів, які можуть бути акумульовані місцевими органами самоврядування на підставі діючих норм податкової системи та зумовлюються податковою спроможністю економічних суб'єктів регіону.

С.А. Супруненко визначає податковий потенціал регіону як регіональні фінансові можливості щодо відтворення податкових надходжень у бюджетну систему виходячи з оподаткованої бази, що склалася в регіоні, без негативного впливу на суб'єктів господарювання [8]. Заслуговує уваги акцентування науковця на відсутності негативного впливу від реалізації податкового потенціалу регіону на діяльність суб'єктів господарювання.

Загалом податковий потенціал виступає теоретичною категорією, і, на нашу думку, його можна визначити як прогнозний обсяг податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів, який реалізується через систему взаємодії податкового законодавства, органів податкової служби та платників податків із метою максимально наповнення бюджетів фінансовими ресурсами з урахуванням мінімально можливих утрат платників податків для стимулювання економічно необхідних процесів у державі [9].

Концепція фіскального простору виходить із визнання необхідності суттєвого збільшення ролі та підвищення значення податково-бюджетних важелів у процесі регулювання інклюзивним розвитком регіонів.

Вплив фіскального простору на активізацію інклюзивного розвитку регіонів проявляється через виявлення резервів збільшення доходів місцевих бюджетів та посилення видатків на досягнення визначених інклюзивно орієнтованих цілей. Вирішення цих завдань потребує узгодження державних та регіональних пріоритетів із цілями інклюзивного зростання, забезпечення фінансової стійкості та фінансової спроможності регіону і територіальних громад, що його формують.

Фіскальний простір інклюзивного розвитку регіону – *можливості* органів місцевого самоврядування щодо акумулювання та нарощення фінансових ресурсів, зумовлені діючими механізмами фіскальної політики, особливостями міжбюджетних відносин та величиною податкового потенціалу території, для здійснення оптимальних видатків, орієнтованих на максимізацію соціального добробуту, що досягається поєднанням економічної стабільності, ефективним перерозподілом акумульованих у регіональних бюджетах ресурсів та справедливим розподілом отриманих у результаті соціально-економічного піднесення благ.

Фіскальний простір регіону під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників зазнає певних змін, які по-різному впливають на інклюзивний розвиток. Важливим аспектом при цьому є визначення причин виникнення негативних ефектів та їх ідентифікація задля здійснення ефективного управління фіскальними інструментами з метою мінімізації ризиків і розбалансованості регіонального розвитку, а також зменшення рівня соціальної напруги.

Серед детермінант виникнення негативних ефектів фіскального простору регіону варто виділити:

1. Негативний вплив фіскальної політики на формування бізнес-середовища регіонів. Зокрема, незначна роль системи місцевого оподаткування та суттєві обмеження повноважень місцевих органів самоврядування щодо їх встановлення нівелюють стимули до розвитку підприємництва і, таким чином, розширення податкової бази; підвищення якості контролю над сплатою податків тощо.

2. Неоптимальне використання ресурсів місцевих бюджетів. Фіскальний простір поряд із відносинами щодо акумулювання фінансових ресурсів у місцевих бюджетах охоплює питання визначення напрямів їх використання, і саме воно є визначальним у контексті забезпечення розвитку регіону та дотримання орієнтирів інклюзивності. Значні витрати на утримання управлінського апарату при цьому значно обмежують ресурси для забезпечення регіонального розвитку, що набуває форми негативних ефектів фіскального простору.

3. Проблеми з нагромадженням необхідних ресурсів для реалізації програм інклюзивного розвитку регіону. Складна економічна ситуація в регіоні досить часто не дає змоги накопичувати і спрямовувати кошти на досягнення стратегічних орієнтирів, якими в умовах українських реалій мають стати цілі інклюзивного розвитку. Наявні ресурси в першу чергу використовуються для вирішення поточних проблем регіону і досить часто не мають продуманої стратегії та системності заходів, що фінансуються. Негативний вплив додає відсутність спеціалізованих кадрів та досвіду управління регіоном на засадах самодостатності та саморозвитку. У сукупності досить часто це є причиною формування фінансово неспроможних регіонів та хронічної нестачі коштів для реалізації програм інклюзивного розвитку.

4. Неефективне використання людських ресурсів регіону, втрата інтелектуального капіталу. Ця проблема особливо гостро постає для відсталих та трудодефіцитних регіонів (зокрема, гірські території та райони Полісся), а також для прикордонних регіонів, де внаслідок суттєвої різниці оплати праці в Україні та за кордоном міграція трудових ресурсів набула масового характеру [10].

Отже, саме оптимальні параметри фіскального простору можуть стати дієвим чинником активізації інклюзивного розвитку регіонів. Натомість негативні ефекти розбалансованого фіскального простору можуть зумовити поглиблення міжрегіональної диференціації та від'ємний вектор розвитку в межах окремих регіонів.

Висновки. Дослідження сутності та складників фіскального простору інклюзивного розвитку регіону як *можливості* органів місцевого самоврядування щодо акумулювання та нарощення

фінансових ресурсів для здійснення оптимальних видатків, орієнтованих на максимізацію соціального добробуту на основі принципів інклюзивності, дає змогу поглибити розуміння цієї дефініції та її цільової спрямованості. Авторське бачення фіскального простору пов'язує природу його формування з провадженням активної фіскальної

політики, ефективністю функціонування бюджетної системи та ємністю податкового потенціалу. Виокремлення детермінант формування та розширення фіскального простору має велике значення для обґрунтування пріоритетів фінансової децентралізації, орієнтованої на зміцнення фінансової бази інклюзивного розвитку регіонів.

Список використаних джерел:

1. Heller P. Understanding Fiscal Space. *IMF – Policy Discussion Paper*. 2005. PDP/05/4. 19 p.
2. Ostry D. Jonathan, Ghosh R. Atish, Kim I. Jun, and Qureshi S. Mahvash *Fiscal Space*. IMF Staff Position Note SPN/10/11. 2010. URL : <http://www.corrispondenti.net/documenti/FMI-020910.pdf> (дата звернення: 15.11.2019).
3. Затонацька Т.Г., Ткаченко О.Є. Теоретична сутність та особливості формування фіскального простору. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2016. № 3(31). С. 119–125.
4. Аджиева Л.А. Формирование эффективной бюджетно-налоговой политики региона в условиях развития федерализма в России : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 ; ФГБОУ ВПО «Дагестанский государственный университет». Москва, 2013. 24 с.
5. Кузькін Є.Ю. Формування фіскального простору місцевого самоврядування в умовах децентралізації державних фінансів. *Проблеми економіки*. 2018. № 2. С. 328–334.
6. Хом'як М.С. Методичні підходи до визначення детермінант та оцінки розмірів фіскального простору регіонів. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2016. № 3. С. 60–70.
7. Башуцька О. Податкове планування та прогнозування в системі податково-бюджетного регулювання. *Наука й економіка*. 2010. № 1(17). С. 7–10.
8. Супруненко С.А. Податковий потенціал у стратегічному податковому плануванні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2015. Вип. 13. С. 225–229.
9. Цимбалиук І.О., Редько І.М. Формування та оцінка податкового потенціалу регіонів України. *Економічний вісник університету*. 2013. Вип. 20/2. С. 216–221.
10. Павліха Н.В., Цимбалиук І.О., Уніга О.В. Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 220 с.

References:

1. Heller P. (2005). Understanding Fiscal Space. *IMF – Policy Discussion Paper*. PDP/05/4. 19 p.
2. Ostry D. Jonathan, Ghosh R. Atish, Kim I. Jun, and Qureshi S. Mahvash (2010). *Fiscal Space*. IMF Staff Position Note SPN/10/11 Available at: <http://www.corrispondenti.net/documenti/FMI-020910.pdf> (accessed 15 November 2019).
3. Zatonatska T.H., Tkachenko O.Ye. (2016). Teoretychna sutnist ta osoblyvosti formuvannya fiskalnoho prostoru [Theoretical essence and peculiarities of fiscal space formation]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»*. Vol. 3(31). Pp. 119–125.
4. Adzhyeva L.A. (2013). Formyrovanye effektivnoi biudzhethno-nalohovoi polytyky rehyona v uslovyakh razvytyia federalyzma v Rossyy [The formation of an effective region fiscal policy in the context of the development of federalism in Russia]. (PhD Thesis), Moscow: «Dagestan State University».
5. Kuzkin Ye.Yu. (2018). Formuvannya fiskalnoho prostoru mistsevoho samovriaduvannya v umovakh detsentralizatsii derzhavnykh finansiv [Formation of fiscal space of local self-government under conditions of decentralization of public finances]. *Problemy ekonomiky*. Vol. 2. Pp. 328–334.
6. Khom'iak M.S. (2016). Metodichni pidkhody do vyznachennia determinant ta otsinky rozmiriv fiskalnoho prostoru rehioniv [Methodical approaches to determining and estimating the size of the fiscal space of the regions]. *Economic Bulletin of the National Mining University*. Vol. 3. Pp. 60–70.
7. Bashutska O. (2010). Podatkove planuvannya ta prohnozuvannya v systemi podatkovobiu-dzhethnoho rehulivannya. *Nauka y ekonomika* [Tax planning and forecasting in the system of fiscal regulation]. Vol. 1(17). Pp. 7–10.
8. Suprunenko S.A. (2015). Podatkovi potentsial v stratehichnomu podatkovomu planuvanni [Tax potential in strategic tax planning]. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Economics and Management*. Vol. 13. Pp 225–229.
9. Tsybaliuk I.O., Redko I.M. (2013). Formuvannya ta otsinka podatkovoho potentsialu rehioniv Ukrainy [Formation and assessment of tax potential of Ukrainian regions]. *Ekonomichniy visnyk universytetu: zbirnyk naukovykh prats uchenykh ta aspirantiv*. Vol. 20/2. Pp. 216–221.
10. Pavlikha N.V., Tsybaliuk I.O., Uniha O.V. (2018). *Rozvytok ta rehulivannya rynku pratsi prykordonnoho rehionu* [Development and regulation of the labor market in the border region]. Lutsk: Vezha-Druk. (in Ukrainian)

Tsymbaliuk Iryna

Lesya Ukrainka Eastern European National University

THE ESSENCE AND COMPONENTS OF THE REGIONS' INCLUSIVE DEVELOPMENT FISCAL SPACE

The development of the region as a spatial system is conditioned by the differentiation of public needs and requires the financial resources mobilization, the optimal budget expenditures implementation, and government borrowing within budgetary constraints, which in a significant way influences the processes of formation and emergence of fiscal space fluctuations. The purpose of the article is to determine the nature and components of the fiscal space of regions' inclusive development, to reveal the main determinants of its formation and to expand what are the guidelines and mechanisms of fiscal policy, budget order, and budget system, as well as the territory's tax potential. The systematic and logical-structural approaches were used in the study – in conceptualizing the fiscal space of regions' inclusive development; as well as methods of comparative analysis, systematization, and analogy – in revealing the nature and constituents of the study's object. The article describes the essence of the fiscal space of the region as a space of interaction between economic entities and self-government bodies regarding the redistribution of financial resources of the region. The determinants of the formation and expansion of the fiscal space of the region are determined, namely: guidelines and mechanisms of fiscal policy, budget order and structure of the budget system, the size of the territory's tax potential. In the context of financial decentralization, the expansion of the fiscal space of the region is achieved by increasing the real financial and legal capacity of local authorities, increasing the importance of their management decisions on the formation and use of budget resources, their ability to focus on enhancing inclusive development. Author's substantiated vision of the concept of "fiscal space for region's inclusive development" as opportunities for local governments to increase financial resources to achieve optimal expenditures focused on maximizing social well-being, achieved through a combination of economic stability, effective redistribution of regional budgets resources as a result of the socio-economic uplift of benefits. The practical significance of the study is that defining the nature and components of the fiscal space of an region's inclusive development allows us to deepen our understanding of this definition and its purpose.

Key words: *fiscal space of the region, fiscal space of region's inclusive development, region's inclusive development, financial decentralization, fiscal policy, budgetary system, tax potential.*

JEL classification: R58, H71, H73.

УДК 330.142

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.26>**Юдіна С.В.**доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри фінансів та обліку,
Дніпровський державний технічний університет**Пірогов С.О.**аспірант,
Дніпровський державний технічний університет

ЕФЕКТИВНЕ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТА СИСТЕМА ГЕНЕРАЦІЇ ЗНАНЬ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано інвестиції у знання в Україні та порівняно з країнами ОЕСР у цілому. Проаналізовано кількість закладів вищої освіти та кількість осіб, прийнятих на навчання до закладів вищої освіти в Україні в динаміці за 1990–2018 рр. Зазначено, що вимірювання цінності знань шляхом підрахунку відображає справжню вартість вироблених знань. Зазначено, що реальна вартість знання, значна частина якого є суспільним, визначається попитом на нього. Проаналізовано кількість працівників, задіяних у виконанні науково-дослідних робіт, та порівняно з відповідними даними країн ЄС. Проаналізовано кількість молоді, яка бере участь у міжнародних освітніх переміщеннях. Визначено, що такі тенденції можуть негативно позначитися на ефективному використанні інтелектуального капіталу, що забезпечує фундацію нового технологічного й господарського укладу національної економіки, та створенні умов для формування нової економіки.

Ключові слова: заклади вищої освіти, система генерації знань, науково-дослідні роботи, освітні переміщення, інтелектуальний капітал.

Постановка проблеми. Система генерації знань в Україні має бути спроможною гнучко реагувати на нові світові тенденції й потреби національної економіки та суспільства, забезпечувати тісну взаємодію між сферою фундаментальних, прикладних досліджень і сектором вищої освіти, а також ефективно здійснювати комерціалізацію нових технологічних рішень.

Проблеми системи генерації знань Україні лежать у площині всієї системи організаційно-інституційних перетворень шляхом реалізації стратегії реформування й забезпечення результативності впливу на економічне зростання.

Досягнення конкурентоспроможності системи генерації знань вимагає вирішення цілого комплексу завдань, включаючи підвищення якості кадрового потенціалу, реструктуризацію мережі організацій, радикальне підвищення ефективності витрат коштів, що виділяються на підтримку науки, нарощування дослідницького потенціалу на ключових напрямках.

Вплив безпосередньо системи генерації знань на прискорення процесу реформування всієї наукової сфери та інноваційний розвиток повинен усвідомлюватися через створення реально діючої національної інноваційної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням становлення економіки знань присвячено праці Ю. Бажала, Є. Баранова, П. Бубенка, З. Герасимчук, П. Гусева, О. Жихор, Н. Куцай, М. Козоріз, М. Макарова, Є. Маскайкіна, Ю. Полякової, Т. Смовженко, Л. Федулової та ін.

Але разом із тим необхідно зауважити, що сьогодні не існує єдиних підходів до оцінювання

системи генерації знань, що дали б змогу оцінити рівень розвитку інтелектуально-інноваційної системи в Україні.

Мета статті полягає у розробленні основних елементів підходу до оцінювання рівня розвитку системи генерації знань та ефективного використання інтелектуального капіталу в сучасних умовах в Україні

Виклад основного матеріалу. Науковцям відома залежність між обсягом фінансування науки та темпами розвитку економіки. Частка витрат на науку у ВВП в Україні становить менше 1%, що нижче порогового рівня технологічної безпеки (1,5%) [1, с. 96].

На агрегованому рівні в країнах ОЕСР у цілому інвестиції в знання, підраховані як сума всіх витрат на НДДКР, вищу освіту і програмне забезпечення, становили наприкінці 1990-х років 4,7% ВВП, а якщо включати витрати на всі рівні освіти, то трохи більше 10%, тоді як інвестиції в основний капітал становили 21% ВВП країн ОЕСР. Протягом 1990-х років інвестиції у знання в країнах ОЕСР у цілому зростали швидше (3,4% проти 2,2% росту інвестицій в основний капітал), однак у низці розвинених країн спостерігалася зворотна тенденція [2, с. 44].

Якщо порівнювати фінансування науково-дослідних робіт у країнах із розвинутою економікою, то можна зазначити, що воно становить 3,5% ВВП і навіть більше. Є думка, що обсяг фінансування не може бути нижчим за 2% ВВП. Зрозуміло, що для країн, які розвиваються та мають в абсолютному вимірі ВВП нижчий, аніж

у розвинутих країнах, такі показники фінансування науково-дослідних робіт є замалими, бо в абсолютному розмірі цих коштів буде недостатньо, щоб конкурувати в глобальному світі своїми інноваційними досягненнями.

Тому для країн, де ВВП має низькі значення, для швидкого інноваційного зростання потрібні інші показники, значно вищі.

Дані, що навів Світовий банк, свідчать, що майже 85% сукупно світові інвестиції у науково-дослідні розробки вкладають країни – члени ОЕСР, ще 11% вкладають Індія, Китай, Бразилія та технологічно розвинуті країни Східної Азії і тільки 4% припадає на інші країни світу, в тому числі й Україну [3, с. 44]. Ці дані свідчать про суттєве відставання нашої країни за цими показниками.

У табл. 1 наведено дані щодо структури фінансування наукових та науково-технічних робіт у нашій країні. Аналіз цієї таблиці показав, що поступово у структурі фінансування дещо зростає питома вага державного фінансування (5,25% у 2018 р. проти 0,43% у 2000 р.), що є позитивною тенденцією. Частка фінансування з іноземних джерел – близько 1% у 2018 р. проти 7,58% у 2000 р., тобто іноземні інвестори не вкладають кошти в науково-дослідні роботи в Україні.

Це свідчить про те, що іноземні держави зацікавлені у відтоку «мізків» з України, а не розвитку вітчизняної науки. Окрім того, через соціально-економічну нестабільність ураховують значні ризики через відповідну якість цих досліджень та отримання відповідних результатів узагалі.

Окрім того, необхідно враховувати й інші чинники небезпеки за такими напрямками.

По-перше, чим більше українська наука генерує знання за кошти іноземців, тим більше потік цього знання за кордон, тобто існує небезпека і прихованого «відтоку мізків».

Українське ж законодавство, на жаль, не передбачає працевлаштування іноземних студентів, від чого, на нашу думку, наша держава втрачає талановитих іноземців.

Згідно з чинним законодавством, після закінчення українського вищого навчального закладу випускники-іноземці мають залишити територію нашої країни, якщо вони позбавлені законних підстав для подальшого перебування. Тобто іноземна молодь після завершення навчання у країні виїжджає, й українська молодь разом із нею, бо хоче працевлаштуватися в інших країнах Заходу. У результаті наше суспільство втрачає, передусім, молодих, підприємливих, освічених людей – найцінніший національний (і не тільки) ресурс. У 2009 р. понад 200 українських вищих навчальних закладів здійснювали підготовку 43 тис зарубіжних студентів зі 133-х країн світу, що дало змогу заробити 80 млн. доларів США, а також забезпечити роботою 4 тис викладачів [4].

Таблиця 1
Кількість закладів вищої освіти в Україні в динаміці за 1990–2018 рр.

Роки	Кількість ЗВО, од.	
	Коледжі, технікуми, училища	Університети, академії, інститути
1990/91	742	149
1991/92	754	156
1992/93	753	158
1993/94	754	159
1994/95	778	232
1995/96	782	255
1996/97	790	274
1997/98	660	280
1998/99	653	298
1999/00	658	313
2000/01	664	315
2001/02	665	318
2002/03	667	330
2003/04	670	339
2004/05	619	347
2005/06	606	345
2006/07	570	350
2007/08	553	351
2008/09	528	353
2009/10	511	350
2010/11	505	349
2011/12	501	345
2012/13	489	334
2013/14	478	325
2014/15	387	277
2015/16	371	288
2016/17	370	287
2017/18	372	289
2018/19	370	282

За словами заступника директора Українського державного центру міжнародної освіти О. Сулими, станом на 1 січня 2018 р. в Україні навчалось 66310 іноземних здобувачів вищої освіти, а в 2017 р. – 64 тис іноземців, із них 30% – громадяни пострадянських держав [5].

У табл. 1 наведено кількість закладів вищої освіти в Україні в динаміці за 1990–2018 рр.

Дані табл. 1 свідчать про те, що на протязі аналізованого періоду кількість коледжів, технікумів, училищ зменшувалася (із 742 у 1990 р. до 370 у 2018 р.), а кількість університетів, академії, інститутів зростала (зі 149 у 1990 р. до 282 у 2018 р.).

Аналогічні тенденції простежуються з кількістю осіб, прийнятих на навчання до закладів вищої освіти. У табл. 2 наведено кількість осіб, прийнятих на навчання в Україні, у динаміці за 1990–2018 рр.

Проте стрімке зростання кількості ВНЗ на тлі спадаючих темпів випуску фахівців суперечить

Таблиця 2

Кількість осіб, прийнятих на навчання до закладів вищої освіти

Роки	Кількість осіб, прийнятих на навчання до ЗВО, тис осіб		Кількість осіб, випущених із ЗВО, тис осіб		Кількість аспірантів, осіб	Кількість докторантів, осіб
	коледжі, технікуми, училища	університети, академії, інститути	коледжі, технікуми, училища	університети, академії, інститути		
1990	241.0	174.5	228.7	136.9	13374	...
1991	237.5	173.7	223.0	137.0	13596	503
1992	212.6	170.4	199.8	144.1	13992	592
1993	198.9	170.0	198.0	153.5	14816	765
1994	194.0	198.0	204.3	149.0	15643	927
1995	188.8	206.8	191.2	147.9	17464	1105
1996	183.4	221.5	185.8	155.7	19227	1197
1997	166.2	264.7	162.2	186.7	20645	1233
1998	164.9	290.1	156.9	214.3	21766	1247
1999	170.1	300.4	156.0	240.3	22300	1187
2000	190.1	346.4	148.6	273.6	23295	1131
2001	201.2	387.1	147.5	312.8	24256	1106
2002	203.7	408.6	155.5	356.7	25288	1166
2003	202.5	432.5	162.8	416.6	27106	1220
2004	182.2	475.2	148.2	316.2	28412	1271
2005	169.2	503.0	142.7	372.4	29866	1315
2006	151.2	507.7	137.9	413.6	31293	1373
2007	142.5	491.2	134.3	468.4	32497	1418
2008	114.4	425.2	118.1	505.2	33344	1476
2009	93.4	370.5	114.8	527.3	34115	1463
2010	129.1	392.0	111.0	543.7	34653	1561
2011	105.1	314.5	96.7	529.8	34192	1631
2012	99.8	341.3	92.2	520.7	33640	1814
2013	93.9	348.0	91.2	485.1	31482	1831
2014	69.5	291.6	79.1	405.4	27622	1759
2015	63.2	259.9	73.4	374.0	28487	1821
2016	60.6	253.2	68.0	318.7	25963	1792
2017	59.1	264.4	61.2	359.9	24786	1646
2018	53.5	256.8	55.5	357.4	22829	1145

Джерело: [6]

здоровому глузду і свідчить про часткове перетворення системи освіти на бізнес. Переломним роком у вищій освіті можна вважати 1995/1996 н.р., саме тоді на території України функціонувало 1 037 ВНЗ, з яких 926 були державними. У наступні роки почала зростати кількість недержавних закладів та збільшуватися частка студентів, які навчалися на платній основі. Розвиток платного навчання став наслідком недостатнього бюджетного фінансування вищої освіти [7, с. 230].

Але слід зазначити, що вимірювання цінності знань шляхом підрахунку витрат держави на науку не відображає справжньої вартості вироблених знань. На нашу думку, реальна вартість знання, значна частина якого є суспільним, визначається попитом на нього.

Сьогодні існує чотири сектори діяльності, що відображаються у державній статистиці: державний, підприємницький, сектор вищої освіти та приватний неприбутковий.

Упродовж 2018 р. наукові дослідження і розробки в Україні виконували 950 організацій, 48,1% з яких належали до державного сектору економіки, 37,0% – до підприємницького, 14,9% – до вищої освіти [8].

Кадровий потенціал науки завжди був сильним боком нашої держави і протягом багатьох років визначав місце України серед провідних європейських країн за чисельністю науковців.

Інформацію щодо кількості працівників, задіяних у виконанні науково-дослідних робіт, за категоріями персоналу наведено в табл. 3.

За даними табл. 3, у 2018 р. частка виконавців НДР (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній кількості зайнятого населення становила 0,54%, у тому числі дослідників – 0,35%.

Кількість докторів наук у загальній кількості становила 7,4% у 2017 р. та 8% у 2018 р. Кількість докторів наук – жінок майже в чотири рази менше.

Кількість кандидатів наук (докторів філософії) у загальній кількості становила 20,4% у 2017 р. та 21,3% у 2018 р. Кількість кандидатів наук – жінок майже у два рази менше [8].

За даними Євростату, у 2016 р. найвищою частка виконавців НДР (дослідників, техніків і допоміжного персоналу) у загальній кількості зайнятого населення була в Данії (3,18%, у тому числі дослідників – 2,2%), Фінляндії (3,04%, у тому числі дослідників – 2,26%), Великій Британії (2,29%, у тому числі дослідників – 1,68%) та Нідерландах (2,28%, у тому числі дослідників – 1,39%); найнижчою – у Румунії (0,54%, у тому числі дослідників – 0,34%), на Кіпрі (0,87%, у тому числі дослідників – 0,62%), Болгарії (1,09%, у тому числі дослідників – 0,71%) та Польщі (1,08%, у тому числі дослідників – 0,83%) [8].

Більше половини загальної кількості докторів наук та докторів філософії (кандидатів наук), які здійснювали наукові дослідження і розробки, працювали в організаціях державного сектору економіки, 35% – вищої освіти, 5% – підприємницького сектору [8].

Як уже зазначалося, у 2018 р. 46,9% дослідників становили жінки, з яких 2,1% мали науковий ступінь доктора наук і 10% – доктора філософії (кандидата наук). Вищою за середню була питома вага дослідників-жінок у галузі суспільних (65,8%), медичних (65,2%) та гуманітарних (60,3%) наук, нижчою – у галузі технічних наук (34,1%) [8].

Наведені дані дають змогу дійти висновку, що процес динамічного розвитку інтелектуального капіталу орієнтований у часі, з плином якого вихідні початкові умови і параметри розвитку системи суттєво змінюються.

Проблема полягає у тому, що однобічне захоплення впровадженням ринкових засад призвело до необґрунтованої втрати значних можливостей, які Україна мала на початку реформувань для успішного розвитку своєї економіки, зокрема в науково-технологічній сфері [9, с. 58].

Після набуття державою незалежності спостерігається стрімкий розвиток мережі закладів, що здійснюють підготовку наукових кадрів.

Від часу приєднання України до Болонського процесу щороку зростає кількість молоді, яка бере участь у міжнародних освітніх переміщеннях, які переважно носять тимчасовий, нерегульований характер.

Так, майже у три рази зросла кількість українських студентів, які за останні сім років поїхали здобувати вищу освіту за кордон. Про це на відкритті Національної програми стажувань у центральних органах виконавчої влади повідомив С. Кубів (на той час міністр економічного розвитку). Він заявив, що з 2009 по 2016 р. кількість українських студентів за кордоном зросла на 186% і становила приблизно 70 тис осіб [10].

За результатами дослідження Інституту суспільних відносин, проведеного серед українських студентів у Польщі, повернення в Україну обмірковує тільки 7% респондентів. Понад 30% анкетованих після закінчення навчання планує їхати далі у західні країни Європейського Союзу. Анкетовані визнали, що на їхнє рішення впливає не якість навчання, а менші витрати на життя порівняно з іншими країнами євроспільноти, а також добра пропозиція стипендій та можливість безкоштовного здобуття вищої освіти.

Опитані українці найчастіше навчаються на гуманітарних спеціальностях, вони вибирають соціальні науки, а також правознавство та менеджмент. Набагато рідше українські студенти вивчають природничі та точні науки [10].

У цьому процесі висока вірогідність того, що значна частка найкращих студентів, які здобули різноманітні гранти на закордонне навчання, не повернуться на батьківщину, а отже, існує загроза втрати національного інтелектуального потенціалу.

Висновки. Утвердження позиції України в системі світових економічних відносин залежить, насамперед, від ефективного використання інтелектуального капіталу, що забезпечує фундацію нового технологічного й господарського укладу

Таблиця 3

Кількість працівників, задіяних у виконанні науково-дослідних робіт в Україні

	Кількість працівників, осіб		Із загальної кількості працівників – жінки	
	2017	2018	2017	2018
Дослідники	59392	57630	26533	25780
Техніки	9144	8553	5368	4994
Допоміжний персонал	25738	21945	12272	10549
Усього	94274	88128	44173	41323
У відсотках	100	100	46,9	46,9
Із загальної кількості мають науковий ступінь доктора наук	6942	7043	1883	1884
У відсотках	7,4	8,0	2,0	2,1
Доктора філософії (кандидата наук)	19219	18806	9030	8837
У відсотках	20,4	21,3	9,6	10,0

національної економіки та створення умов для формування нової економіки. Водночас результати аналізу показали, що Україна у цілому відстає від країн ОЕСР за показником інвестицій у знання.

Співставлення темпів зростання кількості ВНЗ та спадаючих темпів випуску фахівців дало змогу дійти висновку про часткове перетворення системи освіти на бізнес.

Кадровий потенціал науки залишається сильним боком нашої держави, хоча також намітилися тенденції до відставання від провідних європейських країн за чисельністю науковців.

Намітилися негативні тенденції до зростання навчання українських студентів за кордоном та можливого їх неповернення у країну. Тобто існує загроза втрати національного інтелектуального потенціалу.

Вищезначені проблеми безпосередньо впливають на систему генерації знань та зумовлюють необхідність прискорення процесу реформування всієї наукової сфери та інноваційний розвиток через створення реально діючої національної інноваційної системи та сучасної системи отримання та розповсюдження знань.

Список використаних джерел:

1. Ленчук Е.Б. Проблеми формування інноваційної моделі розвитку в Росії і Україні. *Економіка і прогнозування*. 2009. № 1. С. 90–98.
2. Шевчук О.Б. Інформаційний капітал: його сутність і види. *Економічна теорія*. 2005. № 2. С. 41–48.
3. Гончаров Ю., Касич А. Науковий потенціал як фактор розвитку інноваційно-інвестиційної системи України. *Економіка України*. 2007. № 3. С. 42–51.
4. Доповідь міністра І. Вакарчука на розширеній підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України «Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти» (2 квітня 2009 р.). URL : http://www.mon.gov.ua/main.php?guery=newstp/2009_1/13_0/46 (дата звернення: 29.01.2020).
5. Щороку зростає кількість студентів з іноземних країн, які бажають здобувати вищу освіту в Україні. 2018. URL : <https://press.unian.ua/press/10144736-shchoroku-zrostaie-kilkist-inozemnih-studentiv-yaki-hochut-zdobuvati-vishchu-osvitu-v-ukrajini-video.html> (дата звернення: 29.01.2020).
6. Заклади вищої освіти. 2019. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html (дата звернення: 31.01.2020).
7. Шпильовий І.М., Шпильова Ю.Б. Український аспект доступності вищої освіти. *Наука й економіка*. 2009. № 4(16). Т. 2. С. 230–235.
8. Наукові дослідження і розробки у 2018 році. 2019. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/ni/arh_ndr_u.html (дата звернення: 31.01.2020).
9. Федулова Л. Напрямок підвищення результативності наукової сфери в Україні. *Економіст*. 2005. № 5. С. 58–61.
10. За 7 років кількість українських студентів за кордоном зросла майже втричі. 2019. URL : <https://pon.org.ua/novyny/6442-za-7-rokv-klkst-ukrayinskih-studentiv-za-kordonom-zroslo-majzhe-utrich.html> (дата звернення: 30.01.2020).

References:

1. Lenchuk E.B. (2009). Problemy formirovaniya ynnovatsyonnoy modely razvytiya v Rosyy u Ukrainy [Problems of forming an innovative development model in Russia and Ukraine]. *Ekonomika i prohozuvannia*. no. 1. pp. 90–98.
2. Shevchuk O.B. (2005). Informatsijnyj kapital: joho sutnist' i vydy [Information capital: its essence and types]. *Ekonomichna teoriia*, no. 2, pp. 41–48.
3. Honcharov Yu. (2007). Naukovyj potentsial iak faktor rozvytku innovatsijno-investytsijnoi systemy Ukrainy [Scientific potential as a factor of development of the innovation-investment system of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy*. no. 3, pp. 42–51.
4. Dopovid' Ministra I. Vakarchuka na rozshyrenij pidsumkovij kolehii Ministerstva osvity i nauky Ukrainy (2 kvitnia 2009) «Meta reform u vyschij shkoli - iakist' i dostupnist' osvity» [The goal of reforms in higher education is the quality and accessibility of education]. URL: http://vww.mon.gov.ua/main.php?guery=nevstp/2009_1/13_0/46 (accessed 29 January 2020).
5. Schoroku zrostaie kil'kist' studentiv z inozemnykh krainy, iaki bazhaiut' zdobuvaty vyschu osvitu v Ukraini. (2018). [The number of students from foreign countries who wish to study in Ukraine is increasing every year]. URL: <https://press.unian.ua/press/10144736-shchoroku-zrostaie-kilkist-inozemnih-studentiv-yaki-hochut-zdobuvati-vishchu-osvitu-v-ukrajini-video.html> (accessed 29 January 2020).
6. Zaklady vyschoi osvity (2019) [Higher education institutions]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/osv_rik/osv_u/vuz_u.html (accessed 31 January 2020).
7. Shpyl'ovyy I. M. (2009). Ukrains'kyj aspekt dostupnosti vyschoi osvity. [The Ukrainian aspect of higher education accessibility]. *Nauka j ekonomika*. no. 4(16), T. 2, pp. 230–235.
8. Naukovi doslidzhennia i rozrobky u 2018 rotsi (2019). [Research and development in 2018]. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/ni/arh_ndr_u.html (accessed 31 January 2020).
9. Fedulova L. (2005). Napriamky pidvyschennia rezul'tatyvnosti naukovoi sfery v Ukraini. [Directions of increasing the efficiency of the scientific sphere in Ukraine]. *Ekonomist*.no. 5, pp. 58–61.
10. Za 7 rokiv kil'kist' ukrains'kykh studentiv za kordonom zroslo majzhe utrychi (2019). [In 7 years the number of Ukrainian students abroad has almost tripled]. URL: <https://pon.org.ua/novyny/6442-za-7-rokv-klkst-ukrayinskih-studentiv-za-kordonom-zroslo-majzhe-utrich.html> (accessed 30 January 2020).

Yudina Svitlana, Pirogov Sergey
Dniprovsky State Technical University

EFFECTIVE USE OF INTELLECTUAL CAPITAL AND KNOWLEDGE GENERATION SYSTEM IN UKRAINE

The relevance of the topic is due to the fact that the knowledge generation system in Ukraine should be able to respond flexibly to the new global trends and needs of the national economy and society, to ensure close interaction between the sphere of basic, applied research and the higher education sector, as well as to effectively commercialize new technological solutions. The purpose of the article is to develop the basic elements of the approach to assessing the level of development of the system of knowledge generation and efficient use of intellectual capital in the current conditions in Ukraine. To achieve this goal, the following tasks were solved: analyzed in Ukraine and in comparison with OECD countries as a whole investment in knowledge; the number of higher education institutions and the number of persons admitted to higher education institutions in Ukraine in the dynamics for the years 1990–2018 are analyzed; the number of employees involved in carrying out research work and compared with relevant EU countries data is analyzed; the number of young people participating in international educational displacements is analyzed; identified trends that may adversely affect the effective use of intellectual capital in Ukraine. The scientific novelty of the obtained results is the further development of the basic elements of the approach to assessing the level of development of the system of knowledge generation, namely analyzing the development and functioning of the system and identifying trends. According to the results of the research, it was concluded that Ukraine's position in the system of world economic relations depends, first of all, on the effective use of intellectual capital, which provides the foundation for a new technological and economic structure of the national economy and creation of conditions for the formation of a new economy. At the same time, the results of the analysis showed that Ukraine is generally lagging behind the OECD countries in terms of investment in knowledge. It is stated that certain problems directly influence the system of knowledge generation and make it necessary to accelerate the process of reforming the whole scientific sphere and innovative development by creating a real national innovation system and a modern system of knowledge acquisition and dissemination.

Key words: higher education institutions, knowledge generation system, research, educational displacement, intellectual capital.

JEL classification: I21, O30, O31.

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 658.8.011.1

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.27>**Чміль Г.Л.**

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу і комерційної діяльності,
Харківський державний університет харчування та торгівлі
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3703-9940>

Верзілова Г.Р.

здобувач кафедри фінансів та обліку,
Харківський державний університет харчування та торгівлі

МІСЦЕ МАРКЕТИНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА

Метою статті визначено розроблення концептуальної моделі побудови системи обліково-аналітичного забезпечення управління торговельним підприємством із вбудованою в усі етапи обліково-звітнього процесу маркетинговою функцією. Розроблено концептуальну модель обліково-аналітичного забезпечення управління маркетинговою діяльністю елементів бізнес-процесів торговельного підприємства. Для документального оформлення витрат на маркетингові заходи запропоновано складати наказ про проведення маркетингових заходів, договір на надання маркетингових послуг, акт приймання-передачі маркетингових послуг. Для здійснення контролю над кожним видом маркетингових заходів у складі маркетингової функції запропоновано виділяти функціональні підвиди: аналітична діяльність; інноваційна діяльність; збутова діяльність; організація та управління маркетинговою діяльністю.

Ключові слова: маркетингова діяльність, торговельне підприємство, обліково-аналітичне забезпечення, управління маркетинговою діяльністю, бухгалтерський облік, фінансова звітність, брендінг.

Постановка проблеми. В економіці, заснованій на знаннях, успіх підприємства визначається нематеріальними чинниками, тоді як контроль над фізичними ресурсами прогресивно втрачає важливість. Нематеріальні чинники можуть включати інтелектуальний капітал, дослідження та розробки, людський капітал, бренди тощо. Такі активи становлять майже 70% усього корпоративного багатства сьогодні [1]. У більшості успішних компаній вартість нематеріальних активів помітно переважає фізичні активи, й особливу роль при цьому відіграють бренди та торговельні марки як найцінніші та найстійкіші активи корпорації [2]. Водночас тривалість та рентабельність функціонування торговельного підприємства на певному сегменті ринку залежить саме від ефективності прийняття управлінських рішень, пов'язаних з управлінням нематеріальними активами в процесі маркетингової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «маркетингова діяльність» та її роль в досягненні конкурентних переваг суб'єктів господарювання досліджуються у великій кількості наукових робіт як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, зокрема: І. Артимонова, Р. Гапатра, Г. Гапоненко, О. Гоголі, Т. Кирилич, С. Ілляшенка, Ф. Котлера, Ж. – Ж. Ламбена, Т. Левітта, Н. Проскурніної, К. Туболец, Н. Шпака, Р. Шоу та ін.

Побудові концепції трансформування функцій маркетингу операторів роздрібної торгівлі на засадах інноваційної економіки присвячено роботи Н.В. Проскурніної [3]. Активний (збутова діяльність), аналітичний та ідеологічний (спосіб мислення) аспекти маркетингу ґрунтовно вивчає у своїх працях Ж.-Ж. Ламбен [4]. Понятійно-термінологічний апарат маркетингової діяльності став об'єктом досліджень Н. Шпака та Т. Кирилич [5].

Незважаючи на значний науковий доробок авторів із питань маркетингової діяльності, сьогодні, виходячи з припущення, що функція маркетингу сприяє результативності та сталому розвитку компанії незалежно від її ринкової орієнтації, доцільно головне завдання вбачати у визначенні сфер дії маркетингової функції, її ролі у розвитку бізнес-моделі та внеску у зв'язок між споживачами та різноманітними бізнес-процесами підприємства, включаючи процес формування інформаційних ресурсів управління.

Мета статті полягає у розробленні концептуальної моделі побудови системи обліково-аналітичного забезпечення управління торговельним підприємством із вбудованою в усі етапи обліково-звітнього процесу маркетинговою функцією.

Виклад основного матеріалу. Як цілком слушно зазначають Н.О. Шпак та Т.Ю. Кирилич, в умовах незбалансованого ринкового

середовища, частоті зміни вподобань споживачів та нестабільності попиту на продукцію у підприємства на перший план виходить маркетингова діяльність, яку часто вважають панацеєю від усіх проблем, не враховуючи при цьому сферу її завдань та можливостей [5, с. 103].

Разом із тим маркетингова діяльність торговельного підприємства є складником креативної управлінської діяльності, який сприяє розширенню ринків збуту товарів та послуг безпосередньо через комплексну оцінку потреб споживачів та подальшому проведенню практичних маркетингових заходів для задоволення виявлених потреб та вподобань. До основних завдань маркетингової діяльності необхідно віднести координацію можливостей постачання, зберігання, розподілу товарів і послуг, реалізації, післяреалізаційного обслуговування та визначення основних кроків та заходів, які сприятимуть ефективним продажам товарів або послуг кінцевим споживачам.

У моделі управління маркетинговою діяльністю підприємства Г. Гузенко відокремлює інформаційну систему маркетингу від таких функцій суб'єкта управління, як облік та звітність [6, с. 229]. Аналогічним чином Р. Муха перспективу розвитку маркетингової діяльності підприємств торгівлі вбачає у забезпеченні на підприємстві наявності ефективно діючої маркетингово-інформаційної системи, основним завданням якої є допомога підприємству в уникненні стратегічних несподіванок, отриманні своєчасної, повної й актуальної інформації про стан зовнішнього середовища, формуванні позитивної репутації, сприянні більш успішному просуванню продукції на ринок і збільшенню обсягів її продажу [7].

При цьому поза увагою дослідників залишається той факт, що така інформаційна система не дасть користувачам інформації змоги дослідити зв'язки між доходами підприємства та маркетинговими витратами. Тому на рис. 1 подано схему елементів бізнес-процесів торговельного підприємства, центральними вузлами якої визначено: клієнти, продукти (товари, послуги), надання послуг (виконання робіт), облік і фінансову звітність та вищу ланку керівництва компанії. При цьому клієнти поділяються на проміжних та кінцевих споживачів, які купують та/або використовують товари чи послуги компанії. Продукт широко використовується у цій моделі для позначення товарів або послуг, пропонованих компанією. Надання послуг стосується допоміжних дій, пов'язаних із наданням товарів та послуг компанії-замовнику, перед- та післяпродажним обслуговуванням.

Облік та фінансова звітність як основний комунікатор між господарськими операціями компанії та результатами її діяльності надають інформаційну підтримку здійсненню керівного впливу системою вищого менеджменту організації.

За твердженням науковців, фірми історично орієнтувалися на розвиток конкретних вузлових знань та навичок підприємства саме через виявлення місця маркетингової функції в системі управління підприємством [8; 9].

Аналіз варіантів взаємозв'язків ключових вузлів, представлених у концептуальній моделі, дає змогу виокремити дев'ять комунікаційних ланцюжків, які відображають ключові аспекти корпоративної культури, знання та навички, включаючи ті, що містяться у людських ресурсах, технологіях, поведінкових процедурах та матеріальних активах, якими володіє чи оперує.

Маркетингова функція повинна відігравати роль об'єднувача замовника з (1) товаром, (2) наданням послуг (3) обліком та звітністю. Із наведених трьох зв'язків традиційною функцією маркетингу було пов'язання замовника з продуктом. Ідентифікація двох інших зв'язків із маркетингом є досить недавньою подією, спричиненою зростанням домінування економіки послуг, тенденціями в галузі інформаційних технологій, а також усвідомленням ролі облікової практики у формуванні інформаційних ресурсів та забезпеченні комунікативних каналів і системи управління. Серед них найважливішим є ланцюжок «споживач – звітність», оскільки саме в ньому акумулюються інформаційні потоки, що дають змогу співвідносити зусилля на прив'язці споживачів до фінансових результатів підприємства. Тому такі функції, як маркетинг, облік та інформаційні системи набули першочергового значення в управлінні торговельним підприємством, забезпечуючи складні бухгалтерські розрахунки фінансових показників у взаємозв'язку з розподілом фінансової інформації споживача.

Аналіз практичної діяльності низки торговельних підприємств Харківської області дає змогу стверджувати, що на багатьох із них облік не керує зв'язком «споживач – звітність», немінучим результатом чого є сприйняття фінансової та управлінської звітності підприємства значною мірою з погляду витрат. Під час побудови інформаційно-аналітичної системи управління маркетинговою діяльністю також необхідно пам'ятати, що витрати на маркетингові заходи внаслідок складності підтвердження їхнього зв'язку з господарською діяльністю підприємства є об'єктом пильної уваги фіскальних органів. Тому підхід до їх документального оформлення має бути чітко регламентованим внутрішніми документами підприємства з організації обліку. Рекомендуємо складати:

1. Наказ про проведення маркетингових заходів з обґрунтуванням їх необхідності, періоду проведення, плану проведення, зони охоплення, виду продукції, категорії потенційних споживачів і т. ін.

2. Договір на надання маркетингових послуг. У договорі має бути наведено детальну

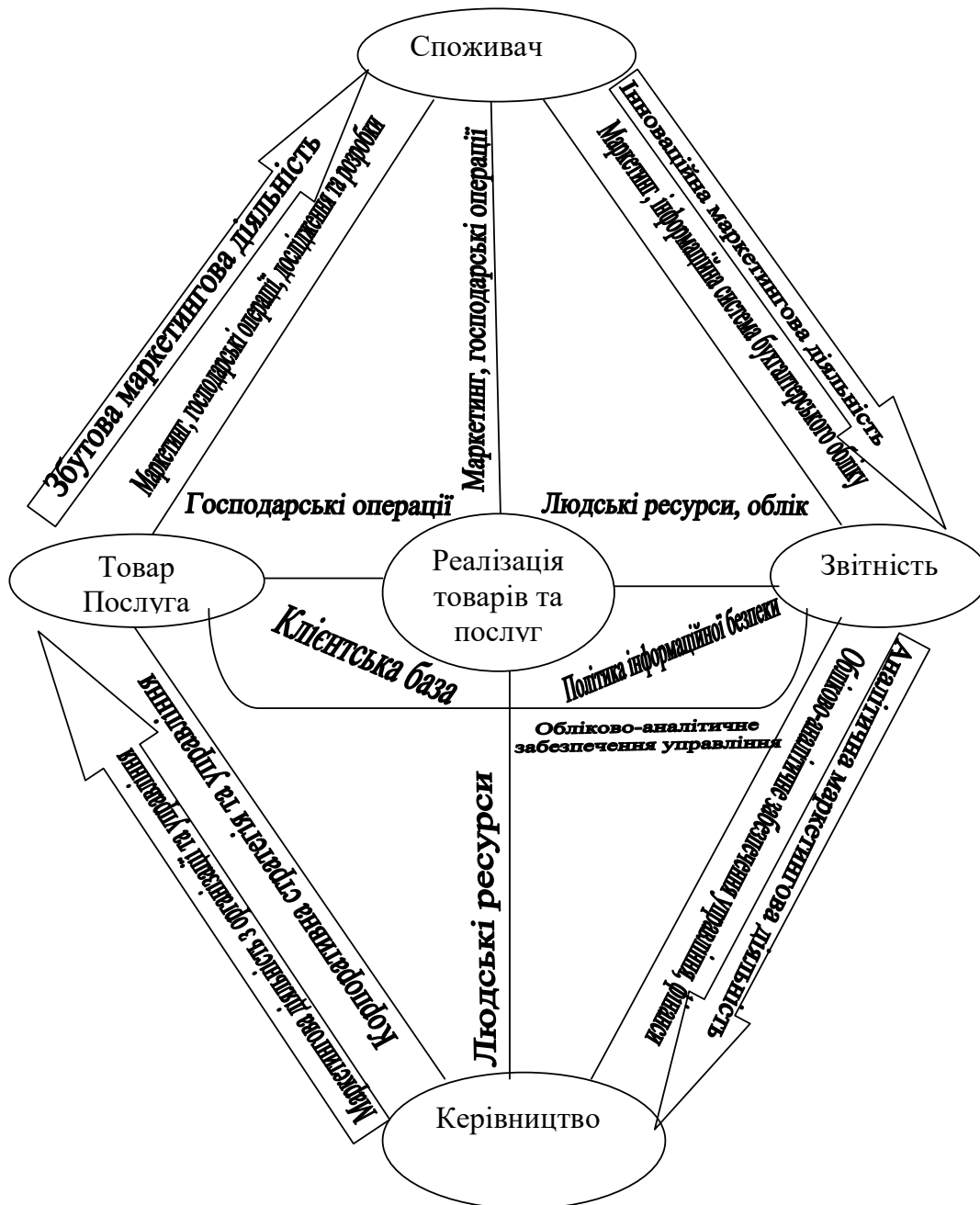

Рис. 1. Концептуальна модель обліково-аналітичного забезпечення управління маркетинговою діяльністю

інформацію про виконавця та замовника маркетингових послуг; предмет та територіальний розподіл надання маркетингових послуг; предмет та напрями маркетингових досліджень (наприклад, можливості та перспективи ведення комерційних операцій; визначення діючих та потенційних конкурентів торговельного підприємства; загальна характеристика умов роботи конкурентів; розрахунки цін, відомості про їх динаміку за досліджуваний період; ступінь розвитку ринкової інфраструктури (транспорт, склади, мережі, торговельні зв'язки та ін.); попит на товари та послуги, перспективи його розвитку; відомості про потенцій-

них споживачів; прогноз стану споживчого ринку на визначений термін тощо); обов'язки виконавця та замовника; порядок проведення дослідження та передача результатів; порядок розрахунків та розмір винагороди виконавцю; гарантійні терміни; відповідальність сторін; умови узгодження зв'язку між сторонами та, за необхідності, особливі умови даного договору чи інші умови.

3. Акт приймання-передачі маркетингових послуг, який підтверджує фактичне надання таких послуг.

Для можливості ідентифікації як облікового документа та подальшого списання витрат на маркетингову діяльність акт приймання-передачі

послуг повинен мати всі обов'язкові реквізити первинних документів, передбачених п. 2 ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» [11], а саме: назву документа (форми), дату і місце складання, найменування підприємства, від імені якого складено документ, зміст і обсяг господарської операції, одиницю виміру господарської операції, посади осіб, відповідальних за здійснення господарської операції і правильність її оформлення, особистий підпис або інші дані, що дають можливість ідентифікувати особу, яка брала участь у господарській операції. При цьому розділ акта приймання-передачі послуг, у якому викладено суть господарської операції, має за змістом відповідати даним договору на надання маркетингових послуг і даним звіту про проведені маркетингові дослідження, а в актах виконаних робіт має бути наведено конкретний перелік наданих послуг, місце і дату їх надання, а також зазначено, у чому виражено їх результат (фінансовий чи соціально-репутаційний).

4. Звіт про проведення маркетингових досліджень. Завершальним етапом облікового документування маркетингової діяльності підприємств торгівлі має стати звіт про проведення маркетингових досліджень, у якому мають бути викладені результати таких досліджень і рекомендації, надані керівництву підприємства. У звіті про надання маркетингових послуг повинна міститися інформація про: аналіз конкурентного середовища; тенденції зміни ринку та коливання цін; тенденції продажів найбільшими виробниками на оптовому та роздрібно-ринках; аналіз ефективності політики ціноутворення; вплив експортно-імпортних поставок на цільовий ринок; аналіз місткості ринку; виявлення потенційних споживачів; прогноз продажу та рівня рентабельності; оцінку ризиків; фінансовий план та прогнозний, термін окупності проекту; рекомендації керівництву підприємства.

Ураховуючи зовнішню перспективу маркетингу, можна стверджувати, що найбільший внесок маркетингової функції має полягати в розу-

мінні зв'язку між задоволеністю споживачів та доходами підприємства шляхом розроблення й аналізу баз обліково-аналітичної інформації, які дадуть змогу перманентно відстежувати взаємозв'язок фінансових результатів підприємства та зусиль із залучення споживачів (брендінг, реклама) та зусиль щодо їх утримання (послуги вдосконалення, програми лояльності).

Дослідження поглядів сучасних економістів щодо сутності функцій маркетингової діяльності підприємств торгівлі дало змогу виявити наявність різних підходів. Найбільш пристосованим для цілей побудови єдиної обліково-аналітичної системи управління маркетинговою діяльністю є підхід, за яким функції маркетингової діяльності згруповано у чотири блоки: аналітичні, виробничі, збутові, функції управління та контролю [10]. Такий поділ надає можливість обґрунтованого виділення підвидів маркетингової діяльності (аналітична, інноваційна, збутова та діяльність з організації та управління), що дає змогу безпосередньо пов'язувати їх зі структурою обліково-аналітичної системи підприємства та здійснювати контроль над кожним видом маркетингових витрат.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу дійти висновку про доцільність імплементації елементів маркетингової функції в усі етапи обліково-звітного процесу під час побудови концептуальної моделі побудови системи обліково-аналітичного забезпечення управління торговельним підприємством. При цьому у складі маркетингової функції слід виділяти функціональні підвиди: аналітичну діяльність, пов'язану з проведенням маркетингових досліджень; інноваційну діяльність, спрямовану на розроблення й упровадження нового продукту; збутову діяльність, що забезпечує формування попиту та стимулювання збуту; організацію та управління маркетинговою діяльністю. Дані функціональні підвиди маркетингової діяльності повністю корелюють із розробленою концептуальною моделлю обліково-аналітичного забезпечення управління маркетинговою діяльністю.

Список використаних джерел:

1. McGavock D.M. *Intangible assets: A ticking time bomb*. Chief Executive. New York. 2002. URL : <http://www.chiefexecutive.net/depts/chiefconcern/183.htm> (дата звернення: 12.11.2019).
2. Clifton R. *Surviving Enron: the real value of branding*. URL : <https://www.scribd.com/document/127436/Clifton> (дата звернення: 12.11.2019).
3. Проскурніна Н.В. Концепція трансформування функцій маркетингу на засадах інноваційної економіки. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 308–316.
4. Ламбен Ж-Ж. Стратегический маркетинг: европейская перспектива / пер. с франц. Б.И. Лифляндчикова, В.Л. Дунаевского, С.А. Бурьян. Санкт-Петербург : Наука, 1996. 589 с.
5. Шпак Н.О., Кирилич Т.Ю. Роль маркетингової діяльності у функціонуванні вітчизняних промислових підприємств. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 2. С. 103–110.
6. Гузенко Г.М. Управління та вдосконалення маркетингової діяльності на підприємстві. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 12. С. 227–234.
7. Муха Р.А. Особливості здійснення маркетингової діяльності підприємствами. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6315> (дата звернення: 12.11.2019).
8. Moorman C. Organizational Market Information Processes: Cultural Antecedents and New Product Outcomes. *Journal of Marketing Research*. 1995. P. 318–355.

9. Moorman C., Miner A.S. The impact of organizational memory on new product performance and creativity. *Journal of Marketing Research*. 1997. Vol. 34. № 1. P. 91–106.
10. Пальчук М.І. Особливості туристичного маркетингу. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 38. С. 37–40.
11. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність : Закон України від 16.07.1999 № 996 / Верховна Рада України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення: 12.11.2019).

References:

1. McGavock D.M. (2002) *Intangible assets: A ticking time bomb*. New York: Chief Executive. Available at: <http://www.chiefexecutive.net/depts/chiefconcern/183.htm> (accessed 12 November 2019).
2. Clifton R. Surviving Enron: the real. value of branding. Available at: <https://www.scribd.com/document/127436/Clifton> (accessed 20 December 2019).
3. Proskurnina N.V. (2019). Kontsepsiia transformuvannya funktsii marketynhu na zasadakh innovatsiinoi ekonomiky [The concept of transformation of marketing functions on the basis of innovative economy]. *Biznes Inform.* [Business Inform], no. 2, pp. 308–316.
4. Lamben Zh-Zh. (1996). *Strategicheskij marketing: evropejskaja perspektiva* [Strategic Marketing: A European Perspective]. SPb.: Nauka, 589 p.
5. Shpak N.O., Kyrylych T.Yu. (2013). Rol marketynhovoї diialnosti u funktsionuvanni vitchyznianskykh promyslovykh pidpriemstv [The role of marketing activity in the functioning of domestic industrial enterprises] *Ekonomika: realii chasu* [Economy: the realities of time], no. 2, pp. 103–110.
6. Huzenko H.M. (2017) Upravlinnia ta vdoskonalennia marketynhovoї diialnosti na pidpriemstvi [Management and perfection of marketing activity at the enterprise]. *Ekonomika i suspilstvo* [Economy and society], vol. 12, pp. 227–234.
7. Mukha R.A. (2018) Osoblyvosti zdiisnennia marketynhovoї diialnosti pidpriemstvamy [Features of marketing activities by enterprises]. *Efektivna ekonomika* [An efficient economy], no. 5. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6315> (accessed 12 November 2019).
8. Moorman C. (1995) Organizational Market Information Processes: Cultural Antecedents and New Product Outcomes. *Journal of Marketing Research*, Pp. 318–355.
9. Moorman C., Miner A.S. (1997) The impact of organizational memory on new product performance and creativity. *Journal of Marketing Research*, vol. 34, no. 1, pp. 91–106.
10. Palchuk M.I. (2003) Osoblyvosti turystychnoho marketynhu [Features of tourism marketing]. *Kultura narodiv Prychornomoria* [Culture of the Black Sea peoples], no. 38, pp. 37–40.
11. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist: Zakon Ukrainy vid 16.07.1999 r., № 996 [Law of Ukraine on Accounting and Financial Reporting] Available at: <http://zakon.rada.gov.ua>. (accessed 12 November 2019).

Chmil Hanna, Verzilova Hanna

Kharkiv State University of Food Technology and Trade

MARKETING ACTIVITIES POSITION IN TRADE ENTERPRISES ECONOMIC GROWTH PROVIDING

The article shows that trading company duration and profitability in a particular market segment depends on the effectiveness of management decisions related to the intangible assets management within the marketing process. The purpose of the article is to develop a conceptual model of accounting and analytical system of a trading company management support with the marketing function implemented into all stages of the accounting and reporting process. Achievement of the goal set in the article is carried out with the help of general scientific and special methods of research, namely: dialectical approach, analysis and synthesis, systematization and generalization. The place of a trading enterprise marketing activity as a component of creative management activity is substantiated. The conceptual model of accounting and analytical support of a trading enterprise marketing activity management has been developed. Customers are divided into intermediate and end consumers who purchase and/or use the Company's products or services. The product is used in the model to refer to the goods or services offered by the company. The provision of services relates to provision of goods and services to the customer, before and after the sale services. Accounting and financial reporting presented as the main communicator between a company's business operations and results of its activities. With purpose of marketing activities costs documentation, it is proposed to construct the following documents: Order on marketing activities; Agreement of marketing services provision; Act of marketing services acceptance and transfer. It has been proven that the biggest contribution of the marketing function is to understand the relationship between consumer satisfaction and company's revenue through the development and analysis of accounting and analytical information bases that will allow permanent monitoring the interconnection between the company's financial results and consumer engagement efforts (branding, advertising) or efforts to maintain them (enhancement services, loyalty programs). In order to control each type of marketing sub functions within the marketing function, it is proposed to distinguish the following functional subspecies: analytical activities related to conducting market research; innovative activity aimed at developing and introducing a new product; sales activities that provide demand generation and sales promotion; organization and management of marketing activities.

Key words: marketing activity, trading company, accounting and analytical support, marketing activity management, accounting, financial reporting, branding.

JEL classification: M31, M41, L81.

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 316.776:004.58

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.28>**Половенко Л.П.**

кандидат педагогічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9909-825X>

Мерінова С.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6563-5320>

ВИЯВЛЕННЯ ОЗНАК СОЦІАЛЬНОЇ ІНЖЕНЕРІЇ ТА ТЕХНОЛОГІЯ ПРОТИДІЇ СОЦІАЛЬНИМ ХАКЕРАМ НА ПІДПРИЄМСТВІ

У статті висвітлено основні методи та техніки соціальної інженерії на підприємстві. Явище маніпулятивного впливу досліджено в розрізі економічної безпеки підприємства. Серед найбільш поширених методів соціальної інженерії виокремлено методи, побудовані на людських слабкостях, зокрема на використанні інстинктів «цікавості» та «довіри». Вивчено основні шляхи та форми нападу. Проаналізовано інструментарій соціального хакера, який він застосовує для досягнення конкурентних переваг. Обґрунтовано ефективність використання інструментарію економіко-математичного моделювання та інтелектуального аналізу для побудови системи захисту. Запропоновано дієві механізми, що дають змогу оперативно відслідковувати та виявляти ознаки соціальної інженерії на ранніх стадіях, попереджати кіберзагрози на підприємстві та протидіяти соціальному хакерству.

Ключові слова: соціальна інженерія, кіберзагроза, несанкціонований доступ, когнітивні упередження, методи впливу, соціальний хакер.

Постановка проблеми. Новітні технології та інновації глибоко змінюють процес організації виробництва, створюють підґрунтя для стійкого зростання бізнес-можливостей. Водночас сучасні смарт-технології, Інтернет речей, інтелектуальний аналіз, хмарні технології обробки та збереження великих даних породжують нові загрози. Захист інформації набуває критичної важливості. Витонченість і складність атак у кіберпросторі постійно вдосконалюються.

Одним із найбільш уразливих моментів у розвитку сучасного бізнесу виступає соціальна інженерія. Методи отримання конкурентних переваг базуються на експлуатації людського фактору шляхом використання елементів психологічної маніпуляції. ІТ-службам підприємств складно протистояти хакерам соціальної інженерії, адже пастки для бізнесу будуються на основі інстинктів цікавості та довіри, а не на вразливості цифрових систем.

Соціальний інжиніринг займає одне з перших місць за кількістю атак та зламів інформаційних систем компаній. Ексклюзивні конкурентні переваги досягаються шляхом здійснення розвідки,

виявлення слабких сторін та вразливих ділянок організації, переманювання та підкупу співробітників, дискримінації конкурента, розкрадання інтелектуальної власності, конфіскації банківських рахунків та втрати споживачів унаслідок бізнес-збоїв, розкриття конфіденційної інформації, продажу особистої інформації на чорному ринку, порушення основних даних, викрадання даних клієнтів та їх продажу тощо.

Тому підприємства потребують нових методів боротьби, які б давали змогу оперативно відслідковувати та виявляти ознаки соціальної інженерії, попереджати кіберзагрози та протидіяти соціальному хакерству. Одним з ефективних методів є використання інструментарію економіко-математичного моделювання та інтелектуального аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні принципи, ознаки і методи соціальної інженерії широко висвітлюються науковцями. В.М. Нам'ясенко [3], В.С. Яковенко, Н.К. Казеян [6]. В.Ю. Соколов, Д.М. Курбанмуратов [5] підкреслюють роль антропогенного чинника як реально існуючої вразливості в інформаційній безпеці підприємства. Саме низький рівень

обізнаності персоналу щодо соціотехнічних атак призводить до інцидентів соціального інжинірингу. Технології оцінювання маніпулятивного впливу розкривають С.О. Гнатюк, В.М. Сидоренко, Ю.Я. Поліщук, К.О. Тараненко [1]. Методика виявлення ознак кіберзагроз представлена у працях Г.М. Яровенко, А.І. Сковронської, М.М. Бояджян [7]. І.І. Ніколіна досліджує проблему моделювання життєвого циклу ринкової поведінки підприємства як інструменту наукового передбачення етапів розвитку економіко-виробничої системи [4]. Моделювання комплексного управління інформаційною безпекою розглядають В.А. Лужецький, А.В. Дудат'єв, В.В. Миронюк [2]. Водночас більшість дослідників зазначає, що актуальними залишаються розроблення дієвих методів протидії соціальному хакерству, побудова ефективних бар'єрів та превентивних інструментів захисту.

Мета статті полягає у виявленні ознак соціальної інженерії на ранніх стадіях, розробленні методики оцінювання маніпулятивного впливу на співробітників компанії та запропонуванні дієвих механізмів протидії соціальним хакерам на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Однією з головних загроз економічній безпеці системи є напади з використанням методів соціальної інженерії [3, с. 90]. Соціальний інжиніринг – це сукупність підходів прикладних соціальних наук, які орієнтовані на цілеспрямовану зміну організаційних структур, що визначають людську поведінку і забезпечують контроль над нею, або комплексний підхід до вивчення і зміни соціальної реальності, заснований на використанні інженерного підходу і наукомістких технологій [5]. Психологічною передумовою застосування технологій соціальної інженерії виступають когнітивні упередження – тенденції думати певним чином, шаблонність, стереотипність мислення, що дає змогу навіювати відповідні «стандартні», диктувати відповідний тип поведінки. У сфері інформаційної безпеки термін використовується для опису науки і мистецтва психологічної маніпуляції з метою несанкціонованого доступу до інформаційних ресурсів. Тобто існують приховані методи, які дають змогу «запрограмувати» працівника або групу працівників на виконання певних дій, спрямованих на отримання суттєвої вигоди, причому інструменти соціальної інженерії практично не потребують фінансових затрат. Людський чинник спроможний нівелювати багаторівневі технічні та технологічні фактори.

За статистикою аналітичного центру компанії Infowatch, 55% збитків, пов'язаних із порушеннями інформаційної безпеки, виникають із вини співробітників, що підпали під вплив соціальних інженерів [5, с. 8]. Соціальний інжиніринг зде-

більшого застосовується з метою отримання прямого доступу до захищених систем для крадіжки інформації, паролів, даних про кредитні картки тощо. Небезпека даного інструменту полягає у тому, що напад може бути або взагалі не виявленим, або ж бути виявленим через тривалий час, що спричиняє більш катастрофічні наслідки, ніж прямий доступ до інформаційної системи чи промислові диверсії.

Щоб завчасно розставити ефективні бар'єри та проводити певні профілактичні дії, важливо дослідити найбільш поширені методи соціальної інженерії на підприємстві, вивчити основні шляхи та форми нападу.

Розглянемо основні техніки соціального інжинірингу в розрізі економічної безпеки підприємства:

1. Фішинг-атаки – це найпопулярніший вид шахрайства у соціальному інжинірингу, який заснований на незаконному отриманні конфіденційних даних користувачів обманним шляхом: використанням фальшивих e-mail та розсилки через соціальні мережі шахрайських повідомлень, різних типів вірусних програм, агресивної реклами. Хакери змушують користувачів передавати паролі, номери соціального страхування, отримують доступ до номерів платіжно-розрахункових карт і PIN-кодів, адресних книг, історій відвідувань і закладок у браузері тощо. За даними Data Insider, близько 91% витоків даних у мережі починається саме з фішингу. Особливо небезпечним є фішинг, адаптований під організацію. Навіть для компаній, де проводиться навчання персоналу, ефективність такого фішингу зазвичай становить 5-7%, що призводить до значних фінансових збитків.

Більш складним видом фішингу є цільовий фішинг, або «таргінг». Об'єктом атаки вибирають цілком конкретну людину, яка за службовими обов'язками, як правило, працює з листами від зовнішніх відправників. Комп'ютери таких людей завжди перебувають у зоні особливого ризику.

2. Бейтинг – застосовують зловмисні троянські програми, які запускаються, коли атакований користувач відповідає на запит зловмисника. Впровадження дає змогу соціальному агенту збирати, видаляти або модифікувати інформацію, порушувати працездатність комп'ютера або використовувати ресурси користувача у своїх цілях. Ця техніка будується на експлуатації емоцій потенційної жертви, наприклад природної цікавості або жадібності (бажання отримати певні вигоди задарма). Зловмисник відправляє так званого «гарячого листа», у вкладенні якого міститься, наприклад, «цікава» пропозиція від банку тощо.

3. Претекстинг – атака, проведена за заздалегідь підготовленим сценарієм, для здійснення якої шахрай видає себе за іншу особу та вивідує у жертви необхідну інформацію. Такі атаки спрямовані на те, щоб викликати почуття довіри до зловмисника,

наприклад згадуючи імена реальних людей або описуючи реальні події, знизити увагу та «пристати» пильність. Головна тактика спланованої схеми обману – «поводитися, немов ти свій», що дає змогу, наприклад шляхом правильно побудованого діалогу, отримати конфіденційну інформацію. У невеликих компаніях хакери діють адресно, використовуючи попередньо зібрану інформацію про особу, наприклад із соціальних мереж. Часто використовується сценарій «Ви отримали подарунок!».

4. Зворотна соціальна інженерія, коли шахрай попередньо знайомий із жертвою та заслуговує на її довіру. У такому разі жертва сама звертається до шахрая (наприклад, системного адміністратора) із проханням допомогти відновити втрачений файл (який заховав сам шахрай). При цьому їй повідомляється, що таку дію можна зробити якнайшвидше, лише зайшовши у її обліковий запис. Таким чином, жертва за власним бажанням повідомляє всю інформацію шахраю. Також під час використання цього виду атаки шахраї можуть пообіцяти жертві вигоду в обмін на факти. Наприклад, зловмисник представляється співробітником технічної підтримки і пропонує встановити «необхідне» програмне забезпечення. Після установки програми порушник отримує доступ до системи.

Одним із різновидів зворотної соціальної інженерії є поклоніння авторитету. Зловмисники можуть «маскуватися» під установи, яким довіряє людина чи компанія у цілому. У рекламі часто використовується поширення ідеї «достовірної інформації», яка нібито опирається на авторитетні видання. Наприклад, покупець, щоб отримати «реальну життєву інформацію» про товар, переглядає відгуки на сайті компанії. Пастка криється у тому, що коментарі може залишати спеціальна група людей, метою якої є розхвалювання/критика конкретного товару.

Принцип обопільності «ти мені – я тобі». Метод сформований на основі специфічності поведінки людини: вона бажає віддячити особі, яка допомогла їй. Наприклад, в офісі «колега»-шахрай попереджає про можливі технічні проблеми та пропонує звертатися за допомогою до нього, якщо виникне така ситуація. Після чого штучно призводить до настання негативних наслідків, далі «усуває» проблему, а в результаті робітник почуває себе боржником і може погодитися виконати зустрічне прохання шахрая, не підозрюючи підступних намірів.

5. «Дорожнє яблуко» – спосіб базується на тому, щоб підкинути фальшивий або заражений фізичний носій інформації. Шахрай спонукає жертву до перегляду на своєму комп'ютері інформації із зараженого флеш-носія, CD-диска тощо. Наприклад, у компаніях, де часто поновлюється штат, висока плинність кадрів, під час проходження співбесіди виявляється, що претендент на вакантну посаду «випадково» забув роздрукувати

заздалегідь резюме і пропонує скопіювати його з флешки. Або ж пропонує переглянути додаткову інформацію про себе із власного носія і, таким чином, інфікує комп'ютер.

Разом із тим засоби соціальної інженерії передбачають використання різних вкладок (пристроїв підслуховування, відео- та аудіоспостереження, перехоплення електромагнітних сигналів та запис різнотипних випромінювань тощо), замаскованих під предмети побуту, аксесуари індивідуального користування, іграшки тощо.

6. Сайти-пастки – сайти, головною функцією яких є негласний доступ до особистої інформації їх відвідувачів. Автори таких сайтів-пасток, досліджуючи та вивчаючи когнітивні упередження, спонукають до конкретних дій, зокрема заманюють відвідувачів різноманітними «вигідними» пропозиціями, обіцяють безумовні вигоди за неадекватно низьких затрат. При цьому зловмисник використовує низку різноманітних тактик: видає себе за іншу особу, відвертає увагу, нагнічує психологічну напругу тощо.

Отже, з погляду безпеки підприємства ми будемо розглядати соціальну інженерію як комплекс заходів, спрямованих на отримання зловмисниками несанкціонованого доступу до конфіденційної інформації, провокування внутрішніх інцидентів шляхом маніпулятивного впливу на працівників компанії.

Побудова системи захисту від проявів соціальної інженерії на підприємстві потребує комплексу превентивних заходів: аналізу вразливостей; прогнозування можливих атак, виявлення та розпізнавання ознак соціальної інженерії на ранніх стадіях, оцінювання наслідків маніпулятивного впливу на працівників компанії та розроблення дієвих механізмів протидії соціальним хакерам.

Підприємство ми будемо розглядати як відкриту систему з високим ступенем ентропії, найбільш незахищеним елементом якої виступає людський чинник, який фактично немає визначених параметрів стійкості. Об'єктом ефективної атаки може стати навіть сам керівник, який активно бореться з даним явищем.

Тестування системи на предмет проникнення методами соціальної інженерії ми пропонуємо здійснювати на основі використання інтелектуального аналізу. Даний метод є досить ефективним у галузі виявлення шахрайств та кіберзагроз, знаходженні помилок, виявленні незаконних операцій, маніпуляцій з інформацією [7].

З урахуванням розглянутих технік соціальної інженерії виберемо вхідні та вихідні показники для моделювання. Вхідними даними є такі параметри: визначення цілей соціального хакера, завдань маніпулювання, визначення стратегій маніпулювання, місцеположення фокус-груп; ініційоване місцеположення пристрою, через який

планується здійснення атаки; оцінювання фінансових витрат, що дасть змогу отримати звіт щодо фінансових витрат; визначення критеріїв для оцінювання параметрів; стратегій проведення атак та методів маніпуляції; ранжування загроз за ступенем їх небезпеки. Вихідні параметри: перелік вибраних цілей, критеріїв, завдань, стратегій, методів, технологій соціальної інженерії; виявлення найбільш зручних мішеней впливу та вразливих місць; якою відкритою інформацією про об'єкт може завладати; визначення джерел загроз, аналіз інцидентів на підприємстві.

Побудову моделі зручно реалізувати засобами аналітичного пакету SAS Enterprise Miner, що дає змогу обчислювати кількісні параметри, котрі характеризують величину маніпулятивного впливу.

Тест на проникнення методами соціальної інженерії є індикатором на виявлення найбільш сприятливих умов для злочинців; виявлення методів, через які планується спонукання до потрібної дії, обчислення кількісних параметрів, що характеризують величину маніпулятивного впливу соціальних агентів на діяльність підприємства.

Для подолання наслідків когнітивного упередження та розроблення дієвих технологій протидії соціальним хакерам ми пропонуємо такі підходи:

1) диференціація важливої інформації між кількома співробітниками, чіткий розподіл повноважень як у доступі до агрегованої бази даних, так і в розголошенні інформації;

2) обізнаність та навчання персоналу; привертання уваги людей до питань інформаційної безпеки, усвідомлення співробітниками серйозності проблеми, вивчення і використання профілактичних методів і дій для підвищення рівня захисту; саме обізнаність грає провідну роль у компенсації таких боків людської натури, як необережність і безтурботність;

3) побудова системи «раціональної довіри», що передбачає побудову здорової атмосфери на підприємстві (відсутність страху перед керівництвом);

4) максимальна автоматизація важливих процесів; розроблення процедури для перевірки особистості та авторизації осіб, які звертаються за інформацією або вимагають якихось дій від співробітників компанії; здійснення ввічливого відхилення запиту працівниками компанії про надання важливої інформації, поки не буде встановлено особу, яка подавала запит на її право на доступ до цієї інформації;

5) побудова надійної структури метрик для відстеження прогресу та вимірювання впливу засобами аналітичного пакету; щоб по-справжньому мати зрілу модель протидії соціальному хакерству, підприємство повинне не тільки змінювати поведінку та культуру, а й мати структуру метрик для демонстрації цих змін;

6) підтримка пильності персоналу; проведення тренінгів, які формують розвиток критичного мислення, вміння співставляти факти, аналізувати та тверезо оцінювати ситуацію з позиції «здорового глузду»; не піддаватися на паніку чи шантаж, не приймати «на віру», а раціонально оцінювати будь-які штатні, а тим паче нестандартні ситуації, відхилення; перевіряти підозрілу інформацію; впровадження системи розсилки нагадувань.

Висновки. Безпека інформаційної системи підприємства значною мірою залежить від правильного добору кадрів, вивчення працівниками основ соціального інжинірингу та неухильного дотримання вимог політики безпеки, дотримання правил «цифрової гігієни».

Працівник повинен розуміти та оцінювати якість і силу прихованого впливу, розпізнавати методи, якими намагаються маніпулювати ним, та знати, як протидіяти цим впливам. Головний захист від соціальної інженерії – це знання і постійне їх оновлення, що може значно зменшити ризики. Причому йдеться про всі рівні ієрархії – від глав компаній до рядових співробітників. ІТ-відділи також повинні регулярно використовувати різноманітні методи розсилки нагадувань, освіжати знання колег про нинішні ризики і методи захисту.

Список використаних джерел:

1. Оцінювання маніпулятивного впливу масмедіа на суспільну думку / С.О. Гнатюк та ін. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 квітня 2019 р. Київ : Нац. акад. СБУ, 2019. С. 21–23.
2. Лужецький В.А., Дудатьєв А.В., Миرونюк В.В. Багаторівнева модель управління комплексною інформаційною безпекою держави. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави* : зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 квітня 2019 р. Київ : Нац. акад. СБУ, 2019. С. 86–88.
3. Нам'ясенко В.М. Соціальна інженерія як одна із загроз економічній безпеці, що спричиняє негативний вплив на ефективність діяльності підприємства. *Економіка та держава*. 2016. № 3. С. 90–92.
4. Ніколіна І.І. Моделювання життєвого циклу ринкової поведінки підприємства задля забезпечення сталого розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2017. № 5. С. 41–46.
5. Соколов В.Ю., Курбанмурадов Д.М. Методика протидії соціальному інжинірингу на об'єктах інформаційної діяльності. *Кибербезпека: освіта, наука, техніка*. 2018. № 1(1). С. 6–16.
6. Яковенко В.С., Казеян Н.К. Соціальна інженерія в Інтернет-просторі. *Інформаційні технології та моделювання економічних процесів*. 2016. Вип. III–IV(63–64). С. 119–126.
7. Яровенко Г.М., Сковронська А.І., Бояджян М.М. Моделювання виявлення ознак кіберзагроз у банках із використанням інтелектуального аналізу. *Ефективна економіка*. 2018. № 7.

References:

1. Hnatiuk S.O., Sydorenko V.M., Polishchuk Yu.Ia., Taranenko K.O. Otsiniuvannia manipulyativnoho vplyvu masmedia na suspilnu dumku. [Evaluation of the manipulative influence of mass media on public opinion]. *Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, 4 kvitnia 2019 r.). Kyiv : Nats. akad. SBU, 2019. S. 21–23.
2. Luzhetskyi V.A., Dudatiev A.V., Myroniuk V.V. Bahatorivneva model upravlinnia kompleksnoiu informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy. [A multilevel model for managing the state's comprehensive information security.]. *Aktualni problemy upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu derzhavy: zb. tez nauk. dop. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, 4 kvitnia 2019 r.). Kyiv : Nats. akad. SBU, 2019. S. 86–88.
3. Namiiasenko V.M. Sotsialna inzheneriia yak odna iz zahroz ekonomichnii bezpetsi, shcho sprychyniaie nehatyvnyi vplyv na efektyvnist diialnosti pidpriemstva. [Social engineering as one of the threats to economic security, which has a negative impact on the efficiency of the enterprise]. *Ekonomika ta derzhava*. 2016. № 3. S. 90–92.
4. Nikolina I.I. Modeliuvannia zhyttievoho tsykladu rynkovoï povedinky pidpriemstva zadlia zabezpechennia staloho rozvytku. [Modeling the life cycle of an enterprise's market behavior to ensure sustainable development]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. 2017. № 5. S. 41–46.
5. Sokolov V.Iu., Kurbanmuradov D.M. Metodyka protydii sotsialnomu inzhynirynhu na ob'ekтах informatsiinoi diialnosti. [Methods of counteracting social engineering on objects of information activity]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika*. № 1(1), 2018. S. 6–16.
6. Yakovenko V.S., Kazeian N.K. Sotsialna inzheneriia v Internet-prostori. [Social engineering in the Internet space]. *Informatsiini tekhnolohii ta modeliuvannia ekonomichnykh protsesiv*. Vypusk III-IV(63-64), 2016. S. 119–126.
7. Yarovenko H.M., Skovronska A.I., Boiadzhian M.M. Modeliuvannia vyiavlennia oznak kiberzahroz v bankakh iz vykorystanniam intelektualnoho analizu. [Simulation of detection of cyber threats in banks using intellectual analysis]. *Efektivna ekonomika*. №7, 2018.

Polovenko Liudmyla, Merinova Svitlana
Vinnytsia Trade and Economic Institute
of the Kyiv National University of Trade and Economics

DETECTION OF SOCIAL ENGINEERING SIGNS AND TECHNOLOGY OF COUNTERACTION TO SOCIAL HACKERS AT ENTERPRISE

The article substantiates the need of modern enterprises for effective methods of preventing social hacking. Social engineering is one of the most vulnerable sections in the development of modern business, as the sophistication and complexity of manipulative technologies is constantly improving. The purpose of the study is to identify the signs of social engineering at early stages, to develop a methodology for evaluating the manipulative impact on employees of the company and the formation of effective mechanisms to counteract social hackers in the enterprise. The basic methods and techniques of social engineering, ways of managing society, the phenomenon of manipulative influence on employees are covered from the standpoint of financial and economic security of the enterprise. Among the most common methods of social engineering are methods based on human weaknesses and cognitive biases, in particular, the use of instincts of "curiosity" and "trust", special attention is paid to techniques of reverse social engineering. The basic ways and forms of attack are studied: phishing, beating, pretexting, creation of trap sites. The social hacker toolkit that is used to gain competitive advantage is analyzed. The efficiency of using the tools of economic-mathematical modeling and intellectual analysis for the construction of the defense system is substantiated. Effective mechanisms have been proposed to quickly track and detect the signs of social engineering, to prevent cyber threats at the enterprise and counteract social hacking. Among the primary methods of counteraction are the following: personnel training, adjustment of testing and forecasting features of social engineering at early stages, construction and maintenance of the protection system; supporting staff vigilance, developing critical thinking, developing the ability to recognize attempts at manipulative influence; promoting computer literacy and knowledge of the basic rules of digital hygiene. The security of the enterprise information system depends to a large extent on the correct selection of personnel, the study of the basics of social engineering and strict adherence to the requirements of the security policy.

Key words: social engineering, cyber threat, unauthorized access, cognitive biases, exposure methods, social hacker.

JEL classification: C51, D23, D71, Z13.

УДК 004.738.5:005

DOI: <https://doi.org/10.37320/2415-3583/10.29>**Струтинська І.В.**

кандидат економічних наук,

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5667-6569>**Дмитроца Л.П.**

кандидат технічних наук,

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

Козбур Г.В.

старший викладач,

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя

МЕТОДОЛОГІЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЦИФРОВОЇ ЗРІЛОСТІ БІЗНЕС-СТРУКТУР МЕТОДОМ КЛАСТЕРИЗАЦІЇ

Адаптація та трансформація бізнесу через цифрові технології є серйозною проблемою у вирішенні викликів світового ринку. Інформаційні технології дають змогу будь-якій компанії змінювати власну бізнес-модель, щоб диференціюватися від усього світового ринку. Враховуючи прогалини у статистичному забезпеченні моніторингу розвитку цифрової економіки та побудови інформаційного суспільства, доцільно активізувати роботу основних стейхолдерів щодо виконання «Плану заходів із реалізації Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки». Враховуючи актуальність даного питання, у статті проаналізовано методику збору важливих даних шляхом опитування та способу їх аналітики методом кластеризації респондентів. Розроблено інноваційну методику статистичного дослідження щодо цифрової трансформації бізнес-структур малого та середнього розмірів, а саме: запропоновано індикатори, здійснено опитування респондентів, підготовлено дані (запропоновано техніку їх очищення та подальшої обробки включно з кодуванням), здійснено кластеризацію суб'єктів дослідження та проведено аналіз відповідних результатів.

Ключові слова: цифрова економіка, цифрові технології, кластеризація даних, опитування респондентів, статистичні методики, бізнес-структури МСП.

Постановка проблеми. Сьогодні відбувається «цифровий перехід» від свого роду «аналогових» систем і процесів промислової економіки й інформаційного суспільства до «цифрової» економіки та «цифрового» суспільства. Вітчизняні бізнес-структури мають величезний потенціал у напрямі цифрової трансформації, компанії відкриті для всього нового, підприємці шукають нові можливості для бізнесу. Під цифровою трансформацією розуміють перетворення бізнесу (бізнес-стратегії або цифрової стратегії, моделей, операцій, продуктів, підходу до маркетингу, цілей тощо) через використання цифрових технологій.

Особливий інтерес представляють малі та середні підприємства. Проте ці бізнес-структури часто не володіють необхідною інформацією щодо застосування тих чи інших інноваційних цифрових технологій, що підвищують ефективність моделювання та ведення бізнесу [1; 2]. Адаптація до викликів ринку та побудова конкурентоспроможних бізнес-моделей підприємств такого типу потребують розроблення дорожніх карт цифрової трансформації. Є очікування певного стимулювання та напрацювання орієнтирів розвитку цифрового ринку з боку держави, у тому числі зазначення позиції малого та середнього підприємництва у процесі цифрового розвитку країни у часовій перспективі. Саме тому необхідно

вдосконалити методику збору, статистичного дослідження, аналізу та візуалізації даних щодо використання ІКТ підприємствами в розрізі цифрового зростання економіки держави у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему кластеризації респондентів за результатами відповідей на запитання опитувальників було розглянуто в [3]. Цю роботу присвячено наданню рекомендацій респондентам дослідження щодо результатів їхніх політичних уподобань та порівнянню методу кластеризації з іншими загальноприйнятими методиками надання таких рекомендацій. Також у роботі було розглянуто й інші популярні техніки обробки результатів опитувань подібного типу, такі як Party-Coding Similarity та Average Voter, та проведено порівняння їхніх результатів до запропонованої кластеризації. У роботі [4] досліджено проблематику кластеризації категорійних даних із використанням алгоритму GACUC із метрикою якості Category utility, заснованою на ймовірнісному підході до появи різних значень того чи іншого атрибуту. У роботах [5-9] висвітлено основні положення щодо кластеризації даних змішаного типу та використання вибраних у роботі алгоритмів та метрик. Деякі з методів та підходів до обробки результатів опитувань було розглянуто в [10], а саме: One-Way Tables, Cross-Tabulation, Higher-Way Tables,

Tabulation & the Assessment of Accuracy, а також вибір груп респондентів, валідацію отриманих результатів, формування профілів тощо.

Проте питання підготовки даних різних типів до кластеризації з метою їх глибинного опрацювання, що є надзвичайно важливим у специфіці опрацювання відповідних статистичних досліджень (анкет-опитувальників, фокус-груп та ін.), сьогодні не є вирішеним.

Мета статті полягає у розробленні інноваційної методології кластеризації бізнес-структур МСП щодо рівня їхньої цифрової зрілості за результатами опрацювання вибіркового опитування представників бізнес-структур малого та середнього розмірів, зареєстрованих у Тернопільській області, для подальшого обчислення індексу цифрової зрілості підприємства та вироблення рекомендацій стосовно його поліпшення.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні кластеризації бізнес-структур за рівнем цифрової зрілості використовується набір даних, зібраних під час вибіркового анкетування підприємств Тернопільської області за допомогою опитувальника, створеного у сервісі Google Forms. Учасниками опитування стали підприємці – представники різних сфер діяльності, які зареєстровані в Тернопільській області. На момент проведення кластеризації набір даних містив відповіді 34-х підприємств.

Математичний опис даних. Дані являють собою набір N респондентів $U = \{\vec{u}_1, \vec{u}_2, \dots, \vec{u}_N\}$ та M запитань $Q = \{q_1, q_2, \dots, q_M\}$. Уважатимемо, що кожен учасник $\vec{u}_i \in U$ відповів на кожне із запитань $q_k \in Q$. Таким чином, було сформовано матрицю відповідей, де кожен опитаний учасник представлений у вигляді такого кортежу: $\vec{u}_i = \{u_{i1}, u_{i2}, \dots, u_{ik}, \dots, u_{iM}\}$, де u_{ik} є відповіддю i -го учасника опитування на k -те запитання. Надалі такий кортеж називатимемо точкою.

Специфіка введених даних. Учасникам було запропоновано відповісти на 35 запитань, що стосуються двох аспектів функціонування бізнес-структур:

- даних про бізнес загалом (форма організації, кількість працівників, сфера діяльності, ведення імпорту чи експорту тощо);
- інформатизації бізнес-діяльності (використання соціальних мереж, SEO-оптимізації сайтів, аналітичних та рекламних продуктів, систем планування тощо).

Використано такі категорії запитань:

- множина варіантів (відповіді надавалися у формі вибору одного варіанту відповіді з декількох);
- множинна відповідь (із можливим вибором кількох відповідей із запропонованого переліку);
- відкриті запитання (у формі власноручного введення інформації).

Однак під час подальшої обробки відповіді, що є категорійними даними великого розміру, вважалися не важливими, адже вони містили особисте ставлення респондента з того чи іншого питання, а не сам факт використання чи невикористання тієї чи іншої технології у своєму бізнесі. Проте вони виявилися надзвичайно корисними під час глибшого аналізу та формування списку рекомендацій чи зауважень для конкретної ситуації.

Оскільки запитання опитувальника передбачали різні формати варіантів відповідей, елементами матриці відповідей стали як числові, так і категорійні дані, що потребували попередньої обробки перед запуском роботи алгоритму кластеризації. Під час первинного аналізу цих даних було виправлено відмінності у написанні різних варіантів відповідей, однакових за суттю, внесених за допомогою варіанту «Інше» в опитувальнику. Розмірність матриці було зменшено вручну за рахунок видалення запитань, відповіді на які однозначно не впливатимуть на результати кластеризації; також виправлено механічні помилки у введенні числових даних. Також, зважаючи на опцію обов'язковості для відповідей на усі запитання форми, не було виявлено пропущених значень. Власноруч уведені пропуски відповідей вважалися за дану відповідь «Ні» чи її еквівалент у тому чи іншому запитанні. Зважаючи на невелику кількість тестових даних, виконання такої очистки вручну було можливим.

Задача кластеризації даних із використанням мови Python. Задачу кластеризації відносять до широкого класу задач Data Mining, а саме до класу задач навчання без учителя. Мета кластеризації полягає у групуванні множини об'єктів на підмножини (кластери) так, щоб об'єкти одного кластеру були максимально схожі один на одного, тоді як об'єкти з різних кластерів – максимально несхожі. Вимірюють схожість елементів за певним критерієм.

Основним інструментом для технічного виконання задачі кластеризації бізнес-структур за рівнем інформаційної зрілості було вибрано Python – високорівневу мову програмування, яка набула найширшого використання для вирішення завдань, пов'язаних із машинним навчанням, штучним інтелектом та статистичними задачами [11]. Зручність застосування Python забезпечується доступністю низки безкоштовних бібліотек, які містять функції для розв'язання задач машинного навчання. Бібліотеки sklearn та scіru являють собою широкий набір інструментів для кластеризації та замірів показників якості проведеної кластеризації. У даному дослідженні було вибрано бібліотеку sklearn, що дає змогу вносити зміни в алгоритм обробки.

Підготовка даних. Для підготовки даних до кластеризації було використано кодування варіантів відповідей, які є категорійними даними

Деякі запитання опитувальника містили варіанти відповідей, непридатні для ранжування через неможливість порівняння їх із позиції «краще – гірше» або «більше – менше». Використання таких типів запитань потребує особливих підходів під час подальшої обробки. У зв'язку із цим, а також із малою кількістю тестових даних кодування неперіодичних категорійних даних не проводилося, оскільки під час використання такого типу кодування нейтралізується будь-яка математична цінність даних, що унеможливило коректну роботу вибраних алгоритмів. При цьому кортеж відповідей кожного окремого респондента складався б із числових даних, математичні операції над якими позбавлені сенсу.

На противагу відповідям порядкового категорійного типу було застосоване кодування. Після попередньої обробки отриманих даних кожному елементу вказаного типу з кожного кортежу було надано числове значення в інтервалі від нуля до одиниці: нуль присвоювався категорійній відповіді «Ні», інші значення ранжовано відповідно до збільшення рівня ствердності відповіді щодо успішності використання цифрових технологій у бізнес-структурі.

Агломеративна ієрархічна кластеризація. Агломерація є одним із підвидів ієрархічного підходу до кластеризації. Згідно з агломеративним підходом, кожна з окремих точок спочатку вважається окремим кластером. На кожному наступному кроці два найближчі кластери об'єднуються, в кінцевому підсумку утворюючи визначену кількість груп або зводяться до одного. Такий підхід дістав назву висхідного, або «знизу – вгору» [12].

Засоби бібліотеки sklearn. У бібліотеці sklearn агломеративна кластеризація представлена функцією sklearn.cluster.Agglomerative Clustering приймає на вхід параметри:

- n_clusters – кількість кластерів, до якої потрібно звести алгоритм;
- affinity – метрика відстані між точками;
- linkage – метрика відстані між кластерами.

У бібліотеці sklearn [13] використовуються метрики Ward, Complete та Average для вимірювання відстаней між кластерами. Для обчислення відстаней між точками доступні метрики Euclidian, Manhattan, cosine, precomputed.

Усі, крім останньої із цих метрик, використовують математичні операції над числами – елементами векторів, що порівнюються. Використання precomputed метрики вимагає власноручного утворення матриці відстаней між елементами за будь-яким алгоритмом. Оскільки отриманий під час дослідження датасет містить у собі дані змішаних типів, то нами було вибрано використання precomputed-метрики за алгоритмом, наведеним нижче.

Метод Говера для обчислення відстані між елементами кластера. Одним із методів обчислення

відстані між точками-кортежами у наборах даних змішаного типу є метрика відстані Говера (1), запропонована ще в 1971 р. [8; 9; 14]:

$$d(\bar{u}_i, \bar{u}_j) = \frac{\sum_{k=1}^M w_{ijk}^* d_{ijk}}{\sum_{k=1}^M w_{ijk}}, \quad (1)$$

де w_{ijk} – вага окремо взятого компоненту – відповіді на запитання, d_{ijk} – відстань між двома векторами в окремо взятому k -му запитанні, M – кількість атрибутів (відповідей на запитання) у кортежі.

Нехай ваги всіх запитань позначено рівними одиниці: $w_{ijk} = 1$. У такому разі формула набуде вигляду:

$$d(\bar{u}_i, \bar{u}_j) = \frac{1}{M} * \sum_{k=1}^M d_{ijk}. \quad (2)$$

Очевидно, що $d(\bar{u}_i, \bar{u}_j) \in [0; 1]$. Також варто зазначити, що вагою перевагою є те, що кожен доданок відстані d_{ijk} обчислюється окремо та прямо залежить від типу даних у запитанні k . Це дає змогу стверджувати, що до кожного елементу кортежу відповідей буде застосований метод, який підходить саме для його типу, а відстань між двома окремими точками-векторами обчислюється як середня величина попарних відстаней для всіх ознак. Для числових даних відстань d_{ijk} виражається формулою:

$$d_{ijk} = \frac{|x_{ik} - x_{jk}|}{\max(x_k) - \min(x_k)}. \quad (3)$$

Тобто відстань (3) дорівнює модулю різниці значень x_{ik} та x_{jk} , поділену на різницю між максимальним та мінімальним значеннями k -го елементу кортежу в усьому наборі даних.

Для категорійних даних із неможливістю впорядкування відстань обчислюється так:

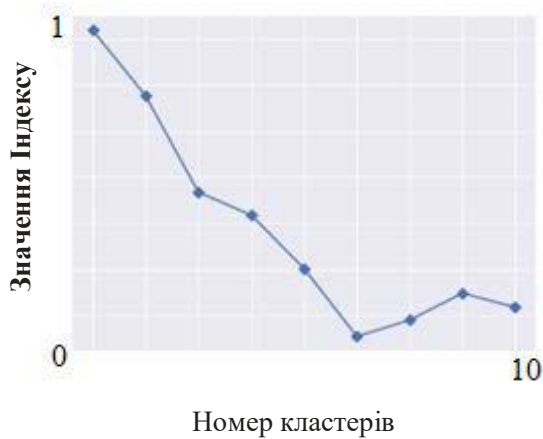
$$d_{ijk} = \begin{cases} 0, & x_{ik} = x_{jk}, \\ 1, & x_{ik} \neq x_{jk} \end{cases}. \quad (4)$$

Згідно з формулою (4), якщо категорійні значення рівні між собою, то відстань між ними дорівнює нулю, в іншому разі – одиниці.

Завдяки такому підходу алгоритм ураховує особливості різних типів змінних та дає змогу якомога ефективніше використати значення неперіодичних категорійних змінних в обчисленні відстані між елементами кластера.

Обґрунтування оптимальної кількості кластерів. Оптимальна кількість кластерів в агломеративному методі знаходилася за допомогою покрокового обчислення показника якості кластеризації залежно від кількості кластерів. На рис. 1 представлено графік такої залежності, обчисленої для кількості кластерів від двох до десяти. Найвищу якість демонструє поділ лише на два кластери, проте це не дає змоги досягнути поставленої мети – оптимально

розбити вхідну множину на підмножини, придатні для подальшого аналізу. Із цієї причини оптимальною кількістю кластерів було вибрано п'ять кластерів як точку на графіку, після якої якість поділу даних на кластери стрімко погіршується.

Рис. 1. Залежність показника якості кластеризації від кількості кластерів

Обчислення метрики якості кластеризації. Як метрику якості кластеризації даних у цьому дослідженні використано індекс Силуетта (5):

$$sil_i = \frac{b_i - a_i}{\max(a_i, b_i)}, \quad (5)$$

де a_i – середня відстань від i -го елемента кластера до всіх інших елементів того ж кластера; b_i – середня відстань від i -го елемента кластера до всіх інших елементів найближчого сусіднього кластера.

Очевидно, що $-1 \leq sil \leq 1$, при цьому значення, близькі до -1 , свідчать про погану якість кластеризації, а близькі до 1 – про високу якість розбиття на кластери. Також варто зауважити, що індекс Силуетта має зміст тоді, коли кількість кластерів більша за 2, але менша за кількість точок у наборі даних.

Алгоритм було запущено на заданому наборі даних для його розбиття на кластери в інтервалі від двох до шести з метою практичного знаходження оптимальної кількості кластерів, за якої дані в отриманих підмножинах матимуть достатньо спільних рис та достатньо відрізнятимуться від інших кластерів.

Під час програмного виклику алгоритму агломеративної кластеризації вкажемо кількість кластерів (m), метрику між точками та між кластерами і застосуємо метод `fit_predict` на матриці попередньо обчислених відстаней за метрикою Говера (*distances*). На виході очікується отримання назв компаній, які потрапили у той чи інший кластер та список міток-кластерів для заданого переліку.

```
model = AgglomerativeClustering(n_clusters = m, affinity = «precomputed», linkage = «complete»)
labels = model.fit_predict(gower_distances)
```

У результаті роботи алгоритму отримано стійку кластеризацію із задовільною метрикою якості для кожного випадку: $sil > 0$. Візуалізацію такого розбиття зображено на рис. 2.

За первинного розбиття набору даних на два кластери отримано чіткий поділ на дві категорії: компанії, які не мають досвіду використання цифрових інструментів, та компанії, які мають такий досвід, що свідчить про коректну роботу алгоритму в цілому.

Під час утворення трьох кластерів категорія компаній, що вже мали досвід із цифровими технологіями, утворює дві нових. Відділяється кластер учасників, які застосовували платну допомогу спеціалістів у налаштуванні реклами, SEO-оптимізації сайту чи SMM-просуванні. Він залишається сталим до кінця тестування та налічує двох опитаних учасників із 34. Також виділяється категорія компаній, великий відсоток учасників якої використовував цифрові технології самостійно і не задоволені результатами такої діяльності.

Розбиття на чотири кластери розділяє групу опитаних, які зазначили про відсутність досвіду із цифровими технологіями на компанії, що використовували лише ведення соціальних мереж, та компанії, які не мають ні сайту, ні сторінок у соціальних мережах, ні інших цифрових інструментів. Перша з груп залишається сталим кластером та налічує 10 компаній із 34.

Поділ на п'ять кластерів ініціює розбиття групи учасників, які самостійно ведуть кампанію з інформатизації бізнесу. Таким чином, явно виділяється статичний кластер-лідер – його єдиний учасник використовує аналітичні та рекламні інструменти, використовує спеціалізоване програмне забезпечення, веде соціальні мережі та має високі показники продажів через Інтернет. Інші учасники попереднього кластера формують групу компаній, що не повною мірою використовували цифрові інструменти.

Разом із тим утворення шести кластерів із початкового набору даних призвело до розбиття групи компаній, що не використовують цифрові технології, на два кластери за атрибутом приналежності до двох різних організаційних форм. Однак така деталізація не є доречною у даному дослідженні, тому з огляду на це кластеризацію було припинено.

Оптимальною кількістю кластерів було визначено п'ять, оскільки за такого розбиття з'явилася можливість виділення всіх необхідних категорій цифрової зрілості бізнес-структур: компанії, що не мали досвіду використання цифрових інструментів (16 учасників); компанії, що використовують лише соціальні мережі (10 учасників); компанії, що частково використовують SMM, SEO та аналітику (5 учасників); компанії, що використовують

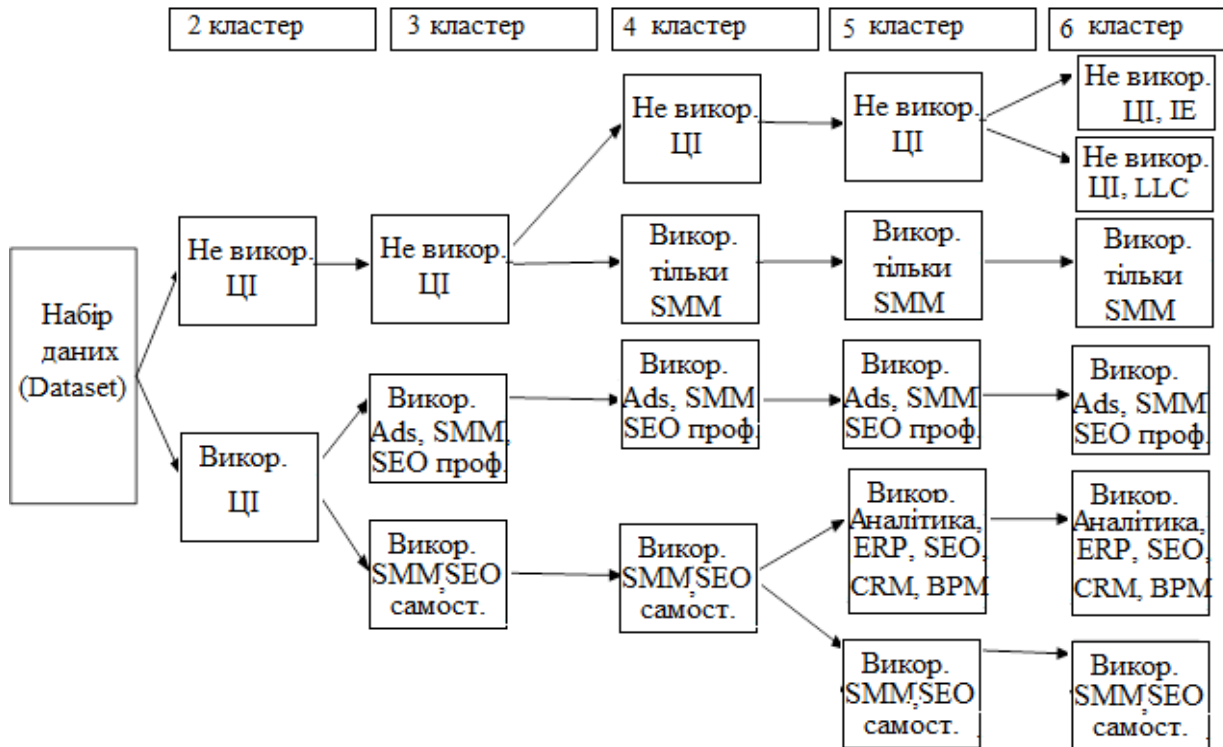

Рис. 2. Схематичне зображення етапів розбиття набору даних на кластери

послуги професіоналів (2 учасники), та компанії-лідери, які активно працюють з аналітикою та спеціалізованими додатками (1 учасник).

Таким чином, оптимальна кількість кластерів, вибрана теоретично, підтверджується аналізом практичних результатів. Метрика якості такої кластеризації $sil = 0.19$ є задовільною й явно залежить від кількості даних. Зауважимо, що за основними характеристиками (використання аналітичних інструментів, наявність сайту, його оптимізація, ведення сторінок у соцмережах) кожен з отриманих кластерів має достатню ступінь відмінності від інших кластерів та достатню подібність елементів усередині нього. Результати кластеризації задовольняють поставленим вимогам та дають змогу достатньою мірою окреслити окремі кластери та проблеми їхніх учасників.

Окрім розглянутої методики, також було опрацьовано й інші алгоритми кластеризації таких результатів (KMeans, EM-algorithm, GACUC, Agglomerative with Euclidian distance, Agglomerative with Gower distance and average linkage etc.), а також використано вищенаведені методи з непо-

рядковими категорійними даними. Проте результати таких алгоритмів виявилися не завжди стійкими та менш придатними до подальшого аналізу. Порівняльний аналіз різних підходів та отриманих результатів вартує окремої публікації.

Висновки. У даному дослідженні нами було здійснено спробу виділити кластери для бізнес-структур Тернопільської області за ступенем цифрової зрілості. Інформацію щодо використання цифрових засобів та інструментів у моделюванні та веденні бізнесу було зібрано за допомогою вибіркового опитування представників підприємств, зареєстрованих у регіоні.

Результати цього наукового дослідження допоможуть глибше зрозуміти проблеми та реальний стан цифрової зрілості бізнес-структур на прикладі МСП Тернопільської області, розробити методику знаходження індексу цифрової зрілості окремого підприємства чи галузі економіки у цілому, а також розробити конкретні рекомендації (дорожні карти) для впровадження, які сприятимуть зростанню цифрової зрілості та подальшим трансформаціям на мікро- та макрорівні.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-cifrovoyi-ekonomiki-ta-suspilstva-ukrayini-na-20182020-roki-ta-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shodo-yuyi-realizaciyi> (дата звернення: 17.10.2019).
2. Коляденко С.В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні й у світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2016. № 6. С. 106–107.
3. Clustering Online Poll Data: Towards a Voting Assistance System / I. Katakis et al. *2012 Seventh International Workshop on Semantic and Social Media Adaptation and Personalization*. URL : http://www.katakis.eu/wp-content/uploads/2014/11/katakis_smap12.pdf. DOI : 10.1109/SMAP.2012.19 (дата звернення: 20.10.2019).

4. McCaffrey J. Machine Learning Using C#. SynCFusion, 2014. P. 148. URL : <https://pt.b-ok.org/book/3097267/7356b0> (дата звернення: 17.10.2019).
5. Cluster analysis with balancing weights on mixed-type data / S.S. Chae et al. *The Korean communications in statistics*. 2002. № 13(3). DOI : [org/10.5351/CKSS.2006.13.3.719](https://doi.org/10.5351/CKSS.2006.13.3.719).
6. Gower J.C. A comparison of some methods of cluster analysis. *Biometrics*. 1967. № 23. P. 623–637. DOI : [10.2307/2528417](https://doi.org/10.2307/2528417).
7. Rand W.M. Objective Criteria for the Evaluation of Clustering Methods. *Journal of the American Statistical Association*. 1971. Vol. 66. № 336. P. 846–850. DOI : [10.2307/2284239](https://doi.org/10.2307/2284239).
8. Hoven J. van den. Clustering with optimised weights for Gower's metric. *University of Amsterdam*. 2015. P. 14–17. URL : <https://www.math.vu.nl/~sbhulai/papers/thesis-vandenhoven.pdf> (дата звернення: 17.10.2019).
9. Gower J.C. A General Coefficient of Similarity and Some of Its Properties. *Biometrics*. 1971. № 27(4). P. 859. DOI : [10.2307/2528823](https://doi.org/10.2307/2528823).
10. Statistical Services Centre, Approaches to the Analysis of Survey Data. *The University of Reading Statistical Services Centre Biometrics Advisory and Support Service to DFID*. 2001. March. URL : <https://www.ilri.org/biometrics/TrainingResources/Documents/University%20of%20Reading/Guides/Guides%20on%20Analysis/ApprochAnalysis.pdf> (дата звернення: 20.10.2019).
11. Welcome to Python.org. URL : <https://www.python.org> (дата звернення: 20.10.2019).
12. Malik U. Hierarchical Clustering with Python and Scikit-Learn. *Stack Abuse*. 2018. July. URL : <https://stackabuse.com/hierarchical-clustering-with-python-and-scikit-learn/> (дата звернення: 20.10.2019).
13. Scikit. Clustering documentation. URL : *Scikit learn*. <https://scikit-learn.org/stable/modules/clustering.html> (дата звернення: 18.10.2019).
14. Filaire T. Clustering on mixed type data. *Medium*. 2018. July. URL : <https://towardsdatascience.com/clustering-on-mixed-type-data-8bbd0a2569c3> (дата звернення: 18.10.2019).

References:

1. Plan of measures on implementation of the Conception of development of digital economy and society of Ukraine for the period from 2018 to 2020. URL : <https://mtu.gov.ua/en/news/29453.html> (access date October 17, 2019).
2. S.V. Koliadenko (2016) *Tsyfrova ekonomika: peredumovy ta etapy stanovlennia v Ukraini i u sviti* [Digital economy: preconditions and stages of formation in Ukraine and in the world], *Ekonomika. Finansy. Menedzhment*, no. 6, pp. 106–107, 2016. (in Ukrainian)
3. I. Katakis, N. Tsapatsoulis, C. Tziouvas and F. Mendes. (2012). Clustering Online Poll Data: Towards a Voting Assistance System, *2012 Seventh International Workshop on Semantic and Social Media Adaptation and Personalization*. URL: http://www.katakis.eu/wp-content/uploads/2014/11/katakis_smap12.pdf. doi: 10.1109/SMAP.2012.19 (access date October 20, 2019).
4. McCaffrey J. Machine Learning Using C#. SynCFusion, 2014, p. 148. URL: <https://pt.b-ok.org/book/3097267/7356b0> (access date October 17, 2019).
5. Chae, S.S., Kim, J.-M. & Yang, W.Y., (2006). Cluster analysis with balancing weights on mixed-type data. *The Korean communications in statistics*, 13(3) doi.org/10.5351/CKSS.2006.13.3.719.
6. Gower J.C. (1967) A comparison of some methods of cluster analysis. *Biometrics* 23:623–637. doi: 10.2307/2528417.
7. William M. Rand (1971). Objective Criteria for the Evaluation of Clustering Methods. *Journal of the American Statistical Association*. Vol. 66, No. 336 (Dec., 1971), pp. 846–850. doi: 10.2307/2284239.
8. J. van den Hoven. (2015). Clustering with optimised weights for Gower's metric. *University of Amsterdam*. pp. 14–17. URL: <https://www.math.vu.nl/~sbhulai/papers/thesis-vandenhoven.pdf> (access date October 17, 2019).
9. Gower, J.C., (1971). A General Coefficient of Similarity and Some of Its Properties. *Biometrics*, 27(4), pp. 859. doi: 10.2307/2528823.
10. Statistical Services Centre, (2001, March) Approaches to the Analysis of Survey Data. *The University of Reading Statistical Services Centre Biometrics Advisory and Support Service to DFID*. URL: <https://www.ilri.org/biometrics/TrainingResources/Documents/University%20of%20Reading/Guides/Guides%20on%20Analysis/ApprochAnalysis.pdf>.
11. Welcome to Python.org. URL: <https://www.python.org> (access date October 20, 2019).
12. U. Malik. (2018 July). Hierarchical Clustering with Python and Scikit-Learn. *Stack Abuse*. URL: <https://stackabuse.com/hierarchical-clustering-with-python-and-scikit-learn/> (access date October 20, 2019).
13. Scikit. Clustering documentation. *Scikit learn*. URL: <https://scikit-learn.org/stable/modules/clustering.html> (access date October 18, 2019).
14. T. Filaire. (2018, July). Clustering on mixed type data. *Medium*. URL: <https://towardsdatascience.com/clustering-on-mixed-type-data-8bbd0a2569c3> (access date October 18, 2019).

Strutynska Iryna, Dmytrotsa Lesia, Kozbur Halyna
Ternopil Ivan Puluj National Technical University

METHODOLOGY OF DETERMINATION OF DIGITAL MATURITY LEVEL OF BUSINESS STRUCTURES BY CLUSTERING METHOD

Adaptation and transformation of business through digital are the major problem in solving the challenges of the global market. Information technologies allow any company to change its own business model to differentiate itself from the global market. Given the gaps in the statistical support for monitoring the development of the digital economy and building the information society, it is advisable to intensify the work of key stakeholders in the implementation of the Action Plan for the implementation of the Concept of the development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020. The development of a system of indicators of digital business transformation, the provision of regular assessments of digital development and the introduction of regular, systematic statistical observations are particularly noteworthy. This, in turn, involves modifying existing statistical forms on the use of the Internet by the public and information and communication technology (ICT) at enterprises, and developing new indicators, methodological and organizational support for the collection and analysis of new data. Given the relevance of this issue, the article analyzes the method of collecting important data through a survey and the method of their analysis by the respondents' clustering method. An innovative statistical survey methodology was developed on the digital transformation of small and medium-sized business structures, namely: indicators were proposed, respondents were surveyed, data were prepared (techniques for their purification and further processing, including coding were proposed); respondents (business entities registered in the Ternopil oblast) were surveyed regarding their level of digital maturity; the data of the relevant surveys (studies) were elaborated by solving the problem of data analysis, namely, the clustering of the research subjects with the use of advanced information technologies of data analysis was carried out and the corresponding results were analyzed. The result of this research will be an in-depth understanding of the problems and the real state of use of digital by domestic business entities in their own business activities.

Key words: digital economy, digital technologies, data clustering, survey of respondents, statistic techniques, business-structures of SMEs.

JEL Classification: M21, G14.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ІННОВАЦІЇ

Науковий журнал з питань економіки та бізнесу

Випуск 10, 2019

Коректура • В.О. Бабич
Комп'ютерна верстка • І.І. Стратій

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 22,79.
Підписано до друку 30.12.2019.
Зам. № 0320/103. Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефони: +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.